DAN. WYTTENBACHII OPUSCULA SELECTA. EDIDIT ... FRID...

Daniel Albert Wyttenbach

BIBLIOTECA NAZIONALE VITT. EMANUELE
201
7 C
6

DAN. WYTTENBACHII
OPUSCULA SELECTA.

EDIDIT

ATQUE

APPENDICIS LOCO

D. WYTTENBACHII EPISTOLAS XIII.

AD

C. G. HEYNIUM SCRIPTAS

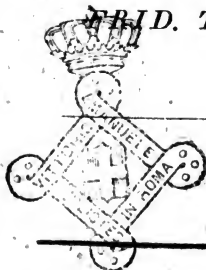
ET

P. G. HEUSDII NARRATIONEM DE D. WYTTENBACHIO

ADIECIT

FRID. TRAUG. FRIEDEMANN.

VOL. II.

BRUNSWIGAE, 1828.

SUMTUS FECIT ET VENUMDAT G. C. E. MEYER.

Volumen Secundum

haec complectitur:

1) De *obitu P. Burmanni Sec.* P. 1.

2) De *obitu I. A. Ernesti.* P. 2.

3) De *obitu Ioa. Schraderi.* P. 3.

4) De *obitu L. C. Valckenarii.* P. 5.

5) De *obitu I. B. C. Villoisoni.* P. 6.

6) De *obitu Laur. Santenii.* P. 11.

7) De *obitu Chr. Saxii, Henr. Hanae, Iac. Iaegeri* et *I. C. Bangii.* P. 15.

8) De *obitu D. Wynperssii* et *S. F. I. Ravii.* P. 18.

9) *Memoria Sanctocrucii.* P. 19.

10) *Parentalia Hier. Boschii, F. I. Bastii, al.* P. 31.

11) De *Platonis Phaedone.* P. 38.

Non est in opusculis Lugduni Bat. editis.

12) De *unitate Dei.* P. 78.

13) De *immortalitate animi.* P. 173.

Appendix.

14) *Dan. Wyttenbachii epistolae* XIII. ad *C. G. Heynium* scriptae. P. 308.

15) *P. G. Heusdii narratio* de *Dan. Wyttenbachio*. P. 336.

DE OBITU
P. BURMANNI SEC.

Bibl. Crit. Amst. T. III. p. 139. sq. Opusc. T. I. p. 135. sqq.

Quum jam finem imposuissemus huic scriptioni, tristis sane atque luctuosus nos perculit nuntius de obitu Petri Burmanni Secundi. De quo casu ut ne taceamus, cum noster nos cogit dolor, cujus est in ipsa ejus commemoratione aliquod solatium ac levamen: tum provincia nostra postulare videtur, cujus pars est, de rebus tam adversis quam prosperis ex litterata civitate referre. Et vero eo gravius nos affecit hic nuntius, quo magis praeter spem atque expectationem nobis accidit. Nam vix annus erat, ex quo se munere Burmannus professorio abdicaverat, atque, honestissimo stipendio auctus ab Ampl. Athenaei Curatoribus, se ex urbanarum rerum occupationumque molestiis in villam suam Santhorstianam et litteratum otium contulerat. Ibi demum veram sibi vitam nactus videbatur, atque adeo revirescebat, degebat in literis, multaque doctrinae studiique sui opera dudum affecta perficere instituebat. Verum omnia ejus consilia omnemque amicorum spem praevertit repentina apoplexis, qua extinctus est a. d. 24. Junii, cum natus esset annos sexaginta et quatuor, menses octo. Cujus obitus cum multis nominibus flebilis sit atque acerbus, tum haud minime litterarum caussa. Erat hucusque in Propertio occupatus, cujus editionem quotidie urgebat, et jam ad dimidium pro-

duxerant chalcographorum operae; hoc absoluto aliud cogitabat, aliudque deinceps prospiciebat. Habebat enim cum ipse maximam doctrinae copiam, tum vero litteratam supellectilem ex libris virorum doctorum ineditis tantam, quantam privatorum quidem hominum haud scio an nemo umquam habuerit. Ac de Propertio quidem credimus esse salvam rem, neque dubitamus, quin ejus editio, viri alicujus docti opera, brevi absolvi queat. Reliqua ineditarum scriptionum schedarumque supellex ne in imperitas manus incidat, atque hac calamitate etiam augeatur damnum, quod litterae morte Burmanni fecerunt, id vero ne fiat, vehementer optamus. Ao. MDCCLXXVIII.

DE OBITU

I. A. ERNESTI.

Bibl. Crit. P. VI. p. 139. sq. Opusc. T. I. p. 180 sq.

Hac nos Ernesti mentione admonemur, ne antea finem imponamus huic parti, quam de illius obitu dixissemus: non quidem, ut referamus de eo, tanquam de re nova; quippe diu est, quod percrebuit tristis nuncius: sed, ut dolorem nostrum prodamus, ad ejusque societatem bonarum litterarum amantes vocemus; neque, reticendo sensu nostro, aliis videamur carere sensu, quo praeditos esse decet cultores earum litterarum, quarum praecipuus antistes fuit Ernestus, quae molliunt mores nec sinunt esse feros. Ergo vana fuerunt vota nostra, quae pro vita ejus fecimus in censura operis Ciceroniani.

Jam enim eo tempore instabat fatalis hora, qua primo corpus labefactaretur, mox illud ingenii litterarumque lumen exstingueretur. Nos, quo minus in laudes Viri digrediamur, prohibemur et loco et facultate. Et speramus, non defuturum idoneum laudatorem ejus viri, qui per Elogia tot alios immortalitati commendavit, quorum nemo fuit, qui uberiorem quam ipse materiam Elogii praeberet. Verum tamen quod Romanus Poeta de se ipse gloriatus est, se opus exegisse, quod

nec ignis,

Nec poterit ferrum, nec edax abolere vetustas:

quid impedit, quo minus augurio nos quodam ad Ernestum referamus? Venit quidem illa dies, quae nil nisi corporis hujus jus habet, et incerti finivit spatium aevi. Ille vero, parte sui meliori superstes, et indelebile nomen assecutus, legetur, quacumque humanior patebit orbis, non quidem a populo, qui litteras ad ludicram oblectationem referat, sed ab iis, qui antiquam venustatem retineant, quique fructum ejus metiantur doctrina, cum eleganti, tum accurata. Ao. MDCCLXXXI.

DE OBITU
IOA. SCHRADERI.

Bibl. Crit. P. VIII. p. 142. sqq. Opusc. T. I. p. 182. sq.

Magnam Academia Franequerana et vero Elegantiores Litterae jacturam fecerunt obitu Joannis Schraderi, Viri Clarissimi. Nam per triginta quinque annos professio-

nem Eloquentiae, Poëtices et Historiarum ita ornaverat, ut accuratae doctrinae studia proferret, cum exemplo, tum institutionis diligentia, tum prodendis ingenii monumentis: cujus triplicis dotis conjunctio minime frequens esse solet in Doctoribus. Et institutionis quidem fructus exstant in compluribus, qui ex ejus disciplina prodierunt, viris antiquarum elegantiarum cognitione probe excultis; e quorum numero etiam sunt, qui Litteras in Gymnasiis et Scholis cum laude doceant. Criticae vero Eruditionis maxime illius, quae in constituenda Veterum Latinorum Poëtarum oratione cernitur, opera edidit duo praestantissima, alterum *Observationum*, alterum *Emendationum*. Graecae quoque doctrinae specimen prodidit juvenis, ut in ea aetate, laudandum Musaeo animadversionibus illustrando. Porro, ut erat interioris Latinitatis scientissimus, ita Carminis ea valebat facultate, qua pauci recentiorum, cum terso dictionis genere, tum modorum observatione. Jam sibi expoliendum sumserat utrumque carmen Geographicum Avieni: et eo fere deducta erat res, ut initium operae facerent Chalcographi; quum nuncius nobis adfertur de Viri morte, quae non quidem e morbi impetu, sed virium languore, profecta, eum nostris Litteris eripuit die sexto vigesimo Novembris, nondum expleto aetatis anno secundo et sexagesimo. Sed laudibus Schraderi publice celebrandis non defuturos speramus disertos viros. Nos committere noluimus, quin libello jam ad finem perducto hanc mentionem adjiceremus, et tristem nuncium cum erudita civitate communicaremus. Ao. MDCCLXXXIII.

DE OBITU
L. C. VALCKENARII.

Bibl. Crit. P. IX. p. 74. sqq. Opusc. T. I. p. 796. sqq.

Quod in veteri est praecepto, ut operum exordia a laetis ducantur rebus, id in his instaurandis censuris et pietas et dolor noster facere nos vetat. Neque enim prior quisquam nunc nobis dicendus est Valckenario, nec de eo ita dicere possumus, quin ad pristini doloris acerbitatem revocemur. Nam medio inter hanc et superiorem Bibliothecae partem tempore illud Literarum lumen morte exstinctum est, anno aetatis suae sexagesimo et nono, seculi hujus octogesimo et quinto, mense Martio. Aetas non immatura pro humana natura, at pro Literis immatura. Et duo anni interea praeterlapsi valeant forte ad alium, quamvis magnum, tollendum luctum: ad tantum, de tanto viro conceptum, et intimo animo infixum dolorem levandum non valent. Ecquis enim omnium, quotquot per terrarum orbem sunt, doctorum hominum, non aut tunc ad tantae cladis nuntium vehementer perculsus est, aut nunc etiam tristi viri desiderio tenetur? Quod si hic est omnium etiam remotissimorum sensus, quomodo nos affectos esse par est, qui praesentes hujus ingenii et magnitudinem admirati sumus, et suavitatem percepimus. In quibus et ego sum, qui Valckenarium per tredecim annos et fautorem, et amicum, et magistrum, habui. Equidem libenter ejus laudes celebrandas susciperem, si par mihi adesset voluntati facultas. Quare hoc iis relinquo, quibus diuturnior, frequentior, interiorque viri consuetudo

obtigit. Ceterum ipse vivus Valckenarius, qua erat rerum humanarum perspicientia, et vanitatis despicientia, ejusmodi laudationes ridebat, probans veteris Spartani dictum, qui, a Sophista invitatus ad audiendam Herculis laudationem, respondit: *quis eum vituperat?* Ita enim se res habet, ut laudatio neque exhibita quidquam mediocribus hominibus addat, neque non exhibita quidquam magnis viris detrahat. Major omni praeconio est Valckenarii laus, haud alieno firmanda fulcro, sed suis ipsa nixa radicibus: immortalibus ingenii monumentis prodita, florescet et seculis innumerabilibus et regionibus disjunctissimis, atque iisdem, quibus ipsa humanitas, finibus terminabitur. Nos, ita salutatis Valckenarii manibus, jam de libro *) ejus videamus. Ao. MDCCLXXXVII.

DE OBITU
J. B. C. VILLOISONI.

Bibl. Crit. P. XI. p. 127. sqq. Opuc. T. II. p. 74. sqq.

Villoisonum, heu! nuper nostrum, modo nobis ereptum, silentio praeterire, nec recens nos dolor, nec ipse hic liber patitur. In quo si antea aliorum obitus doctorum hominum retulimus, de Villoisono non referre, nefas sit, quocum nobis quamvis absente vetus studiorum officiorumque necessitudo intercedebat. Trigesimus hic est

*) Hemsterhusii et Valckenarii oratt. lat. Lugd. Bat. a. 1784. editae.

annus, quod me in Parisiorum urbe studiorum communio compluribus doctis hominibus, in primis Villoisono, Sanctocrucio, Larchero, ad mutuam benevolentiam conciliavit, quae postea ad amicitiae constantiam evaluit: cum duobus illis, propter aequalitatem aetatis, quotidiana tunc familiaritate floruit. Erant enim non solum eruditissimi homines, ut sermoni materia numquam deesset, sed et modesti et jucundi, et, quod praecipuum est, viri boni ac probi: et me amabant, et amorem multis officiis comprobabant, nec ea commemorando aut exprobrando, quae est multorum stultitia, confutabant. Unum tamen fuit, in quo gloriaretur Villoisonus, et vere gloriari posset, se mihi periculose aegrotanti vitam servasse, quod medico me commendasset, eidem et suae artis et nostrarum Literarum peritissimo, A. G. Lorryo, qui et per artem me dextere, et propter Literas amanter curaret. Ac Lorryi quidem in me beneficium, ut vivente ipso testificatus sum in hac Bibliotheca Vol. II. P. III. p. 106., ita nunc, utroque mortuo, utriusque beneficium gratus celebro. Horum igitur virorum erga me humanitatem gratiorem reddebat nativa et popularis illa urbanitas, ut et tunc, et postea, de eruditis Gallis usurparem illud, quod apud Platonem Leg. I. p. 572, C, Lacedaemonius Megillus de Atheniensibus celebrari dixit, ὡς, ὅσοι τῶν Ἀθηναίων εἰσὶν ἀγαθοὶ, διαφερόντως εἰσὶν τοιοῦτοι· *qui ex Atheniensibus sint boni, eos excellenter esse bonos.* Tales erant illi viri, et in his Villoisonus, cujus tota vita constabat bene faciendo. Quotidianum ei opus erant studia doctrinae et officia erga alios. Studiorum fructus in scriptis editis apparuerunt, et scriptorem principibus Literarum asseruerunt. Officia erga alios cernebantur, cum epistolis ad absentes, tum sermone et congressu cum praesentibus: utrique generi quantum operae temporisque tribuerit,

incredibile dictu est. Nullus dies abibat, quin aliquot epistolas scriberet, quippe quarum commercium cum plurimis et civibus et exteris colebat. Et quum una sit in hoc nostro terrarum orbe urbs Parisiorum, quam spectatum plurimi undique confluant hospites et peregrini, horum nemo erat, qui quidem non prorsus esset ab omni doctrinae cultu alienus, quin Villoisonum adiret: nemo eum adibat, cui non aliquid consilii et operae ad rerum hominumque cognitionem impertiret. Nulla fere ars erat, quin et eam factitantes aut docentes, et eam sibi suisve requirentes, Villoisoni commendationem expeterent; unde fiebat, ut, Socratis instar, communis esset docentium discentiumque conciliator, et gratuitus institutionis moderator. Omnino, qui magis officiosus, magis ad promittendum benignus, in promissis faciendis diligens et industrius fuerit, fateor me cognovisse neminem. Ita tunc vivebat. Insigni Literarum scientia, Graecarum, Latinarum, Orientalium, jam puer celebratus: vigesimo aetatis anno collega Academiae Inscriptionum Parisinae additus, mox duas praelegit Disputationes, alteram *de Ludis Nemeis*, alteram *de Aera Graecorum vulgari.* Tum Apollonii Lexicon Homericum edidit, a. 1773: indeque se ad Eudociae Violetum ornandum dedit. Quod dum ageret, frequentes in eo libro loci ex Cornuti *de Diis* libello ad hujus editionem suscipiendam eum impulerunt. A quo eum proposito Ruhnkenii admonitio avertit. Magna deinceps secuta est et privatim et publice vicissitudo. Editis Longi Pastoralibus Parisiis anno 1778 Venetiam profectus quatuor ibi annos comsumsit codicibus scriptis bibliothecae S. Marci excutiendis. Cujus operae fructum prodidit, cum in libro Anecdotorum Venetorum Gr. duobus voluminibus formae 4, a. 1781, quorum priore, Eudociae Violetum, sed sine destinato

Editoris commentario, exstat; tum in primis in lucem protracta Iliade, cum Scholiis veterum Grammaticorum adhuc ignotis, optimarum rerum plenis ad cognitionem criticae historiae carminum Homericorum: unde ad hoc studium retractandum, quasi signo sublato, viri eruditissimi, Heynius et Wolfius, consilium sibi quisque ceperunt faciendarum editionum, quae nunc maxime celebrantur. Villoisonus inde Germaniam obiit: apud Ser. Ducem Saxo-Vinariensem, principem et ipsum eruditissimum, et eruditorum hominum fautorem, sibi jam antea Parisiis cognitum, in aula Vinariensi, a. 1782 et 1783, gratus acceptusque hospes commoratus est, ibique Epistolas Vinarienses conscripsit, editas Turici a. 1783. Reversus Parisios mox anno 1784 majus iter Constantinopolim et in Graeciam suscepit: iisque perlustratis, multarum rerum nemini antea animadversarum cognitione auctus, in patriam rediit a. 1787. Proximo anno editio Iliadis, de qua diximus, prodiit Venetiae: ipse gravissimum luctum suscepit obitu uxoris, nullis relictis natis, quacum per undecim annos conjunctus fuerat. — Hucusque rerum ejus testes habeo epistolas ab ipso ad me scriptas. Secuta sunt tempora sanguinolenta et optimo cuique perniciosa. Horum initio, anno 1790, ut homo nobilis et popularium insidiis petitus, voluntario exilio sese aggregavit nobilitati Confluentiam profugae. Mox, has partes improbans, Parisios redux, incidit in medium belli civilis incendium et proscriptionis terrorem. Cui se subducens, in Aurelianorum urbem concessit, ibique septem annos occulte vixit in Literarum studiis, bibliothecam fratrum Valesiorum, Henrici et Hadriani, tractans, eorumque adversaria excerpens. Denique sedatis rebus Parisios rediit, parva patrimonii parte velut ex naufragio servata, sperati annui vectigalis viginti et quatuor millium libra-

rum non nisi sextante. Adolescens, rebus florentibus, docendi munera, quae illi ut prae ceteris digno vel destinabantur vel offerebantur, ut aliena moribus nobilitatis recusabat: provectior aetate, rebus lapsis restituendis, eadem ante hos fere tres annos, socius Instituti Francici allectus, accepit: primum, *Linguae Graecae Novae*, deinde *Linguae Graecae Veteris*. Quo temporis spatio aliquot scripsit libellos Gallica lingua, in Millini Horreo Encyclopaedeutico, ni fallimur, editos: qui fere continentur quatuor Epistolis ad eruditissimum Akerbladium, Suedicae Legationis in Gallia comitem ab Actis: quarum tres sunt de Inscriptione illa Rosetana, nuper in Aegypto reperta: quarta, de signo duorum leonum ejusque inscriptione, quondam Athenis a Venetis Venetiam translato. Nemo enim, quod sciamus, fuit, qui Graecarum Literarum omnis aevi, antiqui, medii et novi, simul tanta scientia valeret. Epistolarum nostrarum vices, diu intermissae, ante sex hos annos instauratae, satis frequentes fuerunt. Ad postremam nostram respondendi officium desiderantes perculit nos tristis de ejus obitu nuntius: isque et eo magis inopinatus, quod aliquot ante menses eum optime valere ex ipso et aliis cognoveramus, et eo magis acerbus, quod optimus vir, quem ipsae Musae caedibus civilibus subtraxerant, et suo sinu absconditum servaverant, et sanitate corporis ad longae spem vitae confirmasse videbantur, inexspectato hepatis morbo nobis ereptus est: et tunc occidit, quum fructum doctrinae suae et ipse percipere et aliis docendo impertire coepisset, et post diuturnas calamitates aliquam facultatem nactus esset, qua adventanti senectuti subsidium ac levamentum prospiceret. Obiit d. XXVII. Aprilis hujus anni, aetatis quinquagesimo quinto. Reliquit multa commentariorum volumina: de Palaeographia, de iti-

nere et peregrinatione sua per Graeciam, rebusque ac monumentis ibi a se repertis, Annotationes in complures Graecos Scriptores, Excerpta adversariorum Valesianorum. Quae ne in heredum manibus pereant, sed publico usui vindicentur, et ut vitae rebusque viri, qui doctrinae et virtutis caussa plurimis tet civibus et exteris flebilis occidit, scriptor doctus ac disertus obtingat, id vero vehementer optamus. De rebus ejus et scriptis, adhuc vivo ipso, prodidit Saxius noster in Onomastico Literario Parte VIII. p. 381. — Ao. MDCCCV.

DE OBITU
LAUR. SANTENII.

Bibl. Crit. P. XI. p. 133. sqq. Opusc. T. II. p. 80. sqq.

Et Santenio quondam nostro locus debetur in hac Bibliotheca, quam ipse elegante symbola censurae Tibullianae ornavit: et fuit nobis Literarum amore conjunctus, inde fere ab illo nostro Leidensi studiorum anno: et admonet nos mentio Villoisoni nostri, cui conciliavimus eum Parisios invisentem tunc, quum nos ibi degebamus. Natus Amstelodami, usus disciplina P. Burmanni Secundi, condiscipulus et amicus Boschii nostri, item poeseos Latinae studium laudemque consectatus est. Hinc Leidam veniens, Jurisprudentiae operam dedit, ducibus Voorda et Pestelio: Literis Graecis et Latinis, doctoribus Valckenario et Ruhnkenio, quorum utrique in primis carus fuit. Et hodiernarum assumsit Literarum cognitionem, non modo Belgicarum, sed

et Gallicarum, quin et Germanicarum et Britannicarum, in eum certo finem, ut ad saeculi sensum politus videretur. Omnino ea in eo erat elegantia ingenii ac doctrinae, ut omnium judicio ei deberetur vel cathedra academica, vel praefectura et institutio filiorum regiorum aut principalium, vel certe lautum aliquod et cum illa elegantia congruens civile munus. At fortuna, indignis etiam favens, Santenio, quamvis digno, semper adversa fuit. Accedebat valetudo incommoda, studiis inimica, fere medico et gymnastico victu regenda. Accedebat casus patris, rebus nondum compositis, mente labefactati, filio non solum patrimonii spem adhuc ostensam adimens, sed necessitatem etiam senis alendi imponens. Quo hic officio *γηροτροφίας* ita functus est, ut omnes, quum antea ejus eruditionem agnovissent, nunc pietatem amarent. Vendidit rerum suarum et librorum quantum potuit, eamque pecuniam ad patris curationem alimoniamque contulit. Hoc unum, si nil aliud, bene factum ei omnium potentiorum civium animos adjungere, eumque ad luculenti muneris adeptionem commendare debebat. Nequicquam. Nil profuit pietas, nil profuit commendatio quamvis diligens et perpetua Ruhnkenii, Valckenarii aliorumque summorum virorum. Igitur acquievit in opere voluntario Repetitoris: adolescentes, more Academico, in Jurisprudentia gradum Doctoris petentes, scholis repetendis, disputationibus thesibusque commentandis, ad probationem instruxit. Sed multo etiam latius hoc in genere patuit industria Santenii. Nam, juventute continuo ad Graecas Latinasque Literas hortanda et instituenda, earum studia frequentavit; itaque et de ipsis Literis et de Academia egregie meritus est. Quidquid ei ab illo quasi alieno negotio superesset otii, hoc suis ipse Musis tribuebat, maxime carminibus pangendis, de quorum

laude inter omnes constat: sed et severioribus et criticis studiis. Quo in genere exstat Propertii editio, quam a P. Burmanno Secundo institutam, ejusque obitu intermissam, ipse suscepit ac perfecit. Exstat Catulli Elegia ad Manlium, in novae editionis specimen adornata, memorata nobis superiore hujus Voluminis III, Parte II, p. 128. Sunt ejus Notae Prosodiacae in Mureti Carmina, editionis Ruhnkenianae, Tomi IV, p. 30. praefationis. Sunt Animadversiones in Hieronymi Balbi Carmina, in editione operum hujus, quam Vindobonae curavit a. 1792 Josephus de Retzer, ad quem Ruhnkenius epistolam scripsit in eodem libro editam, laude Santenii insignem: quam cum illis Animadversionibus denuo edidit eruditissimus vir, C. D. Beckius, in Commentariis Societatis Philologicae Lipsiensis, Volumine II, p. 145. Sunt alia. Exstabit etiam, ut speramus, Terentianus Maurus, quem eruditissimo commentario illustrare ingressus, jamque ad medium opus progressus, moriens docto amico absolvendum reliquit. Nam quod eum rogaveram, et Ruhnkenius, ut ad criticae et stili exercitationem utile, ei suaserat, ut socium se mihi Bibliothecae hujus scribendae adjungeret, ejus collatio intra unam Tibullianam censuram substitit. Caeterum studiorum industriaeque suae, praeter laudem et vitae suavitatem, hunc in primis fructum percipiebat, quod res suas ad honestam mediocritatem restituisset, in qua ad aliis bene faciendum voluntati facultas non deesset. Fuit enim in ipso animus beneficus, liberalis, ab adulatione alienus, et cum libera contumacia, magis sui judicii tenax, quam alieni sequax. Ita factus, et jam in Burmanniana disciplina abalienatus a partibus eorum, qui reipublicae gubernacula tenebant, accedente indignatione repulsarum et deceptae spei fautorum, magis etiam adversarias partes secutus est. Neque tamen mi-

nus vulgo ab omnibus diligebatur. Res mutata est ineunte anno 1795, non solum publica universe, sed et privata peculiariter multorum. Santenius a sua secta, jam victrice, in novum Senatum Leidensem lectus, et in Collegio Curatorum Academiae constitutus est. Hanc ad suum judicium reformare instituens, de rebus hominibusque nonnullis durius consulens, complurium etiam suae sectae hominum animos offendit. Quamquam fuit haec non tam ipsius culpa, quam temporum, quorum tanta erat vis, ut non modo homines ab aliis alios, etiam conjunctissimos, disjungerent, sed singulis quoque errorem objicerent, eos sibi ipsis dissimiles, ex mitibus duros, ex lenibus asperos redderent. Tempora rursus mitigata, ut nunc sunt, eum sponte ad naturae suae bonitatem clementiamque reduxissent. Nam nec placabilitas ejus vindictam cupiebat, nec liberalitas privatum commodum quaerebat. Duo illa munera, honorifica quidem, at minime lucrifica, integre et laboriose administravit, nec valetudini parcens: cui superveniente pleuritide consumtus est, die 10. Aprilis, anni 1798, aetatis quinquagesimo et tertio. Haec nos scripsimus, ut rationem haberemns et laudum optimi viri, et nostrae cum eo conjunctionis. Qui de ejus doctrina, scriptis et rebus plura cognoscere cupiunt, legant I. H. Hoeufftii praefationem ad Santenii Poemata, edita Leidae a. MDCCCI, et Saxii nostri, doctrina et aetate venerandi senis, Onomasticum Lit. Part. VIII, p. 408. Ao. MDCCCV.

DE OBITU

CHR. SAXII, HENR. HANAE!, IAC. JAEGERI et I. C. BANGII.

Bibl. Crit. P. XII. p. 94. sqq. Opusc. T. II. p. 214. sqq.

Et hoc loco manes defunctorum, nobis in vita, studiis et favore conjunctorum, salutemus, quorum obitus inter hujus superiorisque Partis editionem vel accidit, vel ad nos perlatus est. Duo sunt cives, exteri duo: illorum recentior est memoria, optimorum virorum, Saxii et Hanae: quorum quum superiore Parte eodem loco mentionem faciebamus, Saxium quidem, nonagenarium et dudum coelo debitum, jam ut brevi decessurum prosequebamur: Hanae autem, florentis aetate quadraginta duorum annorum, longiorem usuram fatum nobis concessurum sperabamus. Ac de Saxio quidem et saepe diximus, nec est quod plura dicamus; cujus laudes, quousque humanitatis nostrae fines patent, ab omnibus celebrantur, ut viri in omni Antiquitatis et Historiae scientia primarii. Caeterorum minus quidem pervulgata est fama, nec tamen non magni facienda virtus ac doctrina. Nam Henricus Hana eodem quo Saxius anno MDCCCVI, d. XI. Maji, mortuus, viginti et tribus annis ante Amstelodami auditor fuit noster, cum in scholis Logicis et Metaphysicis, tum in familiaribus de omni Literarum genere sermonibus; et hujus disciplinae necessitudinem majore, quam vulgo solet, pietate postea semper coluit. A Ruhnkenio, ut in ejus Vita p. 119. diximus, edendi Phrynichi provincia auctus, quominus ea perfungeretur, tempora obfuerunt. Rector scholae,

primum Amisfurtanae, deinde Amstelodamensis, multis variisque occupationibus implicitus, dum omnibus officiis antiquitus traditis religiose satisfacere cupit, Rectoris, magistri, praeceptoris, paedagogi, patris, mariti, fratris, cognati, affinis, in omni vitae genere, publico, civili, privato, domestico, literato, in omni cultu et divino et humano; minoremque rationem virium suarum quam laborum haberet, horum pondere obrutus oppressusque est, magnum omnibus accuratae disciplinae, nobis etiam pietatis, desiderium relinquens, ejus institutionis diligentiam ac memoriam prosequentibus Curatoribus Scholae, Viris Ampl., tribuendo viduae annuo honorario sexcentorum florenorum. Duo reliqui viri pristina studiorum communione nobis cari fuerunt. Pater enim meus, ex Theologica cathedra Bernensi in Marburgensem migrans, mihi nonum tunc annum agenti, necdum Latinorum lectione Scriptorum imbuto, erudiendo praeceptorem ac paedagogum domesticum adhibuit Jacobum Jaegerum, insigni scientiae ingeniique laude florentem juvenem. Hic me docens Historiam, Geographiam, veteres Linguas, plura etiam volens docere, quibus nondum maturus eram, veluti Mathematica et Latinos versus pangere, duo certe bona, quorum prorsus adhuc expers eram, suo exemplo in me vel excitavit vel ingeneravit sensum pulcri et assiduitatem studii; unde factum est, ut Scriptores Latini, in primis Virgilius et Nepos, et placerent mihi summopere, et ad legendum relegendumque me allicerent ac tenerent. Quarto anno ille publicum docendi munus, mox cathedram Matheseos in Academia Rintelensi adeptus, nostram domum reliquit: ego scholis Professorum operam dare coepi: quibus quadriennium partim perceptis, partim degustatis, quinto anno relictis, totum me Graecorum lectioni dedi, in eaque rursus quadriennium versatus,

Epistolam Criticam ad Ruhnkenium scripsi. Hoc intervallo casu in Bangium incidi, eadem in urbe degentem, nobilis familiae paedagogum, quindecim fere annis me majorem, omnis liberalis doctrinae peritum, Graecarum autem Latinarumque Literarum accurata scientia excellentem, et plane ad Ernestinae rationis elegantiam excultum. Et hujus mihi viri fructuosa fuit consuetudo ad cognitionem in primis bonorum librorum in Latinis Literis, in quibus tunc novus et hospes eram. Sacerdotium rusticanum semel nactus, in ejus umbra latuit, Academiae luce, quamvis unus omnium dignissimus, tamen carens per eorum vel ignorationem vel errorem, penes quos aut commendandi facultas, aut deferendae cathedrae potestas esset. Caeterum domi suae ad Literarum scientiam erudiebat filios ipse suos, et alios subinde adolescentes ejus disciplinae praestantiam expetentes: in quibus etiam fuit Fridericus Creuzerus, postea Eloquentiae Literarumque Graecarum et Latinarum Professor Marburgensis, nunc Heidelbergensis, vir elegantis doctrinae, compluribus editis libris cognitae et probatae. Scriptis Bangii, de quibus verbo diximus Bibliothecae Criticae Parte VI. p. 138, et Vitae Ruhnkenii p. 165, annumeranda est disputatio Latina in Actis Societatis Theologicae Haganae edita, secundi loci praemio, argenteo nummo, condecorata anno circiter MDCCLXXXVIII. Uterque, et Jaegerus et Bangius, jam provecta aetate, paralysi labefactatus, uxore orbatus, liberorum pietate et cura sustentatus, vitam trahens moestam nec vitalem, mortem summi beneficii et unici remedii instar habuit: uterque nobis eo magis dolendus, quo magis utrique congruam ipsorum virtuti vitae obitusque facilitatem optare solebamus. Ao. MDCCCVIII.

DE OBITU

D. WYNPERSSII et S. F. I. RAVII.

Bibl. Crit. Ἐπιδιόρθωσ. Part. XII. Opusc. T. II. p. 218. sq.

Wynperssius, venerandus senex, quem p. LXX. honoris caussa nominavimus, obiit d. VIII. Octobris a. MDCCCVIII, aetatis octogesimo et quarto; quum hanc Academiam quadraginta annos fama et Philosophiae institutione ornasset, et in dira illa hujus urbis clade d. XII. Januarii a. MDCCCVII mirabiliter ex ruina ruentis supra ipsum domus solus vivus et incolumis evasisset.

Atque hoc loco nec optimum Ravium taceri, sortis conjunctio sinit. Hic, paulo ante feralis ictam fulminis, domo exierat sua, ad quam infernum navigium stabat: mox, fragore audito, adcurrens, domum subversam, uxorem et natos salvos, affinem ac domesticum exstinctos invenit. Continuo Regis adventu ac liberalitate recreatus et cumulatus, brevem hujus beneficii fructum percepit, eodem anno, Decembris d. 1, subito morbo nobis ereptus, florens et aetate et publico favore, tantum universe sui luctum relinquens, ut incertum esset, cui civitatis parti, Academiae, Ecclesiae, communi vitae, cui ordini, utri sexui, magis desideratus decessisset. Sed ecce! haec nobis commemoratio in memoriam revocat duos Professores clarissimos, Kluitium et Luzacium, illius diritate stragis exstinctos: revocat alios ejusdem fati consortes: revocat omnino totum illud miserrimum tempus, de quo nunc hoc unum addidisse

sufficiat, nos ei narrando alium locum dare constituisse. — Ao. MDCCCVIII.

MEMORIA
SANCTOCRUCII.

Misc. Doct. L. I. p. 169. sqq. Opusc. T. II. p. 226. sqq.

Obiit et Sanctocrucius noster: et frustra optavimus, Bibliothecae Criticae Parte Undecima p. 139, ut ipsius ad annos accederet, quod Villoisono detractum esset: obiit, triste sui desiderium relinquens omnibus virtutis doctrinaeque amantibus, et vero mihi, quamvis longis loci temporisque intervallis disjuncto, tamen studiorum sensuumque communione et amicitiae vetustate conjuncto. Ergo quod Villoisono mortuo tunc tribuimus, nunc item Sanctocrucio tribuamus, et hujus de vita rebusque breviter memoremus: quarum cognitionem partim ab ipso acceptam recordamur, partim nobis aliquantum auxit vir eruditissimus, idemque Literarum Orientalium princeps, edito hujus argumenti brevi libello *). Et quamquam post tantum virum rem actam agere videamur, et Sanctocrucius noster suis ipse doctrinae monumentis ad omnem posteritatem commendatus sit; maluimus tamen committere, ut in hac nostra scriptione et sedulitate

---

*) Notice sur M. Guilhem de Clermont Lodève de Sainte-Croix, insérée dans le Catalogue des Livres de sa Bibliothèque.— Juin, par M. Silvestre de Sacy. Praenomina Sanctocrucii fuerunt *Guilielmus Emanuel Josephus.*

potius judicium et facultas, quam in silentio pietas et officium, desideraretur.

Natus est Mormoirone, in vicino urbis Carpentoractis, Comitatus Vindauscensis, gente nobili, die V. Januarii anni MDCCXLVI. Hic enim annus in libello laudato editur: qui si vere editur, de quo non statuimus, nos et alios errasse oportet, qui Sanctocrucium vel decennio, vel minimum quinquennio, antea natum credidimus. Literis ac disciplinis institutus Gratianopoli in schola Jesuitarum, illius institutionis modo ac tempore confecto, militiae nomen anno MDCCLXI. dedit.

Erat enim ei patruus Sanctocrucius ille, Legatus Legionis, insigni recens fama celebratus, Bellinsula, Gallorum in Aremoricae ora propugnaculo, adversus Britannorum diuturnam et acerrimam oppugnationem defendenda, nec prius dedenda, quam ultima quaeque et tentasset et tulisset. Cujus fortitudinis commendatione Rex eum Praetorem fecit Martinicae, coloniae Gallorum in Antillicis insulis florentissimae, et provinciae Praetori in primis luculentae. Ipse illuc proficiscens hunc fratris sui filium in cohortem suam assumsit, munere Adjutorem Castrensem, gradu Centurionem Equitatus. At speratum provinciae fructum eodem anno patrui obitus intercepit. Sanctocrucius in patriam rediit, patrui acta praetoria Regi reddidit, ab eoque, donec centuriae praeficeretur, inter Grenadarios Franciae allectus est: sic tum dicebatur una ex Legionibus, quibus flos peditatus Gallici censeretur, quae corporum robore ac proceritate, morum urbanitate, priscum junctae cum humanitate fortitudinis exemplum referre videretur. Qua in Legione, ut per tempus tranquillum et pacatum, otio abundans, totum hoc ad recolenda Literarum studia contulit, omni Historia et Geographia pertractanda, omni Antiquitate ejusque partibus cognoscendis, Graecis et Latinis scriptoribus le-

gendis. Sed quum stationibus mutandis in loca saepe veniret illiterata, in quibus manendum et libris carendum esset, hac in primis de causa militiam pertaesus, ea se abdicavit, in urbem natalem ad patrem rediit amplis et avitis bonis fruentem, et in hujus filii spe acquiescentem. Filius in Literarum studio pergens patrem obsequio et pietate colebat: tum vero, ut senectutem ejus magis etiam oblectaret et exhilararet, ex hujus voluntate et sua ipse animi sententia, a. MDCCLXX, uxorem duxit egregiis animi ingeniique dotibus commendatam, ex qua mox duos filios et filiam suscepit. Neque tamen rei familiaris cura se a suscepto doctrinae amore et commentatione avocari passus est: quin, tamquam in majori otio, alacrior coeptum iter persequens, explicandis quaestionibus ab Academia Elegantiorum Literarum et Inscriptionum ad disceptationis certamen positis, ter victoriae praemium retulit. Quarum quaestionum altera fuit de censendis Scriptoribus rerum Alexandri Magni. Cujus quaestionis explicationi, anteaquam ederetur, locupletandae et expoliendae, tum cognoscendis doctis hominibus, omnique librorum et editorum et scriptorum generi usurpando, Lutetiam Parisiorum se contulit, curam familiae, patris, liberorum, fidissimae custodi, uxori, relinquens. Ibi tum ei degenti, et Villoisono, ego per annum meae commorationis Parisiensis MDCCLXXV, ad eam, quam dixi, familiaritatem amicitiamque conciliatus sum. Quos tunc quales cognovisse mihi visus sim, fortasse nec aliis scire ingratum sit, mihi certe recordari jucundum est. Magna erat in Sanctocrucio rerum scientia, magna judicandi facultas: et quasi se in militari vita ad imperatoriam artem conformasset, sic eamdem rationem ad intelligentiam doctrinarum accommodabat, ut cum in universae Historiae et Antiquitatis cognitione, tum in

singularium argumentorum tractatione, totam materiae tamquam exercitus magnitudinem uno in conspectu videret, suis terminis designaret, generibus discerneret, partibus distingueret; quid quaeque valeret, quo pertineret, quo loco ponenda esset, attenderet; fontes et auctores omnes et accurate teneret, et verissime aestimaret. Sed rerum haec erat, non verborum scientia: deerat Graecae linguae grammatica cognitio, quam vel puer non satis perceperat, vel miles neglexerat: tunc autem, quod Plutarchum in Latina lingua factitasse legimus, sic acquirere et recuperare studebat, ut ad Scriptorum Graecorum lectionem adferret materiae cognitionem, itaque ex argumento et rebus verba et orationem disceret, in iisque ad eum gradum proficeret, qui rerum cognitioni satisfaceret. In Villoisono major erat doctrinae non quidem praestantia, sed varietas, multiplex rerum scientia ex omni librorum genere hausta, grammatica etiam et critica linguarum cognitio insignis, ordo et ratio in disserendo et argumento explicando non item, ut judicandi facultas, quamquam ei minime deesset, tamen subinde non appareret; exquisitas doctrinae copias fere confertim effundens, ad eas intelligendas legentes ipsos judicium suum adferre volebat, contemnens merito scriptores doctrinae inopiam judicando compensare ac dissimulare solitos, et comparans fabris sine materia opus architectari ingredientibus; ipse nimis in contrarium inclinabat. Ad scribendum non nisi patrium sermonem usurpabat Sanctocrucius, cum elegantia, decore et eloquentiae luminibus: Villoisonus etiam Latinum, utrumque, ut perspicuitate contentus esset. De hujus moribus suo loco diximus. Similis ei erat Sanctocrucius fide erga amicos, benevolentia erga cives et exteros, inprimis homines doctos: caeterum excelsus animus, honestum ac decorum appetens, turpe et inde-

corum aversans, cujus in omni sermone frequens generosos sensus promebat, si cujus juste, recte, humaniter aut secus facti mentio incideret. In primis autem Urbis, ut tunc erat, luxuriem indignabatur, et verissimam morum corruptionem interpretabatur, ejusque, quamvis dudum sibi cognitae, tamen quovis novo exemplo ipse ut novus et recens commovebatur. Quam quum aliquando doctus homo carmine Latino haud inficeto, sed lascivo, depinxisset, idque Sanctocrucio et aliis praesentibus recitaret, hic recitatorem ita corripuit, ut obmutesceret. Siccine, inquit, lascivi amores non per se ipsi satis sunt fallaces ac lubrici, ut iis illecebras etiam poesis addere debeat? Ille, hoc ita moris esse apud Latinos, sic antiquos et novos factitasse. Quasi vero, inquit, Latinus sermo honesti decorique legibus solutus sit.

Ad hanc sensuum altitudinem accedebat morum generosa quaedam simplicitas ac puritas, ab omni superbia fastuque immunis; ut externa, quibus gloriari posset, bona, nobilitatem, divitias, honores, gratiam aulicam, ne nosse quidem videretur, unam nosset laudem virtutis ac doctrinae, has solas sibi propositas haberet, et propter ipsas consectaretur, earumque adeptione et suam et aliorum felicitatem censeret.

Talem nos tunc eum cognovimus, et postea fuisse novimus. Proximo anno ad suos Mormoironem rediit. Altero Helvetiam ac vicinas regiones lustravit, et Bernae dies aliquot apud Ithium nostrum fuit, nuper Parisiis nobis comitem et contubernalem, tum Bibliothecae Bernensis praefectum, nunc Sacrorum Antistitem insigni pietatis ac doctrinae laude florentem. Laetae diu res fuerunt, et semper fore videbantur. Quod a rei familiaris cura et amicorum negotiis tempus superesset, quod sane multum erat, Literarum studiis dabat. De-

nuo victor renunciatus est propositi ab eadem Academia Inscriptionum et Elegantiorum Literarum; certaminis literarii *de numinibus et cultu Cereris et Proserpinae* a. MDCCLXXVII. Proximo anno secutus est sacer Indorum liber dictus *Ezour-Vedam*, id est, *Vetus Commentarius Vedami continens expositionem opinionum religiosarum et philosopharum, Indorum. Ebroduni* a. MDCCLXXVIII, duobus voluminibus, formae duodecimae. Rursus proximo *De statu et conditione Coloniarum apud Antiquos. Philadelphiae*, forma octona MDCCLXXXI; item *Annotationes additae editioni Vibii Sequestris Oberlinianae.* Et de his quidem duobus illius anni operibus verbo diximus in Bibliothecae Criticae Parte IV, p. 132, et VI, p. 116: uberius autem de utraque editione *Censurae Scriptorem de Rebus Alexandri Magni*, ibidem: de prima, Parte II, p. 129: de altera, XI, p. 139. Porro gravissimum argumentum *de Mysteriis Veterum*, jam antea affectum in Disputatione de numinibus Cereris et Proserpinae, singulari libro fusius diligentiusque tractavit, edito Parisiis a. MDCCLXXXIV, forma octonaria. Quem librum quum Villoisonus edendum recepisset, sic edidit, ut ipse de hoc argumento commentarium scriberet, commentario Sanctocrucii adjiceret atque intersereret, eumque fere obrueret. Quod non sine ratione aegre tulit Sanctocrucius, et improbarunt etiam communes amici Villoisonum, qui tantum sibi juris in alieno sumsisset opere; quamvis caeterum non ingratum iis accidebat, hujus copiam cum illius philosopha ratione conjunctam exstare. Fuit haec levis offensiuncula, quam utriusque mox lenitas et amicitiae mutuis officiis et studiorum communione confirmatae integritas obliteravit. In haec tempora inciderunt aliae scriptiones: duae politicae, altera, *Observationes Pacti Pacis factae*

inter Gallos et Britannos anno MDCCLXIII, edita Ebroduni a. MDCCLXXXII, forma duodenaria: altera, *Historia incrementorum potentiae navalis Britannorum*, ibidem, eadem forma, duobus voluminibus duodenariis: tertia literaria, *Hypomnema ad Scriptores Diarii Eruditorum, de facienda nova editione Geographorum Minorum*, forma quartanaria, nulla addita tituli pagina singulari, nec anni locive notatione. Illas non vidimus: hanc ab ipso nobis missam legimus, et in manibus habemus, et agnoscimus indidem illam ejus ingenii facultatem, materiae quamvis variae suis et finibus complectendae, et partibus describendae. Hic erat Literarum proventus. Rei autem familiaris uberrimum percipiebat fructum e diligente liberorum educatione ad egregiam spem crescentium: filiis jam tantum, quantum per eorum aetatem licebat, provectis: majore ad munus Accensi, vulgo *Locum tenentis* dicti, in Legione Bellovacensi: minore, in schola Alaisia ad militiam navalem instituto, et propediem in eam allegendo. Et videbatur perpetuo haec vitae prosperitas futura fuisse, nisi eam inopinato Gallici regni conversio prostravisset. Nam quum speraretur, Comitatum Avenionensem et Vindausciensem, qui essent in ditione Pontificis Romani, a contagione seditionis immunes fore, hanc spem eventus fefellit. Obtinuit illas terras cohors Jourdani, ferro et flammis grassans, civibus veteris formae studiosis, optimatibus, nobilibus, aliis, praesens exitium omnibus intentans, multis inferens. Hac primum Mormoironem adventante anno MDCCXCI, mense Aprili, Sanctocrucius domum paternam reliquit: abeunte rediit, spe quidem ille quietis et recuperandae tranquillitatis, re et facto, graviora passurus, et proxima supremae necessitati subiturus. Sequente enim anno MDCCXCII, carceri inclusus, jamque in conspectu habens pegma sup-

plicii mortiferamque securim, mirum in modum evasit, et, mutato vestitu habituque, Lutetiam Parisiorum pervenit. Uxor, relicto vetere Mormoironis domicilio, Avenionem se contulit: et, quae sua constantia, solertia et animi praesentia maritum et liberos servasset, parum abfuit, quin ipsa ibi periret. Nam a praedonum principibus decreto jamque satellitibus mandato, ut comprehenderetur, illo ipso temporis puncto reperit, quomodo aufugeret: et ad maritum se recepit a. MDCCXCIV, mense Martio. Interea praedones spe sua decepti iram, qua in dominos absentes incensi erant, explerunt rebus eorum praesentibus vastandis et raptandis. Bona traduntur sequestro, domus a sodalitio seditioso occupatur, libri diripiuntur, chartae cremantur. Accessit cumulus omnium acerbitatum obitus amborum filiorum: qui utrum sua morte, an aliena vi, obierint, in neutram partem significat Scriptor: posterius tamen ut verisimilius censeamus, faciunt cum tempora, tum quae aliunde accepta nobis meminisse videmur. Erat autem haec et in desperatis rebus unici ademtio solatii, et in restitutis continua doloris instauratio; quum in reliquiis naufragii rei familiaris semper aliquid occurreret, quod carissimorum capitum desiderium excitaret. Ita undique ad moerorem sollicitatus, non tamen ei indulsit, neque principalem animi partem aegritudini affici passus est. Quin sapientis munere fungens, prudentiam, fortitudinem, temperantiam, retinuit. Quae illi constantia et felicitas veniebat e certa verorum bonorum aestimatione, vanorum contemtu, et firma sententia, res humanas totumque universum divino numine gubernari: quam sententiam a teneris susceptam, deinde per totum vitae cursum quotidiana observatione, tum Historiarum et Philosophiae commentatione, ad certam judicii stabilitatem corroboraverat. Itaque de

injuriis sibi illatis placide et sentiebat et narrabat, ut quae divinitus accidissent: et earum auctoribus ignoscebat, ut qui magis necessitate fati, quam sua voluntate fecissent. Mansit deinceps Lutetiae, quippe urbe libris Literarumque subsidiis adfluente, et doctis hominibus frequente: intermissa doctrinae studia repetivit, in iisque recentium calamitatum solatium et quaesivit et invenit. *Opera diversa I. I. Barthelemyi* duobus voluminibus formae octonariae, addito ejusdem *Elogio*, edidit Parisiis, anno Reip. VI, id est, MDCCXCVI: proximo anno ibidem singulare volumen ejusdem formae, *De antiquis Rebuspublicis Foederatis;* alteram editionem Censurae Scriptorum de Rebus Alexandri M. anno MDCCCIV: de qua retulimus Bibliothecae Criticae Parte XI, et votum hoc apposuimus: „Itaque optamus, ut egregio viro, quae adfuit studii intentio, animi corporisque alacritas, otii aliarumque rerum abundantia, ad hoc de Alexandri historia opus ornandum, eadem ei suppetat ad librum de Mysteriis Veterum, quem nunc maxime in manibus habet, nova editione locupletandum et frequentandum." Quod item vanum fuit votum: quamquam reliquit exemplum primae editionis plenum lituris, correctionibus et additionibus unde alteram editionem se facturum profitetur Sanctocrucii sodalis, vir doctus, cui legavit scripta sua inedita et adversaria. Fuerat autem ipse sodalis Academiae Inscriptionum: qua exstincta anno MDCCXCIII, deinde instaurata anno MDCCCII, sub nomine *Classis Historicae et Literariae Instituti*, hujus item Classis sodalis fuit: et utrumque sodalitium, vetus et novum, ornaverat traditis ad praelegendum et edendum disputationibus compluribus, quarum quae ad *Academiam* pertinuerunt, in hujus *Actis* brevi prodibunt. *Instituto* tradidit disquisitiones copiose scriptas, *de Sepulcro Mau-*

soli, et de *Chronologia Regum Cariae*, et duas parabat commentationes, alteram *de Historia Philosophiae apud Romanos*, alteram *de vero tempore natali Christi.* Aliae etiam ejus scriptiones proditae sunt in aliis Syllogis Periodicis, veluti in *Diario Eruditorum, Horreo Encyclopaedeutico*, *Archivis Literariis.* His annumerandae sunt quaedam a Silvestro memoratae: *Elogia*, *Abbatis Poulei*, *Cardinalis Bernisii*, *D. Clementis: Cogitationes de Providentia: Commentarium de cursu fluviorum Araxis et Cyri.* Ex hac librorum multitudine et argumentis de doctrinae ejus magnitudine et praestantia suspicari licet. Et materia et forma congruebat animi cum generositati, tum humanitati. Materia erant *res*, earumque praestantissimum genus, historia ingeniorum, Literarum, doctrinarum, religionum, morum, rerum publicarum et regnorum, rationis civitatum constituendarum, gubernandarum, legum ferendarum, juris publici et gentium, prudentiae civilis. Forma et ratio fuit, qualis a nobis declarata est in Censura Scriptorum de rebus Alexandri, Bibliothecae Criticae Parte XI, p. 142, ubi sic diximus: „Nos ut in quibusdam locis ab auctore dissentimus, ita universe eum omnes historici muneris partes explevisse judicamus. Nam et materiae collectae tanta est copia, ut nullus accessioni relictus videatur locus, et quasi thesaurus sit historiae Alexandri: nullus qui ad eam pertineat homo, locus, nullum factum, opus, tempus, nulla res et actio, nulla cujusquam scriptoris mentio desideretur: sed omnibus etiam scriptoribus percensendis, omnium saeculorum et aetatum virtutes vitiaque notentur. Et materiam quasi *spiritus intus alit*, atque animat distributione, judicio, ratione, sensu magnitudinis et honestatis, ac religione reverentiaque muneris historici, horumque cogitatorum diserta et gra-

vi declaratione." Quod in quibusdam locis ab auctore dissentire nos diximus, referebatur ad hanc editionem, in qua frequenter laudat effata Bossuetii, de Historia rhetorice magis quam critice disserentis, et judicium religione occupantis: et majorem, quam antea, Canoni Hebraïco auctoritatem chronologicam tribuit, in quo item Larcherum et Villoisonum per civilem illam conversionem mutatos cognovimus. Villoisoni obitum continuo dolenter amanterque mihi perscripsit anno MDCCCIV, de caussa morbi prudenter et utiliter monuit: mox ejus Memoriam ab Instituti socio Dacierio, V. Cl., scriptam transmisit, et iniquius de Villoisoni doctrina judicatum improbavit. Adeo dolorem magis in amicorum, quam sua, caussa prodere solebat. Nam quum biennio postea filiam, quae una ei ex natis supererat, jam viro nuptam, morte amisisset, eaque orbitate ad veterem filiorum luctum renovaretur, suum sibi casum ut fatalem tacitus tulit, nec ejus notitiam absentibus, quamvis amicis, nec mihi, ad quem illo tempore alia de caussa scribebat, impertivit. Idem, quum eodem tempore ageretur de Republica nostra in Regnum mutanda, nil prius potiusque habuit, quam ut me per literas moneret, quibus rationibus meae fortunae, quam periclitari putaba, consulerem. Quod consilium licet insecuta temporum lenitas supervacaneum redderet, magnum tamen ejus erga me fidei et amoris documentum exstitit. Ineunte proximo anno MDCCCVII, quum nostram urbem terribilis illa clades die XII. Januarii afflixisset, hic ad primam rei famam perculsus, nulla mora interposita, domo exiit sciscitatum apud communes familiares, si quid mihi accidisset: comperto, me vivere et valere, literas quantocyus ad me dedit, postulans, ut se de meis rebus ipse certiorem facerem. Postremas ab eo literas mihi Lutetia redux adtulit Ra-

vius noster, mox ipse die I. Decembris nobis morte ademtus. Quae, profecto, tam crebrae hominum nobis carorum mortes nos quoque admonent, ut breve et incertum reliquae vitae spatium bene factis extendere conemur. Sanctocrucio autem nostro exitum adtulit affectio corporis, quae magis cum doloribus quam vitae periculo conjuncta videretur: qua laborantem dum amici spe et commemoratione repetendorum studiorum absolvendarumque scriptionum inchoatarum recreant et consolantur, inopinato mors eum abstulit die XI. Martii, hujus anni MDCCCIX. Talem tantumque virum amisimus Sanctocrucium, qui non solum familiaribus et amicis triste suavitatis et consuetudinis suae desiderium, sed omnibus doctrinae, virtutis, magni et in adversis rebus invicti animi, egregium exemplum reliquit. Et unus nunc ex illa Parisiensi aetate atque consuetudine nobis tu superes, Larchere, Nestorea vigens senectute: quam Tibi porro laetam fortunent Musae! Ao. MDCCCIX. *)

---

*) ADDENDA AD MEMORIAM SANCTOCRUCII.

Misc. Doctr. L. II. p. 261 sqq. Opp. T. II. p. 240 sqq.

Quum desideratissimi Sanctocrucii Memoriam scribebamus, dudum frustra exspectaveramus aliquam materiae accessionem a Larchero nostro nobis impertiendam: quae, *Memoria* nostra demum edita, ad nos venit, sero quidem, nec tamen mittentis cunctatione, qui mature eam dederat, sed adferentis retardato adventu. Adjecta erat *Notitia* Silvestri Sacyi, quam ipsius humanitate acceptam jam ad scriptionis nostrae usum adhibueramus. Nunc, quae ad hanc supplendam pertinent, ex Larcheri literis, Latine reddita apponamus: „Gratum mihi feceris, si aliquid scripto mandaveris in laudem Sanctocrucii nostri. Et hoc tuo officio plane dignus est, qui

PARENTALIA.

Misc. Doctr. L. III. p. 209. sqq. Opp. T. II. p. 327. sqq.

Age vero, novissimos amicorum nostrorum manes salutando veneremur! Incidit enim hoc, proximum ab edito secundo Philomathiae libro, biennium sane fune-

te multum amavit. Aegrotantem invisi fere quotidie: et diuturnus fuit morbus ab exitu Octobris a. MDCCCVIII. ad d. XI. Martii MDCCCIX: et tu nobis eras unum e jucundissimis sermonum argumentis: neque ille de te loquebatur sine interiore animi motu; ut facile appareret, quam erga te sincere affectus esset. Principio morbus nil nisi stranguria, nullo cum vitae periculo, esse videbatur. At incidente bis deinceps cruditate, secuta est febris continua, et malum ad obitum usque invaluit. Quod autem in Notitia Sacyana facta est mentio ejus uxoris, digna sane est, de qua plura cognoscantur. Est profecto foemina multi ingenii, animi optimi, fortis, constantis: singularis in consuetudine ac sermone amoenitatis: nec vultu et habitu gratiae expers. Haec furiosis civibus strictos gladios sibi intentantibus, ut maritum ipsis demonstraret, imperterrita mansit, maritumque servavit. Hac uxore Sanctocrucius noster felix futurus erat, nisi fatalis Regni Francici conversio ejus res fortunasque afflixisset. Duo filii adolescentes, praefecti militares, initio tumultus, civili ferro trucidati. Unica filia, postea viro nupta biennio ante patrem mortua, compluribus relictis natis: ex quibus unam neptim parvulam secum domi alebat Sanctocrucia, eamdemque tredecim annorum egregiae spei puellam, altero post mariti obitum mense, morte sibi ereptam vidua amisit. Atque illis omnibus in calamitatibus, carissimorumque capitum amissionibus, foemina virilem constantiam retinuit: quam ipse praesens et antea saepius miratus sum, et postremum eam salutans pridie quam Parisiis domum profectura esset. Neque hoc reticendum est, eam esse postremam pro-

stum et frequens mortibus hominum nostri amantium, Literarumque studio nobis conjunctorum, multorum, heu! nimium multorum, quam quorum desiderium et jacturam nostra nos aetas ac tempora lenire et consolari sinant. E quibus quum nullus non meritis vel in Literas, vel in nos, vel alios multos, justae laudationis materiam praebeat; nos, et animi dolore et argumenti copia oppressi, eorum commemorationem paucis verbis complectemur: caeterum cogitatione nobis humanae conditionis fragilitatem proponentes, et illud,

Omnes eodem cogimur, omnium
Versatur urna, serius ocius
Sors exitura, et nos in aeternum
Exsilium impositura cymbae.

Quamquam horum versuum ut tres priores verissimam sententiam habere judicamus, ita postremum nihil minus. Mortem non esse exsilium, sed, contra adeo,

---

paginem inclytae nobilitate familiae Delbenae (*Delbène*), origine Florentina; ex qua hujus majores primum comites Catharinae Mediceae nubentis Henrico II, Regi, in Galliam venerunt: quorum posteri deinde sub nostris Regibus, complures cum imperiis exercituum, tum amplissimis Archiepiscopatus et Episcopatus sacerdotiis, inclaruerunt.“ Hactenus Larcherus. Alia, recens edito lectoque sibi priore Philomathiae Libro, me monuit doctissimus adolescens G. L. Wassenarius, is, de quo dixi in Addendis ad Phaedonem p. 337. „Sanctocrucii *Animadversiones ad Vibium Sequestrem* prodierunt a. MDCCLXXVIII: liber *De Coloniis* a. MDCCLXXIX. Est etiam *Commentatio de Cyropaedia Xenophontea* in editione J. G. Schneideri: tum in Barthelemyi Anacharside, Tomo IX, Tabula *Hominum Illustrium:* denique *Refutatio Paradoxi Literarii F. A. Wolfii, V. Cel., de Homeri Poematibus: Parisiis* 8. a. MDCCXCVIII, quam ipse Wolfius memoravit in Praefatione Iliadis a. MDCCCIV. 8. min. Lips. ap. Goeschenium editae.“ — Ao. MDCCCXI.

reditum in patriam, poterat Poeta discere a Pythagora et Platone aliisque Graecorum legendo sibi cognitis: poterat a Romanis, Cicerone et Virgilio suo, qui nobis magis persuadent, quam Horatius, caeterum admirabilis, at hoc in argumento vel Epicurum vel plebem sequens. Sed haec hactenus.

I. Amicorum autem, quos memorare instituimus, prima Hieronymi Boschii *sors exiit urna*, die primo Junii anni MDCCCXI; quum ejusdem anni die septimo Februarii, et quarto Aprilis, et superioris mense Junio, Leidam veniens sic apud me fuisset, ut mihi prorsus veterem amorem referret, affirmans, frustra laborasse Sycophantas, ut animum ipsius a me abalienarent. *Manibus hoc satis est.* Nam de vivo bis diximus, duo amicitiae nostrae monumenta posuimus: alterum, Epistolam, qua Boschio Partem undecimam Bibliothecae Criticae dicavimus: alterum, Narrationem de ejus editione Anthologiae Graecae, in Philomathiae libro secundo. Huc accedit, quo minus plura dicamus, quod in alienam provinciam invadere nolumus; si quidem et publice proposito praemio invitati sunt docti homines ad Boschii *Elogium* scribendum: et sua sponte id agere dicitur vir huic operi, si quis alius, idoneus, D. J. Lennepius, Professor Literarum in Illustri Amstelodamensi Athenaeo. Illud fortasse non inutile sit futuro scriptori monendo, quodque quosdam fugisse vidimus: hujus, ut Curatoris, nullas fuisse partes in me Leidam vocando; quippe qui, me dudum vocato, Curator factus sit, mihique, a prioribus Curatoribus vocato, oblatam cathedram recusare suaserit: ut ipse, illo vivo, narravi Bibl. Crit. pag. XXVIII. *)

*) In epist. ad H. Bosch. Vol. I.

IV. Quartus *), **Fredericus Jacobus Bastius**, et ipse bis a nobis laudatus, Bibliothecae Criticae P. XI. p. 118, et Philomathiae Libro II, p. 248. Natus d. XVI. Martii, a. MDCCLXXI, Buxovillariae (Buchsweiler), oppido ditionis Hasso-Darmstadiensis in Alsatia: ubi pater erat Gymnasii Rector, Praeceptor Seyboldus, alibi nobis notatus, caeterum elegantis doctrinae non expers, cujus disciplinae puer multum debuit. Theologiae destinatus, huic aliisque Literis percipiendis adolescens Jenam petiit, salario adjutus a Serenissima Amalia, Ducis Saxovimariensis matre, bonarum artium patrona egregie docta. Huc venit a. MDCCLXXXIV, quinquennium manens, audivit Griesbachium, Doederlinum, Reinholdum, alios, maxime omnium Schützium, Literarum nostrarum decus, quo auctore ac doctore se iisdem consecravit. Relicta Jenensi Academia a. MDCCLXXXXI. Comes ab Epistolis additur Legato Hasso-Darmstadiensi (De Jan.) Vindobonae; ubi, in Caesarea bibliotheca aptam suo studio materiam nactus, plurimos Graecorum Scriptorum codices excerpsit. Ibidem, Hasso-Darmstadiensem Principem Georgium Carolum fautorem adeptus, huic inscripsit libellum Germanicum *de Platonis Symposio* a. MDCCLXXXXIII. Mox Latine scriptum, et patrono suo, Legato, dicatum, edidit *Specimen Editionis Novae Epistolarum Aristaeneti* a. MDCCLXXXXVI. Proximo anno fuit item Comes ab Epistolis Gazerto, viro amplissimo, Hasso-Darmstadiensi Consiliario, ad Conventum Rastadiensem, pacis caussa habitum, misso. Hinc redux eandem officii operam praestitit illustri Comiti a Pappenheim, ejus-

---

*) Eorum, qui h. l. desiderantur, vitae opportuniorem locum nactae sunt Vol. I., ubi cf. pleniores de *Derkindereno*, *Wassenario*, *Wyttenbachiis*, *Haanio*, *Boudrito*, *Dorpio*, *Heukelomio*, *Boersio* narrationes. *F. T. F.*

dem Hasso-Darmstadiensis aulae Parisiis Legato: cui percarus fuit, eoque absente Legationis negotia solus administravit. Qua in urbe eumdem, quem Vindobonae, vitae cursum tenuit, vacuum a negotiis tempus ad codices Graecos pervolutandos excerpendosque conferens. Epistolam Criticam ad Boissonadium edidit a. MDCCCV, cujus praestantiam declaravimus censura ejus in Bibliothecae Criticae P. XI. prodita, unde, ad cognoscendam Bastii eruditionem, haec certe exordii pars referenda est: „Scriptor adhuc nobis cognitus erat ex specimine editionis novae Epistolarum Aristaeneti, anno MDCCXCVI. Vindobonae edito; unde praeclaram de ejus doctrina spem conceperamus. Quam spem hic liber non modo explevit, sed etiam multum superavit; quippe cujus argumentum et opera per omnem Graecae Criticae provinciam late patet. Nam et ipsius linguae apparet accurata et grammatica cognitio, et lectio multiplex optimorum Auctorum, et observatio diligens dictionis elegantioris et rarioris, et acumen in plurimis iisque egregiis emendationibus, et judicii subtilitas, cum universe, tum de veterum librorum bonitate et editionum fontibus: et vero usus ac tractatio frequens codicum scriptorum bibliothecae Parisinae, unde Graecorum vel correctiones vel novi loci proferuntur. — Quo jucundius nobis accidit ejus propositum illustrandi Luciani, quod profitetur p. 42.“ Hunc autem suum librum, tum recens editum, ipse nobis miserat, addita humanissime scripta epistola; unde initium factum mutuae benevolentiae, quae deinceps literarum inter nos officium frequentavit. Alteram hujus libri editionem fecit a. MDCCCIX, a nobis memoratam Philomathiae Libro II. Biennio antea nobis impertiverat, Phaedoni nostro expoliendo, varias lectiones septem codicum Vindobonensium: de quibus diximus p. 106 editionis nostrae. In-

terea ipse honoribus auctus, factus Consiliarius Legationis, Eques Ordinis Hasso-Darmstadiensis *Meritorum*, Instituto Imperiali Francico epistolarum commercii caussa adscriptus, quorum nomina posita in titulo editionis secundae exstant. Per aestatem a. MDCCCXI. Parisiis Darmstadium profectus, in itinere Heidelbergae totum diem apud Creuzerum nostrum fuit. Qui non modo ex ejus sermonibus ingentes ipsius in codicibus scriptis excutiendis labores, et librorum edendorum propositam multitudinem, sed etiam ex corporis adspectu inusitatum virium robur ac valetudinem succo et sanguine quasi turgentem, admiratus est. Unde, nemine quidem tale quid metuente, tamen mox apparuit illud Hippocrateum, *ἡ ἐπ' ἄκρον εὐεξίη σφαλερή*, summam valetudinem esse periculosam. Redux Parisiis misit nobis exemplar promissum Gregorii Koeniani, d. XV. Octobris, adscripta paucis verbis salutatione. Mox d. XIII. Novembris vesperi alicunde domum rediens, apoplexi concidit in via Honorea, indeque sublatus, mortuus domum relatus est. Nos viri obitu eo magis dolemus, quo magis et nobis favit, et Batavorum in his Literis studia ac rationem, quam quidam recentes ejus populares Hellenistae contemnere videri volunt, ipse probavit, laudavit, secutus est. Vidimus catalogum, partem bibliothecae Bastii complexum eam, quae *ad Literaturam Antiquam et Novam* refertur: et vidimus optimorum librorum editionumque multitudinem nostra explicatione majorem. Variae autem lectiones e codicibus scriptis ab ipso excerptae, non solum in marginibus editionum exstant, sed etiam singularibus inscriptae chartis, fasciculos LXV. explent, in quibus complures etiam inediti libelli Graeci, et ipsius animadversiones, continentur. Catalogus, conscriptus, ut videtur, ab homine docto, multa habet, quae ad cogni-

tionem literariam vitae et studiorum Bastii pertineant. Auctio horum librorum et fasciculorum proscripta in d. XXX. Martii a. MDCCCXII, deinde in diem incertum dilata, jam facta sit, nec ne, nondum audivimus. Nam ipsi quominus mandata ad emendum daremus, et oculi nos nostri utendis illis chartis impares, et vero tempora, prohibuerunt.

VII. Nobis vero hujus parentalis argumenti, quantum absolvimus, tantum succrescit; adeo per hos annos amicorum funera continuavit fatum. Occidit et *Heynius* et *Larcherus*, uterque saeculi decus: occiderunt clari doctrina viri plures: *Chardonus Rochettius*: *Joannes Randolphus* V. S. R. Episcopus Londinensis, Plutarchi nostri sospitator: tum veteres nostri sodales, pueritiae *Ithius*, adolescentiae et Philomathiae *Wagnerus*, proximae et sequentis aetatis *Paradysius* et *Temminckius*, ille etiam et collega et medicus noster, et multis consuetudinis sermonumque suavitatibus nobis carus. Quibus si suum cuique debitum officium hoc in libro praestemus, eum justo et seriorem et longiorem emittamus. Itaque pios manes deprecamur, ut, hac brevi mentione contenti, uberiorem nobis aut remittant, aut in aliud tempus differre permittant. Neque etiam nostro praeconio indigent, ipsi sua se doctrinae fama tuentes, cui comparandae satis illis longum vitae spatium superfuit. Et vero nos quemque eorum vivum aliis librorum nostrorum locis commemoravimus, et quae cujusque de Literis merita essent, quae nobiscum necessitudo, significavimus. Quidam etiam publice disertos laudatores nacti sunt: Heynius Heerenium, Larcherus Boissonadium, Paradysius Tollium nostrum. Haec nunc hactenus.

DE
PLATONIS PHAEDONE.

D. W. Lection. quinque de histor. philos. Graec. ed. et ann. add. G. L. Mahne. Gandav. 1824. p. 74. sqq.

ACCEDAMUS jam ad *Platonis* Phaedonem*); qui liber etsi ab omni aevo is habitus est, in quo rationes immortalitatis animorum gravissime luculentissimeque expositae essent, a paucis tamen legitur, a paucioribus etiam intelligitur: cum propter ipsam obscuritatem difficultatemque materiae, tum propter disputationis copiam atque ubertatem. Quare existimavi, me rem vobis minime ingratam facturum, si hujus libri summam, quoad ejus fieri posset, breviter ac perspicue enarrarem. Igitur, quamquam longe difficilius est, ac vulgo putatur, totam disputationem ita in summam et compendium redegi, ut ejus tamen vis et connexio appareret, et brevitatis causa ex ea parte, quae ad narrationis venustatem et colloquii verisimilitudinem pertinet, nil retinerem, nisi quantum perspicua enarratio argumenti postularet.

Appellatus est hic dialogus **) *Phaedon*, quod continetur sermone Phaedonis, discipuli Socratis, qui magistri obitum narrat Echecrati, ejusdem disciplinae socio, qui tempore illo, quo Socrates mortuus est, Athenis absfuerat. Colloquuntur cum Socrate, inprimis Ce-

*) *Platonis* Phaedon) De hoc dialogo legatur Wytt. Praef. a pag. VI ad XI.

**) *Appellatus hic dialogus*) Vid. Wytt. Annot. in Phaedonem pag. 107. — Sequitur nunc eleganter conscripta epitome hujus dialogi, cujus capita secundum Wyttenbachii editionem deinceps indicabo.

bes et Simmias Thebani, ejus discipuli, et Criton Atheniensis, aequalis Socratis ejusque amicissimus. Sed nos, omisso colloquii exordio et introitu, initium faciamus ab ipsa Phaedonis narratione, quae quidem ejusmodi est. — Quamdiu *) in carcere fuit Socrates, nos plerique ejus amici quotidie veniebamus ad eum mane, et diem cum eo transigebamus: ultimo vero die maturius etiam ad eum venimus. Audieramus enim pridie ejus diei, navem Delo advenisse, qua adveniente Socrati moriendum erat; et alius alii nuntians admonebamus invicem et constituebamus summo mane ad carcerem venire. Igitur postero die sub ipsum diluculum venimus ad tribunal, ubi Socratis judicium actum erat, quod haud procul a carcere distabat. Solebamus enim quoque per antecedentes dies ibi convenire, atque exspectare, donec aperiretur carcer. Quum ad carcerem accessimus, janitor, qui nos intromittere solebat, jussit nos aliquantulum foris manere, Undecim viri enim, inquit, intus sunt, qui Socratem ex vinculis solvunt, eique annunciant, hodie moriundum ei esse: paulo post rediens, intromisit nos. Et deprehendimus Socratem ex vinculis solutum: prope illum sedebat uxor Xanthippa, infantulum ulnis tenens. Quae ut nos conspexit, continuo exclamavit, et, ut solent mulieres, ejulatus edidit, nunc ultimum te amici alloquentur tui, o Socrates, nunc tu illos ultimum. Socrates placide Critonem intuens, hanc, inquit, aliquis abducat, o Criton. Igitur eam Critonis famuli domum deduxerunt. Ego vero mirifice eo die affectus eram: neque enim commiseratione tangebar morientis amici; quippe, ut antea semper, ita inprimis tunc mihi beatus videbatur, cum propter ingenii morumque mansuetudinem, tum propter animi

*) *Quamdiu in carcere fuit S.*) Cap. 3. p. 6.

magnitudinem et constantiam: ut firmiter mihi persuaderem, hunc quidem virum ne ad inferos quidem abire sine divina providentia, sed ibi quoque felicem beatumque futurum. Verum enim, ut nulla magnopere tristitia eram affectus, ita neque laetitiam percipiebam. Quamquam neque alias, quum de philosophia colloqueremur, neque tunc, a Socratis sermone jocus et hilaritas aberant. Sed illo die mixtus quidam tristitia gaudioque sensus animos nostros tenebat: modo ridebamus capti tranquillitate hilaritateque Socratis, et praesentis obliti calamitatis: modo plorabamus, instantem amici obitum reputantes, et victi gravitate casus.

Sed posteaquam Xanthippa *) esset abducta, erigens se in lectulo Socrates, et crus fricans, Quam, inquit, mira est res illa, quam *voluptatem* vocamus, et quam mire adfecta ad ejus contrarium, quod appellamus *dolorem*. Simul et una non conveniunt: at vero si alterum praecesserit, alterum continuo sequitur. Hoc si Aesopus animadvertisset, credo illum fabulam facturum fuisse ejusmodi: Deum aliquem frustra tentasse voluptatem et dolorem ex discordia in concordiam redigere; igitur extremitates connexuisse et a communi vertice suspendisse, ut, si quis alterum arripuisset, is alterum quoque necessario traheret. Veluti ego, qui modo ex vinculo crus dolebam, nunc solutus voluptatem percipio. Tum Cebes, Opportune **), inquit, in memoriam mihi revocas carmina, quae in carcere fecisti, tum Hymnum in Apollinem, tum fabulas Aesopi, quas in versus redegisti; nam et alii, et proxime Evenus poëta, ex me quaesiverunt, quid esset, quod tu, qui numquam

---

*) *Sed posteaquam Xanthippa*) Cap. 3, p. 7. ὁ δὲ Σωκράτης ἀνακαθιζόμενος.

**) *Tum Cebes, Opportune*) C. 4. p. 7.

antea carmen fecisses, nunc sub ipsum vitae exitum te ad illud studium contulisses; quare, si vis me habere quod Eveno respondeam, nam eum interrogaturum certo scio, age, exponas causam. Dic igitur, inquit Socrates, Eveno, me non eo consilio versus fecisse, ut ejus laudem poëticam aemularer, sed ut solverem me religione somnii. Nam cum in antecedente vita, tum posteaquam in carcerem veni, saepius mihi obtigit ejusmodi somnium, quo his verbis appellarer, *O Socrates, fac et tracta musicam!* Ego arbitrabar ita me somnii jussu obtemperaturum, si philosophiam tractarem; quippe quae esset maxima praestantissimaque musica. Nunc, quum per festum Deliacum terminus mortis mihi produceretur, non inveni, quomodo hanc temporis usuram melius collocarem, nisi in componendis carminibus: ut, si forte somnium divinitus fuisset missum, et hanc sententiam habuisset, ne ad inferos abirem, nisi hac religione solutus et libero animo. Feci ergo hymnum in laudem Apollinis, cujus nunc festum agitur: deinde animadvertens, poëtae officium non in versibus componendis, sed in fabula invenienda effingendaque positum esse, atque intelligens, me non posse fingere fabulas, sumsi Aesopicas, easque in carmina redegi. Tu igitur, mi Cebes, et hoc dices Eveno, et eum meis verbis humaniter salutabis, atque admonebis, ut me brevi sequatur. Abeo autem hodie; ita enim Atheniensibus visum est. Tum Simmias, Quale *) tandem illud est, quod Evenum postulas? equidem saepius una cum eo fui, neque is mihi visus est Evenus, qui te lubens ad inferos sequeretur. Quid vero, inquit Socrates, nonne philosophus est Evenus? Est vero, inquit Simmias, ut mihi quidem videtur. Igitur, inquit Socrates, neque Evenus

*) *Tum Simmias, Quale*) C. 5. p. 9.

mori recusabit, neque alius quisque non indignus philosophi nomine: ipse tamen se non interficiet: hoc enim nefas et est et habetur. Atqui, ait Simmias, quomodo haec sibi consentanea sunt, ut quis mortem appetat quidem, nec tamen liceat ei se ipsum interficere? Equidem, ut nosti, cum Cebete in patria nostra Thebis usus sum disciplina Philolai, nobilis Pythagorei, qui eadem dicere solebat, quae tu modo: sed, quum argumenti rationes quaererem, nullas, certe non perspicuas, reddebat; quare tu, si quas tenes, eas quaeso nobiscum communices. Quid vero, ait Socrates, putasne me doctiorem esse Philolao? ego vero longe ab ejus absum doctrina, neque ego certam illius sententiae demonstrationem teneo; sed fando aliorum opiniones audivi, quas non repugno, quin vobis exponam: neque enim, quod mihi superest breve tempus vitae melius transigere possim, quam in contemplatione mortis, veluti peregrinationis, quae mihi sub occasum solis ingredienda est. Et vero mirum videatur, quid sit quod iis etiam hominibus, quibus praestat mori quam vivere, nefas est se ipsos hoc afficere beneficio, debeantque hi alium exspectare benefactorem. Atqui hujus legis duas reperio esse rationes. Altera est recondita et ex interiore doctrina, haec nimirum, homines inclusos esse in corpore tamquam in carcere, ex quo effugere non liceat: quae quidem ratio et difficilior est intellectu, et latius patet, quam quae in praesentiarum disceptari queat. Altera est ratio facilior intellectu et accommodatior ad communem hominum sensum; nempe, esse quoddam divinum numen, quod generis humani curam et quasi tutelam gerat, ejusque numinis homines ministros et servos esse. Quare, ut nos moleste feramus et puniamus, quoad ejus fieri potest, servum, qui se ipse interficere velit: ita credibile est, Deum dominum nostrum nolle,

ut nos, qui ei servimus, injussu ejus ex hac vita et ministerio discedamus. Atque, ut non ipsi nostro judicio voluntateque nascimur, ita neque abeundum est nobis ex vita nostro judicio voluntateque, sed exspectandum, donec ipse nos liberet Deus, et abeundi necessitatem nobis immittat, veluti eam, quam nunc mihi immisit.

Tum Cebes, Haec *) si vera sunt, inquit, o Socrates, sequitur, stultos aequo animo mori, sapientes iniquo. Quidni enim stultum sit ex eo discedere loco, ubi optimum dominum habeas Deum, qui tui curam gerat; quasi vero inde in meliorem statum effugere possis, et meliorem nancisci dominum.

Socrates delectari videbatur Cebetis studio et disputatione, et, Numquam vero, inquit, credulus est noster Cebes, nec persuaderi sibi facile quid patitur sine argumentis et rationibus.

Cebeti socium se adjunxit Simmias. Et vero, inquit, recte monuit Cebes, ejusque reprehensio tacite videtur ad te valere, o Socrates, qui et nos amicos tuos, et dominos Deos, aequo animo relinquis.

Ad haec Socrates **), Age igitur, o amici, quandoquidem mihi litem intenditis, causam apud vos dicam, et operam dabo, ut eam vobis magis probem quam judicibus, qui me capite condemnarunt. Itaque adsentior vobis, me juste a vobis reprehendi posse, quod mortem aequo animo subeam, nisi hoc firmiter tenerem, me post mortem feliciorem fore. Nunc vero arbitror, me ad meliores venturum homines: quamquam ne hoc quidem nimis affirmo. Illud autem, ad optimos me dominos Deos venturum, hoc vero, si quid

*) *Tum Cebes, Haec*) C. 7. p. 11.

**) *Ad haec Socrates*) C. 8. p. 12.

aliud, summa asseveratione contendo atque teneo. Nam Deorum quidem imperium non superos tantum, sed inferos etiam complectitur: ubique sunt Dii, et ubicumque sumus, eorum sumus ministri ac servi: eorumque adspectu et consuetudine multo propius manifestiusque fruemur, posteaquam, relicto corpore, animus noster purus sincerusque ad eos abierit. Quam sortem meam minime conqueror: quin certa me tenet spes, aliam post hanc paratam esse vitam, qua bonis hominibus melius multo futurum sit, ac malis.

Vixdum haec dixerat Socrates, quum ad eum infit denuo Cebes: Tune igitur, inquit, hanc sententiam tam gravem tamque salutarem solus tecum ad inferos auferes, an potius, antequam abis, eam nobiscum communicabis?

Faciam, ait Socrates *), quod petitis, sed prius videamus, quid Crito velit: videtur enim dudum aliquid dicere velle, neque tamen audere.

Nimirum, inquit Criton, dudum molestus mihi est carceris custos, rogans, ut te moneam, ne nimium te loquendo fatiges; quod ita nulla est efficacia veneni, visceribus agitatis et calefactis: et saepius accidit, ut ejusmodi hominibus duo vel plura miscenda sint pocula.

Tu vero, respondit Socrates, jube hominem bono animo esse, et cicutae quantum satis est parare vel ad tertium vel ad plura etiam pocula. Cui Criton: Equidem praevideram, o Socrates, te ita responsurum: neque tamen facere poteram, quin precibus custodis obtemperarem.

Tum Socrates, Age vero, inquit, jam apud vos causam perorabo meam. Videntur homines vulgo ignorare, Philosophiam nil aliud esse nisi praeparationem

*) *Faciam, ait S.*) C. 9, p. 12.

meditationemque mortis. Nam et mors est solutio animi a corpore, et Philosophiae munus in eo est positum, ut animus a rerum corporearum ludibriis ad rerum incorporearum constantiam traducatur. Philosophiae finis est is, ut per eam veritatis virtutisque participes fiamus: quorum quidem neutrum consequimur corpore. Sed videamus primum de voluptatibus, quales consectetur philosophus. Utrum putatis eum esse philosophum, qui ventri et gulae studeat? aut qui Venereae voluptatis cupiditate inflammatus sit? aut qui corporis cultu et vestitu delicatulus atque elegantulus videri velit? aut qui gloriolae serviat, et vel blanditiis in hominum animos insinuare se studeat, vel arte et simulatione doctrinae speciem opinionemque consectetur? Enimvero philosophus unice veritati virtutique studet; neque ex corporis voluptatibus plus assumit, quam summa necessitas cogit. Videte vero etiam, numquid veritatis consequamur corpore. Immo contra se habet. Nil nisi speciem externamque rerum faciem sensibus percipimus: a qua specie quum animus ad puram sinceramque veritatem indagandam se convertit, tum vero se ipse quasi contrahit in se, corporis societatem fugit; cujus quippe ludibriis in rerum intelligibilium cogitatione turbatur: et ab omni sensu vel oculorum, vel aurium, vel reliquarum corporis partium, vacare et quiescere cupit. Hoc est, quod antiquissimi sapientissimique poëtae, Empedocles, Epicharmus, aliique dicunt, mentem solam videre et audire, non oculos auresque. At vero corpus nullo non tempore et loco veritatis indagationi obstat, ab eaque animum avertit. In corpore fons est non tantum ignorantiae et errorum, sed omnium malorum. Corporis necessitates nos quotidie de cibo, potu et sustentanda vita sollicitos reddunt. Hinc pravae cupiditates existunt, Veneris, gulae, divitiarum, honorum;

quae animum dies noctesque exstimulant, neque consistere umquam sinunt. Hinc invidia, hinc bella; hinc civilis discordia et seditiones; hinc tyrannides et patriae proditiones. Quare, si quem videatis *) mortem timere, ne dubitetis, quin statuatis, eum non esse φιλόσοφον, id est, sapientiae studiosum, sed φιλοσώματον, id est corporis studiosum. Et tamen sunt qui sibi magnopere philosophi videantur, si studium sapientiae cum voluptatis studio conjungere possint. Quod quidem nulla, neque Deorum neque hominum, vi effici potest. Nam veritatis quidem scientiam qualem assequantur, qui corpori dediti sunt, modo vidimus. Operae pretium est, virtutem eorum considerare. Abstinent se ab aliis voluptatibus, ut aliis eo diutius fruantur: justitiam colunt, ne ipsi ab aliis injuria afficiantur: fortes fiunt, quum non satis habent roboris ad tolerandas calamitates. Nulla est in iis vera solidaque virtus; non nisi adumbratae ejus imagines: omnia eorum benefacta redeunt ad quandam quasi versuram et permutationem voluptatum. At vero philosophus, quidquid agit, propterea agit, quia verum, bonum et justum est: neque, ut isti voluptatem suis actionibus, sed ipsam veritatem virtutemque consectatur: ut istorum virtus est mercatura veritatis. Et quod a mysteriorum auctoribus, minime contemnendis viris, proditum est: apud inferos, nisi qui initiati sint, in tenebris et squalore jacere: et multos esse thyrsigeros, paucos Bacchos; haec igitur mysticorum dicta, sine dubio, ad philosophiam spectant. Nam Bacchi profecto non sunt alii, nisi qui vere philosophati sunt, quique mentem a corpore sevocare studuerunt. Itaque animus aut nusquam veritatem consequitur, aut apud inferos. Sed, ut nusquam eam

*) *Quare, si quem videatis*) C. 15. p. 20.

consequatur, non est credibile; quippe animi nostri ad veritatis cognitionem facti sunt; neque iis obstat, quin hunc naturae fructum adipiscantur, nisi consuetudo corporis. Ergo efficitur, ut post hanc vitam demum purae sinceraeque veritatis cognitio nobis reservata sit: et ut quisque magis philosophiae studuit, eamque sincerius excoluit, ita quisque apud inferos remotior a tenebris et squalore, propiorque erit fonti limpidae aeternaeque veritatis. Ex quorum numero ut ego essem, omnem per totum vitae spatium operam dedi; num aliquid profecerim, brevi intelligam, quum a vobis discessero. Atque has ego rationes mecum reputans, non moleste fero instantem discessum: quin potius confido me apud inferos eundem dominum ac Deum habiturum, et veritatis cognitionem, cui per totam vitam studui, multo certiorem plenioremque consecuturum. Haec est mea apud vos defensio: vestrum est judicare, utrum justa sit, nec ne. Haec quum dixisset Socrates *), primum ei respondit Cebes. Egregie vero dixisti, o Socrates, et probo defensionem tuam, si quidem hoc animo consilioque nos relinquis. Sed hoc vulgo male habet homines, quid animo futurum sit, posteaquam ex corpore excesserit; metuunt enim, ne sub discessum ex corpore veluti vento dissipetur, et tamquam fumus evanescat. Quamquam, si ea est animi vis, ut extra corpus consistere, et in se congregatus vigere possit: magna nobis et praeclara ostenditur spes, animum solutum vinculis corporis, ejusque contagione et vitiis purgatum, felicem beatamque vitam acturum. Verumenimvero ipsum hoc ut demonstretur, animum post corporis mortem superesse, consistere, vigere, cogitare, hoc opus, hic labor est. Ejusque rei, o Socrates, si quam tenes demonstrationem, libenter eam ex te audire velim.

*) *Haec quum dixisset S.*) C. 16. p. 22.

Tum Socrates, faciam inquit, o Cebes, quoad ejus a me fieri potest: neque enim paucas, quae mihi supersunt, horas melius collocare possim: neque verebor, ne Aristophanes aliusve comicus me reprehendat, quasi nuger et de rebus disputem, quae nil ad nos pertineant. Et primum quidem videamus *) eam rationem, quae summam habet antiquitatis auctoritatem: nimirum, animos nostros non aliunde nisi ab inferis venire, et in corpora nascentia ingredi, ac veluti circulo ex inferis ad superos et a superis vicissim ad inferos circumire. Quae si vera est sententia, de animorum immortalitate dubitari nequit: sin vana est, aliam quaeramus. Sed tamen prius hanc excutiamus. Quod ut recte accurateque fiat, non tantummodo spectemus homines, sed bruta quoque, plantas, et omnes res, quae ortum et interitum habent. Atque reperiemus, hanc in tota natura constanter dominari legem, ut contraria ex contrariis oriantur: veluti, si quid majus fit, ex minori fit majus: atque sic in reliquis omnibus est rebus: velox fit ex tardo, firmum ex infirmo, calor ex frigore: ita fit etiam contra, minus ex majore, tardum ex veloci, infirmum ex firmo, ex frigore calor. Quae quidem ratio in omnibus per totam naturam rebus valet: neque enim necesse est nominatim omnia enumerare. Hoc unum volo, eadem inter se necessitate conjunctas esse vitam ac mortem: atque ut ex vivo fit mortuus, ita ex mortuo vicissim fit vivus. Nisi forte putamus hac una in parte deficere naturam, et ex omnibus rebus duas solas exemtas esse ab ejus legis severitate, vitam ac mortem.

Caeterum, si quid **) haec argumentatio difficultatis

---

*) *Et primum quidem videamus*) C. 17, p. 23.

**) *Caeterum, si quid*) C. 18, p. 25.

obscuritatisque habere videatur: age, uberius eam explicemus. Igitur, quidquid mutatur, in alium transit statum: et omnis mutatio statu continetur triplici: primus est, ex quo res mutata discedit: secundus, quem permeat res mutata: tertius est ille, ad quem pervenit res mutata. Veluti, si quis dormit, is ex vigilia in somnum transiit. Hi duo sunt status, primus vigiliae, tertius somni, sed inter hos medius interjectus est secundus status, et transitus ex primo ad tertium: nimirum *obdormiscere*. Ita, si quis ex somno ad vigiliam redit, is interjectum permeat statum, quem vocamus *expergisci*. Ex die fit nox, interjecta vespera: ex nocte fit dies, interjecto diluculo. Quare, ut quis in hunc mundum veniat, necesse est, eum permeet statum, quem vocamus *nasci*: et, ut quis mortuus sit, transeat oportet eum statum, qui appellatur *mori*. Itaque, moriundo non exstinguitur animus, sed in alium transit statum.

Porro, si generatio *) haberet viam directam, non in orbem: id est, ut omnes continuo vivi ad mortuos abirent, neque flexu viae ex mortuis vicissim ad vivos redirent; tota paulatim rerum natura moriundo consumeretur, et somno veternoque opprimeretur multo graviore, quam ille in fabulis Endymion. Nunc vero non tantum verisimile, sed necesse adeo est, naturam ipsam sui esse conservatricem, neque se ipsam pariendo consumere, sed instaurare ex morte vitam, ex mortuis vivos. His igitur argumentis constare mihi videtur, post hanc fore aliam vitam, qua, ut saepius dico, bonis melius, malis pejus futurum sit.

Tum Cebes **): Non possum facere, quin tibi assen-

---

*) *Porro, si generatio*) C. 19. p. 26.

**) *Tum Cebes*:) C. 20. p. 27.

tiar, o Socrates. Eoque magis, quod praeter eam, quam modo exposuisti rationem, alia se mihi offert, quam tu antehac saepius commemorare solebas: omnem disciplinam esse reminiscentiam, et totum illud: quod *discere* vocamus, nil esse aliud ac *reminisci.* Quod si verum est, oportet, animum in hoc corpus attulisse rerum notitias, et viguisse, antequam homo nasceretur. Velim tamen rationis hujus uberiorem ex te audire demonstrationem: nisi forte molestum tibi sit. Minime id quidem molestum est: inquit Socrates, et faciam, quod cupis. Itaque nimirum quotidie experimur, nos ex unius in alterius rei cogitationem deferri. Veluti, si quis videt Cebetem, is etiam in Simmiae cogitationem incidat. Et, si quem videmus hominem similem Cebeti, eum cogitando comparamus cum Cebete, et judicamus tacite, quam prope vel accedat ad ejus similitudinem, vel ab ea deficiat. Neque hoc in iis tantum fit rebus, quas corporeo sensu percipimus: sed in iis etiam, quae sunt intelligibiles et a corporea natura remotae. Veluti, quum statuam videmus pulchram; unde oritur illa cogitatio, *statuam esse pulchram?* Non aliunde profecto, nisi hinc, quod statuam tacite cum ipsa pulchritudinis idea, tamquam cum exemplo comparamus, et judicamus, quam prope ad illud exemplum statua perveniat et appropinquet. Ita, si quod factum, vel aliud quid sensibus perceptum, judicamus esse pium, honestum, impium, turpe: haec omnia sensibus percepta referimus ad ideas universales pietatis, honestatis, impietatis, turpitudinis. Iam vero undenam hausimus ideas universales? non quidem sensibus corporis. Nam his haurimus ideas rerum singularium, quas ad universales ideas referimus atque exigimus. Et vero nisi prius habeamus ideas universales, ne intelligere quidem possimus singulares ideas: nil enim haberemus, ad quod, tamquam ad

exemplum, eas referremus, et ex quo eas agnosceremus. Unde efficitur, non per sensus corporis primum rerum notitias in mentem inferri, sed in ea jam antea fuisse: atque adeo animum prius vixisse ac viguisse, quam corpus nasceretur. Ad haec ita Simmias: Haud equidem repugno, quin hac ratione conficiatur, animum fuisse antequam corpus nasceretur. Neque tamen inde mihi videtur effici, eum quoque post mortem superstitem fore. Et restat adhuc illud dubium, quod Cebes modo injecit: ne forte animus e corpore egrediens subsistere nequeat, et veluti fumus evanescat.

Recte mones *), inquit Cebes. Mihi quoque hac in parte laborare videtur Socratis disputatio. Nam etiamsi fuit animus, antequam corpus nasceretur, quid impedit, quominus aliquando tamen intereat? Quis igitur satis locuples nobis auctor sit, hanc, quam nunc degimus, vitam non esse ultimam, qua definita animus e corpore egrediens tamquam fumus evanescat. Dimidium saltem demonstrationis tuae absolutum est; dimidium vacat.

Immo vero **), inquit Socrates, nil vacat: si quidem ea, quae modo concessistis, in memoriam vobis revocetis, et inter se conjungatis. Nam, si verum est, quod ostendimus, hanc esse constantem naturae legem, ut nil intereat, sed mutetur tantum: et, si verum est, animum notitias rerum sine corporis instrumento accepisse; non est, quod dubitemus, animum esse sempiternum. Sed quandoquidem alte scrupulus hic inhaerere videtur, ut etiam nunc metuatis, puerorum more, ne vento dissipetur egrediens ex corpore animus, praesertim si egrediatur non serena ac tranquilla, sed turbida et ventosa tempestate: quaerendus vobis est incantator,

*) *Recte mones*) C. 24. p. 34. infra.

**) *Immo vero*) C. 25. p. 35.

qui hunc ex vobis metum ejiciat, ut certam de animorum immortalitate sententiam nanciscamini.

Vellem equidem, inquit Cebes, reperire possem ejusmodi incantatorem. Sed vereor, ne cras nemo amplius ejusmodi vir sit. —

Atqui, respondit Socrates, multi sunt in Graecis boni et sapientes viri: multi quoque in barbaris gentibus: hos, si me audietis, exquiretis atque adibitis. Nulla enim major graviorque est res, cujus scientiae causa et labores peregrinationesque suscipere, et pecuniam tempusque impendere possitis.

Haec quidem, inquit Cebes, ita faciemus. Nunc vero, tu optime virorum, Socrates, quandoquidem discessus tuus jam jamque instat, noli, quaeso, nos relinquere, anteaquam demonstrationem uberius explicueris, et animorum immortalitatem nobis plene probaveris.

Faciam vero, inquit Socrates, et libenter quidem; si modo is ego sum, qui hujus rei scientiam teneam: sed pro viribus tamen enitar.

Iam primum *) omnium videndum est, quid sit illud *dissipari*, quod veremini ne animo accidat; dispiciendumque, an cadere hoc possit in animi naturam. Atqui *dissipari* nil est aliud, nisi dissolvi et partibus ita privari suis, ut hae discedant a se invicem, et illud, quod his partibus continebatur, totum evanescat. Igitur dissipari nil potest, nisi quod ex partibus est compositum. Porro animadvertamus, eorum quae sunt, seu rerum, duo esse genera: horum alterum ex partibus est compositum, continuo mutationum turbine agitatur, neque umquam eodem statu manet: alterum simplex, quod nullis constat partibus, neque propterea tantis mutationibus subjectum est, sed suum statum obtinet.

*) *Iam primum*) C. 26. p. 36.

Compositum corporis contrectatur sensibus. Simplex sub nullum cadit corporis sensum, sed sola mentis ratione intelligitur. Videamus jam, de duabus naturis animi et corporis, utra ad utrum genus pertineat. Corpus quidem, non est dubium, quin ad rerum compositarum genus pertineat. Quid vero dicamus de animo? Nimirum reperiemus, in eum convenire attributa simplicis naturae. Animus nullo corporis sensu contrectatur, sed sola mentis ratione intelligitur. Animus, utcunque corpus continuo mutetur, nil magnopere ipse patitur, neque in eundem mutationum turbinem involvitur: animus, quamvis corpus mutiletur et sentiendi instrumentis privetur, non tamen ipse cogitandi vi privatur.

Porro videamus, quanam nostri parte simplicis illius et immutabilis naturae genus intelligamus, animone an corpore? Et corpore quidem *), ut supra monuimus, res compositae nobis innotescunt, in quibus nil est constantiae nec veritatis. Cumque animus ad indagationem simplicis illius et vere constantis naturae se dat, non modo nil adjumenti a corpore nanciscitur, contra impeditur ab eo, retrahitur ad compositarum rerum turbinem, vertigine corripitur, et veluti ebrius oberrat. Contra, quum animus ipse a corporearum rerum cogitatione se averterit, aciemque suam in se collegerit, tum vero tranquillitate fruitur, et sui similem nactus naturam, in ea versatur, pasciturque purae sinceraeque veritatis contemplatione. Porro animus imperat **), corpus obedit, animus domini partes habet, corpus servi; ut hinc quoque intelligi possit, quae sit praestantior diviniorque natura, animine an corporis. Denique, si per totam disputationem apparuit, contra-

*) *Et corpore quidem*) C. 27. p. 38.

**) *Porro animus imperat*) C. 28. p. 38.

rias esse animi et corporis naturas: et, si verum est, de quo dubitari nequit, contrariarum rerum contraria esse attributa; efficitur, animum esse indissolubilem, si quidem corpus dissolvitur. Atque, ut corporis partes dissolvuntur, et in terram, aquam, ignem, aëremve abeunt, et adjungunt se postea vel aliis rebus, vel plantis, vel animalium hominumque corporibus, ita nec dissolvetur animus, sed constabit atque subsistet, et in simplicem invisibilemque locum abibit, qui est ipsius veritatis ac supremi illius et sapientissimi Dei domicilium, quo et ego mox perveniam, siquidem vero sinceroque animo philosophiae operam dedi. Est enim hoc philosophi officium, ut spretis voluptatibus, ludibriis, ministerioque corporis, animi vim in se ipsam colligat, et convertat ad contemplationem purae sinceraeque bonitatis, pulchritudinis et veritatis. Et intelligitis profecto, quod saepius diximus, philosophiam esse commentationem mortis, quippe quae animum a corporis vinculis, quoad ejus fieri potest, liberat, et ad limpidos certosque veritatis virtutisque fontes ducit. Quare, ut quisque minimum cum corporis voluptatibus habuit commercii, contra maxime purum castumque ab ejus contagione servavit animum, ita quisque certius citiusque in illas coelestes divinasque regiones et ad illum sapientiae fontem Deum perveniet, ejusque commercio beatum et immortale deget aevum, liberatus errore, ignorantia, timoribus, et cupiditatibus, quibus veluti furiis agitantur miseri mortales. Contra, qui, dum viverent, hanc mortis meditationem philosophiamque neglexerunt, illis post hanc vitam non modo nullam felicitatem, sed molestias, taedia timoresque paratos esse, credibile est. Quid enim *)? qui vitam ita transegerunt, ut omnia facta consiliaque ad corpus referrent: ut nil

*) *Quid enim?*) C. 30. p. 40.

verum esse putarent, nisi quod sub corporis sensus cadere posset: nil bonum, nisi quod corpori aliquam titillationem adferret, vel cibo, vel potu, vel Venere, vel alia libidine: nil malum, nisi quod a corpore has voluptates averteret: qui nil justum, nil honestum esse voluerunt, nisi quod idem suaviter adficeret corpus: qui suas cogitationes actionesque ita instituerunt, ut et a corpore proficiscerentur, et ad corpus redirent, qui denique se totos corporeae naturae tradiderunt, ejusque voluptates consectati sunt, quibus veluti clavis animus corpori adfigitur; tales igitur animos, corpore mortuo, vigere posse putemus? Immo, ut mortales oculi solem continuo intuendo excaecantur: ita homines, qui per hanc vitam illum divinum animi sensum, quo ipsa veritas percipitur, non exercuerunt, hi post mortem nil vident, sed in tenebris et squalore volutantur.

Haec quum dixisset Socrates *), diu silentium fuit: videbaturque ipse secum tacitus commentari ea, quae modo disseruerat.

Et nobis quidem sufficiat, A. H., hac lectione, Socratis disputationem hucusque deduxisse. Reliquam partem proxime absolvemus. Neque etiam hoc a me nunc exigetis, ut disceptationem horum argumentorum suscipiam, quod quidem aliis lectionibus fit, quum metaphysicam ejus doctrinae partem explicamus: nunc in historica parte versamur. Sed tamen, ne omnino tacuisse videamur de hujus disputationis vi ac laude; animadvertatis, duplici argumentorum genere usum esse Socratem, quorum alterum ex divina providentia ductum est, alterum ex ipsa natura animi. Ac Providentiam quidem Divinam tamquam certam demonstratamque sumserat, quippe haec materia et alibi a Platone tractata erat, et latius patet, quam quae hoc

*) *Haec quum dixisset S.*) C. 35. p. 45.

loco explicari posset. Et habet illa profecto maximam vim ad vindicandam animis immortalitatem, et accommodata est ad popularem captum et communem hominum sensum: ut vidimus prima lectione. Quae quidem argumenta spero vobis vel placuisse, vel nil reprehensionis habuisse. Alterum genus argumentorum, quod ex ipsius animi natura ducitur, aliquid, ni fallor, habuit vel obscuritatis, vel difficultatis, vel dubitationis. Quod licet hoc loco explicari nequeat, notabimus tamen ejus partes ac distributionem; ut hac universa materiae cognitione postea aliquando utamur ad ejus interiorem intelligentiam aperiendam.

Primum fuit: nascentes jam antea fuisse, et ex morte ad vitam redire. Hoc quamquam nemini facile nostra aetate probetur, et antiquitus etiam, exceptis Platonicis et Pythagoreis, paucis probatum sit; tamen ejus confirmandi causa duas attulit rationes Plato, quae valeant ad immortalitatem animorum. Altera est, nil in rerum natura perire, nec interitum, sed dissolutionem partium, in ea locum habere: cujus rationis vim acute perspexit atque explicuit *Mendelsohnus*, vir egregius. Altera est ratio, quae ducitur ipsa quoque ex Pythagoreorum doctrina, animos hominum involutas rerum notiones in hunc mundum attulisse, quae opinio *Cartesium* et inprimis *Leibnitium* patronos nacta est, quos *Lockius* confutavit, ut Platonem Aristoteles.

Secundum argumentum continetur comparatione animi et corporis: qua colligitur, duas has naturas toto genere diversas esse, et contrariis attributis constare. Est enim ex Platonis sententia duplex rerum genus, simplicium et compositarum, simplicium generi tres quasi formae subjectae sunt, *Deus*, *Ideae* et *Animi*. Sed nos proxima lectione cum audiemus Socratem, et haec argumenta confirmantem et nova exprommentem,

tum spectabimus eum ex vita discedentem. Cui lectioni ut frequentes adesse velitis, A. H., ea, qua par est, observantia rogo atque oro.

Posteaquam Socratica disputatio ad eum locum perducta fuisset, quo superiore lectione substitimus, aliquamdiu silentium fuit, et Socratis et amicorum, cum pro se quisque ea, quae dicta erant, tacita cogitatione revolveret. Tandem Cebes et Simmias paulum inter se ac submissa voce colloqui coeperunt. Quod animadvertens Socrates. Quid vos, inquit, clam inter vos? nam si de aliis rebus agitis, non habeo quod dicam, sin vero de iis quaeritis, quae modo disputata sunt, aut si nondum satis persuasam est vobis, nolite, quaeso, me celare; nam aut meliora me docebitis, aut simul novam indagandae veritatis viam ingrediemur.

Tum Simmias, Ego vero, inquit, dicam quod res est. Dudum enim ego et Cebes nos invicem hortamur et protrudimus ad te interrogandum: neque audemus molestiam tibi facere, propter instantem tuam calamitatem.

Socrates leniter subridens, Hercle, inquit, difficulter aliis persuadeam, me discessum e vita non in calamitatis loco ponere, si ne vobis quidem hoc persuadere potui. Sed age, proferatis dubia vestra. Neque enim suavius transigere possim rectiusque hoc quantulum mihi superest temporis, quam in hac commentatione philosophiae, ut, quemadmodum cygni, Apollinis alites, ita ego et ipse Apollinis minister, sub philosophiae cantu ex hac vita discedam.

Tu vero, inquit Simmias *), idem semper es, o So-

---

*) *Tu vero, inquit Simmias*) C. 36. p. 47.

crates, tibique consentis. Quare dicam quod sentio. Mihi enim, et fortasse tibi quoque, videtur fieri non posse, ut in hac vita certam exploratamque immortalitatis scientiam et demonstrationem consequamur. Neque tamen eos probo, qui totam hanc quaestionem, tamquam incertam, negligunt. Contra, quicumque generosae ad veritatem est indolis, eum decet cum attingere immortalitatis argumentum, tum illud ita tractare, ut ejus demonstrationes ab aliis inventas dijudicet, ex iisque eam, quae proxime ad verisimilitudinem accedat, probet ac tueatur, ejusque praesidio ac solatio, tamquam rate, hoc impetuosum vitae pelagus trajiciat. Quare libere mentem meam tibi aperiam, o Socrates, neque committam, ut me postea poenitentia subeat, quum meminero, me tuam non exquisivisse sententiam, qui paucis ante obitum horis tam benevole copiam tui amicis feceris. Igitur, quod pace tua dixerim, videntur mihi omnia, quae hucusque exposuisti argumenta, vana et infirma esse. Vide, ut hoc utar, sonum lyrae seu harmoniam, quae invisibilis, a corporea concretione libera, et omnino aliquid divini est: cum tamen ea, ex quibus existit harmonia, nimirum ipsa lyra, ejusque chordae et aliae partes sint corporeae. Quid igitur? lyra fracta, ejusque chordis ruptis, dissolutisque partibus, nonne ipsa harmonia interiit? An vero eum probemus, qui contendat, harmoniam adhuc alicubi esse; quippe quae sit incorporea et multo praestantioris naturae, quam lyra et chordae? Hoc igitur velim cogites, o Socrates, plerosque homines, nec fortasse temere, arbitrari, animum nil aliud esse, nisi quandam corporis harmoniam et intentionem, quae oriatur ex justo temperamento ignis et humoris, caloris et frigoris: quae si juste temperata sint in corpore, animum vigere: sin vero nimium vel intendantur, vel remittantur, tum

vero animum destrui, quamquam sit multo praestantioris naturae, quam corpus.

Tum Socrates *), circumspiciens, ut solebat, et vultu leniter ad risum soluto, Recte, inquit, reprehensus sum a Simmia: sed videamus, quae sit Cebetis reprehensio. Et Cebes, etiamsi tibi, o Socrates, concedam, bene a te demonstratum esse, animos vivere antequam in haec corpora veniant: videris mihi tamen nil profecisse ad immortalitatis demonstrationem, sed eodem haerere loco. Hinc enim unum consequitur hoc, animum firmioris ac diuturnioris esse naturae, quam corpus, non vero etiam, eum esse sempiternae naturae. Neque nobis quisquam praestet, quin hoc, in quo nunc degimus, ultimum sit corpus, quo mortuo, ipse quoque animus mori debeat. Sed exemplo utar, sicuti Simmias. Fac mortuum esse hominem, qui ipse sibi vestimenta sua texuerit: qualis fuit Hippias Eleus, tum amicos convenire in ejus domum, et, ut fit, defuncti mentionem facere: ex his vero sit unus, qui contendat, Hippiam non interiisse, sed alicubi adhuc superesse: et in ejus rei documentum adferat vestes Hippiae, dicatque, quodsi vestes ab Hippia textae supersint, necesse omnino esse, ipsum earum textorem Hippiam superesse. Quid putas, o Socrates? hancne rationem magnopere probabunt audientes? Igitur animus, licet multa corpora veluti vestimenta contriverit, iisque superstes fuerit; tamen ipse fortasse diuturnitate aevi conteratur, et ultimo corpore citius dissolvatur.

Haec postquam dicta essent **) a Simmia et Cebete, omnes, qui apud Socratem aderamus, dolore percussi vehementerque conturbati sumus. Modo enim nos dispu-

*) *Tum Socrates*) C. 38. p. 49.

**) *Haec postquam dicta essent*) C. 40. p. 52.

tatio Socratis in summam spem immortalitatis adduxerat, neque quidquam ad ejus demonstrationis firmitatem requirebamus. Nunc vero Simmiae et Cebetis argumentatio totam illam spem penitus tollebat. Igitur continuo nos incessit, et nostrum contemtus, qui tam facile assensi essemus rationi Socratis, et diffidentia quaedam et dubitatio adversus omnem hujus argumenti conclusionem: tum vero ipsius philosophiae nos capiebat despectus ac taedium, quasi multa et praeclara polliceretur, sed nil quidquam praestaret. Verum enim cum antea saepius, tum vero ipso isto tempore inprimis, admiratus sum ingenium animumque Socratis. Nam non solum humaniter amanterque excepit illas Cebetis ac Simmiae dubitationes; sed animadvertens nostrum affectum, sollerter eum prudenterque sanavit, nosque in immortalitatis spem ac persuasionem restituit. Et primum quidem *) sapienter dejectos nostros animos ad argumenti indagationem revocavit, admonuitque, ut caveremus nobis, ne aliquando falsa conclusione decepti ejus erroris indignatione a studio philosophiae desisteremus, nam uti misanthropi existerent, qui a compluribus deinceps hominibus, in quibus plurimum fidei posuissent, decepti essent, ut eos paulatim odium adversus omnes homines capiat, atque ita hominum osores evadant: eadem ratione misosophos existere, seu osores philosophiae, qui sententias eas, quas magnopere probarint atque adamarint, falsas esse intellexerint, ut paulatim in eam inducantur opinionem, nil esse in tota philosophia certae firmaeque scientiae. Igitur et nos, inquit, o Amici, caveamus nobis ab isto vitio: neque patiamur nos unquam a philosophiae studio deterreri. Sed nunc quidem ad propositam quaestionem re-

*) *Et primum quidem*) C. 42. p. 54.

deamus. Simmias nimirum putat, animum esse harmoniam, quae a partibus efficiatur, sicuti lyrae concentus a chordis existit. Enim vero hanc opinionem una interrogatione confutare possim; si quidem concedis, quod modo concesseras, animum fuisse antequam in corpus veniret. Nam si fuit animus, antequam corpus nasceretur, necesse profecto est, eum plurimum ab harmonia differre: quippe harmonia tum demum existit, quum lyra chordis et reliquis partibus apta pulsatur: animus fuit etiam tunc, quum corpus nondum esset. Atqui hac una interrogatione jam defungi, atque ad Cebetis dubitationem transire possim. Verum non agam tamquam geometrae, qui brevibus conclusiunculis ex iis, quae antea concessa sunt, argumentum conficiunt: sed propriis et suis argumentis nostram quaestionem uberius disceptemus. Quod si ergo quis tuetur, animum esse harmoniam, is harmoniam tamquam commune attributum omnibus et singulis animis tribuere debet. Iam vero, sicuti harmonia alia magis est harmonia, quam alia; ita non eadem ratione dici potest, animum alium magis esse animum, quam alium. Porro, in corpore per harmoniam sive temperamentum humoris et siccitatis, caloris et frigoris, efficitur quidem sanitas: sed vis animi, quae in cogitatione posita est, quomodo inde possit effici? Et videmus nonnumquam, in corporibus robustissimis maximum inesse ingenii stuporem: contra in corporibus male temperatis et adversa valetudine affectis haud raro plurimum ingenii elucere deprehendimus. Et de harmonia Simmiae satis dictum esse videtur: consideremus jam Cebetis discrepantiam. Nimirum placebat tibi, o Cebes, etiamsi animus in multis antea corporibus fuisset, nil tamen impedire, quominus diuturnitate temporis consumatur et

aliquando intereat. At vero magnae *) quaestionis disputationem moves, o Cebes. Explicanda enim est vis naturae, rerum ortus atque interitus: quod quidem argumentum hoc tempore a nobis disceptari nequit: sed tamen, si vultis, narrabo vobis, quid mihi in ejus studio acciderit.

Quum omnes assensi essemus, ego, inquit Socrates, ab ineunte aetate mirificum quendam amorem conceperam ejus doctrinae, quam vulgo *Physicam* appellant. Videbatur mihi praeclara quaedam et magnifica ejus esse ratio; quippe quae doceret, quibus causis omnes res vel orirentur, vel interirent. Igitur in ejus doctrinae indagatione multum operae studiique collocavi, et me in omnes partes converti: tandem, quum viderem vanum esse meum laborem, neque me quidquam profecisse ad cognitionem rerum, totum hoc studium abjeci. Postea forte in Anaxagorae **) notitiam perveni, qui omnium rerum causas in mente quadam et ratione ponebat: ejusque sententiae verisimilitudine iterum ad hanc doctrinam revocatus et mirifico ejus amore incensus sum; quippe putabam me jam veluti clavem nactum esse, qua recondita naturae penetralia recluderem. Verum enim, o amici, ab ingenti spe dejectus sum. Nam quum illam Anaxagorae rationem ad causarum explicationem adhiberem, nil reperiebam, nisi hoc unum, de quo neque antea dubitaveram, rerum effectus ex ejusmodi proficisci causis, quas Divina mens animorum corporumque naturae indidisset: quae vero essent illae causae, quae natura et actio earum, quis modus mutationum, hoc vero per Anaxagoream rationem non intelligebam. Itaque relicta illa physica explicatione, recepi

*) *Et vero magnae*) C. 48. p. 53.

**) *Postea forte in Anaxagorae*) C. 49. p. 66.

me ad rudem vulgi simplicitatem. Et videte, quaeso, quam simpliciter, aut, si vultis, inepte, apud me statuerim. Quodsi enim quaerebatur *), qua de causa aliquid vel pulchrum vel turpe esset, scitas illas et reconditas philosophorum rationes relinquebam: hoc unum firmiter tenebam atque unice constare credebam, pulchrum quid esse, si pulchritudinem haberet, et turpe, si turpitudinem haberet: atque ita de omnibus reliquis rebus decernebam, bonum quid fieri bonitatis praesentia, pravum pravitatis, justum justitiae, injustum injustitiae praesentia. Atqui haec ipsa quamvis rudis et incondita sententia me ad verum deduxit. Coepi enim tandem dispicere atque intelligere, nil esse in rerum natura constans et immutabile, exceptis ideis atque essentiis rerum; corpus v. c. videbam ex frigido calidum fieri, et contra, hominem ex injusto justum: at vero ipsam justitiam non posse injustitiam fieri, neque ipsum frigus calorem. Cum igitur duo sint genera rerum, alterum constans et immutabile, alterum perpetuo fluens et mortale, deprehendisse mihi sum visus, animum esse ex altero illo genere rerum, quae non perirent, sed statum suum obtinerent. Est enim eadem vis et essentia animi atque vitae; quippe animi praesentia corpori vitam adfert. Unde efficitur, corpore mortuo, animum superstitem esse; quamquam ejus notitia neque sub sensum nostrum cadat, neque ejus ulla vestigia in corpore supersint. Age vero, adjungamus huic argumentationi superiorem. Videmus animum non esse harmoniam, at contra, omne corpus esse harmoniam. Itaque animus non est corpus. Quid igitur tandem est animus? Nimirum, siquidem corpus omne continetur concretione partium, necesse est, animum esse unum

*) *Quodsi enim quaerebatur*) C. 52. p. 70.

quoddam et simplex. Et si corporis interitus fit partium dissolutione, animus quomodo interire possit, intelligi nequit.

Hac Socratis disputatione finita, nos omnes tacebamus. Unus erat, qui responderet, Simmias. Equidem, ait, non habeo *), quod reprehendam, o Socrates: sed tamen, nescio quid mihi in animo residet scrupuli ac dubitationis; sive quod hebetiore sum ingenio, quam ut hanc subtilitatem capiam, sive quod humanae imbecillitati diffidens assensum ipse cohibeo. Recte tu quidem, inquit Socrates. Nam et de aliis dubitandum est rebus atque inquirendum, quamquam eas percepisse nobis visi sumus: nimirum de principiis ac fontibus, unde haec demonstratio ducta est. Quos quidem fontes si per reliquum, quod vobis superest, vitae spatium diligenter indagaveritis et cognoveritis; nullus dubito, quin eandem atque ego immortalitatis persuasionem eundemque firmitatis sensum percepturi sitis.

Hactenus, A. H., pertinent argumenta hujus quaestionis. Reliqua dialogi pars continet exitum Socratis ex hac vita: quam partem quominus praetereamus silentio, cum ipsa disputationis absolutio postulat, tum ejus cognitionis voluptas nos invitat.

Igitur denuo **) hunc in modum sermonem habuit Socrates. Arbitror, vos jam intelligere, o amici, operae pretium esse, ut quisque, per hujus vitae spatium, animum suum colat et aptum reddat immortalitati, atque in hoc studio tempus omne omnemque operam collocet. Majores quidem nostri atque poetae de Inferis ea prodiderunt, quae nostis: judices finxerunt Minoëm, Rhadamanthum et Aeacum: poenas impiorum, Furias, Tarta-

*) *Equidem, ait, non habeo*) C. 59. p. 81.
**) *Igitur denuo*) C. 60. p. 81.

rum et Pyriphlegethontem: tum praemia piorum in Elysiis campis. Quae quidem ita vere se habere, haud vehementer affirmaverim. Hoc vero maxima contendo ac tueor asseveratione: superesse animos post corporis mortem; discretas esse sortes ac sedes piorum atque impiorum; et ita quemque beatissimum fore, ut quisque per hanc vitam se a corporis voluptatibus atque servitio abduxerit, ab ejusque vitiorum labe se purum castumque servaverit, animum bonarum cogitationum doctrinarumque alimento nutriverit, eumque in veritatis et virtutis studio exercuerit, et ad illum omnium bonorum fontem, Deum, propius adduxerit. Quo mihi jam abeundum est. Ego vero nunc me ad lavacrum convertam, ne mortuus aliis negotia faciam. Tum Criton *), Nobis vero, inquit, o Socrates, quid mandas, et quid est, quod tibi mortuo gratum facere possimus? Nil est, inquit, quod vobis mandem, nisi quod et nunc et antea saepius vos hortatus sum, ut eam vitae rationem sequamini, qua animum vestrum excolatis et ad immortalitatis praemia suscipienda comparetis. At vero, inquit Criton, quomodo vis te sepeliamus? Quomodocumque, respondet, vobis libuerit, si modo capere me potueritis, neque vos effugero. Et simul placidum ridens, nosque adspiciens, Nescio, inquit, quomodo Critoni persuadere non possum, me non esse eundem, quem brevi extensum mortuumque videbitis. Nunc animus meus adhuc in corpore est, qui si ex eo discesserit, non amplius habebitis Socratem, sed habitaculum ejus atque involucrum. Hoc velim persuadeatis Critoni, quo lenius ferat mortem meam, neque doleat, quum viderit corpus meum cremari vel humari, credens, Socratem cremari vel humari. Videte, quid adferat dam-

*) *Tum Criton*) C. 67. p. 93.

ni, verbis non recte uti; non solum per se turpe est, sed errorem quoque et vitium infert animis. Quare bono sis animo, mi Criton, et corpus meum ita sepelies, prouti et justum putabis, et tibi placebit. His dictis egreditur in proximum cubiculum, ut lavacro uteretur. Solus eum sequebatur Criton: nos interea modo sermones ab eo habitos repetebamus, modo calamitatem nostram miserebamus non secus, ac si patre orbaremur.

Peracto lavacro *), liberi ad eum adducuntur duo parvuli et unus adultus, praeterea mulieres cognatae. Quibus cum ultima dedisset mandata, rediit ad nos, placideque consedit, neque magnopere quid locutus est. Tum carceris praefectus ingreditur, ad eumque accedens, Invitus, inquit, o Socrates, officium meum perago: quamquam scio, te non esse eum, qui mihi maledicat aut irascatur, quod solent facere vulgo ii, quibus mortem annuntio: ex quo enim fuisti in carcere, cognovi, te mansueti magnique animi virum esse. Quare, nosti enim quid te velim, vale et fortiter perfer praesentem necessitatem.

His dictis, praefectus obortisque ei lacrimis, convertit se atque abiit.

Tum Socrates, Et tu quoque vale, optime vir. Fuit enim hic homo benevolo erga me animo, quoad in carcere fui: et saepius ad me veniens mecum collocutus est, meamque sortem ploravit. Sed age, adferatur jam poculum, si paratum est. —

Et Criton, nondum, inquit, sol occidit. En! adhuc lux est in montium verticibus: non est, quod tantopere festines, o Socrates: licet etiam nunc differre potum: multos novi, qui, antequam sumerent cicutam,

*) *Peracto lavacro*) C. 68. p. 94.

prius bene coenarent aliisque deliciis fruerentur: quare noli, o Socrates, praeter necessitatem ipse tuum maturare discessum. Illi vero, inquit Socrates, qui sic faciunt, fortasse sibi constant: ego si facerem, non constarem mihi: neque ducendo tempore aliud quid lucrarer, nisi ut ipse mihi deridendus videar. Quare obtemperes mihi, quaeso, neque aliter facias.

Itaque Criton *) famulo suo prope adstanti signum dedit nutu. Hic egressus et diu extra moratus, tandem rediit, secum ducens carceris ministrum, qui paratum adferebat poculum. Quem Socrates intuens, Age, inquit, bone vir, quomodo me oportet facere; tu enim peritus es hujus rei.

Quum ebiberis, respondet ille, obambulandum, donec senties genua gravari: postea recumbendum in lectum. Et simul ei tradidit poculum. Socrates accipit poculum, nil quidquam aut tremens, aut vultum mutans: et, quid vero, inquit, licetne libare ex hoc poculo Diis immortalibus? Tum minister, Noli, ait, hoc quidem facere, o Socrates; neque enim plus paramus, quam quantum satis est. Intelligo, inquit Socrates: at precari tamen ad poculum et licet et oportet Diis immortalibus, ut haec mihi domicilii mutatio bene feliciterque eveniat. Itaque precor, et ita fiat, o Dii! Hoc dicto, poculum ori admovens facile ac tranquille exhausit. Nos vero, quamquam lacrymas adhuc vix cohibuissemus, jam, quum eum et bibere et bibisse viderernus, tum vero lacrymae nobis veluti vi et impetu erumpunt. Erant etiam, qui exclamarent **) ejulatu, et pectora pertunderent. At Socrates, Quid agitis, inquit, o mirifici homines: nam hac ipsa de causa mulieres

---

*) *Itaque Criton*) C. 69. p. 96.

**) *Erant qui exclamarent*) C. 69. p. 97.

ablegaveram. Ita enim semper audieram, non inter ejulatus et lamentationes, sed inter laetas faustasque acclamationes ex hac vita esse discedendum.

Haec nos oratio pudore percussit ac lacrymas repressit. Socrates vero posteaquam paululum obambulasset, donec sentiret gravitatem accidere genubus, supinus recubuit in lectulo: et frigore paulatim sursum ad pectus adscendente, leniter placideque exspiravit. Hunc vitae exitum, o Echecrates, habuit magister, et, ut vere dicam, parens noster Socrates. Quo nos quidem virum vel meliorem vel prudentiorem non cognovimus.

Habetis, A. H., argumentum Phaedonis, quod quidem ita coarctavimus et ad summae brevitatem contraximus, ut conclusionum tamen ratio et materia appareret. Memoriae proditum est *): Plato quum hunc librum in publico hominum doctorum conventu praelegeret, quod solebant facere Antiqui, priusquam librum vulgarent: igitur ex hac auditione paulatim plerosque abiisse; Aristotelem et paucos alios usque ad finem permansisse, qui soli eo valerent acumine, quo disputationis subtilitatem assequerentur.

Vos quidem, A. H., spero, nil ex argumentationis obscuritate taedii, contra nonnihil etiam ex disputationis ratione ac descriptione voluptatis percepisse. Sed tamen, ut magis etiam ad ipsius disputationis intelligentiam proficiamus; age, redigamus totam demonstrationem in sua capita.

Primum caput in eo est positum, ut ostendatur, animum praecipue vigore et cogitando valere tum, cum se, quoad ejus fieri potuit, maxime a corpore segrega-

*) *Memoriae proditum est*) Diog. Laërt. III, 37. Conf. Wytt. in Praef. ad Plat. Phaed. p. XII.

verit, et ipse in se collegerit. Inde confici, eum, ut cogitandi vim obtineat, adeo non opus habere corporis communione, ut potius ab illius societate solutus et morte liberatus demum naturae suae bono potiatur.

Hinc nascitur aliud argumentum, ipsum quoque a corporis reprehensione desumtum. Corpus enim est inimicum et contrarium virtuti. In corpore fons est omnis corruptionis et labis. Corporis victui servire cogitur animus, ejusque voluptatum sollicitatione in vitia et immania scelera inducitur. Igitur animus nequit veram sinceramque virtutem consequi, nisi si liberatus sit a corporis contagione et vinculis.

Tertium argumentum ducitur a Providentia Divina: quae quidem a duobus attributis spectatur. Primum a *Iustitia*, qua benefactis praemia et malefactis poenas constituit: atque hoc justitiae munus quum in hujus vitae brevitate non absolvatur, quippe in qua saepissime bonis male et malis bene est, efficitur, post hanc vitam suum cuique tributum iri. Alterum attributum, a quo Divina Providentia spectatur, continetur *Veracitate* et *Studio perfectionis*. Nam Deus, qui est fons omnium bonorum, in condendo genere humano consilium secutus est perfectionis, id est, hominem creavit, ut perfectionem consequeretur. Sed perfectio posita est in veritate et virtute, quarum neutram assequimur, quamdiu corporis vinculis constricti sumus. Igitur necesse est, animum non interire cum corpore, sed post hanc vitam demum vires explicare suas, et ad virtutis veritatisque finem contendere.

Quartum argumentum eo valet, ut ostendatur, animos hominum ante hanc vitam in aliis corporibus fuisse, et post hanc vitam rursus in alia secedere corpora. Quam sententiam ex Pythagorica schola petitam Plato non tam poëtarum modo exornavit, quam philo-

sophorum ratione certis argumentis confirmare studuit. Quae quidem argumenta tribus continentur partibus. Primae partis haec est vis ac sententia: discere nil aliud esse nisi recordari, et per disciplinas non novas ideas cogitationesque in mentem inferri, sed veteres instaurari. Haec opinio latius a Platone alio dialogo, cui nomen est *Menon*, explicita erat: et habet omnino plus disputationis et verisimilitudinis, quam quidem primo apparet obtutu: invenit quoque recentiore aetate celeberrimos viros, qui ejus patrocinium susciperent. Nam, de fonte atque initio cogitationis, duae sunt eaeque contrariae philosophorum sententiae. Altera Aristotelis t Lockii, qui statuunt, cognitionis initium positum esse in ensibus, per quos primum rerum externarum imagines inferri in mentem nudam et vacuam ab omni cogitatione et notitia. Altera est sententia Platonis, qui tuetur, fuisse quasdam in animo notitias, antequam nasceretur homo; quippe animus non possit suscipere ac veluti agnoscere imagines rerum externarum atque per sensus oblatarum, nisi alias ipse haberet notitias atque ideas, ad quas res extrinsecus perceptas referret atque exigeret. Atque hanc sententiam secutus est Leibnitius, eamque sub nomine doctrinae de ideis innatis celebravit. Sed Plato quidem conficere hinc voluit, fuisse antea in aliis corporibus animum. Leibnitio hoc unum satis fuit, habuisse animum notitias, antequam in corpus veniret.

Secunda pars argumenti ejus, quo Plato confici voluit, animos fuisse, antequam in corpora venirent, duabus continetur rationibus. Harum prior ejusmodi est: nullum esse in tota natura interitum; nam illud, quod interire videatur, non abire in nihilum, sed in alium statum transire atque dissolvi in suas partes: jam vero quousque tandem natura progrediatur dissolutione

partium, nunquam eam perventuram ad ejusmodi partes, quae dissolutae in nihilum abeant; contra semper minores partes eam retinere indolem, ut aequali atque majores partes intervallo, id est infinito, distent a nihilo. Et vero mutationes omnes fiunt paulatim et successione graduum: sed interitus, qui positus est in mutatione ejus, quod est, in illud, quod non est atque in nihilum, et intelligitur transitu ab esse ad non esse: hic igitur interitus quum non fiat successione graduum, ne confici quidem potest viribus naturae. Hic est finis hujus rationis, quam, ut supra monuimus, acute perspexit et copiose explicuit Mendelsohnus in egregio libello de Immortalitate.

Posterior ratio eo valet, ut demonstretur, omnes in rerum natura mutationes et conversiones fieri in orbem et quasi circulum; ut res mutatae ex alio in alium statum transeant, ac deinceps in eundem statum redeant; quod si enim res interirent atque in nihilum abirent, fore ut tota natura paulatim consumeretur et emoreretur; ut igitur ex vivis fiant mortui, sic ex mortuis denuo fieri vivos. Qua quidem conclusione quamquam nimium conficere voluit Plato, tamen semina principiaque protulit argumenti egregii cujusdam, atque in vestigiis nos posuit, quibus persequendis intelligatur, eos, qui statuant animos interire, haud minus absurda repugnantiaque dicere, quam eos, qui contendant, universam naturam paulatim consumi atque in nihilum abire.

Et hucusque illud effecerat Plato, in universa natura nil interire, neque quidquam abire in nihilum. At vero intelligebat, deesse adhuc aliquid ad absolutionem demonstrationis. Nimirum, licet nulla res intereat, sed hactenus tantum commutetur, ut in alium statum transeat ac partibus dissolvatur suis; nondum tamen

ostensum est, fieri non posse, ut animus abeat in ejusmodi statum, quo partibus dissolvatur suis, et, quamquam superstes, tamen vitam et cogitationem amittat. Igitur disputationi reliquam adjunxit partem, qua ostenditur, animum non esse corporeae naturae; neque amittere igitur eum posse vim cogitandi; quippe quae non existeret ex compositione partium. Et primo quidem hoc tamquam certum ponitur, duo esse genera rerum, alterum earum, quae compositae sint ex partibus, et corporea natura contineantur, alterum earum, quae partes habeant nullas, sed contineantur natura simplici. Deinde comparatione animi et corporis colligitur, animum tota natura differre a corpore, et simplicem esse, nec partibus contineri. Corpus percipitur sensibus corporis, animus non nisi animi cogitatione intelligitur: Animus imperat, corpus servit: Animus ipse sibi semper unus idemque manet, corpus continuo mutationum turbine versatur, et ex alio aliud fit. Animus cogitandi facultatem immunem et illaesam servat, etiam tum, quum corpus membrorum laesione aliquam sentiendi partem amiserit.

Porro, quum notiones sint duplicis generis, rerum vel corporearum vel simplicium sive universalium sive alio modo a corporea natura penitus disjunctarum; animo quidem utrumque genus notionum percipitur, corpore vero solum corporeum. Itaque animus est praestantioris, et quidem simplicis naturae. Quod si vero quis Empedoclis ac Zenonis Eleatae opinionem *) tueri velit, cogitandi vim esse harmoniam corporis, atque effici justo temperamento humoris et siccitatis, caloris et frigoris; huic ita occurritur, ut ostendatur, tali temperamento corporis quidem sanitatem effici, animi

*) *Zenonis Eleatae opinionem*) Leg. Wytt. de Immort. An. p. XXX.

vero cogitatio quomodo eodem temperamento efficiatur, intelligi non posse: repugnare quoque communi experientiae, cogitationem contineri harmonia, quippe in multorum hominum cogitatione non harmoniam, sed discrepantiam inesse. Ceterum hujus argumenti vim, qui Platonis vestigiis institerunt, postea uberius explicuerunt, atque nobis egregiam pepererunt demonstrationem, qua efficitur, cogitandi vim non posse existere in corpore per harmoniam seu consensionem partium ejus.

Denique ultimo loco ejusmodi argumentum a Platone propositum est, quod ego quidem probare non possim, et verbo notandum videatur. Ejus haec est vis: Essentias rerum esse constantes et immutabiles: atque animi essentiam positam esse in cogitatione: ergo fieri non posse, ut animus umquam cogitationem amittat: itaque effici, animum esse immortalem. Haec, inquam, argumenti conclusio mihi non probatur. Et ut nil dicam de aliis ejus partibus, quae reprehendi possint, Plato confudit hoc loco genus rerum existentium cum genere rerum possibilium. Nam, ut, v. c., res, quae movetur, non potest intelligi, nisi ita, ut locum suum mutet: nulla tamen necessitas inde consequitur, ut res illa semper moveatur, aut semper existat; ita concedo, animum non posse intelligi, nisi ut sit res cogitans; neque tamen concedo, inde effici, animum semper esse, numquam esse desinere. Sed nimirum Plato, quum Ideas existere statueret, iisque aeternitatem tribueret, quumque animos ad eamdem naturam retulisset; consequens erat, ut statueret, animos non magis vita posse privari, quam triangulum v. c. tribus lineis privari, et, hoc non impediente, triangulum manere.

Atque haec sunt argumenta *) in Phaedone dialogo exposita. Sed nos, quandoquidem in Platonis sententia explicanda versamur, qui et alibi frequentissime de animorum immortalitate ex vulgari opinione disseruit, et subtiliorem quandam rationem in Phaedro dialogo prodidit, quam in Phaedone ut exploratam posuit leviterque tetigit; facere non possumus, quin eam memoremus. Nam et Ciceroni **) adeo illa ratio placuit, ut eam libro sexto de Republica referret, et alibi repeteret, eandemque egregia laude ornaret, his verbis: *Licet concurrant omnes plebeji philosophi (sic enim hi, qui a Platone et Socrate et ab ea familia dissident, appellandi videntur) non modo nihil umquam tam eleganter explicabunt, sed ne hoc quidem ipsum, quam subtiliter conclusum sit, intelligent.* Vos ipsum argumentum copiosa oratione enarratum legatis vel apud ipsum Platonem in Phaedro ***), vel apud Ciceronem, vel apud Macrobium ****) in Commentario in Somnium Scipionis. Ego quidem et brevitati et perspicuitati consuluisse videbor, si ejus argumenti vim ac sententiam ad syllogismi formam revocavero. Quae quidem ejusmodi est. „Quod se ipsum movet, aeternum est: animus se ipse movet: ergo aeternus est.“ Assumtionem quidem, qua dicitur *animus se ipse movere*, nemo facile in dubium vocaverit, qui quidem animi libertatem tueri velit. Propositionem vero ita probat Plato: Quod se ipsum movet, principium est; animus se ipse

*) *Atque haec sunt argumenta*) Cum his argumentis conferri omnino merentur, quae Wytt. scripsit in Disput. de Immort. Anim. a pag. XLIV ad pag. LVIII.

**) *Nam et Ciceroni*) Tusc. Qu. I. c. 23, et de Rep. VI. c. 18 et 19, sive de Somn. Scip. p. VIII.

***) *Platonem in Phaedro*) p. m. edit. Fic. 344 C.

****) *Macrobium*) In Somn. Scip. L. II. c. 12 et 13.

movet: ergo principium est. Pergit porro: Principii ea est natura, ut nullam habeat originem; Animus est principium; ergo nullam habet originem. Concludit tandem argumentum: Quod originem non habet, illud nec finem habebit. Dicatis, plus effectum esse hac argumentatione, quam quantum exspectaverimus. Nam, quum illud unum spectaremus, *animum non habere finem*, ex abundanti hoc etiam apparuit, animum nullum habuisse initium. Et Plato quidem ipse sibi satis constat: quippe qui Pythagorae sententiam sequebatur, animos veluti partes esse aeterni illius principii, nimirum Dei. Nos vero, qui hac in parte auctoritatem Platonis deserimus, hoc tamen ex ejus argumentatione probamus ac tenemus, *animum non esse corporeae naturae*, si quidem ipse suarum actionum principium et libertate praeditus est. Nam quum in corporibus mutationes existant, certis legibus ponderis ac motus, et fere necessitate machinae; animus, si quidem sit corporeus, quam partem libertatis habeat, intelligi nequit.

Cognovistis, A. H., rationes Platonis: quarum ut nonnullas repudiavimus, ita plerisque tantam tribuimus probabilitatem, quantam multis rebus, de quibus nemo dubitat. Ecquid igitur hae rationes apud vos valuerunt ad animi persuasionem? Ecquid habuerunt ponderis ac momenti ad eam sententiam in mentibus vestris defigendam atque stabiliendam? Ecquid ipsi sensu tacito apud vos animadvertitis, aliquantum vos profecisse ad firmitatem scientiae de animorum immortalitate? An vero etiamnunc aliquid requiritis, et quaedam dubitatio in mentibus vestris residet? Vidit ipse Plato, quam difficilis esset hujus sententiae persuasio. Nam Simmias, confecta demonstratione, quamquam non haberet, quod reprehenderet, tamen nescio quid scrupuli in mente

retinebat: et Socrates fatebatur, non nisi longi temporis meditatione eam ad firmum mentis assensum perduci posse. Cicero quoque, qui de Platonis Phaedone ita judicavit, ut argumenti demonstrationem in eo confectam absolutamque esse pronunciaret, quum ita esset adhortatus discipulum: *Evolve diligenter* *) *Platonis librum, qui est de animo: amplius quod desideres nihil erit:* igitur Cicero discipulum ita respondentem inducit: *Feci, me Hercule, et quidem saepius: sed nescio quomodo, dum lego, assentior: cum posui librum, et mecum ipse de immortalitate animorum coepi cogitare, assensio illa omnis elabitur.* Et vereor, ne hodieque multi sint, qui cum in Platonis, tum in sequentium philosophorum argumentis non acquiescant, quamquam, quid in iis reprehendant vitii, non inveniant. Cujus rei duas reperiemus causas easque verissimas. Prima posita est in discrimine metaphysicae ac mathematicae evidentiae, de quo alibi et dicimus et diximus. Nam Metaphysica, ut res maximi momenti tractat, ita plerisque quidem magnam evidentiam, paucis vero Mathematicam vim adjungit. Quare qui a metaphysico eandem exigit demonstrationis vim atque a mathematico, is simul et imperite et inique agat. Altera causa est, quod notio simplicis animi naturae et ejus immortalitatis penitus a sensuum judicio remota est, unde fit, ut, quamquam in hac doctrina sint quaedam argumenta mathematicae necessitatis, tamen eorum vis et evidentia a plerisque non percipiatur. Ita enim plerique instituti sumus, ut mente quidquam intelligere, nisi sub corporea specie, non possimus. Igitur quum de Deo, vel animo, vel aliis rebus incorporeis cogitamus, semper se cogitationibus nostris ingerit quaedam vel soliditatis, vel

---

*) *Evolve diligenter*) Tusc. Qu. I. c. 11.

extensionis, vel figurae imago, quae veri indagationem turbat. Et quum demonstrationibus assensi sumus, nescio quomodo earum vis paulatim ex mente evanescit: praesto sunt sensus eorumque vicaria Phantasia, qui mentem concretarum rerum imaginibus occupant, et a simplici natura ad corpoream rejiciunt. Est vero hoc praecipuum philosophi munus, cogitationem a rebus adspectabilibus ad intelligibiles convertere, a sensibus ad rationem traducere. Neque hoc unius Platonis est praeceptum; sed est et Aristotelis et Hippocratis, et summorum omnis aevi philosophorum auctoritate, et ipsius rei veritate confirmata sententia. — Quare suscipiamus illam exercitationem animi a sensibus ad intellectum revocandi. Qua profecto exercitatione proficiemus non modo ad rerum abditarum perspicientiam, sed etiam ad rerum fluxarum et voluptatum despicientiam et ad animi altitudinem, quibus in virtutibus verissimus idemque longe omnium uberrimus cernitur philosophiae fructus.

Itaque, A. H., solvi nomen, quod apud vos contraxeram, et quinque lectionibus vobis exhibui Platonis, et qui ante illum fuerunt philosophorum, sententias, et omnino historiam placiti *De immortalitate animorum.* — Reliquum est, ut et rogem Vos, velitis meam operam aequi bonique consulere, et ipse vestris me studiis commendem.

DE
UNITATE DEI.

Commentt. theol. Leg. Stolp. T. III. p. 1. sqq. Opusc. T. II. p. 373 sqq.

Cum duplex sit laus, qua doctrinarum praestantia censeatur, altera, ipsarum, quae traduntur, rerum magnitudo et momentum, altera, scientiae firmitas atque evidentia; reperiemus, neque doctrinam ullam ab utraque hac laude perfectam absolutamque esse, neque doctrinarum esse eam conditionem, ut gravissima quaeque firmissima sit. Enimvero, ne longe abeamus, quae potest excogitari major graviorque doctrina, quam ea, quae in Divinae naturae explicatione versatur? Haec una inter omnes eminet, atque altissima veluti arce reposita est: haec mentis nostrae cogitationem a rerum humanarum fragilitate ac terrena faece abducit, supra astra evehit, et ad contemplationem convertit ejus naturae, quae caussam atque fontem hujus universi continet: haec cum aliis disciplinis, tum iis maxime, quibus nostra nititur felicitas, quae ad vitae morumque rationem et virtutis studium pertinent, robur ac firmamentum adjungit. Sed huic tali tantaeque doctrinae qui certam scientiae firmitatem conciliare studuerunt, quorum neque numerus est exiguus, neque vituperanda voluntas: ex his igitur quotusquisque illud, quod suscepit, perfecit? Immo detrimentum etiam nonnulli doctrinae huic adtulerunt: qui cum omnes ejus partes omniaque placita uno Mathematicae necessitatis vinculo constringere et complecti conarentur, bonis dubitandi, ple-

risque contemnendi caussam praebuerunt. Neque poterat, profecto, isto demonstrandi, sive studio, sive errore, quidquam perversius capitaliusque reperiri.

Nam primo, Philosophiae munus derelinquebatur praecipuum: quod ejusmodi est, non ut discentes vana scientiae firmitatisque specie ad assentiendum inducantur, sed ut res perceptae ita tradantur, ut perceptae sunt, cuilibet pretium suum auctoritasque sua statuatur, certae ut certae, incertae ut incertae, verisimiles ut verisimiles proponantur, neque veritatis gradus turbentur. Deinde ad ipsius veritatis studium perniciosus erat iste mos. Multi enim, qui Mathematicae demonstrationis specie fuissent decepti, suumque postea errorem agnovissent, commoti fraudis indignatione, omnia simul certa cum dubiis, vera cum falsis abjecerunt, atque totam adeo doctrinam repudiarunt. Quo magis mihi enitendum esse video, Clarissimi Viri, ne obsim doctrinae huic universae, dum ejus parti satisfacere studeo. Igitur hanc disputationem ita suscipiam, non ut apud me jam constitutum sit, quid evincere velim: sed ut, positis certis firmisque initiis, quodcumque ex iis justa conclusione effectum sit, illud teneam ac tuear, atque ut abjectis opinionibus praejudicatis, unam rationem, ad quemcumque me ducat exitum, sequar.

Ceterum, quum quaestio a Vobis posita, V. V. Cl., duas habeat partes: alteram, ipsam rationum argumentorumque disceptationem, quibus efficiatur, non plures esse uno Deo: alteram, explicationem opinionum, quae de hoc loco valuerunt apud gentes destitutas divinae doctrinae luce, ut appareat, quantum ipsi suae naturae viribus homines in ejus loci cognitione scientiaque profecerint: dabitis mihi, ut spero, hanc veniam, V. V. Cl., ut primum dicam de parte historica. Habebit enim ipsa inventio censuraque argumentorum faciliorem exi-

tum, si prius expositum fuerit, aliarum gentium de hac re sententia quibus initiis orsa quibusque gradibus progressa sit.

Omnis disputatio, quae via ac ratione suscipitur, ab ejus rei, de qua agitur, definitione proficisci debet, ne ejus vis et notio fluctuet, et sub uno quidem eodemque nomine, haud tamen de una eademque re, disputetur. Ac definitio ejusmodi, quae definiti naturam interiorem patefaciat, ut longe plurimarum rerum, ita Dei effici nulla potest. Quare contenti simus tali ejus attributo, quali tamquam certa nota secernatur ab aliis omnibus rebus, quodque eam vim habet, ut, eo sublato, ipsa tollatur divina natura. Igitur in summa varietate opinionum reperiemus, omnes in eo consentire et consensisse homines, ut Deum esse dicerent *Naturam* (vulgo *substantiam*) *aeternam, quae caussam moventem omnium rerum contineat, eamque summe intelligentem ac potentem.* Nam ut ceterum dissensio sit maxima, utrum Deus sit corporeae naturae, nec ne, utrum sit effector materiae, an conformator tantum, utrum extra hanc rerum universitatem sit positus, an per eam totam diffusus, aut quaecumque tandem sit alia varietas; omnes certe in eo attributo, quod posuimus, conveniunt. Et vere Lactantius, Instit. I, 5, 21. commemoratis philosophorum de Deo opinionibus, ita pronunciavit: „*Horum omnium sententia, quamvis sit incerta, eodem tamen spectat, ut providentiam unam esse consentiant. Sive enim Natura, sive Aether, sive Ratio, sive Mens, sive fatalis Necessitas, sive Divina Lex, sive quid aliud dixeris: idem est quod a nobis dicitur Deus: nec obstat appellationum diversitas, quum ipsa significatione ad unum omnia revolvantur.*“ Neque vero moramur Epicureos similesque iis homines, qui Deum quidem non tollunt, nul-

las vero in condendo gubernandoque mundo partes ei tribuunt. Cum enim mundum suae ipsum naturae necessitate existere velint, nulla omnino caussa est, quare Deum esse dicant.

Neque vero, ut plene constituatur caussa, satis est, rem, de qua dicitur, *s. subjectum* definire: eadem est adhibenda diligentia rei, de qua dicitur, alteri, *s. praedicato;* ut perfecte intelligatur, quae sit vis hujus enunciationis *Deus est unus.* Quid igitur? Num operam consumemus inanem, ut *unum* quid sit definiamus, cujus notio et clara est et per se ipsa evidens, et simplex, ut nullae sint ejus partes, quibus ad notionem distinctam ac definitionem possit redigi. Superest igitur, ut ejus varias significationes distinguamus, ab iisque omnem ambiguitatem circumscribamus; ne forte omnes eos, qui dicunt, *unum esse Deum,* iisdem verbis eandem rem dicere putemus. Ac primo quidem omnis res, quae est vel esse potest, a Metaphysicis vocatur *Una,* eique tribuitur *Unitas* ea, quae proficiscitur ex principio repugnantiae, quo efficitur, ut quaelibet res sit una haec res, quae est, neque alia et plures: neque vero haec est ea unitas, quam hoc loco quaerimus. Deinde *Unum* dicitur illud, cujus omnes partes penitus coëunt, ut earum nulla varietas sit, quam unitatem maxime in Deum cadere Veterum Recentiorumque monuerunt haud pauci.

Tum enunciatio ita potest accipi: mundum factum esse, s. moveri ac gubernari, non a duabus, tribus, pluribusve caussis intelligentibus atque aeternis, sed ab una; ut non etiam statuatur, utrum plures praeter hanc ejusmodi naturae sint vel esse possint. Porro ita interpretari possumus enunciationem, ut ejus vim ad existentiam referamus, praeter Deum, qui hunc mundum fecerit, nullam aliam esse ejusmodi Naturam, seu, ut

Dialectice loquar, *ex genere Deorum unicum existere individuum.* Denique vis enunciationis ipsam possibilitatem complecti potest; ut haec sit sententia, praeter Deum, qui hunc mundum fecerit, repugnare ut alia sit ejusmodi Natura; seu ut idem Dialectice dicamus, *ex genere Deorum unicum esse possibile individuum*, et quae, praeter unum, cogitatione informentur, esse repugnantia. Nobis in argumentorum disceptatione ratio habenda erit posteriorum enunciationum, maxime quartae et quintae. Hoc etiam in antecessum monemus, nominibus *Unicus* et *Unus* quamquam aliquid varietatis adjunxerit vitae consuetudo apud Romanos, tamen in disciplinis eandem tribui vim. In qua si quid mutabimus, suo quodque loco monebimus.

PARS I.

Jam primum omnium constat, Veteres, cum loquantur de multis variisque numinibus, ex populari loqui opinione: cum vero suam ipsi ex animo proferunt sententiam, tum vero ita ab iis pronunciari, ut appareat, eos statuisse, Deum quidem supremum, omnium rerum effectorem ac gubernatorem, non esse nisi unum. Neque vero erat, quod ipsis eorum testimoniis comprobarem, illam iis placuisse sententiam; nisi essent haud pauci, qui hoc in dubium vocarent. Quibus cum respondetur, ejus sententiae vestigia per totam Veterum doctrinam expressa esse manifesta; illi locos requirunt, ubi hoc disertis dicatur verbis. Cum adferuntur loci, hos illi continuo calumniantur interpretando, neque aliquid ex iis effici volunt. Qua quidem contentione et partium studium produnt et antiquitatis ignorantiam. Horum alii omnem Philosophiam reprehendunt, ut revelatam religionem extollant: alii veterem Philosophiam

exagitant, ut recentiorem laudent. At vero contra se res habet; doctrina enim quaeque sua se praestantia, non aliarum vituperio tueri debet. Igitur et Vos, V. V. Cl., recte et pro vestra fecistis prudentia, quod peculiariter de hoc loco disputari voluistis: et ego ita me vestrae voluntati satisfacturum spero, si, facto initio ab antiquissimis Graecorum, hujus placiti veluti historiam per varias philosophorum familias usque ad recentiora tempora deducam. Cognitis enim sententiis ejus gentis, quae plurimos fecit in Philosophia progressus, facile erit de reliquarum gentium opinionibus existimare.

Ex numero eorum, quorum scripta commemorantur a posteris, nemo est antiquior ORPHEO, qui Mysteriorum rationem Graecis tradidisse et versibus ad posteritatem propagasse fertur. Patres quidem Ecclesiastici, quos in reprehendenda Graecorum Theologia nemo facile nimiae lenitatis accusare possit, aliquot versus Orphicos memorant, quibus diserte enunciatur *Unus* esse Deus: veluti *Εἷς ἐστ' αὐτογενής· ἑνὸς ἔκγονα πάντα τέτυκται.* qui est apud Justinum M. Adhort. p. 15. D. et plerosque ceteros. Alios in eandem sententiam versus ex Patribus collectos edidit Gesnerus in Fragmentis Orphicis: quos quidem omnes iis remittimus, quippe haud dubie profectos ex pia Christianorum fraude. Hoc unum volumus, hos versus, quamquam spurios, ab Orphica doctrina non abhorrere. Primum quod ne Patres quidem iis usi essent, si res ipsa et ratio eos repudiaret. Deinde quod alii haud dissimiles versus a certioribus laudantur scriptoribus: v. c. auctor libri *de Mundo*, qui, ut non est Aristoteles, ita satis est antiquus: hic igitur ex Orpheo adfert: *Ζεὺς ἀρχή, Ζεὺς μέσσα, Διὸς δ' ἐκ πάντα πέλονται.* Quem versum laudans Plutarchus de Defect. Orac. p. 436. D. ita loquitur de Orphica Physiologia: *cum duae sint in rerum*

natura omnis ortus caussae, Mens efficiens atque materia; hi potiorem duntaxat, nimirum Mentem celebrabant, omni rerum explicationi adhibentes hanc rationem: Ζεὺς ἀρχή, Ζεὺς μέσσα, Διὸς δ' ἐκ πάντα πέλονται, caussas vero naturales ac necessarias neglexerunt. Sunt quoque ex iis, qui ita recentiore tempore de mysteriis scripserunt, ac si ipsi fuissent initiati: ex his igitur multi sunt, qui diserte in iis traditam fuisse doctrinam de unico Deo perhibeant. De quo quidem nec assentimur magnopere, nec repugnamus: quamquam eam doctrinam a mysteriorum ratione minime abhorruisse putemus.

Pleni sunt Patrum libri versibus Sibyllinis. Et ERYTHRAEAE quidem SIBYLLAE, quam Trojano bello vixisse, cujusque ex carminibus versus circiter mille Romam allatos ferunt: hujus igitur aliquot versus adfert Lactantius Inst. I. 7. et in iis hunc, *Εἷς θεὸς, ὃς μόνος ἐστιν ὑπερμεγέθης, ἀγένητος.* Piget reliqua exscribere, quae omnia sunt in eodem genere: piget aliorum Patrum locos adferre. Neque operae est pretium sententias proferre ex Graeco libro, quem iidem Patres et alii ad antiquissimum Aegyptiorum Philosophum, Hermen Trismegistum referre haud dubitarunt. Scilicet Patres, cum Graecam Philosophiam exagitarent, in eaque Unitatem Dei multis manifestisque testimoniis confirmatam cernerent, quae repudiari negligive non possent, ita se caussam suam callidissime acturos sperabant, si plura etiam Graecis, veluti Trinitatis aliarumque rerum cognitionem tribuerent, eamque ex commercio cum Judaeis et Aegyptiis ad eos fluxisse contenderent. Igitur monumenta et vera in illam sententiam detorquebant, et falsa cupide arripiebant.

Prodeant certiores auctores, et princeps eorum HOMERUS. Hic quamquam Deos ad humanam imbecillita-

tem informavit, tamen Jovis imperium adeo supra reliquos omnes evexit, ut haec per totam carminis rationem sententia dominari videatur, Deum quidem supremum non esse nisi unum. Ne omnia ejus in hanc rem dicta excitemus; satis habet auctoritatis vel unus locus Il. O. initio, quo suprema Jovis majestas specie informatur augustissima. Igitur nec Patres dubitarunt, hanc Homero sententiam tribuere, et alios eo trahere locos: veluti Justinus Mart. Cohort. p. 17. C. et Cyrillus Alex. contra Julian. I. p. 27. C.

Homero proximus est HESIODUS, cujus quin eadem fuerit opinio, ipsum carminis ejus argumentum dubitare non sinit. Clemens quidem Alexandrinus eum in iis numerat, quibus Deus aliquam sui cognitionem concesserit, et versum ejus de Uno Deo summo laudat Cohort. p. 48. A.

Non est nostri instituti, Physiologiae Homericae Hesiodeaeque rationem uberius explicare. Satis est animadvertisse, opinionem eam fuisse sapientioribus ejus aetatis hominibus, imperium omnium rerum Deorumque penes unum esse. Quod si enim apud poetas, quorum interest vulgi se opinionibus accommodare, et res a sensibus remotas corporeis imaginibus complecti et sub sensus revocare: igitur si apud poetam tam certa sunt ejus opinionis indicia; nae in aliorum sapientum mentibus eam et frequentem et magis integram fuisse, credibile est.

Antequam de Philosophis dicamus, videamus de PHERECYDE, qui fuit Theologus, quod genus interjectum est inter poetas et philosophos, profectum illud ex Orphica disciplina. Pherecydis quamquam est incerta aetas, tamen quibusdam notis definiri propriis possit. Nam si verum est, quod inter Antiquos constat omnes, eum Pythagorae fuisse magistrum, et si R. Bentlejus

recte ejusdem Pythagorae annum natalem refert ad Olymp. XLIII., fuit Pherecydes vel aequalis Thaletis, vel paulum eo senior. Ejus libri hoc fuisse exordium perhibet Diogenes Laertius I, 119. *Ζεὺς μὲν καὶ Χρόνος εἷς ἀεὶ καὶ Χθών.* Ubi εἷς ἀεὶ non esse mutandum in εἰσαεὶ cum Is. Casaubono, constat ex aliis, qui hoc fragmentum laudant, quos memorat Galeus ad Hermiae Irris. cap. 12. Cum his facit, quod ait Aristoteles Metaph. XII, 4. *Φερεκύδης καὶ ἕτεροί τινες τὸ γεννῆσαν πρῶτον ἄριστον τιθέασιν, καὶ οἱ Μάγοι.* Ex ipsa Pherecydis sententia apparet, eum de prima caussa movente et intelligente, quam Jovem vocat, ut de unica statuisse.

Veniamus ad Philosophos, quorum apud Graecos duplex est universe familia: Ionica, profecta a Thalete: et Italica, quae a Pythagora fluxit: quarum haud scio, an unus sit fons in doctrina Pherecydea. Ionici maxime in exquirendis caussis rerum naturalium versabantur, et, ut ait Socrates apud Xenophontem *᾿Απομν.* I, 1, 11. *ὅπως ὁ καλούμενος ὑπὸ τῶν σοφιστῶν κόσμος ἔφυ, καὶ τίσιν ἀνάγκαις ἕκαστα γίνεται τῶν οὐρανίων.* Quod minime ita est accipiendum, ac si omnia posuissent in materiae rerumque corporearum viribus, et nullam partem reliquissent caussae efficienti intelligenti. Nota est sententia THALETIS vel ex Cicerone Nat. Deor. I, 10. *aquam esse initium omnium rerum: Deum autem eam mentem, quae ex aqua cuncta fingeret.* Ut fallatur Augustinus, Civ. Dei VII, 2. qui ait, *Thaletem nil huic operi ex mente Divina praeposuisse:* qui error inde natus videtur, quod Thales Deum, non extra mundi machinam positum, sed per eam totam diffusum esse voluit. Aliorum, qui Augustini errorem sequuntur, opiniones disceptat I. I. Bruckerus Hist. Crit. Phil. T. I. p. 468. Ciceronem sequuntur Minu-

tius Felix cap. 19. et Lactantius Inst. I, 5; quorum testimonium in hac caussa repudiare difficile est: eorumque veram esse sententiam, ipsa Thaletis ratio significat, cujus initia ducta sunt a Pherecyde. Qui secuti sunt Thaletem, non longe ab ejus sententia discesserunt. Anaximenes vim efficientem tribuit *aëri*, quem ajebat esse *et infinitum et immensum et semper in motu*, ut est apud Ciceronem N. D. I, 10. Quod vero additur, *eum gigni*, est ab Epicurei Velleji fraude; quippe alio loco Acad. II, 37. nil ejusmodi memoratur, neque etiam ab aliis scriptoribus. Anaximander eandem hanc caussam *Infinitum* vocavit. Sed nimirum hi dissentiebant a Thalete in caussa materiali, in caussa efficiente consentiebant. At vero, ut de his dubitetur, de anaxagora certe dubitari nequit, *qui* (Cic. N. D. I, 11.) *primus omnium rerum descriptionem et motum mentis infinitae vi et ratione designari et confici voluit.* Quod hanc sententiam habere, viderunt homines docti: eum primum diserte motum atque ordinem rerum tribuisse caussae intelligenti tali, quae non per totum mundum diffusa esset, sed extra eum habitaret. Ita enim pronunciavit: *Ὁμοῦ πάντα χρήματα ἦν, νοῦς δὲ αὐτὰ διῆρει καὶ διεκόσμησε.* vid. Plutarch. Plac. Phil. I, 7. Sed notior est res, quam quae pluribus a me verbis explicari debeat.

Hactenus de Ionicis Philosophis, qui ante Socratem fuerunt, et rerum caussam intelligentem statuerunt, et de ea ita locuti sunt, ut eam unam, nec plures, esse putarent. Quae sententia magis etiam celebrata uberiusque explicita est ab ejusdem familiae alumnis, qui ex Socratis disciplina profecti sunt. De quibus antequam dicamus, dicendum est de pythagoreis; a quibus hanc sententiam clare diserteque expressam reperiemus. Pythagoras igitur, qui rerum naturam nu-

meris significare solebat, duo principia esse voluit, ex quibus omnia facta essent, *τὴν Μονάδα unitatem, caussam efficientem: et τὴν Δυάδα dualitatem, caussam patientem et materiam, ex qua effingantur omnia a caussa efficiente.* Ita est apud scriptorem, qui vulgo Plutarchus perhibetur, de Placit. Philos. I, 7. et disertius adfertur a Diogene Laërt. VIII, 25. ex Alexandro, deperdito Historiae Philosophicae scriptore. Non est quod doctorum hominum, in explicanda Pythagorae mente, argutias vel sequamur, vel referamus. Satis est intellexisse, hanc ejus esse vim. Mundi caussam efficientem esse unam: sive, ut praeter eam nulla alia sit, sive non possit esse alia: sive partes ejus omnes tam arcte sint connexae, ut unitas existat: sive ita sit una, ut partes nullas habeat: harum igitur interpretationum quamcumque quis amplectatur, illud valeat necesse est, PYTHAGORAM caussam efficientem hujus universi, non in pluribus ejusdem generis individuis, sed in uno individuo posuisse. Jam vero hanc caussam efficientem esse Mentem, eamque per totum mundum diffusam (Cic. N. D. I, 11.), sed eam tamen unicam, verbis affirmavit disertis, quae exstant apud Clementem Alex. Adhort. p. 47, C. et Cyrillum contr. Julian. I. p. 30, C. *Ὁ μὲν Θεὸς εἷς· χ' οὗτος δὲ οὐχ ὡς τινὲς ὑπονοοῦσιν, ἐκτὸς τᾶς διακοσμήσιος, ἀλλ' ἐν αὐτᾷ ὅλος. ἐν ὅλῳ τῷ κύκλῳ ἐπίσκοπος πάσας γενέσιος· κρᾶσις τῶν ὅλων· ἀεὶ ὢν· καὶ ἐργάτας τῶν αὐτοῦ δυναμίων καὶ ἔργων ἁπάντων· ἐν οὐρανῷ φωστὴρ, καὶ πάντων πατὴρ· νοῦς καὶ ψύχασις τῶ ὅλω κύκλω· πάντων κίνασις.* Neque desunt aliorum ejusdem familiae effata, quibus magistri confirmetur sententia. ONATUS quidem summo Deo alios minores subjicit, apud Stobaeum Phys. I, 3. *δοκεῖ δέ μοι καὶ, μὴ εἷς εἶμεν Θεός· ἀλλ' εἷς μὲν ὁ μέγιστος καὶ καθυπέρτερος, καὶ ὁ κρατέων τῶ παντὸς· οἱ δὲ ἄλλοι πολ-*

λοὶ διαφέροντες κατὰ δύναμιν· hi alii Dii adeo differunt a summo Deo, ut ab eo creati sint, quales sunt minores Dii apud Platonem in Timaeo. Exstat etiam hocce THEARIDAE apud Clementem Al. Strom. V. p. 611, C. *Μία δὲ ἄρα τῶν ὄντων ἀρχὰ μὲν ὄντως ἀληθινὰ· μία· κείνη γὰρ ἐν ἀρχᾷ τέ ἐστιν, ἓν καὶ μόνον.* PHILOLAI quoque dictum laudatur a Philone Judaeo Mund. Opif. p. 23, A. *Ἔστι γὰρ ὁ ἡγεμὼν καὶ ἄρχων ἁπάντων Θεὸς, εἷς, ἀεὶ ὢν, μόνιμος, ἀκίνητος, αὐτῷ ὅμοιος, ἕτερος τῶν ἄλλων.* Ne vero quis EMPEDOCLEM, qui ex quatuor elementorum naturis omnia constare voluit, iisque efficientem caussam *φιλίαν*, et interitionem *νεῖκος*, praefecit: hunc igitur ne quis putet, vel his ipsis quatuor naturis vim tribuisse Divinam, quod dicit Epicureus apud Ciceronem N. D. I, 12. vel *φιλίᾳ* aut *νείκει·* legat Aristotelem Met. III, 4. et XII, 4. Pythagoricae familiae propago fuit schola *Eleatica*, in qua XENOPHANES, quamcumque tandem vim adjunxerit Deo, certe unum esse eum pronunciavit: vid. Menagius ad Diog. Laërt. IX, 19. et J. A. Fabricius ad Sextum Emp. Pyrrhon. I, 33. p. 59. Locum ex ejus carmine protulit Clemens Alexandr. Strom. V. p. 601, C. *εὖ γοῦν καὶ Ξενοφάνης ὁ Κολοφώνιος διδάσκων, ὅτι εἷς καὶ ἀσώματος ὁ θεὸς, ἐπιφέρει. Εἷς θεὸς ἔν τε θεοῖσι καὶ ἀνθρώποισι μέγιστος, Οὔτε δέμας θνητοῖσιν ὁμοίϊος, οὔτε νόημα.* Hujus discipulus PARMENIDES, quin fuerit in eadem sententia, non est quod dubitemus. Nam cum diceret, rerum universitatem compluribus contineri orbibus; medio eorum caussam tribuit efficientem omnis generationis ac Divinitatem, ut est apud Stobaeum in Physicis p. 50. Neque temere huc refert superstitem ex ejus poesi locum Clemens Alexandrinus Strom. V. p. 603, A. — *ἀγέννητον ἐὸν καὶ ἀνώλεθρόν ἐστιν. Οὖλον, μουνογενές τε καὶ ἀτρεμὲς ἠδ' ἀγένητον.* Atque eodem redit ZENO-

NIS ac MELISSI ratio, qui in eadem schola clari extiterunt. Quippe, teste Stobaeo Phys. p. 2., Deum dixerunt esse *τὸ ἓν, καὶ πᾶν, καὶ μόνον ἀΐδιον.*

In magna veterum monumentorum jactura plura etiam, praeter ea, quae attulimus, supersunt indicia, ex quibus appareat, philosophos eos, qui ante Socratem et Platonem floruerunt, plerosque in eo consensisse, Naturam eam, quae caussam efficientem moventemque omnium rerum contineret, non esse nisi unicam. Verum, cum ex iis, quae diximus, satis effectum arbitremur, accedamus ad Socratem et qui ab eo fluxerunt philosophos, si pauca prius de EURIPIDE dixerimus. Hic Anaxagorae disciplina repletus, primus Philosophiam in hominum celebritatem et scenam eduxit, multasque et dignas ejus sapientiae fama de summo Deo protulit sententias: quas ne Vobis, V. V. Cl., exhibeam, facit diligentia viri nostra aetate eruditissimi, L. C. Valckenarii, qui in Diatriba in Fragmenta Euripidis, immortali opere, hunc locum copiose persecutus est: ejusque disputationis summam, facere non possum, quin ipsis Viri verbis referam: *Deorum*, inquit p. 36., *quales a Graecis vulgo colerentur, contemtor Euripides, unicum agnovisse videtur Deum αὐτοφυῆ, mentem puram, aeternam, atque adeo infinitam, nulliusque rei indigam: non ille, quae altorum fuit opinio, Deum mentem esse censuit, quae materiae velut infusa, ac cum illa arcte conjuncta, hanc molem instar spiritus agitaret: sed puram et a materia longe semotam: cui materiae, natura sua quiescenti et confusae, mens ista Divina motum indiderit atque ornatum, creatrix coeli et terrae. Coelum autem, sive aethera, et terram, velut duo elementa consideravit, ex quibus omnia in hoc universo nascerentur, et in quae omnia, cum viderentur mori, in*

suum quodque resolverentur, cet. Et quoniam de Euripide diximus, ne praetereamus ejus in scena socium, SOPHOCLEM, cujus in hanc sententiam verba passim laudantur ab Ecclesiae Patribus, Clem. Al. Strom. V. p. 603, B. et hinc Eusebio Praep. Evang. XIII. p. 680, D. Justino Mart. Cohort. p. 17, D. et Cyrillo contra Julian. I. p. 32, A. *Εἷς ταῖς ἀληθείαισιν, εἷς ἐστιν Θεὸς, Ὃς οὐρανόν τ' ἔτευξε, καὶ γαῖαν μακρὰν, Καὶ πόντου χαροπὸν οἶδμα, κἀνέμων βίαν* cet. Equidem is sum, qui certis fundamentis meam superstruere velim disputationem, non qui rationes vanas etiam cupide amplectar. Itaque facile concedo R. Bentlejo Epist. ad J. Mill. p. 13. judicanti, hoc fragmentum ex ficti Hecataei fraude profectum esse: magis quidem ille propter alias caussas, quam quod opinionem de unico Deo a Sophoclis ingenio abhorrere putaret. Ceterum in eandem fraudis suspicionem vereor ne adduci possint Aeschyli, Menandri, Philemonis et Diphili sententiae, quae exstant apud Clementem Al. Str. V. p. 600 — 611.

Prodeat jam SOCRATES, qui Philosophiam ex coelo in terram, et a rerum abditarum studio ad vitam et mores deduxit. Socrates igitur apud Xenophontem, quamquam justum putavit, secundum patrias leges Deum colere; tamen de Deo summo, qui caussam motus atque descriptionis omnium rerum contineret, ita locutus est, ut eum solum et unum esse judicaret. Ex multis locis duorum commemoratione defungar. Ἀπομν. I, 4, 17. *disce*, inquit, *o bone vir, etiam mentem tuam, dum inest in corpore, illud ex arbitratu suo gubernare. Quamobrem existimandum est, illam quoque sapientiam, quae est in hoc Universo, omnia ita, ut ei videatur, regere; non, oculum tuum ad multa usque stadia pertingere posse, Dei vero oculum non posse omnia simul complecti; neque, men-*

tem tuam, tam de rebus quae hic accidunt, quam de illis quae in Aegypto et Sicilia, cogitare posse, et non posse Dei sapientiam (τὴν τοῦ Θεοῦ φρόνησιν) *simul omnia curare: — intelliges, numen* (τὸ Θεῖον) *tantum ac tale esse, ut omnia pariter videat, et audiat omnia, et ubique adsit, et pariter omnium curam gerat.* Illustris etiam alius est locus, quo, minime quidem sublatis popularibus Diis, supra eos omnes longe longeque evexit effectorem gubernatoremque hujus universi, *Απομν.* IV, 3, 13. *Ita enim se nobis Dii ostendunt. Cum ceteri Dii, quum bona nobis largiuntur, nil horum ita largiuntur, ut in apertum prodeant; tum is Deus, qui mundum composuit et continet, in quo pulcra et bona sunt omnia, qui eum incolumem servat, et utentibus sanum ac recentem praestat et morbi senectutisque expertem, atque jussa ejus exsequentem celerius cogitatu: is igitur Deus, maximarum rerum effectione se cognoscendum dat; ipse haec gubernans a nobis conspici non potest.* Hanc Xenophontis sententiam passim laudant Patres, post Clementem Alex. Cohort. p. 46, C. et Strom. V. p. 601, B. qui quidem in ea mutat, et, ut est eorum ingenium, eam ab Hebraea prophetissa fluxisse contendit. Possumus et alium Socrati excitare testem, Scriptorem de Placitis Phil., qui Plutarchi nomine fertur, I, 7: *Socrates et Plato Deum esse dixerunt Unum* τὸ ἓν, *a se ipso existens, unigenitum, singulare, vere bonum; quibus omnibus nominibus Mens, seu Natura quaedam intelligens significatur. Est igitur Deus Mens, separata forma* (χωριστὸν εἶδος) *id est, Aliquid ab omni materia secretum, nullique permixtum patibili rei.*

A Socrate, tamquam fonte, multae in omnes partes fluxerunt philosophorum familiae: quarum auctores communem magistrum, Socratem, scriptis celebrarunt. Quae

quidem scripta exceptis iis, quae a Platone et Xenophonte sunt, omnia vetustas absumsit. Ex Socratis discipulis fuit etiam ANTISTHENES, a quo Stoici profecti sunt: hic *Deum naturalem unum, populares multos esse* dixit, ut est apud Ciceronem N. D. I, 3. Minutium Fel. cap. 19. Lactant. Inst. I, 5.

Sed omnium, qui ex Socratis schola prodierunt, ingenio, doctrina, auctoritate princeps fuit PLATO. Hunc vel reprehensores Graecae Philosophiae Patres, de uno veroque Deo magnifice et graviter pronunciasse, consentiunt: v. c. Clemens Alex. Cohort. p. 44 sq. et Lactantius Inst. I, 5, 23. Primum hujus mundi fabricam ac descriptionem, atque adeo creationem reliquorum, qui vulgo colerentur, Deorum, uni tribuit Deo summo ac Principi; in Timaeo p. 526. E. eum ποιητὴν et πατέρα τοῦδε τοῦ παντὸς vocat; rationem quoque exponit, qua Deus ad efficiendum mundum fuerit adductus p. 527, A. Quem locum adferre juvat ex versione Ciceronis: *Quaeramus igitur caussam, quae eum, qui haec machinatus sit, impulerit, ut originem rerum et molitionem novam quaereret. Probitate videlicet praestabat: probus autem invidet nemini: itaque omnia sui similia generavit: Haec nimirum gignendi mundi caussa justissima. Nam cum constituisset Deus bonis omnibus explere mundum, mali nil admiscere, quoad natura pateretur; quidquid erat, quod in cernendi sensum caderet* (i. e. *materiam*) *id sibi assumsit, non tranquillum et quietum, sed immoderate agitatum et fluctuans: idque ex inordinato in ordinem adduxit: hoc enim judicabat esse praestantius. Fas autem nec est, nec unquam fuit, quidquam nisi pulcherrimum facere eum, qui esset optimus.* Atque hic ipse summus Deus alios creavit Deos, quos ita alloquitur p. 530. *Haec vos, qui*

Deorum satu orti estis, attendite, quorum ego effector sum et pater. Quae a me facta sunt, mea voluntate manebunt indissoluta; quamquam omne, quod vinctum est, solvi possit. Sed non rectum est, illud solvi, quod bene vinctum sit. Sed quoniam generati estis, immortales quidem et indissolubiles non estis. Nec tamen unquam dissolvemini et mortis fatum subibitis. Nam voluntas mea vobis est major efficaciorque, ad vitae perennitatem caussa, quam vincula, quibus estis tum, cum gignebamini, colligati. Ne quem vero fallat, nomen *Θεὸς* non una eademque significatione accipi a Platone. Nam et summum opificem mundi eo appellat, et creatos ab eo gubernatores coelestium corporum, et exemplar, ad quod mundus conformatus est, et mundum ipsum. Sic etiam ipse, quem Plato sequitur, Timaeus in libello de Anima Mundi p. 554. C. *Θεὸν δὲ τὸν μὲν αἰώνιον νόος ὁρῇ μόνος, τὸν ἁπάντων ἀρχαγὸν, καὶ γεννήτορα τουτέων· τὸν δὲ γεννατὸν ὄψει ὁρέομες, κόσμον τε τόνδε, καὶ τὰ μέρεα αὐτῶ, ὅκοσα ὠράνια ἐντι.* Ceterum in aliis Platonis libris multa sunt, in hanc sententiam: velut Epistola, quae fertur, II. p. 707. B. *περὶ τὸν πάντων βασιλέα πάντ' ἐστι, καὶ ἐκείνου ἕνεκα πάντα, καὶ ἐκεῖνος αἴτιος ἁπάντων τῶν καλῶν.* quae verba Patres ita accipiunt, ut de Uno et vero Deo valeant. Et vero Leg. VII. p. 640. G. ubi ex sua ipse sententia loquitur, vocat eundem *τὸν μέγιστον Θεὸν.* Sed omissis reliquis ejus locis, audiamus duos ex ejus secta Philosophos. Alter est APULEJUS Doctr. Plat. I. p. 3. ex quo ejus sententiae summa cognosci potest: *Initia rerum tria esse, arbitrabatur Plato, Deum et Materiam, Rerumque Formas, quas ἰδέας idem vocat: — Sed haec de Deo sentit, quod sit incorporeus. Is unus, ait, ἀπερίμετρος, rerumque genitor, omnium rerum extortor,*

beatificus et beatus, optimus, nihil indigens, ipse conferens cuncta: — Materiam vero improcreabilem incorruptamque commemorat: cet. Alter est MAXIMUS TYRIUS, qui Platonem ita de summo Deo sensisse pronunciat, Diss. XVII. *eum deorum hominumque esse creatorem, omnium bonarum rerum effectorem, Mentem purissimam et a corporea concretione remotum.*

Neque vero ARISTOTELES, quamquam in multis rebus dissensit a magistro Platone, in unitate Dei ab eo dissensit. Quae quidem manifestius ab eo expressa est, quam ut Patres, minime illi Graecorum laudatores, repugnare possent. Minucius Fel. XIX, 9. *Aristoteles variat, et adsignat tamen unam potestatem. Nam interim Mentem, Mundum interim, Deum dicit, interim Mundo Deum praeficit.* Lactantius Institut. I, 5, 22. *Aristoteles, quamvis secum ipse dissideat, ac repugnantia sibi et dicat et sentiat, in summum tamen Unam Mentem mundo praeesse testatur.* Quod illi crimen inconstantiae repetiverunt a Vellejo Epicureo apud Ciceron. N. D. I, 13. *Aristoteles quoque in tertio de Philosophia libro multa turbat, a magistro Platone dissentiens* (ita enim legendum pro *non dissentiens*)*: modo enim Menti tribuit omnem divinitatem*: *modo Mundum ipsum dicit Deum esse: modo quendam alium praeficit; eique tribuit eas partes, ut replicatione quadam Mundi motum regat atque tueatur*: *tum coeli ardorem dicit Deum esse.* Sed facilem habent haec crimina responsionem. Et primum illud est tenendum, quod monuimus de Platone, nomen Θεὸς non unam constanter habere vim. Deinde in libris praesertim Exotericis Aristotelem se ad populares saepius accommodasse opiniones. Tum hanc reprehensionem hoc ipso nomine parum valere, quod sit

profecta ab Epicureo Vellejo, qui caussae suae inserviens alios philosophos libenter in erroris suspicionem adducit. Porro, quod Deum Metaph. XIV, 7. *Animal beatum atque aeternum* vocat, quo nomine reprehenditur ab Athenagora Legat. VI, 11., hoc non ex sua ipse sententia pronunciat, sed vulgari hominum opinione ferri, dicit. In libro de Mundo, qui falso tribuitur Aristoteli, res tamen traduntur minime ab ejus doctrina abhorrentes; ibi capite ultimo diserte dicitur *Deum licet unicus sit, varias tamen habere appellationes.* Sed ex germanis ejus libris testimonia petamus. Physic. Ausc. Libro VIII. ita locutus est de caussa prima movente, ut omnia ei adjungeret, quae in Divinitatem caderent. Cap. 7. § 6. *probabile esse*, ait, *illam potius esse ἓν ἢ πολλά, cum propter rerum in hoc mundo consensum, tum quod non definitus earum sit numerus, et una tamen sufficiat:* et § 7. rationes adferre conatur necessarias ejus sententiae: *Motum enim esse aeternum et continuum, adeoque unum: motum vero unum esse non posse, nisi si sit et unum, quod moveatur, et unum, quod moveat.* conf. cap. 15. Et de eadem caussa prima movente disserens Metaph. XIV. hoc ipsum dicit cap. 7. *eam immobilem esse ipsam, ejusque naturam positam esse in movendi actione, non facultate*: et cap. 8. *eam Mentem esse ac Deum et summa felicitate praeditum.* Hactenus egregie et consentanea ratione. Quid vero est, quod deinceps cap. 9., tot tantasque faciat caussas moventes, quot sunt genera motus, et sideribus ejusmodi caussas tribuat, earumque summam novem et quadraginta esse velit. Equidem saepius miratus sum, locum hunc adeo apertum ad reprehendendum a Patribus fuisse neglectum. Atqui talis tamque manifesta repugnantia vix in pinguissimae mentis hominem cadat, nedum in Aristotelem:

quo, ne quid aliud dicam nemo certe fuit acutior. Qui quidem hunc XIV. Metaphysicorum librum volunt esse eundem atque tertium de Philosophia, de quo Cicero loquentem facit Vellejum, nulla satis idonea utuntur caussa. Igitur aut ipse hic locus falso scriptis insertus est Aristotelicis, aut interpretatione ad sententiae sanitatem revocari potest. Quod age conemur efficere. Capite 6. universo mundo communem et simplicem motum adjungit, eum qui fit in orbem. Jam vero mundus ex Aristotelis sententia est unicus: vid. de Coelo I, 9. Igitur hic motus, qui fit in orbem, reliquos complectitur, et horum caussae ab illius caussa continentur, vid. cap. 9. Caussa motus, qui fit in orbem, dicitur Mens et Deus cap. 8., reliquorum motuum caussae non item, cap. 9. Haec igitur caussa est supremus Deus, de quo scriptor de Placitis Phil. 1, 7. *Aristoteles statuit, supremum quidem Deum separatam formam esse (i. e.* χωριστὸν εἶδος, *natura quae nil habeat corporei) superimminentem sphaerae universi, quae sphaera est aethereum corpus, quintum ab illo vocatum. Quod corpus cum sit divisum in quinque sphaeras, natura quidem contiguas, mente vero et ratione separatas, quamlibet sphaerarum animal esse arbitratur, et anima et corpore compositum, quorum corpus quidem aethereum sit, ac circulari modo revolutum: Mens vero immobilis, cujus natura posita est in ipsa actione motus, anima eorum est.* Quod sine dubio sumtum est ex perdito Aristotelis libro. Ceterum Platonici quamquam frequentes sunt in Aristotele reprehendendo, quod rerum Providentiam non unicam fecerit, sed inter plures naturas distribuerit, nullam tamen hujus loci faciunt mentionem: veluti Atticus ap. Euseb. Praep. Evang. XV, 12. et Proclus ad Plat. Tim. II. p. 90. Neque Justinus Martyr, qui

peculiari, qui libro Aristotelis placita evertere conatus est, et p. 140. A. locum protulit ex Physic. Ausc. VIII, 7. ejus cum loco Metaphysicorum repugnantiam memorat: contra, alio loco, ubi ejus a Platone dissensum exagitat, tamen fatetur, Deum unum summum ejus sententia confirmari: *Ἀριστοτέλης — δύο ἀρχὰς, Θεὸν καὶ ὕλην εἶναί φησι· καὶ μετὰ τὸν πρῶτον Θεὸν οὐ τὰς ἰδέας, ἀλλὰ τινὰς νοητοὺς Θεοὺς εἶναι λέγει.* Neque tandem acerrimus ille Dogmaticorum insectator, Sextus Empiricus, cum non uno loco Aristotelis sententiam vel memoret, vel reprehendat, istam excitat repugnantiam: v. c. Pyrrhon. III, 28. p. 218. *Ἀριστοτέλης μὲν ἀσώματον εἶπεν τὸν Θεὸν καὶ πέρας τοῦ οὐρανοῦ.* contr. Mathem. IX, 33. *Κατὰ γὰρ Ἀριστοτέλην, ὁ πρῶτος Θεὸς ἦν πέρας τοῦ οὐρανοῦ.* Ex quibus omnibus hoc efficitur, locum Aristotelis Metaph. XIV, 9. aut antiquitus non exstitisse in ejus libris, aut non pro repugnante habitum fuisse.

Veniamus ad STOICOS, qui Antisthenis sententiam, quam supra memoravimus, constanter retinuerunt. Nam cum Dei nomina variis tribuerent rebus, principem tamen atque aeternum unicum esse voluerunt; cujus rei gravis est testis Plutarchus Def. Orac. p. 420. A. *Τοὺς Στωϊκοὺς γινώσκομεν οὐ μόνον κατὰ δαιμόνων ἣν λέγω δόξαν ἔχοντας· ἀλλὰ καὶ θεῶν ὄντων τοσούτων τὸ πλῆθος, ἑνὶ χρωμένους ἀϊδίῳ, τοὺς δὲ ἄλλους καὶ γεγονέναι καὶ φθαρήσεσθαι νομίζοντας.* Hic est ille Deus, de quo scriptor de Placitis Phil. I, 7. *Stoicos*, ait, *vocare Deos et Mundum, et Sidera, et Terram: Deorum vero summum esse Mentem in aethere.* His adjungamus Athenagoram Legat. VI, 12. *οἱ δὲ ἀπὸ τῆς Στοᾶς κἂν ταῖς προσηγορίαις κατὰ τὰς παραλλάξεις τῆς ὕλης, δι᾽ ἧς φασὶ τὸ πνεῦμα χωρεῖν τοῦ Θεοῦ, πληθύνουσι τὸ θεῖον τοῖς ὀνόμασι, τῷ γοῦν ἔργῳ ἕνα νομίζουσι τὸν Θεόν.* Ce-

terum, cum universa Stoicorum de Deo sententia notior est, quam quae explicari hoc loco debeat, tum eam ejus partem, quae est de Unitate Dei, diserte iis vindicarunt Justus Lipsius Physiolog. Stoicor. I, 9. et Joach. Kuhnius ad Diogenem Laërt. VIII, 135.

Atque haec quidem sunt placita earum scholarum, a quibus Philosophia constituta est, quarumque auctoritas et apud posteros floruerit, et nunc in nostra disputatione valere possit; ut non sit, quod singulas singulorum philosophorum sententias peculiariter commemoremus. Neque etiam in hoc loco quidquam est mutatum, posteaquam aliae gentes ad Graecorum Philosophiam studia sua adjecerunt. Horum principem excitemus CICERONEM, quem multi negant certum et constantem de Divina Natura tenuisse sententiam. Quo quidem nomine ab iis eum reprehendi, qui de rebus etiam obscurissimis tamquam de certis et exploratis pronunciare solent, minime est mirandum. Omnino, ut de aliis rebus, ita de Natura Divina, pauca Cicero affirmavit. Sed haec ipsa pauca ejusmodi sunt, ut appareat, eum hanc firmiter tenuisse sententiam, Deum et esse et unicum esse. Nam libro II. de Divinatione, ubi ex sua ipse mente loquitur, ait cap. 72. *esse praestantem aliquam aeternamque Naturam, et eam suspiciendam admirandamque hominum generi, pulchritudo Mundi ordoque rerum coelestium confiteri cogit.* Et de Nat. Deor. II, 16. ex Academici persona reprehendit Stoicos, *quod plures inducant Deos, cum in uno satis sit roboris atque virium.* Porro aliis locis de summo Deo et rerum omnium gubernatore ut de unico loquitur: v. c. Somnio Scip. C. 3. *Nihil est enim illi principi Deo, qui omnem hunc mundum regit, quod quidem in terris fiat, acceptius, quam concilia coetusque hominum jure sociati.* Ibidem C.

4. *Principis Dei majestas adumbratur Aristotelica et Parmenidea imitatione: Novem tibi orbibus, vel potius globis, connexa sunt omnia: quorum unus est coelestis extimus, qui reliquos omnes complectitur, summus ipse Deus, arcens et continens ceteros.* Deinde Leg. I, 7. *hominem*, ait, *praeclara quadam conditione generatum esse a summo Deo.* Ibidem 8. *homines et reliquos Deos parere coelesti huic descriptioni, Mentique Divinae et praepotenti Deo.* Et ib. II, 4. cum ostendit, *Legem Naturae esse Mentem summi ejus Dei*, *principem legem* ait, *illam et ultimam, Mentem esse omnia ratione aut cogentis aut vetantis Dei —, quae vis non modo senior est, quam aetas populorum et civitatum, sed aequalis illius coelum atque terras tuentis et regentis Dei.* Atque, ut multis partibus, ita hac, secutus est Platonis auctoritatem: quod recte animadvertit Lactantius Instit. I, 5, 23: *Plato, qui omnium sapientissimus judicatur, monarchiam plane aperteque defendit, nec Aethera, aut Rationem, aut Naturam, sed, ut est, Deum nominat: ab eo Mundum hunc perfectum atque mirabilem esse fabricatum. Quem Cicero secutus atque imitatus in plurimis, Deum frequenter confitetur ac supremum vocat in iis libris, quos de Legibus scripsit: ab eoque regi mundum argumentatur, quum disputat de Natura Deorum, hoc modo: „Nihil est praestantius Deo; ab eo igitur Mundum regi necesse est. Nulli igitur est Naturae obediens aut subjectus Deus: omnem ergo regit ipse Naturam.“* Quae verba cum sint ex secundo de Natura Deorum, et ex Stoicorum ratione dicantur a Balbo, nolumus ipsi Ciceroni tribuere, ne forte quis parum acute nos agere arbitretur. Quamquam hac quidem in re Ciceroni optime convenit cum Stoicis. Nil enim est disertius eo loco,

quem continuo adjicit Lactantius, quo ex sua ipse persona loquitur Cicero: *Quid autem sit Deus, in Consolatione definit. Nec vero Deus ipse, qui intelligitur a nobis, alio modo intelligi potest, nisi Mens soluta quaedam et libera, segregata ab omni concretione mortali, omnia sentiens et movens.*

Non alienum videtur ab hoc loco, monere, negligenter atque incaute agere eos, qui, cum ostendere volunt, vanam nullisque rationibus innixam fuisse Antiquorum de Divina Natura sententiam, ejus rei auctorem ipsum excitant Ciceronem, libro primo de Natura Deorum. Quis enim ibi loquitur? Nimirum Vellejus Epicureus, qui Divinam vim ab universi gubernatione removeret, et caussae suae inserviens aliorum placita in temeritatis vanitatisque suspicionem adducere conaretur. Hoc in Empedocle fecit. Hoc in Platone et Xenophonte. Hoc in Anaximene. Longum est omnia recensere, in quibus non veritatem secutus, sed accusatoriae calliditati malevolentiaeque obsecutus est.

Neque vero non frequens fuit haec opinio apud reliquos Romanos scriptores. Exstat VALERII SORANI dictum; quod ex Varrone memorat Augustinus Civ. Dei VII, 9. cujus quaecumque tandem est vis, haec eo redit, Jovem *unicum* et summum esse Deum:

Jupiter omnipotens regum rerumque Deumque
Progenitor Genitrixque Deum, Deus unus et omnis.

Ipsum etiam VARRONEM in eadem fuisse sententia, eamque disertis verbis prodidisse, non uno loco testatur Augustinus Civ. Dei IV, 9, 31. XIX, 22.

Iam quid suppares huic aetati memorem poetas? Noti sunt in vulgus VIRGILII versus Aen. VI, 724. ducti illi vel ex Pythagorica disciplina, qua Deus informabatur, ut qui per totam mundi machinam inten-

tus esset, sive a Platone, qui et ipse Mundo animam a supremo Deo factam adjungebat:

Principio coelum ac terras camposque liquentes
Lucentemque orbem Lunae Titaniaque astra
Spiritus intus alit, totamque infusa per artus
Mens agitat molem et magno se corpore miscet.

Horum sunt simillimi Georg. IV, 221.

Deum namque ire per omnes
Terrasque tractusque maris coelumque profundum.

Quid porro illis HORATIANIS sublimius augustiusque dici potuit de Jove, Carm. I, 12, 15.

Qui res hominum ac Deorum,
Qui mare et terras variisque mundum
Temperat Horis.
Unde nil majus generatur ipso,
Nec viget quidquam simile aut secundum.

et Carm. III. 4, 45.

Qui terram inertem, qui mare temperat
Ventosum, et urbes, regnaque tristia:
Divosque mortalesque turmas
Imperio regit unus aequo.

OVIDIUS denique nonne mundi fabricam a Deo repetit, Metamorph. I. 21.

Hanc Deus et melior litem natura diremit.
Nam coelo terras et terris abscidit undas,
Et liquidum spisso secrevit ab aëre coelum.

Gravis in primis Philosophiae auctor apud Romanos fuit SENECA, qui Stoicam rationem de unitate Dei pluribus locis explicuit. Veluti de Benefic. IV, 8. —

hunc Naturam vocas, Fatum, Fortunam: omnia ejusdem Dei nomina sunt, varie utentis sua potestate. Quaest. Natural. II, 45. *Ne hoc quidem crediderunt, Jovem, qualem in Capitolio et ceteris aedibus colimus, mittere manu fulmina, sed eumdem, quem nos Jovem intelligunt, custodem rectoremque universi, animum ac spiritum, mundani hujus operis dominum et artificem, cui nomen omne convenit. Vis illum fatum vocare? Non errabis: hic est, ex quo suspensa sunt omnia, caussa caussarum. Vis illum Providentiam dicere? Recte dices: est enim, cujus consilio huic Mundo providetur, ut inconfusus eat, et actus suos explicet. Vis illum Naturam vocare? Non peccabis: est enim, ex quo nata sunt omnia, cujus spiritu vivimus. Vis illum vocare Mundum? Non falleris: ipse enim est totum, quod vides, totus suis partibus inditus, et se sustinens vi sua. Idem Etruscis quoque visum est: et ideo fulmina a Jove mitti dixerunt, quia sine illo nihil geritur.* Neque minus sunt egregia ejusdem alia testimonia, quae ex perditis ejus libris servavit Lactantius Institut. I, 5, 26. *Annaeus quoque Seneca, qui ex Romanis vel acerrimus Stoicus fuit, quam saepe summum Deum merita laude prosequitur. Nam quum de immatura morte dissereret, „Non intelligis, inquit, auctoritatem ac majestatem judicis tui, rectoris orbis terrarum coelique, et Deorum omnium Dei, a quo ista numina, quae singula adoramus et colimus, suspensa sunt.“ Item in Exhortationibus: „Hic, quum prima fundamenta molis pulcherrimae jaceret, et haec ordiretur, quo neque majus quidquam novit Natura, nec melius, ut omnia sub ducibus suis irent, quamvis ipse per totum se corpus intenderat, tamen ministros regni sui Deos genuit.“*

Et quia in Romanis versamur, non praetermittendus STATIUS, qui Theb. IV, 516. *triplicis mundi summum Deum* memorat, *quem scire nefastum sit.* In quibus verbis explicandis variae sunt hominum doctorum opiniones. Mihi vel ad Mysteria vel ad imitationem Platonis referenda videntur. Plato nimirum Tim. p. 526. E. dixerat: *τὸν μὲν οὖν ποιητὴν καὶ πατέρα τοῦδε τοῦ παντὸς εὑρεῖν τε ἔργον, καὶ εὑρόντα εἰς πάντας ἀδύνατον λέγειν.* quo loco pro *ἀδύνατον* antiquitus *ἀθέμιτον* fuisse in nonnullis libris, apparet ex versione Ciceronis de Univers. Cap. 2. *Atqui illum quidem quasi parentem hujus Universitatis invenire difficile, et cum jam inveneris, indicare in vulgus nefas.*

Sequitur, ut de PLUTARCHO dicamus, qui ut ingenio nemini est postponendus veterum scriptorum, ita haud scio an doctrinae copia et veritatis studio neminem habeat parem. Et hujus quidem sententiae cum multa in ejus scriptis sint testimonia, paucis, et quantum speciminis loco satis sit, utemur. In libro de Iside et Osir. p. 377. F. *neque vero*, ait, *alii apud alios sunt Dii, aut sui Graecis, Barbaris item sui, et alii septentrionalibus, alii austrinis. Sed quemadmodum Sol, Luna, Coelum, Terra, Mare, communia sunt omnibus, tantum aliter ab aliis appellantur; ita Unius Mentis hoc Universum temperantis vires, quae omnibus rebus praesunt, pro varietate legum alias apud alios habent dignitates, alia nomina.* Locus est in eandem rem disertus in libro de Oracul. Defectu p. 425. F. cujus sensum obscuraverat parvum vitium: *Deinde*, inquit, *si statuamus, plures esse mundos, quae tandem erit necessitas, ut plures sint Joves atque adeo* (nam pro *μὴ* legendum est *δὴ*) *in singulis mundis princeps et Dux Deus, ratione et mente praeditus, qualis est noster Jupiter, qui a nobis Pater*

omnium et Dominus appellatur. Aut quid obstabit, quominus Jovis fato omnes mundi obediant, isque singula inspiciat ac dirigat. cet. Ac de hoc Uno et Supremo Jove sunt ea, quae dicuntur p. 426. C. *Nam Homericus iste Jupiter non usque adeo longe oculos a Troja, in Thraciam et Nomades Istri accolas intuens. Verus autem Jupiter pulchras habet ipsique convenientes in variis mundis mutationes, non extra mundos prospiciens in infinitum inane, neque solum praetereaque nihil, quae nonnullorum fuit opinio, considerans, sed opera Deorum et hominum, motusque et conversiones siderum multiplices, contemplans.* Porro nil gravius excogitari potest iis rationibus dictisque, quibus Deo vindicat unitatem in libro de EI apud Delphos, p. 393. ubi quamquam de Apolline loquitur, ita de eo loquitur, ut eum pro uno et summo Deo, qui nomine tantum a Jove reliquisque Numinibus differat, habere videatur: cumque de unitate ejus naturae disserat, patet, eam ipsam superstructam esse unitati individuae, seu numeri, ut, cum Deus omnia quae in ejus naturam cadere possunt, simul et semper complectatur, sibique semper unus et idem sit, etiam significetur, talem naturam ac vim non in pluribus subjectis, sed in uno tantum, inesse. *Itaque,* ait, *de eo quod est, non licet dicere, fuisse id aut fore: quae verba inclinationem significant atque discessum ac mutationem, quae locum in EO QUOD EST non habent. Sed ita est dicendum: Deus est, neque vero est in tempore, sed in aeternitate immobili et experte mutationis ac temporis, qua nihil est neque prius, neque posterius, neque recentius. Sed unus cum sit Deus, uno praesenti durationis momento* (ἑνὶ τῷ νῦν) *totam aeternitatem complet: et solum illud, quod in aeternitate est, revera est, non factum, non*

futurum, non praeteritum, neque orsum, neque desiturum. Sic igitur Deus a nobis cum veneratione salutandus est: ES UNUS. Non enim multitudinem capit divina natura (οὐ γὰρ πολλὰ τὸ θεῖόν ἐστιν), *ut unusquisque nostrum, qui constamus congerie mixta, et infinitis diversissimisque affectionibus, ut conflantur conventus ex variis hominibus. Sed illud, quod est, unum est; et unum est illud, quod vere est; igitur Deus vocatur Iejus, nomine, quod negat multitudinem; quia unus est et solus.*

Neque vero praetereundus est ARISTIDES, magnae homo doctrinae et eloquentiae; Hadriani Imperatoris temporibus. Hujus in scriptis, quae pervenerunt ad nostram aetatem, exstat Hymnus, prosa scriptus oratione, quo numen ac majestas Jovis ita celebratur, ut princeps, pater, rex Deorum hominumque, et solus atque unus ab omni aeternitate fuisse dicatur.

Igitur ad hanc usque aetatem ab ipsis inde incunabulis disciplinarum, omnes, qui quidem divinam Naturam non penitus tollerent, constanter hoc tenuerunt: Deum, qui primam motus caussam contineret, non esse nisi unicum. Neque fere, excepto Aristotele, hoc argumenti conclusione conficere quis conatus est; quippe rem per se satis manifestam nil a demonstratione firmamenti requirere, judicarunt. Venimus jam ad ea tempora, quibus Christiani Patres doctrinam Evangelicam scriptis divulgare, et contra reprehensiones adversariorum vindicare coeperunt. Quibus quidem scriptis factum est, ut locus de Unitate Dei postea tractaretur uberius ab iis etiam, qui alieni essent a Christiana religione. Nam Patres, ut jure Philosophiam reprehendebant, quod licet constanter tenuisset unicum esse summum Deum, tamen nullam vim habuisset ad defigendam hanc opinionem in singulorum universorumque

hominum mentibus: ita nimium etiam hoc in loco se jactarunt, et demonstrationes necessarias ipsi suis ingeniis expromere conati sunt. Quae demonstrationes quam habeant laudem, postea videbimus. Nunc hoc unum volumus, Philosophos, qui his et sequentibus temporibus de divina Natura exposuerunt, copiosius de Unitate disserere coepisse, non quod certiora firmioraque argumenta, quam veteres, adferre possent; sed ne de praecipuo illius doctrinae capite aut tacuisse, aut obiter prodidisse viderentur.

Equidem haud ignoro, esse, qui his de rebus neminis cujusquam eorum, qui post Christum natum vixerunt, scriptorum testimonium valere contendant; quippe, quidquid bene dictum sit de divina Natura, religione, virtute, id ex libris N. T. fluxisse. Quos ego homines, etsi pauca affirmo, tamen ab antiquitatis usu prorsus alienos esse affirmo. Primum hoc temere sumunt, quod probare nequeunt, Evangelii doctrinam, ut primum ab Apostolis extra Palaestinam differri coepit, ita continuo ad omnium notitiam dimanasse, ejusque magnopere aliquam rationem habitam fuisse ab hominibus doctis et philosophis. Sed, ut hoc iis demus, quid est in Seneca, Plutarcho, et aequalibus, quin idem vel docuerint philosophi ante Christum natum, vel ex eorum doctrina nasci potuerit? Quod si Seneca et Plutarchus legissent V. et N. T.; essent profecto in eorum scriptis expressa vestigia ejus lectionis. Nunc nulla prorsus sunt. Igitur Veteres Plato, Aristoteles, aliique ex sacris libris suam hauserunt Doctrinam? Sed quid est, quod nullum apud eos reperiatur Judaicae gentis indicium? Quid, quod inter utramque doctrinam tantum intersit, quantum unusquisque non imperitissimus facile videt? At, inquiunt, Thales, Pythagoras, Plato, cum in Aegyptum proficiscerentur, per hanc opportunitatem

cum Judaeorum doctoribus confabulati sunt. Hoc nimirum est ad fabulas confugere, quarum quidem vanitatem exploserunt omnes, qui vel paululum de his rebus judicare possent; ex quibus unus adeo J. Clericus, Art. Crit. Vol. I. p. 28. et Ep. VII. nobis sufficit. Verum si hebetiores sunt isti, quam qui rationes percipiant, moveat eos D. Pauli auctoritas, qui diserte pronunciat Rom. 1. 19, 20, ad Dei cognitionem alias, praeter Judaicam, gentes, naturae bonitate pervenisse.

Enimvero et has et alias rationes lubens praetermitterem, si ad Vos dicerem solos, viros praestantes acumine, et quod in his rebus plurimum valet, antiquitatis usu exercitatos. Verum, quum ea conditione disputem, ut fortasse Vestra commendatione haec disputatio ad publicam notitiam perventura sit; video, illud a me postulari, ut uberiore hujus caussae explicatione consulam quoque hominibus minus paratis vel a judicandi sollertia vel ab antiquitatis scientia.

Primum hoc affirmamus, notionem unitatis Dei non adeo esse abditam et inaccessam, ut humanum ingenium ad eam consequendam non satis ipsum habuerit virium, sed auxilio adduci debuerit divino. Veluti, notionibus trianguli quadrangulique cognitis, ipsa nos natura ducit ad cognitionem theorematis de quadrato hypotenusae. Et multi tamen reperiuntur, qui trianguli quadratique rationem cognoscant, theorema de quadrato hypotenusae non cognoscant. Ita Divinum quoddam esse Numen pauci homines ignorant: illud unicum esse, non continuo intelligunt. At, inquit, illud est Mathematicae rationis, qua ex initiis reliqua necessario consequuntur: illud non item. Concedo. Sed nisi est Mathematicae rationis, Deum unicum esse; est tamen rationis vel Probabilis, vel Moralis, certe rationis. Atque ita se res habet, ut, qua nobis ratione persuadea-

tur Deum esse, eadem, si explicetur, etiam persuadeatur, eum unicum esse. Quod quidem in conclusione hujus disputationis ostendere conabimur.

Est haec sententia Horatii, *Neo Deus intersit, nisi dignus vindice nodus Inciderit:* quam ille poetis dixit sententiam, nos ad philosophos referamus. Suis viribus humanum ingenium intelligit, Deum esse: suis viribus ejusdem inde unitatem colligit. Quid igitur est, quod, veluti mali poetae, ubi res ipsa nobis exitum ostendit, Deum ex machina inducamus? Quid quod non idem faciamus in iis nodis, qui magis etiam vel opus habeant vel digni sint vindice Deo: Qualis est haec ipsa notitia, Deum esse; Ejus providentia mundum gubernari: Hominum animos esse immortales: Praemia iis et poenas post mortem parari: Virtuti esse studendum etiam quum damnum adferat: Vitium esse fugiendum etiam quum utilitatem habeat. Igitur aut tota religio naturalis ex Divina revelatione repetatur: aut, si quasdam ejus partes sua bonitate consecutum est humanum Ingenium, sit in iis partibus unitas etiam Dei; quae profecto faciliorem habet intellectum inventionemque, quam illae, quas memoravimus, partes.

Sed liberaliter agamus. Demus, quod volunt, non nisi divino auxilio hominibus innotuisse, Deum esse unicum. Nimirum eos habemus adversarios, cum quibus hoc quidem nobis conveniat: Divinae revelationis, praeter Judaicam gentem, aliam participem nullam fuisse. Itaque ostendemus, illud, quod isti sumunt, notitiam unius Dei a Judaeis ad Graecos fluxisse, multas variasque habere et difficultates et temeritates.

Et primum quidem, quid caussae fuisse dicamus, quare hoc unum a Judaeis ad Graecos manaverit, non item alias doctrinae theologicae partes: verbi caussa, mundi creationem, eamque ex nihilo et sex dierum

spatio confectam; humani generis ab unius viri foeminaeque conjugio propaginem; et alia multa. Nam qui Graecorum Cosmogonias et Theogonias ex Sacris V. T. libris profectas esse volunt, ne digni quidem sunt nostra animadversione: quippe qui ita disputant, ut incertum sit, utrum magis rerum linguarumque ignorantiam, an fingendi licentiam miremur.

Porro, notionum, quae vel ab homine cum aliis hominibus, vel a gente cum aliis gentibus communicantur, haec est ratio, ut non quasi nudae et sincerae tradantur, sed cum quodam veluti colore, contracto ab iis, inter quos versatae sunt. Una eademque Philosophiae forma apud varias gentes varios habitus sumit: Unius ejusdemque rei notio pro varietate ingeniorum varie informatur, ut, si eam expressam videamus, simul vestigia appareant ejus gentis, in qua habitavit et a qua venit. Ita in artibus reliquis est: veluti quum populus ab alio populo navigiorum fabricam didicit, hanc ita didicit, ut appareat, quo populo magistro usus sit, cujus in ea ingenium, consuetudo, mores, agnoscantur. Quare si notitia unitatis Dei a Judaeis ad Graecos manavit, necesse sit, in ea reperiri Judaicum colorem, et vestigium earum virtutum, quibus maxime Judaei vim numenque Dei censebant; ut, v. c., sit osor signorum; zelotypus, qui nullum praeter se numen coli velit: stator et acerrimus vindex legum per Moysen latarum: quarum profecto notionum ne umbra quidem apud Graecos apparet antiquos. Habet enim eorum notio de unitate Dei colorem nativum et Graecum, minime vel peregrinum vel Judaicum. Quid autem intersit inter nativum et peregrinum colorem, cernere licet, si philosophorum sententias de unitate Dei comparemus, eorum qui ante Porphyrium fuerunt, cum eorum qui post eum fuerunt. In recentioribus apparet color ex Judai-

cae Christianaeque doctrinae notitia ductus: in antiquioribus est patrius et nativus color, et gentis veluti imago, quae suis et propriis, non alienis viribus, nitatur.

Et vero Judaei a consuetudine cum aliis gentibus tam pertinaciter se abstinebant, ut haud facile notitia eorum ad exteras et longinquas regiones perveniret. Neque mercaturae fere studuerunt, nisi regnante Solomone: neque illa maritima itinera Graeciam versus pertinuerunt, et, ut hodieque fit, magis spectarunt ad opes congerendas, quam sanam religionem pervulgandam.

At vero, inquit, non per ipsos Judaeos, sed ab iis per Aegyptios et Phoenices, unitatem Dei acceperunt. At vero nullae gentes graviori superstitioni et pejoribus de Divina natura opinionibus erant deditae, nisi gentes illae, aut certe earum vulgus, ex quo fere nautae et mercatores etiam fuerunt: earumque religio ineptissimis iisdemque atrocissimis continebatur officiis. Et tamen Judaeos, gentem simplicem et incultam mire contemnebant Phoenices et Aegyptii, homines ut perverse sentientes de Divina natura, ita exculti artibus et voluptatum subsidiis. Hi ergo, tamquam mercem apud Judaeos quaesitam, notitiam unius Dei, non in suam ipsi regionem et patriam, sed in Graeciam, importarunt? Quid? Si quis in Sinam veniens, postquam ejus gentis artes atque ingenium non sine admiratione cognovisset, audiat narrari, Sinenses quamvis egregia multa invenerint in artibus ac disciplinis omnibus, tamen unum esse Deum sua ipsos sagacitate videre non potuisse: ejus enim rei notitiam cum Sinensibus communicatam esse per mercatores Tartaros, qui eam accepissent a gente Cosackorum, rudi quidem illa et inculta, sed Christiana tamen. Hic igitur nonne sibi videatur tale quid audire, quod, nisi continuo rejiciat ut falsum et ineptum, certe

eo usque repudiet, donec firmissimis rationibus demonstratum fuerit? Itaque profecto et nos videmur de nostro jure concedere, cum contra istos disputamus. Est enim potius eorum, qui rem novam et a verisimilitudine abhorrentem nobis persuadere conantur, eam demonstrare, quam nostrum, qui eam negamus, rationibus refellere.

Sed fuerunt, inquit, apud Aegyptios et Phoenices multi etiam sapientes viri, qui de rebus divinis verius judicarent, quam civium eorum vulgus. Scio. Atqui, inquit, hi ipsi fuerunt, qui notitiam unius Dei a Judaeis acceptam Graecis traderent. Nil vidi magis! Viri, quibus natura satis tribuerat ingenii, ut populares errores et intelligerent et contemnerent, eodem ingenio non illud etiam intelligant, quod natura in loco si non aperto, certe minime recondito posuit, vim divinam potius uno numine contineri, quam per plura esse divisam. Quod quidem tam de Graecorum, quam Phoenicum et Aegyptiorum sapientibus affirmamus. Nisi forte putèmus, eos non tantum valuisse ingeniis, quantum viri ex medio aevo haud pauci, qui errores publicae religionis auctoritate consecratos agnoscere potuerunt.

Age vero, jam illud ostendamus, Judaeos post Alexandri Macedonis tempora Graecis demum innotuisse, et in historiarum monumentis, quae illam aetatem antecedunt, nominis factive Judaici ne vestigium quidem exstare. Multi ex Graecis, principes doctrina et ingenio viri, Thales, Solon, Pythagoras, Democritus, Plato, sapientiae ducti amore longinquas adierunt regiones, Aegyptum, Phoeniciam, Babyloniam. Quid igitur caussae est, quod in eorum vel scriptis vel vitis ac rebus gestis nulla prorsus Judaeorum fiat mentio? Thaletis, Solonis et Pythagorae tempora incidunt in rei publicae

Judaicae instaurationem ex captivitate Babylonica. Tum Cyrus Lydos et Croesum subegerat: cujus res cum rebus Graeciae magnam sine dubio habuerunt conjunctionem; ut vix credibile sit, Graecis facta et expeditiones Cyri reliquas ignotas fuisse, praesertim sapientibus, qui per eam Asiae partem peregrinabantur. Quare, si tum Judaeorum aliquod nomen aut fama doctrinae fuisset apud alias gentes, nonne Solon et reliqui, quos nominavimus, pro eo quo incensi erant doctrinae amore, quum apud Aegyptios et Chaldaeos versarentur, ad vicinos etiam Judaeos accessissent? Aut Homerus, qui fuit aetate Solomonis, florentissimi ex Judaicis regibus auctoritate et sapientiae laude; Homerus igitur, qui fuit unus omnium poetarum doctissimus; qui exterarum gentium cognitionem longinquis collegerat peregrinationibus; qui res, cum quas ipse viderat, tum quas ab aliis fando acceperat, libenter per carmina commemoravit; qui Aegyptiorum et Phoenicum mentionem haud raro fecit: Homerus igitur, quod quidem ex ejus carminibus intelligi possit, Judaicarum rerum nullam prorsus habuit notitiam. Qui Pythagoram cum Ezechiele collocutum esse volunt, in temporis rationibus turpiter errant, et homines multorum annorum spatio disjunctos aequales faciunt. Sunt adeo, qui Platonem doctrinam de Trinitate ex libris sacris V. T. accepisse dicant. Sed nil est tam ineptum, quin ab istis fingatur, qui Graecam a Judaica doctrina repetant: quorum quidem cum nullus non pueriliter ineptiat, imperitissimus quisque impudentissimus est ad fingendum. Mittamus Poetas, qui fere omnes et doctrina abundabant, et eam carminibus expromere atque ostentare solebant: ex quorum scriptis, quae innumera profecto fuerunt, ne tenuem quidem umbram rei Judaicae consequi potuerunt, quicumque hoc agere conati sunt. Mittamus etiam Philosophos,

quorum ex ea aetate omnium principes supersunt Plato et Aristoteles: cedo unum vestigium Judaicum ex eorum scriptis? Atqui Plato ipse doctrinae caussa in Aegyptum profectus erat. Et Aristoteles, ut erat in omni historia versatissimus atque curiosissimus, cum ipsum Alexandrum habebat, tum alios ejus expeditionis socios, qui per literas ei solebant scribere, si quid peregrinis in terris ac gentibus reperissent, quod dignum Philosophi cognitione judicarent: hi igitur si aut adiissent Judaeos, aut novum et memorabile judicassent gentem esse, quae unum Deum coleret, nonne ejus rei notitiam cum Aristotele communicassent? Et erat profecto locus Judaeis in copiosissimo Philosophi opere, quo maxime quidem Graecorum, sed populorum tamen etiam aliorum quorumdam, res publicas descripsit. Nunc neque in iis, qui ad nos integri pervenerunt, Aristotelis libris, neque in eorum qui perierunt fragmentis, Judaeorum exstat mentio.

Videamus Historicos, qui vel tractarunt vel attigerunt Aegyptiacas, Persicas, et cum iis conjunctas res alias. Ex magno numero duo soli, sed primarii, supersunt, Herodotus et Xenophon; quorum ille eas ipsas regiones studiose peragravit, et res, quas ibi vel ipse viderat vel ab aliis acceperat, diligenter memoriae mandavit: hic Persiam et magnam partem vicinae Judaeis Asiae per militiam cognovit; hi ergo, cedo, ubi Judaeos memorarunt? Neque vero magis qui perierunt, Ctesias, Eudoxus, aliique multi Judaeorum mentionem injecisse videntur. Cujus rei certissimum hoc est argumentum, quod Josephus, et post eum Clemens Alexandrinus, Eusebius, aliique Patres, qui omnia undique Graecorum Scriptorum de Judaeis testimonia cupide sollicitequo conquisiverunt, veri quidem sanique adferre nil potuerunt. De quo dicemus, posteaquam de Ale-

xandri aetate exposuerimus. Nam, quod modo diximus, Judaeos Graecis post illam demum aetatem innotuisse, hoc non eam vim habet, ac si tunc Judaei continuo per Graecas gentes nomen aliquod habere coepissent. Immo ita se res habet, ut vel sic tamen tenuis et obscura inter Graecos fuerit Judaeorum cognitio, donec eorum regio crebris Ptolemaeorum et Seleucidarum bellis frequentaretur, et coloniae in Aegyptum et Syriam deducerentur.

Et primum quidem Scriptores rerum Alexandri, qui quidem fide digni sunt, ad unum omnes de Judaeis tacent. Atqui hoc ipsum erat tempus, hic ipse locus, quo Graeci ex diuturna se ignorantia solverent, et Judaeos cognoscerent. Capta Syria, et expugnata Tyro, Alexander Aegyptum petebat, permeabat Palaestinam, cujus una urbs Gaza valido munita Persarum praesidio, ejus progressum retardabat. Igitur quum ipsam Judaeam peragrasset, certe in ejus finibus per aliquod tempus Gazae expugnandae caussa moraretur, tamen illam gentem Alexander adeo neglexisse videtur, ut unice de Gaza expugnanda et Aegypto occupanda cogitaret. Nam quod apud Josephum est, et qui eum sequuntur, posteriores Scriptores, de Alexandri Hierosolymas adventu, tale est, ut facile appareat, illud fictum esse a Judaeis, qui neglectum ignorationemque sui aegre ferrent. De quo quidem, cum inter omnes constat, qui recte historicam fidem aestimant; tum, ne plura dicam, facit diligentia viri praestantissimi, *Baronis de Ste Croix*, qui totam rem diligenter et acute exposuit peculiari Dissertatione Gallice scripta, *Examen Critique des Historiens d'Alexandre le Grand*. p. 68. et seq. et not. XIII.

Mirum aliis, Judaeis non ferendum, videri debuit, nullam eorum mentionem factam esse a Scriptoribus re-

rum Alexandri; cum memorentur Dahae, Aspii, Malli, Sabracae, Arachosii, barbara et inaudita nomina. At Judaei se sponte Alexandro subjecerunt, ut nulla vi armorum adversus eos uteretur; neque aliquid ageret, quod memorandum videretur Scriptoribus. At iidem Scriptores de iis etiam gentibus prodiderunt, quae sponte se regi dederunt, neque earum ingenia, mores, res publicas, silentio praeterierunt. Verum esto: in historiis rerum Alexandri non magnopere locus fuerit Judaeis: habuit tamen, ut modo diximus, militiae socios doctos homines et philosophos haud paucos; neque tamen vel ipsi aliquid de Judaeis memoriae prodiderunt; neque cum Aristotele, aliisve ejus aetatis Philosophis, communicasse videntur. Et quandoquidem hujus sententiae firmum habemus argumentum hoc, quod Josephus veri sanique adferre nil potuit, cum demonstrare vellet, Judaeos Graecis non incognitos fuisse; hoc quale sit, age, videamus.

Apion Alexandrinus Judaeis novitatem exprobraverat, dicens, eorum nomen recens et inauditum ad aliarum gentium aures accidisse, neque adeo multa secula esse, cum in aliorum hominum ignoratione fuisset. Quod crimen diluendum sibi sumsit Josephus duobus libris, et caussam ita egit, ut ejus disputationis magna pars versetur in reprehendenda Graecorum negligentia novitateque, et in colligendis Graecorum Scriptorum locis, quibus Judaeorum mentio facta esset. Jam illud non est hujus loci, quaerere, recte nec ne Graecis vicissim objecerit negligentiam novitatemque. Hoc unum intelligi volo, ita se rem habere, ut, si Scriptorum testimoniis, quae Josephus adtulit, sua constet auctoritas, nil efficiatur, nisi forte unum alterumque Graecorum ante Alexandrum de Judaeis obscuram tenuemque famam hausisse; certiorem notitiam tum demum ad Grae-

cos delatam esse, posteaquam ipsa Judaeorum regio crebris Ptolemaeorum Seleucidarumque bellis frequentari coepisset. Nunc vero pleraque talia sunt testimonia, ut jure possint reprehendi.

Primum L. I, 22. memorat, Pythagoram pleraque instituta et placita a Judaeis sumsisse. Et quandoquidem ipsius Pythagorae nullum fertur scriptum, ex quo de notitia cum Judaeis quid colligatur; testem excitat Hermippum. Clarus hic fuit historiae philosophicae scriptor, sed diu post Alexandrum: vid. Vossius de Hist. Graec. I, 16. Quid vero est, quod ex Hermippo adfertur? nimirum hoc: *ταῦτα δ' ἔπραττε καὶ ἔλεγε, τὰς Ἰουδαίων καὶ Θρᾳκῶν δόξας μιμούμενος.* Igitur hoc unum est, quod Hermippus dicit: *Pythagoram Judaeorum et Thracum opiniones imitatum esse:* estque hoc potius profectum ex conjectura Hermippi, qui Judaeorum notitiam habuit, quam ductum ex Scriptoribus, qui proximi aut fuerunt aetati Pythagorae, aut Alexandro antiquiores: quorum quippe, ut diximus, nullus Judaeorum mentionem fecit. Neque vero Hermippus dixit, Pythagoram apud Judaeos fuisse. Quod si hoc dixisset, Josephus profecto non, omisso diserto testimonio, ad anceps et obscurum confugisset. Et erat omnino locus in eo libro, ut omnes, quas quidem nosset, Pythagorae res proderet Hermippus, quippe qui vitam doctrinamque ejus pluribus libris conscripsit. Atqui ab hac Josephi auctoritate pendent Patres, qui Hermippo teste contendunt, Pythagoram a Judaeis profecisse: veluti Origenes contra Cels. I. 15, 16, qui hac etiam in re fallitur, quod locum Hermippi, quem ex primo ejus libro *περὶ τῶν Πυθαγόρου βιβλίων* laudaverat Josephus, sumtum putavit. Et quandoquidem Hermippus Judaeorum cum Thracum mentionem conjunxit, et eorum invicem instituta similia esse significavit; quid

est, si minus suis ipsi ingeniis unitatem Dei cognoscere potuerunt Graeci, quin eam potius a vicinis et notis Thracibus, quam a dissitis et ignotis Judaeis, acceperint. Nam, ut est apud Herodotum IV, 94., Zamolxin Deum colebant diro quidem sacrificio; sed tamen animos post corporis mortem ad illum abire arbitrabantur: praeterea non Jovem, qui coelo tonaret fulguraretque, Deum esse credebant; sed Zamolxin, quem ipsi colerent, solum nec praeter eum quemquam Deum esse statuebant: *οὗτοι οἱ αὐτοὶ Θρήϊκες καὶ πρὸς βροντήν τε καὶ ἀστραπὴν τοξεύοντες ἄνω πρὸς τὸν οὐρανὸν, ἀπειλοῦσι τῷ θεῷ, οὐδένα ἄλλον θεὸν νομίζοντες εἶναι, εἰ μὴ τὸν σφέτερον.*

Ceterum de Pythagora verbum addamus. Graeci Scriptores, qui proderent, eum Judaeorum habuisse notitiam, duo sunt: alter Hermippus is, de quo diximus: alter Porphyrius de vita Pythagorae cap. 16. *ἀφίκετο δὲ καὶ πρὸς τοὺς Αἰγυπτίους, φησὶν, ὁ Πυθαγόρας, καὶ πρὸς Ἄραβας, καὶ Χαλδαίους, καὶ Ἑβραίους, παρ᾽ ὧν καὶ τὴν περὶ ὀνείρων γνῶσιν ἠκριβώσατο.* qui profecto locus minorem etiam habet auctoritatem. Nam Cyrillus contra Julian. X. p. 340 A. illa verba ex Porphyrio ita refert, ut *καὶ Ἑβραίους* omittat: quod contra fit a Patribus, quum Judaeorum laude Graecos vituperare possunt. Huc accedit, quod ipsum illud *φησὶν* ostendit, Porphyrium haec referre ex fabularum Scriptore Diogene, cujus libros *περὶ τῶν ὑπὲρ Θούλην ἀπίστων* recenset Photius Biblioth. Cod. CLXVI. p. 184. seq.

Proximum Josephus laudat Theophrastum, qui Tyrios dixit habere jusjurandum *Corban* dictum; ut Tyrios loco Judaeorum nominaverit. Si verum est, quod ait Josephus, solos Judaeos jusjurandum hoc habuisse, satis intelligitur, exiguam aut nullam Judaeorum rationem notionemve habuisse, ut eorum loco Tyrios nomi-

naret. Neque tamen video, quid sit, quin eodem nomine Tyrii quoque jusjurandum habuerint. Sed hoc non magnopere miror. Illud magis mirabile accidit, quomodo factum sit, ut Josephus obscurum hunc Theophrasti locum protulerit, alium eumque disertum neglexerit; quem commemoravit Eusebius Praep. Evang. IX, 2. qui quidem Porphyrii orationem, quae est de Abstinent. II, 26. ita accepit, ac si ex Theophrasto sumta esset. Locus in Porphyrii libro corruptus est: *Καίτοι Σύρων μὲν Ἰουδαῖοι διὰ τὴν ἐξ ἀρχῆς θυσίαν, ἔτι καὶ νῦν, φησὶν ὁ Θεόφραστος ζωοθυτοῦν εἰ τὸν αὐτὸν (τρόπον) ἡμᾶς κελεύοιεν θύειν ἀποσταίημεν ἂν τῆς πράξεως.* Neque vero sanior est lectio apud Eusebium. Quare si quis Theophrasti mentionem huc aliunde invectam dicat, nil dicere videatur, quod quidem a veri similitudine abhorreat: praesertim quum omittatur a Josepho, qui omnia apud Scriptores vestigia Judaeorum sedulo quaesivit. Verum, fac, Judaeorum mentiónem esse ab ipso Theophrasto: videtur profecto ita de iis loqui, ut qui neque eos accurate noverit, neque in exemplum imitationis proposuerit.

Tertius, qui a Josepho excitatur, est Herodotus II, 104. ubi de circumcisione agit: *Φοίνικες δὲ καὶ Σύροι οἱ ἐν τῇ Παλαιστίνῃ, καὶ αὐτοὶ ὁμολογέουσι παρ᾽ Αἰγυπτίων μεμαθηκέναι. Σύροι δὲ οἱ περὶ Θερμώδοντα καὶ Παρθένιον ποταμὸν, καὶ Μάκρωνες οἱ τούτοισι ἀστυγείτονες ἐόντες ἀπὸ Κόλχων, φασὶ νεωστὶ μεμαθηκέναι.* His verbis suum ipse judicium addit Josephus: *τῶν δὲ τὴν Παλαιστίνην κατοικούντων μόνοι τοῦτο ποιοῦσιν Ἰουδαῖοι.* Atqui Palaestini Syri ab Herodoto dicuntur non Judaei, sed ii qui maritimam oram a Tyro inde usque ad Aegyptum tenebant: ut recte docet Wesselingius ad h. l. et III, 4: qui haec insuper addit: *Herodotum Judaeorum familiarem usum habuisse, expiscari non potui.*

Phoenices Syrosque Palaestinos non neglexit, eos innuens, qui loca regionis maritima habuerunt, quales Philistaei; at hos genitalia circumcidisse a veritate alienum videtur. Sed, ut Judaeos ipsos Herodotus significaverit, adeo parum eos cognovisse videtur, ut et nomen ignoraverit eorum, et hoc unum eorum, quod de circumcisione est, memoria dignum judicaverit.

Quarto loco excitatur Choerilus, qui posuit in gentibus, quarum milites in Xerxis erant copiis, etiam cohortem, quam ita describit:

Τῷ δ᾽ ὄπιθεν διέβαινε γένος θαυμαστὸν ἰδέσθαι,
Γλῶσσαν μὲν Φοίνισσαν ἀπὸ στομάτων ἀφιέντες.
Ὠικέετ᾽ ἐν Σολύμοις ὄρεσι πλατέῃ ἐνὶ λίμνῃ.

Exin miranda specie gens castra secuta est,
Phoenicum ignoto quae voces ederet ore.
Haec Solymos habitans montes stagnum prope vastum.

At vero hic omnino a vera ratione aberrat Josephus, quum hoc de Judaeis et Lacu Asphaltide accipit: Solymi populi et montes in Lycia noti sunt apud Historicos et poetas: hi ultra oceanum ponebantur ab Homero, cujus rei caussas explicat Strabo I. p. 39. quem si quis comparet cum his versibus, minime profecto dubitet, Choerilum de Solymis Lyciis dixisse, eorumque situm ad exemplum Homeri significasse. Verum non est, quod de hoc loco plura dicamus, post viros egregios, Scaligerum et Bochartum, qui ab Josephi editore in Nota laudantur.

Pergit Josephus ad alios Auctores, quibus efficiat, Judaeos apud alias gentes non tantum cognitos fuisse, sed quoque sapientiae laudem habuisse. Igitur excitatur Aristoteles. Magnus, profecto, auctor! Quo libro,

quo loco? Nimirum a Clearcho inducitur in Dialogo, memorans de Judaeo quodam sapiente et de ejus gente ac patria. Enimvero et minime verisimile est, hunc locum a Clearcho esse, ut docte ostendit vir egregius, Jo. Jonsius de Scriptoribus Hist. Phil. I, 18. et si vel maxime germanus esset, atque a Clearcho, temere quis hanc Judaeorum mentionem ipsi tribuat Aristoteli; quippe qui per Dialogorum morem inducitur ea dicens, quae Clearcho fingenti videntur, non quae ipse vere dixit. Hanc tamen Josephi auctoritatem Patres Ecclesiastici, ut solent, sequuntur, atque passim jactant, Judaeorum sapientiam ab ipso Aristotele celebratam esse. Sed ex recentioribus quoque multi fuerunt, qui temere ista uterentur auctoritate: qui quam acuti et diligentes fuerint in dijudicandis testimoniis Scriptorum, hoc uno documento intelligi potest, quod eadem opera Aristotelem Judaeum fecerunt. Nam, quod vix credibile videatur, homo doctus Marsilius Ficinus de Christ. Relig. cap. 26. haec verba protulit: *Clearchus Peripateticus scribit Aristotelem fuisse Judaeum.* Turpissimi erroris caussa fuit negligentia, qua Latinam versionem Josephi male intellexit, et prava interpunctione corrupit; nam cum verba Graeca, *κἀκεῖνος τοίνυν τὸ μὲν γένος ἦν Ἰουδαῖος*, ita reddita essent, *Atque ille, inquit Aristoteles, Judaeus erat*; Ficinus ita legit, *Atque ille, inquit, Aristoteles Judaeus erat.* Videatur Jonsius l. c. p. 116. Palaestinae quidem, ut idem notat, et maris mortui mentio fit apud Aristotelem Meteorolog. II, 3. Judaeorum nusquam in reliquis ejus libris.

Ceteri, quos excitat Josephus, Scriptores, omnes post Alexandrum fuerunt; ut non sit, cur de iis multa dicamus. Plurimum tribuit Hecataeo, qui Judaeos haud exiguis ornarit laudibus. In Hieronymo haud medio-

criter offenditur qui, quum praetor fuisset Syriae et diutissime in illis regionibus versatus, ne verbum quidem de Judaeis dixerit: et erat idem cum doctus homo, tum scriptor successionum Alexandri, quae profecto erat ea historiae pars, in qua suus Judaeis debebat esse locus. Sequitur Scriptorum turba, qui Judaeorum *οὐ παρέργως* mentionem fecerunt; quorum quidem nomina duntaxat memorantur, loci non adferuntur, Theophilus, Mnaseas, Aristophanes, Euemerus, Hermogenes, Conon, Zopyrion: *οὐ γὰρ ἔγωγε*, inquit, *πᾶσιν ἐντετύχηκα τοῖς βιβλίοις*. quorum partim post Alexandrum fuisse constat, partim adeo sunt ignoti, ut vel nomina, nisi prodita essent a Josepho, obruisset oblivio. Atque ex his omnibus si quid laudis conciliare potuisset genti suae, credo, fecisset: quippe qui obscura dubiaque etiam testimonia cupide arripuit. Jam auctores rerum Phoeniciarum Dius, Menander, incertae sunt auctoritatis. Neque Manetho ea prodit, quae certo ad Judaeos referri possint. Denique II, 16. quum ostendisset, Moysem Graecorum sapientibus praestitisse, hoc etiam adjecit, *de Divina natura et Moysen et Graecorum sapientes eadem sensisse, neque tamen se affirmare, ab illo eam doctrinam ad Graecos venisse.* Mox Judaeorum de Natura Divina sententiam explicans, eam Orphica ratione ex illo *Ζεὺς ἀρχή, Ζεὺς μέσσα*, cet. adumbrat. conf. II, 22.

Itaque si Josephus, et homo doctus, et Judaeus, et hoc ipsum sedulo agens, ut genti suae antiquitatem famae et aliquam apud exteras nationes celebritatem vindicaret, efficere nil potuit, quid est, quod Patres Ecclesiasticos, non indoctos quidem illos, sed tamen hoc in loco a Josephi auctoritate suspensos, moremur? Josephus si cum iis, qui post eum ejusdem caussae patrocinium susceperunt, conferatur, modestiae profecto

laudem mereatur. Hic unum sibi sumserat hoc: Judaeorum nomen non ejus regionis finibus circumscriptum fuisse, sed extra eos ad alias gentes personuisse. Et si omnibus argumentis ac testimoniis, quae ad hanc obtinendam caussam excitata explicitaque sunt ab eo, sua constaret fides et auctoritas: nihilo tamen magis inde conficiatur, quod ne ipse quidem spectavit Josephus, cum nomine Judaeorum simul famam atque notitiam de Religione et Cultu eorum percrebruisse. Patres Ecclesiastici, quamquam novas rationes nullas adtulerunt, sed ab Josepho veluti pendent, confidenter affirmant, Graecos a Judaeis veras de Deo notiones accepisse. Jam recentiores etiam, nullis cognitis rationibus, eandem tuentur sententiam, ac si res ipsa loquatur. Ita cum ignorantia crescit judicandi temeritas. Hic est ille fons errorum, quibus multi, neque indocti, decipiuntur. Quod si enim diligentius in rerum antiquarum ratione studium ponerent, profecto de his aliisque multis rebus acutius veriusque judicarent. Nunc plerique antiquitatis unam attingunt partem, quae rebus Judaicis continetur; neque eam diligenter tractant, ut accurate de ea existimare possint; Graeca et externa negligunt. Igitur suo quisque modulo res antiquas metitur, et quo quis rudior est ab antiquitate, ita eam Judaicarum rerum circumscribit finibus, eosque latissime profert.

Ceterum quae de Judaica gente disputavimus, minime eo valent, ut eam in comtemtum adducamus, qui est mos quorundam nostra aetate scriptorum: sed ut intelligatur, notitiam ejus ante Alexandri tempora ad exteras nationes aut nullam aut levissimam pervenisse.

Redeamus, unde digressi sumus. Philosophi qui post Plutarchum floruerunt, sive Platonici sive Eclectici, qui quidem hoc argumentum tractarent, locum de Unitate Dei vel demonstratione confirmare, vel verbis affir-

mare, haud neglexerunt. Plotinus Ennead. VI. L. V. multis rationibus ex Pythagoreorum disciplina petitis, efficere conatus est, eum unum esse, quod summi Boni natura in unitate posita esset. Quae rationes eo redeunt, ut Deo non tantum tribuatur Unitas Naturae, i. e. ut ipse non ex partibus constet, sed unitas etiam individui, i. e. ut praeter eum alius esse non possit; quod summitas in uno esse debeat, et quod rerum Universitas, ad unam descriptionem facta, ab una gubernari natura summe intelligente debeat. Porphyrium, quamquam non constat Unitatis Dei prodidisse demonstrationem, tamen frequenter eam oratione celebrasse, non est quod dubitemus: vid. Augustinus Civ. Dei XX, 25. et Cyrillus contr. Julian. III. p. 81. D. Jamblichus de Myst. Aeg. VIII, 2. ex Aegyptiorum doctrina Deum primum prodit: *πρὸ τῶν ὄντως ὄντων εἷς ἐστι θεός, πρῶτος καὶ τοῦ πρώτου θεοῦ καὶ βασιλέως, ἀκίνητος ἐν μονότητι τῆς ἑαυτοῦ μονότητος μένων.* ad quem locum consulendus est Th. Galeus. Porro Simplicius ad Epictetum cap. 1. Unitatis naturam eandem esse docet ac naturam Boni et Dei: cap. 38. contendit caussam efficientem primam et bonam esse debere et unam. Proclus Instit. Theol. IX. seq. *πάντα τὰ ὄντα πρόεισι ἀπὸ μιᾶς αἰτίας τῆς πρώτης·* quod ita demonstrare conatur, ut, cum probasset, *caussarum progressum in infinitum certissimam habere repugnantiam, inde continuo illud effici* velit, *caussam primam unam nec plures esse.* Aliis quoque locis de Unitate Dei disputat; sed ita, non ut demonstret, plures una primas caussas esse non posse, sed ut hoc tamquam concessum sumat, et naturae unitatem Deo vindicet, i. e. *in prima caussa nullam esse partium distinctionem.* vid. Theol. Platon. L. II. p. 110. III. p. 123. ubi dicitur *unitas unitatum*, et Instit. Theol. cap. LXII. et seq.

Sic SALLUSTIUS in libello de Diis et Mundo cap. V. *τὴν πρώτην αἰτίαν μίαν εἶναι προσήκει· παντὸς γὰρ πλήθους ἡγεῖται μόνας,· δυνάμει τε καὶ ἀγαθότητι πάντα νικᾷ.* Sic LONGINIANUS apud Augustinum Ep. 21 et 22. Sic DAMASCIUS et SYRIANUS, quos laudat Galeus ad Sallustium.

Sed Patres, ut sapientiores haberentur Philosophis, Dei unitatem necessariis etiam demonstrationibus confirmare voluerunt. ATHENAGORAS quidem ejusmodi attulit commentum, quod a nemine intelligi posset, neque dubitavit illud ita proferre, ac si ex Christiana doctrina petitum esset: Legat. VII. (p. 8. B. Ed. Colon.) *Ὅτι τοίνυν εἷς ἐξ ἀρχῆς ὁ τοῦδε τοῦ παντὸς ποιητὴς Θεός, οὑτωσὶ σκέψασθαι· ἵν᾽ ἔχητε καὶ τὸν λογισμὸν ἡμῶν τῆς πίστεως.* Nolim loquacem disputatiunculam totam referre; summam ejus exhibuisse, satis sit: *Si duo pluresve ab initio sint Dii; necesse sit, eos esse, vel eodem loco (ἐν τῷ αὐτῷ), vel peculiari quemlibet loco (ἰδίᾳ). In eodem loco esse non possunt. Non enim si sunt Dii, propterea sunt similes: sed quia creati sunt et increati, propterea sunt dissimiles; nam creatae res sunt similes exemplis ad quae factae sunt.* Jam primum quantum est fallaciae in hac una parte? Dilemmatis disjuncta non sunt inter se contraria. Nam *ἐν τῷ αὐτῷ* duplici ponitur significatione *eodem loco* et *eadem natura.* Quale igitur acumen est Dialectici, qui ita syllogismum instituat, *si plures sint Dii; necesse sit, eos esse, vel eadem natura, vel diverso loco.* Hoc quamquam est capitale vitium, mittamus: videamus reliqua. Nam illud sibi velle videtur: *Deos debere similes inter se esse: sed hoc fieri non posse: propterea quod creati similes sint exemplis, ad quae facti sint; increati dissimiles, quippe ad nullum exemplum facti.* Quale hoc rursus

est acumen, tacite sumere, *Deorum partim esse increatos, partim creatos.* Deinde si sunt increati, neque ad exemplum facti, quae tandem propterea erit necessitas, ut dissimiles sint. Sed ut in hoc loco est Platonicum παράκουσμα, ita est Aristotelicum in sequente. Nam ad alterum dilemmatis disjunctum progreditur: *si vero,* inquit, *quilibet Deorum est peculiari loco; ubinam erunt reliqui? Nam hujus quidem mundi creator hunc mundum occupat, ut in eo nulli praeter eum Deo locus esse possit. Erunt igitur reliqui Dei extra hunc mundum. Hi suum quisque mundum habent vel non habent. Non habent; nam omnia complectitur hic Mundus, neque est quidquam praeter eum. Quare necesse sit, reliquos Deos esse in nihilo; quippe cum nihil sit, in quo sint,* i. e. *cum nullum sit spatium, in quo degant.* Ceterum ut suis scilicet numeris absoluta esset demonstratio, hoc etiam ei innectitur, *non ex partibus constare Deum, et idcirco unum esse,*

Melius in hoc loco versatus est TERTULLIANUS contr. Marcion. L. I. c. 5, cum eam rationem adtulit, *si plures ponantur Dii, quare certum quendam numerum ponamus, nullam fore caussam.* Sed aliud quoddam non satis acute ab eo dictum est: *Summum esse Deum, quia non haberet aequalem; igitur non esse duos vel plures summos, seu Deos.*

Longam etiam demonstranda hac sententia orationem consumsit LACTANTIUS Instit. I, 3. cujus major pars non est conjuncta cum nostra disputatione; quippe in eo est argumento, ut confutentur opiniones plebis, quae Deos colebat eos, qui vulgo ferebantur. Altera pars huc redit: *si plures sint Dii, necesse esse, ut suos quisque fines transgredi non possit; aut si transgressus fuerit, suis alterum finibus pellat.* Atque

hujus dilemmatis alterum disjunctum tollit, cum ostendere conatur, *si unicuique Deo suae in Mundo administrando essent partes, fore ut dissidia inter eos ac rixae oriantur. Igitur unum summum esse, qualem Graeci aliaeque gentes Jovem informassent.* Alterum vero disjunctum, *Deum suos quemque fines transgredi non posse,* intactum relinquit. Hoc cum sit magnum argumentationis vitium, aliud, neque levius illud, in principio commissum est. Nam in expositione, s. prima enunciatione dilemmatis, non omnia, quae in eam cadere possunt, disjuncta enumerantur. Possit enim fieri, ut nollet suos quisque Deus egredi fines, vel cum egressus sit, tamen aliorum imperia Deorum non turbaret.

Satis est, quod de Patribus diximus, speciminis caussa. Quare si quid ab aliis, vel a doctoribus Scholasticis, ad unitatem Dei demonstrandam allatum est, quod quidem dignum sit commemoratu, hoc suis quodque locis secunda hujus Disputationis parte complectemur. Nam hac quidem parte hoc unum nobis est propositum, ut cognoscamus, quantum in scientia unitatis Dei profecerint eae gentes, quae caruerunt Divina revelatione, et sola usi sunt naturali sollertia ingenii. Atque cum exposuerimus de Graecis, qui omnium consensu plurimos in Philosophia progressus habuerunt, facile de reliquis gentibus inde poterit existimari: ut satis sit, breviter et universe de iis monuisse.

Et Aegyptii quidem, qui tanta floruerunt sapientiae laude, ut vulgo perhibeatur artium disciplinarumque ratio ab iis et inventa et cum aliis gentibus communicata esse, tamen cum in universa Philosophia, tum in ea ejus parte, quae est de Divina Natura, ne comparandi quidem sunt cum Graecis. Difficile est de rebus Aegyptiacis judicare, quamquam multi sint nostra

aetate, qui judicent. Sed concedamus illud, quod est apud Plutarchum de Is. et Os. p. 359. D. et Porphyrium ap. Euseb. P. E. III, 11. *Cneph* apud Aegyptios fuisse Deum non creatum, effectoremque hujus Universi: non est enim, quod horum Scriptorum auctoritatem repudiemus. Concedamus etiam ea, quae hanc in rem disputantur a Jablonskio, viro eruditissimo, Panthei Aeg. L. I. cap. 2. et 4. quamquam credibilius videtur, hanc ipsam de uno creatore Deo sententiam a Graecis ad Aegyptios fluxisse, quam ab Aegyptiis ad Graecos. Sed ut haec concedamus, nullo tamen modo cum Graecorum copia et ratione in hac quidem doctrina conferri possunt Aegyptii.

De Aethiopibus exstat locus Strabonis Geogr. L. XVII. p. 1177. *Θεὸν δὲ νομίζουσι τὸν μὲν ἀθάνατον, τοῦτον δ' εἶναι αἴτιον τῶν πάντων· τὸν δὲ θνητὸν ἀνώνυμόν τινα, καὶ οὐ σαφῆ· ὡς δὲ ἐπὶ τὸ πολὺ τοὺς εὐεργέτας καὶ βασιλικοὺς θεοὺς νομίζουσι, καὶ τούτων τοὺς μὲν βασιλέας κοινοὺς ἁπάντων μὲν σωτῆρας καὶ φύλακας, τοὺς δ' ἰδιώτας ἰδίως τοῖς εὖ παθοῦσιν. Deum putant alterum, qui omnium rerum caussa sit, immortalem: alterum mortalem, qui nomine careat, et non sit cognitu facilis: plerumque autem eos, a quibus beneficium acceperunt et regios pro Diis habent: reges suos communes omnium custodes et servatores esse, ceteros vero privatim eorum, quibus bene fecerunt.*

Thracum religionem supra memoravimus, qui praeter suum Zamolxin nullum alium Deum esse arbitrabantur. vid. Herodotum IV, 94. Ceterum ne de singulis gentibus disserendo longior sim, quam res ipsa et patitur et postulat, universe tantum notemus, apud plerasque fere gentes eam valuisse sententiam, Deum creatorem ac supremum non esse nisi unicum. De Arabibus antiquis videatur Saleus in praefatione ad versio-

nem Corani, quae prodiit Londini A. 1734. De Phoenicibus est Disputatio in Commentariis Acad. Inscript. T. XXXVI. De Persis peculiariter prodidit Th. Hydeus, et hujus aetatis Gallus Anquetil du Perron in iisdem Commentariis T. XXXVII. Hac quoque in sententia convenisse constat et Indos et Sinenses aliosque Asiae, et Americae adeo populos; ut, quacumque tandem ratione Deum informent, tamen quem summum et creatorem perhibent, eum unicum esse velint. Quam in sententiam vel unum satis est laudasse Cudworthum Syst. Int. Cap. IV. § 27. Et eruditissimus Scriptor Max. Tyrius Diss. XVII. § 5. eam communem notionem humani generis facit: *In hac tanta*, inquit, *pugna, contentione, atque opinionum varietate in eo leges ubique terrarum atque opiniones convenire videbis, Deum esse unum, regem omnium et patrem: huic multos additos esse Deos alios, qui supremi illius filii sint et quasi in imperio collegae. In eo Graecus cum Barbaro, Mediterraneus cum Insulano, sapiens consentit cum stulto, ut, si usque ad extrema oceani littora processeris, hic quoque Deos inventurus sis* cet. Atque hac in parte non dicam Philosophi, sed ne vulgus quidem omne ita popularem superstitionem secutum est, ut plures uno Deos esse putaret: quod intelligitur ex Sexto Empirico Pyrrhon. Hypotyp. L. III. c. 24. ὅθεν καὶ τῶν κατὰ τὸν βίον οἱ μὲν ἕνα φασὶν εἶναι θεόν, οἱ δὲ πολλοὺς καὶ διαφόρους ταῖς μορφαῖς.

Denique non praetermittendum est: eos etiam, quibus placuit, duo esse rerum principia, alterum bonum, malum alterum, non tamen idcirco duos statuisse Deos. Nam bonum duntaxat Dei instar esse voluerunt, malum non item. Et redit eorum sententia fere ad Platonis aliorumque rationem, ut principium agens sit Deus, pa-

tiens contra, materia: boni fontem esse in Deo, mali semina in materia. Qui vero bona principia duo, id est, Deos summos eosque aequali virtute perfectioneque induceret, quod quidem sciam, nemo sanior fuit.

Satis diximus de veteribus et profanis, videamus, an recentiores et Christiani melius certiusque attulerint ejus sententiae argumentum. In quo quidem inveniendo hujus et superioris seculi Philosophi certatim operam posuisse videntur: inventi gloriam an vere sibi vindicare queant, postea apparebit.

PARS II.

Jam videamus de rationibus, quibus efficiatur, non plures esse uno Deo: quae quidem rationes et ducuntur et ducendae sunt ex attributis Divinis; ita ut quaeratur, an sit ea vis horum attributorum, ut in plura uno subjecta cadere nequeant. Atqui vis attributorum Divinorum varie informatur, pro varietate caussae, ex qua intelligitur, eum esse. Nam antea, quam quaeri potest, *qualis sit Deus*, constare debet, *eum esse*, et ex eadem caussa, qua intelligitur *eum esse*, etiam intelligendum est, *qualis sit*. Et primum omnium illud est tenendum, duas esse vias, quibus ad rerum scientiam perveniatur, alteram Analyticam, alteram Syntheticam; recteque, repudiatis aliis rationibus, quae vel ab idea, ut vocant, innata, vel aliunde repetuntur; his igitur repudiatis, philosophi duas illas ad Divinae naturae cognitionem vias ingressi sunt. Sed in Analytica via in errores se induerunt inexplicabiles, ex quibus ipsi quidem se expedivisse sibi visi sunt, alios expedire non potuerunt: in Synthetica certum repererunt exitum. Nam Analyticae haec est ratio, ut idea Dei in suas

partes distribuatur, atque in his ipsis partibus existentia quoque esse, ostendatur: seu ex eo, quod Deus *esse potest*, efficiendum, eum *revera esse*. In Syntheticae principio jam de ipsarum partium veritate constat, neque superest quidquam, nisi ut eae in unum subjectum conferantur. Porro in Analytica ita ratio instituitur, ut res ex se ipsa intelligatur: in Synthetica contra, ut ex ejus effectibus cognoscatur. Non est, quod plura de utriusque viae diversitate, in demonstranda existentia Dei, dicamus. Hoc unum volumus, etiam in attributis Divinis informandis non unam esse utriusque viae vim: veluti, ut hoc utamur, *Intelligentia Divina* per viam Analyticam tanta constituitur, ut major per se repugnet, neque cogitari possit: per Syntheticam contra tanta, quanta valere Deum necesse est, si quidem hujus universi auctor sit. Itaque ostendemus, nullum ex attributis Divinis, sive informentur Analytice sive Synthetice, tantam habere vim, ut inde Mathematica quidem necessitate atque evidentia efficiatur, non posse plures uno esse Deo. Ceterum ipsa Divina Attributa vel propria sunt et peculiaria Divinae naturae, eaque redeunt ad *Necessariam existentiam* et *Infinitatem*: vel communia ei sunt cum aliis rebus, veluti *Possibilitas*, et ea quae recentiores Metaphysici duxerunt ex *Principiis*, quae *Rationis sufficientis et Indiscernibilium* nomine appellata sunt.

S E C T. I.

De argumentis, quae ducuntur ex Necessaria existentia.

Primum igitur prodeat *necessaria existentia;* si forte ejusmodi sit, ut in uno tantum individuo inesse

possit. Quid igitur est *necessarium?* Nimirum illud, *cujus contrarium repugnat.* Et est ipsa *necessitas* duplex: *interna*, cujus contrarium per suam naturam esse nequit: *externa*, cujus contrarium per alias res esse nequit. *Necessaria* proinde *existentia Dei* est, qua repugnat, Deum non existere: atque haec, quantum ex Analytica via intelligi volunt, *interna* est; quippe ipsi possibilitati et ideae, etiam si sola spectetur, repugnare dicunt absentiam existentiae: quantum ex Synthetica via intelligitur, *externa* est; quippe propter res, quae sunt, necesse est, caussam earum esse primam atque aeternam. Sed fac Deum habere *internam* existentiae necessitatem! Non magis inde, quam ab *externa* necessitate, argumentum pro unitate certum duci possit. Videamus argumenta, quae Metaphysicorum excogitavit sollertia.

S. CLARKIUS de exist. et attrib. Dei. T. I. cap. 8. duobus modis hoc efficere conatus est.

„I. *Necessitas absoluta*, inquit, *est simplex et uniusmodi (uniforme), neque est in illa differentia existentiae neque diversitas.*“ Hoc primum quamquam alteram tantum partem argumenti continet, tamen per se jam efficiendi vim habere arbitratus est. Quid igitur est hoc: *Necessitatem absolutam esse simplicem et uniusmodi*? Nimirum, eam non mutari ita, ut *non sit absoluta amplius*: aut *quomodocunque cogitetur, semper eam esse debere absolutam.* Atqui hoc de omnibus rebus dici potest; et inde est, quod dicitur, *rerum ideas esse necessarias, aeternas, immutabiles.* Igitur in unoquoque genere tantum unica res, seu uniuscujusque generis unum duntaxat individuum esse poterit? Et in simillimum errorem incidit WOLFIUS Theol. Nat. P. II. § 406. Not. *Nimirum*, inquit, *non nisi unica est essentia divina, nec nisi unica existentia, nempe necessaria.* In his verbis est magna am-

biguitas: quasi inde, quod essentia Dei unica sit, *necessario unus duntaxat Deus necessarius esse possit.* Verum Wolfius hoc unum effecit et efficere voluit, *non necesse esse plures, praeter unum, statuere Deos.* Sed redeamus ad Clarkium, qui haec continuo adjungit:

II. „*Si vero plura sint Entia necessaria, possit cogitari unum vel alterum ex iis non esse: de quibus vero hoc cogitari possit, illud non esset necessarium: igitur simul essent necessaria et non necessaria, quod cum fieri nequeat, consequitur, unicum duntaxat esse Ens necessarium.*" Si nobis compertum esset, plura esse Entia necessaria, quomodo possimus fingere, unum vel alterum non esse? nisi forte ita, ut fingere possumus, omnino nullum esse, quod per se repugnat. Hoc primum est vitium in Clarkii conclusione. Nunc nobis non compertum est, pluresne an unus sit Deus: minus uno esse nequit, quia necessario requirimus caussam aliquam hujus universi: et si omnes alios Deos cogitatione tollamus, unum semper, quicunque ille sit, retinemus, neque ejus existentiam ex animo evelli nobis patimur; igitur minime de omnibus simul cogitare possumus, eos non esse necessario, sed de singulis tantum. Fac v. c. egregiam nos videre statuam: continuo intelligemus necesse esse, eam ab egregio statuario factam esse: fac vero etiam tres duntaxat esse statuarios egregios, Phidiam, Lysippum, et Myronem; necessario trifariam statuendum tibi erit, eam ab uno ex tribus factam esse, seu, ut in Clarkii similitudine maneamus, neganter trifariam statuemus: primo eam neque a Lysippo, neque a Myrone factam esse: secundo, neque a Phidia, neque a Lysippo; tertio, neque a Myrone, neque a Phidia. Ita quidem disjuncte negare licebit de duobus, minime vero conjuncte de omnibus. Hoc erat alterum vitium rationis Clarkianae. Jam

vero quod ultimo loco addit Clarkius: „*ut multiplicentur quantumvis Entia necessaria, non potest esse nisi unicum infinitum et quod sua ipsum vi sit. Si aliud praeter hoc sit, erit et diversum ab eo et individualiter unum*“; hoc igitur ex principio Indiscernibilium ductum est, et melius, aut certe minus male, explicitum a Leibnitianis: quod infra peculiariter ostendemus.

Schubertus ejusmodi argumentum protulit, quod exemplo esse possit, quantum repugnantiae admitti possit ab hominibus etiam minime hebetis ingenii, si demonstrandi studio nimium indulgeant. Ita enim argumentatur Instit. Metaph. § 927. Schol. I. „*Nullus Deorum, si plures crederentur, id necessario haberet, quod habet. Cum enim plures illi Dei absolute similes et aequales esse deberent, unus proprietates alterius peraeque habere posset ac habet suas. Fac e. c. duos esse Deos A. et B., erunt quoque duae omnipotentiae X. et Y. Jam Deus A., cui competit omnipotentia X., aeque habere posset omnipotentiam Y., ac habet omnipotentiam X. Si hoc, Deus A. omnipotentiam X., quam habet, non haberet necessario* (§ 103). *Et sic etiam de reliquis proprietatibus argumentari liceret. Itaque hoc ipso tollitur absoluta Dei necessitas, quam supra* § 904. *adseruimus.*“ Non est, quod paragraphos etiam exhibeam, quae ab eo citantur; ita enim ab uno ad alterum ablegarer, ut haud exiguam partem ejus compendii referre necesse esset: suas habet haec argumentatio easque capitales labes. Etenim si plures Dii similes et aequales ponantur, quilibet necessario suas virtutes habebit? quare? quia falsum est, quod Schuberto placet, *alterum Deum peraeque virtutes alterius Dei habiturum esse, seu habere posse.* Nam per Principium repugnantiae, quae-

libet res est illa ipsa res, quae est; atque huic legi subjectae sunt non tantum res non necessariae, quibus *existentia contingens* tribuitur, sed Natura necessaria s. Deus. Igitur, ut v. c. Cajus sua habet attributa, et item Lucius, quamquam haec attributa similia et aequalia sunt, neque alterius ab altero divelli possunt attributa, et in alterum conferri, non magis quam Cajus esse potest Lucius, et Lucius contra Cajus: ita eandem habet repugnantiam, ponere *Deum A. peraeque virtutes Dei B. habere posse, quam habet suas.*

Alia est ratio KANTII, viri acuti et elegantis, nec illa tamen certa, quam prodidit Libro Germanice scripto, Der einzig mögliche Beweisgrund zu einer Demonstration des Daseyns Gottes. p. 30. Haec eo redit: *Deus* (s. *Ens necessarium*) *continet ultimam caussam possibilitatis omnium aliarum rerum; igitur aliae res omnes in tantum sunt possibiles, in quantum ab eo Ente necessario, tanquam a caussa, proficiscuntur. Igitur non plures possunt esse Dii, s. plura Entia necessaria.* Primum in notione Possibilitatis informanda hoc nomine reprehendi potest Kantius, quod eas res tantum ad possibilitatem refert, quae ad existentiam pervenire possunt, quae est *externa possibilitas*, non illas etiam, quae sibi ipsae non repugnant, quae est *interna possibilitas.* Sed hoc ei concedamus: aliud est vitium. Nam ita Kantio dicendum fuisset: *Ens necessarium continet ultimam caussam possibilitatis omnium rerum, quae non sunt necessariae:* hoc conceditur, quia efficitur ex definitione Entis necessarii; alterum non item. Nam ponamus, plura esse Entia necessaria, in his ultimam caussam possibilitatis habebunt res non necessariae: tantum efficitur ex definitione Entis necessarii, non plus: igitur Kantio demonstrandum fuisset, *res non necessarias non posse caussam possi-*

bilitatis suae habere in pluribus Entibus necessariis. Itaque manifestum est vitium, quod vulgo a *petitione principii* appellatur. Cum enim debeat esse caussa necessaria rerum possibilitatis externae s. existentiae, tacite et clanculum ponit, eam caussam in unico subjecto inesse. Igitur eodem laborat vitio illud quod subjungitur: „*Fac*, inquit, *duo esse Entia necessaria A. et B.; efficitur per definitionem, B. propterea esse posse, quia caussam suam positam habet in A. Igitur B. per hypothesin erit necessarium, et per definitionem non necessarium; unde efficitur, duo vel plura Entia necessaria esse non posse.*“ Quid igitur efficitur hac argumentatione? Nimirum Definitionem et Hypothesin sibi invicem repugnare. Si Definitio vera sit, falsa erit Hypothesis, scil. *Duos esse Deos*: si vero falsa sit definitio, nil impediet, veram esse Hypothesin. Jam vero definitionem Entis necessarii modo monuimus hoc nomine esse reprehendendam, quod ex petitione principii ducta sit, eique ea vis a Kantio tacite adjungatur, quasi tantum in unicum subjectum cadere possit. Nam, ut concedamus, Ens necessarium esse illud, quod caussam possibilitatis reliquarum rerum non necessariarum contineat; tamen illa ipsa caussa utrum in pluribus individuis (s. subjectis, substantiis) ponenda sit, an in unico, per definitionem minime conficitur.

Vidimus igitur, Clarkium atque Kantium in *externa* versatos esse *necessitate*, Schubertum in *interna;* neutrum tamen eorum evicisse, illam vel hanc necessitatem in unum duntaxat subjectum cadere. Ceterum duo haec necessitatis genera mirifice confundunt philosophi: inter quos, ut alios omittamus, egregii etiam sunt viri: veluti Reimarus in libro Germanice scripto, die vornehmsten Wahrheiten der natürlichen Religion. Sect. IV. § 2. „*Unitas Dei*, inquit, *ostendi etiam potest*

ex ejus necessitate. Unum enim est necessarium; quippe necesse est, ut sit Ens, quod ipsum sui caussam contineat. Jam vero, simulatque ab unitate discesseris, nulla est caussa, quare duo, tria, vel quatuor, centum aut mille sint." Lulofsius Theor. Theol. Nat. § LX. *secundus*, inquit, *tertius cet. Deus foret superfluus, adeoque non necessario existens.* Nititur vero haec argumentatio ambiguitate vocis *necessarius*, atque adeo syllogismo quatuor terminorum: *Quodcunque non est necessarium, non est Deus; Dii omnes, excepto uno, non sunt necessarii. E. Unus tantum est Deus.* Jam manifesta est fallacia: in propositione necessarius dicitur interne, *is qui a se ipse est:* in assumtione, externe, nimirum *caussa rerum existentium.* Neque hoc vitium effugit Crusii acumen, in libro, cui nomen dedit Entwurf nothwendiger Wahrheiten. § 245.

S E C T. II.

De argumentis, quae ducuntur ex Possibilitate.

Huc pertinet Wolfii conclusio Theol. Nat. P. I. § 1107. Quam ille multis verbis exposuit, eam nos breviter complectamur, cum nostra voluntate, tum finium, quibus inclusi sumus, necessitate. Sed ejus conclusionis vis huc redit: *Unus duntaxat possibilis est Deus. E. Unus duntaxat Deus existit.* Non est, quod conclusionem in dubium vocemus. Sed propositio quomodo demonstrabitur? Ita sodes! „*Si plures sint Dii, necesse est, eos inter se aequales et similes esse.*" Audio, et quamquam ductum sit ex principio Indiscernibilium, (de quo nunc quidem nondum nobis constat, sed infra exponetur) tamen non repugno. Sed quid

inde efficies? Accipe reliqua: *Quae res sunt similes et aequales, illis omnibus una eademque respondet idea; igitur si spectentur in statu possibilitatis, non sunt, nisi unica res. Jam vero hinc consequitur, unicam Dei esse possibilitatem. Cumque in Deo possibilitas caussa sit ejus existentiae; clarum profecto est, unam duntaxat esse existentiam Dei, s. unum existere Deum.* Primum, est error in his verbis frequens ille per totam scholam Wolfianam, ut rei *idea* et *possibilitas* confundantur: cum tamen Possibilitas nil aliud sit quam absentia repugnantiae, s. consensus attributorum, quo efficitur, ut haec attributa in unum subjectum cadere possint: ideam vero ipsam dicimus, quatenus eam cogitatione tenemus: igitur idea rei efficitur quidem partim ejus possibilitate, sed ita ut accedere debeat certa quaedam et natura et conjunctio horum attributorum: et res quaelibet suam ipsa sibi propriam habet ideam, possibilitatem vero communem cum omnibus aliis. Sed hoc non impedit, quo minus concedam, *Dei possibilitatem esse unicam*, et, si volunt, *existentiam Dei esse unicam.* An vero inde efficietur, *non plures esse uno Deos?* Minime id quidem. Nam in Ontologicis tribuitur unitas omnibus Entibus. Igitur possibilitas omnium rerum est una, quatenus est absentia repugnantiae; neque tamen unica tantum res est possibilis: hoc de existentia, hoc de aliis ideis universalibus valet, quas detrahimus de rebus, in quibus insunt, et in peculiarem formam colligimus. Atqui in omni genere magna est individuorum copia, quae tamen omnia una idea generis comprehenduntur. Quare saepius miratus sum, Metaphysicos eos, qui utuntur in demonstranda existentia Dei argumento Analytico s. Cartesiano, unitatem Dei non continuo ex possibilitate ipsa coegisse; quod fere raro conati sunt. Postea cognovi,

hanc esse caussam, quod in Analytico argumento minus est praesidii ad demonstrandam unitatem, quam in Synthetico. Imo contra, janua polytheismo aperitur per argumentum Analyticum: quippe si ex ipsa informatione ideae Dei continuo ejus existentia consequitur, infinitus erit Deorum numerus; quippe nil impedit, quominus eam millies informem.

Sed ecce nostra aetate TÖLLNERUS, vir egregius, demonstrandae ex possibilitate Dei ejus unitatis novam protulit rationem, eamque, repudiatis omnibus reliquis, solam mathematicae necessitatis numeros habere contendit. Exstat illa in utilissimo ejus auctoris libro, qui inscriptus est Kurze vermischte Aufsätze (Erste Sammlung. Dritte Abhandlung. p. 30.), eaque peculiari disputatione copiose explicita. Nos ejus summam breviter accurateque exhibebimus: „I. *Deus habet summam internam possibilitatem: quippe in Deo sunt omnes realitates (ita vocant attributa ajentia), eaeque summo gradu: possibilitas est realitas; igitur in Deo summa est possibilitas: atque haec quidem est interna possibilitas.* II. *Hinc continuo efficitur, in Deo esse summam possibilitatem externam. Res externe possibilis dicitur ea, quae extra se multas, s. quantum satis est, habet caussas vel effectus: ac quo plures extra se habet caussas vel effectus, eo major est ejus externa possibilitas; jam vero Deus caussas sui extra se habere nequit; igitur relinquitur, eum extra se plurimos effectus habere; et hanc ejus externam possibilitatem vocamus summam Independentiam.* III. *Quare, si sit alia res, quae a Deo non pendeat, Deus non habebit summam Independentiam. Habet vero summam Independentiam. E. Nulla est res extra eum, quin ab eo pendeat: seu, quod idem est, non alius Deus praeter unum.*“ Est profecto in Töllneri scriptis ingenuus animi candor,

studium veritatis mirificum, acumen haud vulgare. Sed in hac quidem disputatione non est dubium, quin ipsum veri studium offecerit acumini. Nam cupiditate inveniendi novi argumenti a veri via abductus, sibi aliisque persuadere conatus est, se eo pervenisse, quo contenderat. Sed videamus deinceps errores. I. Non repugno, quin Deus interne sit possibilis: quare vero summam habeat internam possibilitatem? *Nimirum*, inquit, *quia gradus sunt internae possibilitatis, et quia Deus ejus summum gradum tenere debet.* Concedo, si sint gradus, Deum tenere summum gradum: sed nego, esse gradus possibilitatis internae. *Sed*, inquit, *interna possibilitas posita est in eo, ut sint in eodem subjecto plura attributa, sine repugnantia:* hactenus consentio: non item in eo, quod addit: *quo igitur plura, quoque majora in uno subjecto sunt attributa, eo major est ejus interna possibilitas*; hoc quippe, omnium consensu, non jam *possibilitas*, sed *perfectio* vocatur. Possibilitas quidem interna, ea quae est posita in absentia repugnantiae, omnibus rebus possibilibus aequali tribuitur modo; neque major est possibilitas in Deo, quam in triangulo, v. c., aut in quavis alia re. Sed nimirum hic error fluxit ex Schola Wolfiana, qua possibilitas ipsa confunditur cum attributis, quae in uno subjecto junguntur, s. cum re ipsa. Inde fit, ut possibilitatem temere informent, tamquam peculiare quoddam attributum rei; cum profecto sit omnibus attributis rei communis, et idea abstracta, quae tum cernitur, cum attributa tamquam inter se consentientia spectantur. Simillimo errore turbatum est in argumento existentiae Dei Cartesiano, cum Existentia tamquam peculiare attributum ideae acciperetur: quae profecto minime pertinet ad ipsam ideam rei, sed tum ad eam accedit, cum res non jam sola cogitatione in-

formatur, sed extra cogitationem subsistit. II. Jam in altera parte argumenti non levior est error. Possibilitas externa, omnium consensu tum tribuitur rei, cum non solum abest omnis ab ejus idéa repugnantia, sed cum jam caussae sunt, per quas res extra cogitationem esse possit. In hac sunt gradus: quorum quidem summum Deus obtinet; quippe qui caussam, quare existat, in se, nec in alia re, positam habet. Quod autem Deus rerum extra eum sit caussa, atque plurimos extra se effectus habeat, hoc quidem minime pertinet ad possibilitatem, sed ad *summam potentiam*: neque etiam ad independentiam, qua, si accurate loqui volumus, hôc unum spectatur, ut Deus a nulla alia re pendeat, non ut omnes aliae res ab ipso pendeant. Igitur jam tota disputatio a possibilitate ad independentiam et summam potentiam traducta est; de quibus infra suo loco exponemus. Ceterum eodem argumento jam ante Töllnerum usus erat Alex. Gottl. Baumgartenus Metaph. § 82.

S E C T. III.

De argumentis, quae ducuntur ex Infinitate.

Longe plurimas rationes, quare non nisi unicus esse possit Deus, in ejus Infinitate reperisse sibi visi sunt Metaphysici. Supra monuimus, Infinitatis Divinae vim esse aliam, si ex Analytico repetatur argumento, aliam, si ex Synthetico. Nam quum Synthetice informemus tamquam effectorem hujus Universi, efficiendi vim atque intelligentiam tantam ei tribuamus necesse est, quanta oportet eum valere, ut hoc Universum effecerit. Quae vis intelligentiaque profecto tanta est, quanta nullius hominis ingenium cogitando assequi possit.

Quare autem ei absolutam infinitatem tribuamus, ex eodem Synthetico argumento mathematica quidem necessitas repeti nulla potest: neque etiam contra, quare ei negemus, probabilis caussa reperitur.

At argumento Analytico absolutam Infinitatem Dei esse, mathematica necessitate efficere volunt: quin adeo ipsa Infinitas est principium, ex quo Deum esse probent. Recte, nec ne, nil ad rem praesentem. Concedamus Infinitatem absolutam: videamus, si qua sit necessitas, quae inde unitatem cogat. Sed primum omnium est quaerendum, quid sit *Infinitas*. Atque in hujus quidem natura ac vi constituenda turbatur non tantum ab imperitis, sed ab iis etiam, qui se philosophos dici haberique volunt: quorum plerique in *absentia finium* eam ponunt. Non reprehendo hactenus, si modo intelligant, quid sit *finis*. Hunc vero dicunt esse *defectum ulterioris realitatis:* jam ergo Dei Infinitatem, quae sit *complexus omnium realitatum in summo gradu*, omnem finem a se repudiare. Consentio, nullum esse defectum in Deo: nullum esse finem, nondum video. Quid enim tandem est *finis?* Nimirum in ejus notione mire fluctuant homines, cum nesciant, utrum sit ajens an negans: quod acute ostendit Lockius Ess. L. II. c. 17. Hoc certe, quod multi vocant finem, nihili est: qui ideam Dei remotione finium eousque extendunt, ut constare sibi ipsa nequeat. Etenim, per Repugnantiae principium, omnis res habet ea, quae habet. Igitur et Deus, quamvis sit maximus, ipse quoque ea habet, quae habet: haec summa ejus attributorum est absolutio et perfectio, qua ejus idea expleatur. Quare tantum abest, ut haec summa, sive absolutio, sive finis; non enim repugno, quo quis nomine eam insignire velit: tantum igitur abest, ut haec sit negatio, vel defectus, ut potius sit attributum ajens, seu, ut vulgo loquuntur, *rea-*

litas; quippe, sine illa, nulla res sit illud, quod est. Praeterea cum Deus, si quidem vere sit atque existat, Individuum s. res singularis sit; Individua vero sint omni modo determinata, ut quidem Dialectici loquuntur; consentaneum est, hos, quos diximus, fines ac terminos a Dei natura abesse non posse. Atque hic error est in notione *finis:* alius est in notione *Infinitatis,* qui et ipse ex antecedenti fluxit. Nam etiam ii, qui melius ceteris informant *Infinitatem,* eamque ponunt in *gradu summo perfectionum omnium,* saepius non animadvertunt, Deo singulas perfectiones non tribuendas esse summo per se gradu, sed eo gradu, qui locum habere possit in universarum perfectionum summa et complexu. Quippe ita se res habet, ut, si quae virtus cogitationis errore augeatur eousque, ut cum reliquis virtutibus non ei amplius conveniat, ea non virtus, sed vitium, non perfectio, sed defectus sit. Veluti si Dei summam potentiam tam late aperias, ut Deus etiam se ipse vita privare possit, vel aliud facere possit, quam quod optimum ei videatur: quae omnia manifestissimis profecto tenentur repugnantiis, et semel admissa, ubi consistant, non reperiunt. Quare hoc teneamus, Dei *absolutam infinitatem* in eo positam esse, ut habeat omnes virtutes, omniaque bona, quae simul in Divinam naturam cadere possint, et quidem eo gradu, qui possit esse maximus, quousque nec ipse sibi vel ceteris virtutibus repugnet.

§ I.

De argumento, quod petitur ex Infinitate Spatii.

Explodatur igitur tamquam temeraria, ne quid gravius dicamus, eorum opinio, qui Deum spatio infinitum esse volunt. Quorum ex numero cum alii sunt,

tum *C. G. Müllerus* System. Metaphys. Jenae 1750. § 995. not. 2. „*Duo illa Entia infinita*, inquit, *extra se existant oportet. Ubi ergo unum existit, ibi alterum non existit; propter impenetrabilitatem virium in genere: vel unum alterum annihilare deberet, quod iterum ob infinitam repugnaret cujuslibet reactionem. Locus igitur assignandus erit cuilibet proprius; et per consequens, utrumque est finitum.*“ Idem argumentum, tamquam re ipsa diversum, verbis aliis continuo repetit: „*Duo*, inquit, *existunt Entia infinita; existunt itaque extra se; constituunt ergo spatium reale; atque ad illud quodlibet eorum pertinet, quod contradicit.*“ Et Müllerum quidem in pluribus variisque rationibus etiam hanc protulisse, minus est mirandum: sed Crusium etiam secutum esse eandem rationem, idque eo loco, quo aliorum pro unitate Dei argumentorum vitia subtiliter explicuit, id vero vehementer miror. Crusius igitur, in libro, quem supra laudavimus, Entwurf der nothwendigen Wahrheiten. § 244. hoc modo argumentatur: „*Substantia absolute necessaria est infinita. Quare si plures sint Dii, erunt vel in eodem spatio, vel in diverso. Si sint in diverso, nullus eorum haberet infinitatem existentiae. Cumque in substantia existente infinita omnia genera infinitatis inesse debeant; nullus eorum foret infinitus, neque proinde necessarius. Eos vero in eodem esse spatio intelligi nequit: sed quod intelligi nequit, donec demonstretur, repudiandum est. Igitur non est consentaneum rationi, plures uno statuere Deos.*“ Non requiro jam, quomodo ex necessaria existentia infinitas continuo efficiatur: in quo profecto longa disputatio potest consumi. Concedamus hoc: quaeramus de spatio. Atqui illud ipsum primo loco erat demonstrandum, *Deum spatium implere*, s. oc-

cupare, s. *in spatio esse.* Sed hoc quoque remittamus, ut liberaliter agamus. Aliud est, quod remittere non possumus, et de quo constare debet, utrum illud *spatium implere* ejusmodi sit res (*realitas*), quae Deo tribuenda sit. Nam in Dei constituenda infinitate, omnia vera bona (*verae realitates*) summo, quoad ejus fieri potest, gradu comprehendendae sunt. Atqui, ut supra vidimus, errasse multos hac in parte, ut *Existentiam* et *Possibilitatem* pro peculiaribus bonis (s. *realitatibus*) habuerint, ita quoque in Spatio erratum est; quippe *Locus et Spatium* sunt consectaria Existentiae. Hinc manavit error. Nam cum omnis res existens certo sit loco, suumque sibi spatium habeat: cumque omnis res sit illa ipsa res, quae est, eique propterea *identitas* tribuatur a Metaphysicis; factum est, ut *Spatium* cum *Identitate* confunderetur, et pro idea ajente acciperetur. Ne simus longi. Spatii negans est idea; negando eam acquirimus; quippe intelligitur per absentiam corporis. Si proinde Deus non est corporeae naturae, quomodo ei spatium tribuamus? aut quomodo explicemus rationem, *qua locum certum obtinet*? Cumque hoc mentis nostrae aciem fugiat: quomodo ex re minime percepta atque obscurissima alias res incognitas demonstremus? Sed istorum argumentum suo vitio corruit. Etenim spatium est vel aliquid, vel nihil. Si est aliquid; Deus non omne spatium implet; quippe rerum corporearum suum quaelibet spatium occupat, quod propter earum, ut vocant, *impenetrabilitatem* ab alia nulla re, neque ab ipso Deo impleri potest. Si vero est nihil, non potest ad Dei attributa referri. Alexander quidem cum audivisset ultra Oceanum habitari, indignabatur, se ad eas regiones pervenire non posse. Quid vero? si terras omnes omniaque maria victricibus copiis peragrasset sibique subjecisset; an pu-

temus, eum ad imperii sui magnitudinem quidquam desiderasse? At philosophi, ut Deum vere infinitum faciant, omnia scilicet ei addunt, cum ea quae sunt, tum ea quae non sunt. Sed verentur nimirum, ne, sublata spatii infinitate, Deus omnibus rebus praesens esse nequeat, et ejus, quam vocant, *Omnipraesentia* tollatur. Quid vero est *Praesentia loci?* Ea, si quid video, est alterius rei ad alteram vis et ratio, ut eam continuo tangere, cum eaque agere possit. Quomodo igitur Deo *infinita Praesentia* tribui potest? Nimirum ita, ut Deus summa intelligentia potestateque omnes res ita complectatur, ut eas penitus perspectas et a se quasi suspensas habeat: veluti nos res, quae nobis praesentes sunt, sensibus percipere et tractare possumus. Quamquam in nobis quidem debile quoddam et obscurum est ejus virtutis simulacrum, quod ad cogitationem Divinae praesentiae prorsus evanescat atque obruatur. Sed tamen, cum virtutum imagines a nobis ipsi ducamus, et in Deum conferamus; removeamus, quoad ejus fieri potest, a *praesentia Divina* omnem labem, quam cogitationis nostrae imbecillitas ei adspergit; et videbimus, ad verum ejus exemplar proxime accedere illam, quam posuimus, definitionem. Et profecto ita se res habet, ut praesentia non sua vi, sed ejus rei, cui tribuitur, vi, metienda sit. Si tanta valeam oculorum acie, ut res, quae in Luna sunt, manifesto cernam, res Lunares mihi sunt praesentes: et ita in reliquis est sensibus. Igitur, si quid ea ratione mihi subjectum sit, ut illud continuo sensibus meis percipere tractareque possim; illud mihi est praesens, sive uno distet a me cubito, sive myriadibus diametrorum terrae. Praesens et remotum re ipsa unum idemque est; et virium imbecillitatisve nostrae gradu mensuraque existit. Itaque Deus ab omnibus rebus aeque distat; seu, ut verius dicamus,

omnibus rebus est praesentissimus; quippe singulas et universas ita potestate intelligentiaque sua complectitur, ut eas penitus teneat ac percipiat. Ceterum saepius miratus sum, quomodo factum sit, ut Lockius, Ep. ad Limborch. Opp. T. III. p. 629. huic rationi aliquid tribueret: cum ait, *spatii infinitatem a Deo compleri: nisi enim ita sit, eum non omnibus rebus fore praesentem; atque adeo non in ea posse agere, ut ea potius ignoret.*

§ II.

De argumentis, quae ducuntur ex natura Infinitatis per se spectatae.

Sed explosa ista opinione, qua Deo ex spatii infinitate infinitatem vindicare volunt, videamus de reliquis, quae ex eodem attributo repeti solent, Unitatis demonstrationibus. Hae duplicis sunt generis: quorum in altero ipsa per se sola vis Infinitatis, in altero aliis attributis adjuncta, spectatur. Et in priori quidem genere duplicem rationem frequentari animadvertimus.

1. Altera ratio ea est, qua supra monuimus usum esse TERTULLIANUM contr. Marcion. I, 4, 6. qui in ipsa natura *Summi* s. infiniti unitatem contineri, ait. Quae ratio huc redit. „*Summum est, cui nil aliud par est: Deus est summus. Ergo nil ei par est, s. nullus alius est Deus, praeter unicum.*“ Vitium syllogismi est in propositione, quae falsam habet *Summi* definitionem. Nam illud quidem, quod vulgo *Summum* vocamus, existit ex comparatione: non item illud, quod vere Summum est: quippe quod intelligitur sua virtute, non aliarum rerum imbecillitate. Igitur manifesta est fallacia, quam petitionem principii vocant. Nam pri-

mum demonstrandum erat, *Summum esse illud, cui nil par sit.* Atqui eodem modo dici possit, summum gradum uniuscujusque virtutis in unicum duntaxat individuum cadere: seu, ut grammatice loquar, *Superlativum gradum habere numerum duntaxat singularem, non pluralem.* Igitur fallax est hoc commentum Tertulliani. Nam Summum est illud, quod in suo genere perfectum absolutumque est: et hinc minime conficitur, nullum aliud individuum in eodem genere perfectum absolutumque esse posse. Ceterum eodem usus est argumento auctor recentis libri, Die Religion der Vernunft § 50.

2. Altera ratio est ea, quam prodidit Alex. Gottl. Baumgartenus Metaph. § 846. „*Si poneretur*, inquit, *una realitas esse in uno, sed alia aequipollens in altero, in neutro esset omnitudo realitatum.*“ Hoc aliis quidem verbis, neque tamen minus horride, aut magis vere, alii explicuerunt: veluti C. G. Müllerus Syst. Metaph. § 995. not. 2. „*Ponas*, inquit, *A. et B. duo entia infinita. Quaecumque B. habet, qua Ens infinitum, A. etiam qua tale habeat, necesse est. Quidquid igitur ad infinitudinem τοῦ B. qua talem pertinet, A. etiam qua tale habeat necesse est. Si ergo datur Ens Infinitum realiter existens; Entia infinita A. et B. assumta in unum idemque abibunt; aut neutrum eorum Ens infinitum reale referret. Erit itaque unicum modo Ens infinitum realiter existens conceptibile.*“ Etiam Schuberti argumentum, quod supra P. II. Sect. I. exposuimus, in eodem fere est errore. Miror Baumgartenum, haud mediocris ingenii virum, huic rationi tantum tribuisse, ut eam scripto proderet: cujus quidem vanitatem haud difficile est ostendere. Nam si plures Dii numero et subjecto sunt diversi, ut sunt per hypothesin; quilibet

eorum sua infinitate erit infinitus, neque requiret praeterea infinitatem aliorum Deorum. Atqui habet jam ipse infinitatem: neque caret reliquorum Deorum infinitate: qui ipse infinitus est. Jam igitur videmus ex hoc uno specimine, quam parum sit Dialectici acuminis in istis demonstratoribus. Sed praeter hoc duo sunt alia vitia. Primum, quod volunt, ad veram infinitatem efficiendam, plurium qui ponuntur Deorum infinitates in unum quasi acervum congregari: quod manifesto adversatur principio Repugnantiae, quo Ens omne illud est, quod est. Secundum, quod non vident, *virium* hanc esse rationem et naturam, ut additione aequalium similiumque, vel etiam minorum, virium augeri nequeant. Faciamus, v. c. duos esse cursores, qui tanta valeant velocitate, quanta maxime in hominem cadere possit: faciamus etiam, alterius velocitatem similem prorsus et aequalem esse velocitati alterius: quod profecto minime repugnat. Aut si quis dicat, hoc per principium indiscernibilium fieri non posse; is sciat, me nunc in sola versari Infinitate, et quaerere, quid ex ea conficiatur. Quamquam non repugnamus, quominus alterius velocitas major, alterius minor, ponatur, sed vocetur nobis alter Phidippus, alter Crisson. Igitur si aequali sint velocitate, non augebimus velocitatem, s. non major existet summa velocitatis, si velocitas Phidippi addatur ad velocitatem Crissonis; nam uterque eodem tempore idem spatium permeat. Si vero Crisson minore sit velocitate quam Phidippus; neque sic quidem major existet summa velocitatis Phidippi, si ad eam velocitas Crissonis adjiciatur. Atque eadem est ratio rerum omnium, quae *gradu* spectantur. Plures res si sint in eodem genere et gradu pulchrae; si earum pulchritudines singulae in unam summam colligantur, non major erit ea pulchritudo, quam singularum rerum.

Sint etiam, si vultis, multa pocula aquae calidae in eodem gradu, non augebitur calor, si aqua ex singulis poculis in unam amphoram confundatur. Sint denique complures homines, qui ejusdem v. c. theorematis mathematici unam eandemque demonstrationem aequali gradu calleant: horum igitur universorum demonstrationes non plus valebunt simul sumtae, quam singulae singulorum. Quare qui ejusmodi utuntur argumentis, non vident, se qualitatem cum quantitate, gradum cum extensione, confundere, et Deum ita infinitum informari ab iis extensione, veluti crassum hominem corpore, vel divitem nummis. Est ergo falsum, quod dicunt, *si plura sunt Numina infinita, nullum fore infinitum, quod nullum alterius infinitatem haberet.* Primum enim, licet invertenda quaestione respondere: quia horum Numinum quodlibet est infinitum, non opus habet reliquorum infinitate: deinde, non augetur gradus perfectionis, addito aequali vel minore gradu: tum, non potest alteri alterius perfectio tribui, per principium Repugnantiae; denique, quid est, quare non eodem jure concludamus, omnes res creatas et totum mundum esse partem Dei, quia, nisi ita sit, Deus non sit vere infinitus, seu, ut loquuntur, non omnes possideat realitates.

§ III.

De argumentis, quae ducuntur ex Infinitate conjuncta cum aliis virtutibus.

1. Videamus primum de *Infinitate potentiae,* quam labefactari dicunt, si plures uno sint Dii. In horum numero fuerunt cum multi alii ab Abaelardo inde, tum Lockius, in Epist. ad Limborch. Opp. T. III. p. 629. Vis argumenti eo redit: *Si plura sint Numina*

infinitae potentiae, alterum alterius actiones operaque impediturum aut destructurum esse. Ejus quidem vitium in manifesto est, neque fugit acumen doctorum virorum, v. c. Töllneri l. c. p. 34. et Cantzii de Usu Philos. Leibnitianae in Theologia § 330. Nimirum ut alter Deus alterius Dei actionem impediat, non satis est, eum aequali valēre potentia; sed illud omnino requiritur, ut eorum potentiae sibi invicem sint contrariae: quod profecto repugnat hypothesi, si quidem in unoquoque Deo perfectissimae sint virtutes cum intelligentiae, tum voluntatis; ut adeo necesse sit, eos omnibus inter se actionibus consiliisque perfecte consentire.

2. Neque vero minus laborat argumentum, quod ab *Infinitate intelligentiae* repetitur: quodque Lockius etiam tuetur. Quae cum in eo sit posita, ut res omnes, quae sunt et esse possunt, perfectissime perspiciantur: quid impediet, quominus hae res a multis Naturis intelligentibus perfecte perspiciantur? Nam videmus, etiam homines sive plures sive pauciores unam eandemque rem intelligere posse. *Sed*, ajunt, *ita Deum consilia sua et cogitationes reliquos Deos celare non posse.* Quid tandem, obsecro, est, quod Deus alter alterum celare velit? Quin potius haec est felicitatis pars, ut virtutes ejus ab aliis Naturis intelligentibus cognoscantur.

Istae profecto ratiunculae proficiscuntur ab imbecillitate humana. Rex, nisi solus imperet, sed regni socium aequali habeat imperio, non se beatum putabit? Invidus quidem et regnandi male cupidus; non is, in quo sit sapientia, fortitudo, justitia, temperantia, qui quidem aequalem sibi virtutibus nactus socium, magnam felicitatis adjectionem sibi factam existimabit, et una sententia voluntateque regnum cum eo administrabit. Vicinum si habeamus curiosum, invidum, malevolum, ejus luminibus obstruere conamur, nec ab eo nos in-

spici volumus. In Diis nulla ejusmodi causa subest. Quare si naturae nostrae imbecillitate Deum ad humanum exemplum informamus, quid est, quod exemplum non a bonis potius, quam a pravis, sumamus? Etenim quo quisque melior et ipse est vir, et quo sunt meliores viri, inter quos degit, eo magis suas quisque res suaque consilia in luce exponet, seque totum aliis patere ab iisque inspici volet.

3. Alia est ratio Töllneri, ducta, ut ipse quidem ait, ex *summa Independentia*, ut vero nobis videtur, ex *summa potentia.* Huic enim virtuti, quam summae Independentiae nomine appellat, eam vim tribuit, ut *nil sit extra Deum*, *quin a Deo pendeat*; quae est profecto ipsa *summa potentia*; ut monuimus Sect. II. Sed tamen videamus, quae sit ejus conclusio. *Si plures sint Dii*, *nullus erit caussa omnium rerum existentium*; *sed unusquisque sibi aequalem partem ejus caussae vindicabit*, quod demonstrare conatur ex principio Rationis sufficientis; de quo nos infra videbimus. Sed nunc de hoc non repugnabimus; concedamus, *ita nullum Deorum plenam continere caussam rerum extra eum.* Nonne vel sic, si plures statuantur Dii, neuter alterius esset caussa? quod ipsum repugnat independentiae, quam Töllnerus informat; ut adeo non necesse fuerit, mundum potius quam Deos reliquos, in *rebus extra Deum* ponere. Unde efficitur, Deos, si nil agant, esse independentes, dependentes, simulac efficere quid coeperint, quippe omnes una actione rem eandem efficient: et nullus eam totam effecerit, quod est contra independentiam. Sed nimirum dicat, „*alterum ab altero Deum pendere non posse, propter ipsam independentiam, et hac in parte concedendum esse principio repugnantiae.*“ Ita et nos dicemus, concedendum esse principio repugnantiae, et Deum

quemque partem caussae continere, vel suum quemlibet sibi mundum obtinere. De horum postremo deinde videbimus. Sed nimirum Töllnerianum argumentum eodem redit, quo illud, de quo supra P. II. Sect. III. § 2. n. 2. diximus; et, ut Baumgarteniano more loquar, si res extra Deum penderent a pluribus Diis, in nullo Deorum foret *omnitudo* effectuum s. caussae. Igitur necesse non est, ut diutius in hac quidem ejus parte moremur. Ceterum satis mirari non possum, adeo sui oblitum esse Töllnerum, ut, quod antea concesserat, negaret, ejusque negationi adeo argumentum pro unitate Dei superstrueret. Nam p. 35. disertis verbis affirmat, *si plures sint Dii, eorum unumquemque unam eandemque rem effecturum, neque hoc omnino repugnare; nam cum optimum sit unum, ad illud efficiendum tanquam in unum finem coituras plurium Deorum voluntates.*

SECT. IV.

De argumentis, quae ducuntur ex Principio Indiscernibilium.

Hactenus de argumentis exposuimus iis, quae ex attributis Dei internis repetuntur. Sequitur, ut de iis dicamus, quae ducuntur ex attributis externis. Sunt vero attributa externa ejusmodi, quae intelliguntur ex rei alterius ad alteram ratione relationeque. Ex horum numero, prima nobis occurrit aequalitas similitudoque, quae interesse debet inter plures Deos; sed cum fieri nequeat, ut volunt, duas res perfecte esse similes et aequales; non posse fieri, dicunt, plures uno Deos esse. Est enim haec vis ejus decreti, quod Leibnitius

Principii indiscernibilium nomine celebravit, ut *repugnet, duas res pluresve perfecte similes et aequales esse.* Sed ejus exemplum ostendamus in ipsa demonstratione unitatis Dei: „*Si duo sint Dii, erunt vel aequales similesque sibi invicem, vel non item; sed neque aequales similesque sibi invicem esse possunt: propter vim principii Indiscernibilium: Neque vero possunt dissimiles et inaequales; ita enim neuter sit Deus. E. Non nisi unus esse potest Deus.*" Hujus Dilemmatis concedimus propositionem, reprehendimus duorum disjunctorum rejectiones. Primum negamus, duas res perfecte similes et aequales esse non posse. At vero dicunt: *duabus rebus perfecte similibus et aequalibus una eademque respondet idea; igitur hae duae res una eademque res essent; jam cum quaelibet res sibi ipsa sit eadem, eaque ipsa res, quae est; non potest eadem esse cum alia re; igitur ab ea erit diversa, igitur neque similis neque aequalis alteri.* Video duas fallacias. Primum *Identitas*, ut vocant, *interna* confunditur cum *Identitate externa.* Si ponimus duas res perfecte similes et aequales A. et B; dicimus, eas qualitate et quantitate inter se convenire, non vero etiam A. esse B., et B. esse A.; igitur tamquam ejusdem generis individua erunt a se invicem discreta numero. Deinde cum in Ontologicis recte praecipiatur, *omnia rei attributa duabus contineri partibus, qualitate et quantitate;* hoc isti perverse accipiunt, et cum qualitas quantitasque in duobus Subjectis ponuntur, ipsa profecto non unum, sed duo, esse necesse est. Nam quidquid tandem sit Subjectum s. Substantia, certe est aliquid ab attributis diversum, neque eorum summa atque complexu demum existit. Sed fac etiam, substantiam ipsam nil aliud quam summam atque complexum attributorum esse; an igitur, si attributa A. similia

et aequalia sint attributis B., ipsum B. erit A., et A. B.? Equidem non eo sum acumine, ut hoc videam. Etenim, si duo sint triangula v. c. congruentia, i. e. similia et aequalia A. et B., nonne etiam, ut loqui solent isti, *utrique eadem respondet idea*, et unum in alterius locum poni poterit; neque tamen ulla umquam vis efficiat, ut A. sit B., et B. contra A. Quare vitium quatuor terminorum apparet in hoc syllogismo. *Quae res similes et aequales sunt, hae sunt* EAEDEM; *sed A. et B. sunt similes et aequales: E. sunt* EAEDEM. Hoc posteaquam concessum est, subjungunt continuo: *Nullam rem* EANDEM *esse posse cum altera per vim principii Repugnantiae.* Igitur primum verbo IDEM hanc potestatem tribuebant, *A. esse aequale et simile τῷ B*: deinde hanc, *A. esse B.* Sed alia ratione labantem hujus Principii auctoritatem fulcire conantur:, haec ejusmodi est: *Duas ejusmodi res loco differre, et nullam fore caussam, quare altera sit hoc in loco, altera illo; Jam sine caussa nil fieri. Ergo duas res perfecte similes et aequales esse non posse.* Ejus quoque syllogismi propositio vana est. Nam, ut res loco differant, non efficitur dissimilitudine et inaequalitate earum, sed principio Repugnantiae, quo quaelibet res illa est res, quae est. Quod nisi ita esset, consequeretur, dissimillimas quasque res longissime distare a se invicem. Deinde caussa, quare altera res hoc sit loco, altera illo, quamquam nobis nulla cognita sit, tamen potest esse, et est profecto. Est omnino hic frequens abusus principii caussalitatis s. rationis sufficientis; quo res ipsa negatur, et, tamquam repugnans, repudiatur, cum ejus caussam nullam reperimus. Aliud enim est *caussam tenere, quare res esse nequeat*; aliud est, *nullam tenere caussam, quare res esse possit.* Sed nimirum hoc principium Indiscernibilium

nec Mathematicam nec Ontologicam habet necessitatem; neque continuo ex Repugnantiae principio consequitur. Ex Cosmologicis tantum rationibus, si quidem eae ad exemplum Leibnitianum informentur, ei necessitas vindicari possit. Cum enim, ex Leibnitii sententia, *quaelibet hujus mundi pars efficiatur a tota connexione mundi; consequitur, duas res perfecte similes et aequales a duabus caussis proficisci perfecte similibus et aequalibus, id est, a duobus mundis similibus et aequalibus. E. In uno eodemque mundo non possunt inesse duae res perfecte similes et aequales.* Hoc si concedamus; non continuo, duos pluresve Deos similes et aequales esse non posse, efficietur. Habet hoc principium unam patronam, experientiam rerum quotidianarum. Nam etiam in rebus, quas diu pro simillimis et aequalibus habuimus, plerumque postea deprehenditur, aliquid esse discriminis, quod prius oculorum nostrorum aciem effugerat: neque tamen inde, nisi verisimilitudinem aliquam, Ontologicam vero Mathematicamve necessitatem prorsus nullam, assequetur hoc principium. Universalis quidem auctoritas ejus, etiam in rebus humanis, Academicorum interrogatione subvertitur: *Nam si duae sunt res, quae paullum differunt, quae est caussa, quin minus etiam differant?* et ita minutatim progrediendo, donec interrogetur, *quae caussa esse possit, quin omnino nil differant?*

Jam igitur existimari potest, quam vim habeant demonstrationes ductae ex hoc principio, quibus passim usi sunt recentiores Metaphysici: inter quos etiam, hac quidem in parte, minus vidit ceteris Clarkius, quemque adeo ne intellexisse quidem putem verba, quae supra ex ejus libro proposuimus: *erit et idem prorsus et individualiter unum, si aliud Ens infinitum, praeter*

unum ponatur. Alii praeterea, qui hoc principio usi sunt, tacite judicasse videntur, non satis in eo esse roboris ad demonstrandum: veluti Wolfius Theol. Nat. P. I. § 1107. Boehmius Metaph. § 712. qui se ex hoc argumento in illud conjecerunt, quod a possibilitate repetitur, quod supra confutavimus; ut mihi venerit in mentem ejus Horatiani: *amphora coepit Institui; currente rota cur urceus exit?* Cantzius etiam, repudiatis omnibus aliis demonstrationibus, hanc unam Mathemathicae necessitatis numeros habere affirmat: *„recurrendum*, ait, *ad principium Leibnitii, quod ea sint unum idemque sub diversis nominibus, quae penitus non possint distingui. Si finxeris duos Deos, perfectissime sibi mutuo aequales, nec minimo discrimine differentes; non duo, sed unum Numen concipis, duobus titulis adpellatum.“* Philosoph. Wolf. et Leibnit. Usus in Theol. § 327. Vellem equidem Cantzius eadem opera ostendisset, quomodo alterum esset alteri consequens. Quo quidem loco iterum illud Lockii desidero acumen, qui eandem tuetur rationem Epist. ad Limborchium.

Ceterum formam magis efficacem huic argumento conatus est adjungere Schubertus, Institut. Metaph. § 927. Schol. II. n. 2. *„Si duo*, inquit, *forent Dii A. et B.; tum A. a B. aut poterit, aut non poterit, se distinguere. Si non potest; in Deum cadit imperfectio, aut defectus cognitionis: quod est absurdum. Si potest; se et alterum Deum B. ut entia diversa sibi repraesentet, necesse est. Jam vero A. et B., aut sunt diversa, aut non sunt. Si non sunt; Deus A. errat, quod est absurdum. Si sunt; unus aliquid habere debet, quod non habet alter; adeoque aut alteruter, aut uterque, non habebit id omne, quod Deus, sive Ens infinitum, habere potest. Ita-*

que aut alteruter, aut uterque non erit Ens infinitum, quod est absurdum." Hujus quidem demonstrationis prior pars omnino supervacanea est. Nam si sunt non diversi a se invicem, i. e. si uterque similes et aequales habet virtutes, ab altero se distinguet sua ipse conscientia; ut videmus homines gemellos, quamquam alii eos homines discernere a se invicem non possunt, se ipsum quemque sua discernere conscientia. Jam quod sequitur et rem conficere debet, in eodem est errore, quo antecedentia argumenta. Nam quamquam congruant Dii similitudine et aequalitate virtutum; tamen numero et subjecto different: i. e. non erunt unus, sed duo Dii, et Deus A. erit Deus A., et Deus B. erit Deus B. Igitur identitas interna cum externa confunditur a Schuberto. Quod si vero ita accipi velit rationem, *si uterque ponatur ut infinitus, utrique deesse alterius perfectiones*; huic supra respondimus Sect. III. § 2. n. 2.

Sed sub initium hujus Sectionis posuimus Syllogismum, quo continetur, istorum opinione, unitatis Divinae demonstratio. Et hactenus quidem in altero disjunctorum versati sumus, *aequales et similes hos esse Deos*, quod principio indiscernibilium confutare conantur. Alterum erat, *eos esse diversos;* quod unum refellendum sibi sumserat Reimarus Libr. memorato Sect. IV. § 3. ubi *confici vult, eos, si sint diversi, alterum aliqua parte perfectiorem fore.* Quod quidem contra esse, miror viri egregii acumen fugisse. Nam si sunt diversi, sunt numero et subjecto, non attributis. Verum altero dilemmatis disjuncto labefactato, non est quod de altero dicatur.

Ceterum vanitatem argumenti hujus reprehenderunt etiam quidam eorum, qui reliquis tamen argumentis mathematicam necessitatem vindicarunt, veluti

Töllnerus l. c. Crusius l. c. et Lulofsius Theol. Nat. Theor. § 60.

S E C T. V.

De argumentis, quae repetuntur ex Principio Rationis sufficientis.

Ecce! demonstrationes quaeruntur aliae ex Principio Caussarum, quod in Wolfiana schola *Principii Rationis sufficientis* nomine celebratur.

1. Wolfius Theol. Nat. P. I. § 1107. not. ex principio Indiscernibilium se in hanc convertit argumentationem: „*ei, quod possibile, existentia non repugnat; ut vero existat, ratio sufficiens detur necesse est, cur existat potius, quam non. Quod si jam ens ideo existit, quia possibile, quemadmodum de Entè a se ostendimus, consequenter de Deo, et unum tantummodo istiusmodi Ens, possibile concipitur, quemadmodum spiritus perfectissimus, qui est Deus: cur unum existat, ratio sufficiens datur, utpote in possibilitate ipsius contenta: Sed nulla datur, imo dari nequit, ratio sufficiens, cur idem Ens ponatur bis; propterea, quod eadem intrinseca esse debeat.*“ Haec vero demonstratio habet manifestam petitionem principii. Nimirum *Ratio, quare Deus existat, posita est in ejus possibilitate.* Non repugno, sed videamus assumtionem: *unicum tantum ejusmodi Ens possibile concipitur.* Quid hoc est *concipitur?* an *cogitari potest*, s. *esse potest?* Omnino quidem, si unicum tantum possibile est, sequitur necessario, unicum tantum existere. Sed hoc ipsum prius demonstrandum erat, *unicum esse possibile*: quod quomodo ab istis fieri soleat, ostendimus Sect. II. ut perperam

hoc loco ad partes vocetur principium Rationis sufficientis.

2. Aliter rationem instituit idem WOLFIUS Theol. Nat. P. II. § 405, 406. et post eum BOEHMIUS Metaph. § 712. cujus verbis eam referemus: „*Cum mundus sit Ens contingens, nobis est ratio statuendi Deum infinitum, qui sit ipsius caussa efficiens. Cum autem eum concipere debeamus ut vi infinita instructum, quae sufficit plane omnibus, quae concipi possunt; ratio illa, ob quam Deum assumimus, in uno solo acquiescit; pro pluribus aliis nulla adest ratio. Quare cum nihil sit sine ratione statuendum, Unum tantum Deum statuimus.*“ Cautius hanc argumentationem instituit Boehmius, quam quidem Wolfius, qui ei mathematicam vim tribuere videtur. Vitium ejus tenebitur, si ad syllogismi formam redigatur: *Cujus nulla est ratio, illud est rejiciendum: Nulla est ratio, quare sint plures uno Dii. E. rejicienda est opinio, plures uno esse Deos.* Videmus ambiguam esse significationem termini medii, *ratio est:* qui in propositione sumitur pro *ratione existendi*, in assumtione pro *ratione cognoscendi*. Sed fac, terminum medium in utraque praemissarum eodem sensu poni v. c. pro *caussa existendi;* confutatum est argumentum, n. 1. hujus sectionis. Si vero accipiatur pro *caussa cognoscendi*, ne sic quidem vim suam habebit Syllogismus. Nam ex principio Rationis sufficientis non continuo intelligitur, *unum esse Deum*, neque etiam, *plures uno esse:* illud solum intelligitur, *vim quandam esse effectricem hujus Universi:* ea vero vis utrum sit in uno subjecto, an in pluribus, non intelligitur. Quare apparet, hoc argumentum eodem redire, quo illud ex Necessitate ductum, quod supra notavimus Sect. I.

Atque his quidem duobus argumentis *caussa* specta-

tur, *quare Deus sit.* Sequitur, ut videamus, si quid concludi possit ex iis *rebus, quarum Deus est caussa.*

3. Igitur Töllnerus hanc rationem adfert: „*Deus valet summa Independentia; cujus est ea vis, ut ab eo pendeant omnes res extra eum, s. ut omnium rerum extra eum ipsa sit caussa. Jam si plures sint Dii, neuter omnium rerum extra eum possit caussa esse. Nam si sint duae res A. et B., quae efficiant tertiam rem C.; neque A. neque B. caussa erit plena totius rei C., sed utraque tantum partis; quod repugnat summae independentiae.*" Jam cum supra demonstraverimus (Sect. II. et Sect. III. § 3. n. 3.) hanc rationem ex falso initio profectam esse; verum exitum habere nequit; cumque ipsa haec, quam vocat Independentiam, virtus nil sit aliud, quam summa potentia: quae, quo minus in plura subjecta cadat, nil impedire asserit; non erat, quod moraremur extremam ejus partem. Sed illud, quod de caussis conjunctis, *s. coordinatis*, ut vocant, adfert, ab rerum humanarum imbecillitate ductum est. Nam si summus est inter duos Deos consensus et Intelligentiae et Potentiae; neutrius profecto infinitas imminuetur, si ipse non omnium rerum sit solus caussa. Et vel sic tamen tantum erit omnium rerum caussa, quantum si solus esset; quippe et idem facit et eodem modo, atque si unicus et solus ipse esset.

4. Deinde *Unicum Deum esse consequi* volunt *ex eo, quod non nisi unus sit Mundus.* Quale Stoicorum illud est, qui *praeter Mundum nihil esse, et Deum ipsum Mundum esse* affirmant: vid. Cicero Nat. Deor. II, 13 — 15. conf. 22, 23, 28. Sed ne illud quidem arguemus, cujus vanitas sponte apparet, *Deum esse Mundum*: hoc primum erat ostendendum, praeter Mundum nihil esse. Si mundum volunt esse *comple-*

xum et summam omnium rerum, quae sunt: hoc ipsum est demonstrandum; alii quidem, in primis Leibnitiani, Mundum definiunt, *summa rerum finitarum communi vinculo connexarum.* Itaque hos audiamus. Wolfius Theol. Nat. P. I. § 1106. „*Mundus*, ait, *qui existit, ens unum est, et totum aliquod; ac ideo vi demonstrationum anteriorum, rationem sufficientem, quam in se ipso minime habet, in uno Ente a se, cui intellectus prorsus illimitatus ac potentia creatrix ac illimitata competit, rationem actualitatis, sive existentiae suae, sufficientem agnoscit. Quare cum non admittatur Deus, nisi quatenus admittitur Ens a se, in quo sufficiens ratio existentiae, contingentis hujus Universi continetur; unus quoque tantummodo datur Deus.*" Si concedamus, mundum esse non nisi unum; nil novi inde efficietur. Nam erit effectus vis cujusdam creatricis; quod jam antea nobis erat compertum. Sed haec vis creatrix utrum sit in uno subjecto, an in pluribus, non definietur. Ut haec quidem argumentatio eodem redeat, quo Töllneriana, de qua modo (n. 3.) diximus, et ea, quae a Necessitate repetitur, quam exposuimus supra Sect. I. Sed non repugnamus nunc, quin hic noster Mundus ab uno, neque a pluribus, factus sit Deo. Quid vero si plures esse Mundi possunt? Si hoc est; plures etiam Dii esse poterunt: et quilibet Mundus totus suum sibi habebit effectorem. Sed plures uno Mundos esse non posse, demonstratum est a Wolfio Metaph. Min. § 948. et seq. Quale tandem illud est demonstrandi genus? Nimirum tale: *Si duo sint mundi; erunt vel dissimiles vel similes. Jam si sint similes, nulla erit ratio sufficiens, quare altera hoc loco sit, altera illo. Et si sint dissimiles; ne sic quidem erit ratio sufficiens, quare altera hoc, altera illo sit loco.* Prius dilem-

matis disjunctum confutavimus Sect IV. Posterius non magis est firmum: quippe haec ratio additur, *cujusque diversorum mundorum mutationes eodem modo procedere, sive in hoc quisque sit loco, sive in alio.* Aut ego mirum in modum hebes sum, aut haec ratio vanitatis convincitur ex iis ipsis, quae S. IV. dicta sunt. Et profecto, ut non repugnat, si unicus est hic mundus, eum a Deo ad nihilum redigi, et novum alium procreari, ut duo sint Mundi tempore diversi; ita non repugnat, duos esse Mundos spatio diversos. Itaque manifestum est vitium hujus conclusionis: „*Si Mundus esse nequit nisi unicus, necesse quoque est, Deum non posse esse nisi unicum. Atqui Mundus nisi unicus esse nequit. Ergo Deus nisi unicus esse nequit.*" Nimirum et antecedens falsum est: et si vel maxime verum esset, consequens tamen ex eo non efficeretur. Non movebimus, quod adjicitur a WOLFIO, *Deum non decere, plures Mundos creare*: quippe non est conjunctum cum hac quaestione. Ceterum ejusdem est momenti illud, quod adfertur ab eodem WOLFIO Theol. Nat. P. II. § 405. Not. „*Poterat quoque eadem unitas ex ipso nexu rerum omnium in Universo demonstrari, vi cujus Ens unum non nisi ab uno dependere potest.*"

5. Denique sunt, qui argumentum ducant ab hac parte, quod *hic Mundus sit optimus.* Dicunt enim: *Si plures sint Dii, debere simili et aequali eos virtute esse: Igitur quemque eorum illud effecturum, quod optimum sit. Optimum non esse nisi unicum: Unicum vero effectum non nisi ab unica proficisci caussa. Igitur unicum duntaxat posse Deum esse.* Hoc in loco ut liberaliter agamus, et concedamus, Mundum hunc esse optimum, neque moneamus quidquam contra duas priores hujus demonstrationis enunciatio-

nes; reliqua tamen pars vacillat et claudicat. Primum: *Optimum non esse nisi unicum*, verum est, quod ad ideam s. formam pertinet, non item, quod ad rem ipsam s. existentiam. Nil enim impedit, quo minus ad idem exemplum plures fiant mundi, qui omnes et sint ducti ex eodem exemplo, et ex eadem veluti forma expressi. At hoc, ajunt, repugnat Principio indiscernibilium. At de hoc jam supra diximus, et, quantum valeret, vidimus. Praeterea nunc tantum curamus, quantum ex *optimo mundo* efficitur. Igitur aliis rationibus conficiendum erit, *Optimum non esse nisi unicum.* Una earum supra a nobis est confutata Sect. III. § 1. n. 1. quippe optimum non illud est, *quod nil simile et aequale virtute habeat*; nam haec quidem precaria et vana est definitio: sed illud, *quod tot habet tantasque virtutes, quot quantasque in suo genere habere potest.* Erunt igitur ejusdem generis plura individua similia et aequalia; quod non repugnat. Aliam caussam adferunt hanc: *plures mundos, etiamsi quod ad formam sint iidem, tamen materia differre.* Quid vero est differre? Utrum, *materiam unius mundi meliorem deterioremve esse, quam materiam alterius mundi?* Hoc quippe est confundere genera; nam bonitas materiae ipsa quoque ad formam pertinet; neque video, quare non liceat statuere materiam utriusque aeque bonam. Si vero differre vocant, *A. esse A., et B. esse B.:* hoc idem de forma dicere licet, quamquam sint similes et aequales, tamen formam mundi A. esse A., non B.; quippe quin hoc ita sit, per principium Repugnantiae fieri nequit. Pergunt etiam obluctando, et dicunt: *Nullam ita fore caussam, quare Deus hic mundum A. procreaverit, ille mundum B.* Atqui si uterque Deus suum sibi mundum procreat, tam est necesse, ut hi mundi subjecto et numero differant, quam

differunt ipsi. Quare non tantum caussa est, sed necessitas, ut hic Deus hunc, ille illum mundum procreet; ut est necessitas, Deum v. c. A. habere potentiam suam ipsum, non vero potentiam Dei B. quod contra Schubertum ostendimus Sect. I. Atque haec quidem pertinent ad illam Demonstrationis ejus enunciationem, *optimum non esse nisi unicum.* Quod vero ad sequentem attinet enunciationem, *unicum effectum non nisi ab una proficisci caussa,* modo reprehendimus, hac Sectione n. 4. Quod quidem etiamsi concedamus, nil aliud efficiatur, nisi, *hunc mundum ab unico pendere et effectum esse Deo:* non illud etiam, *non posse plures esse Deos, quorum suum quisque mundum habeat.*

Ceterum ex opinione de Mundo optimo argumentum etiam duxit Cramerus V. R. libro, qui novissime prodiit, Beyträge zur Beförderung theologischer und anderer wichtiger Kenntnisse. P. 11.

S E C T. VI.

Argumentum, quod petitur a relatione Generis cum Individuis.

Et argumenta quidem hactenus exposita, quamquam nil habent roboris, tamen ejusmodi sunt, ut ne silentio praetereunda viderentur. Alia, quae vel excogitari possunt, vel allata sunt, si recenseam: non tantum, quod in proverbio est, dies me deficiat, sed ad justi adeo voluminis magnitudinem disputatio nostra excrescat. Horum uno, exempli caussa posito, defungi liceat. Dicunt igitur: *si plures sint Dii; fore, ut sit Genus Deorum: Jam in Genere diversitatem esse*

Individuorum. Igitur inter Deos fore diversitatem: Alium alio proinde meliorem deterioremve futurum: Hoc fieri non posse. Ergo, non esse plures uno Deos. Difficile est dictu, quot sint in una hac conclusiuncula vitia. Satis unum sit notasse. Est quidem in Genere plerumque diversitas individuorum; quia individua illa, quae in sensus nostros incurrunt, a se invicem differunt. Minime vero necesse est, differentiam esse individuorum in Genere; quippe Genus efficitur similitudine individuorum. Quare, si plures sint Dii, erit maxima similitudo individuorum. Et in nostris etiam ideis universalibus ita plurimum est firmitatis, ut minimum est diversitatis in individuis. Deinde vel sic, cum unicus est Deus, Deum tamquam ideam universalem et Genus spectare possumus, cujus non sit nisi unicum individuum. Ceterum ejus conclusionis vanitatem ostendit etiam Crusius lib. cit. § 245.

CONCLUSIO.

§ I.

Quaeritur, an argumentum Mathematicae necessitatis adferri possit, quo efficiatur, non plures esse uno Deos.

Superest, ut [illegible] stione exponam. Neque enim hoc egi, ut efficerem, *nullam esse caussam, quare unicum statuamus esse Deum:* sed hoc, ut ostenderem, *in demonstrationibus iis, quas hucusque Metaphysicorum excogitavit sollertia, tantum abesse, ut Mathematica insit necessitas, ut potius vitiis laborent gravissimis.* Credo, etiam eos, qui harum demonstrationum vitia non vi-

deant, tamen nullum ex iis percipere Mathematicae necessitatis sensum. Quod si igitur isti dicant, non esse omnium hominum, assequi metaphysicorum argumentorum subtilitatem: non repugno. Dico etiam et fateor, in rebus Mathematicis mihi quaedam theoremata incredibilia visa esse, veluti quadratum hypothenusae aequale esse quadratis cathetorum. Sed demonstratione confecta, nil remanebat dubii, sentiebam mathematicae demonstrationis necessitatem ac vim. Metaphysicarum demonstrationum, certe plurimarum, alia est ratio. Atque, ut ingenue mentem meam aperiam, *videtur mihi necessaria conclusione, quae Mathematicae necessitatis numeros habeat, effici non posse, non esse posse nisi unicum Deum.* Nam Metaphysica, cui hic locus subjectus est, hanc demonstrandi viam sequitur, ut ex idea Generis concludat, quid in ejus Generis formis atque individuis inesse debeat: minime vero eousque progredi potest, quot sint alicujus Generis individua. Itaque ex idea Dei ratiocinando invenire possumus quaedam ejus attributa: minime vero haec attributa, in unum duntaxat individuum, an vero in plura, cadere queant; neque etiam ipsa attributa ejusmodi praebent ansas, quibus comprehensis ducamur ad illam cognitionem, utrum ipsa in uno, an pluribus inesse possint subjectis. Quod cum in reliquis apparuit, tum in eo, in quo plurimum nonnulli, hac quidem in parte, volunt esse praesidii, quod Deus *summus* est: de quo diximus Sect. III. § 2. n. 1.

§ II.

Caussarum enumeratio, quibus efficitur, unum potius, quam plures, esse Deum.

Quid igitur? Num tantumdem est caussae, quare

vel unum, vel plures dicamus esse Deos? Minime id quidem. Recta ratio suadet *unum esse Deum*; et quidem ita suadet, ut contra statuere ineptum sit. Quare age, caussas indagemus, quibus factum sit, ut plerique omnes in hanc sententiam convenirent: videamusque, et unde nata sit ea, et unde tantam in hominum mentibus vim auctoritatemque obtinuerit. Et spero fore, ut naturae observatio nobis probabilem disputationis exitum aperiat; si gradus, quibus progressa haec persuasio ad firmitatem pervenit, diligenter deinceps notemus.

1. Prius igitur quam probare possunt homines, *unum duntaxat esse Deum*, constare iis necesse est *esse Deum*. Et ex ipsa caussa, quare Deum esse statuant, et vi, quam Deo adjungunt, caussae potissimum sunt repetendae, quare unum, nec plures, esse velint. Atqui reperiemus, hanc rationem valuisse in hominum mentibus, ut ex mundi contemplatione et rerum admiratione intelligerent, esse caussam quandam effectricem gubernatricemque, et eam quidem summe intelligentem ac potentem. Haec una est ratio, quae homines ad aliquam Dei notionem adduxerit: non idea innata Dei: neque idea infinitatis, ex qua existentiam Dei continuo intelligi volunt Cartesiani aliique.

2. Jam haec caussa et vis efficiens vel in uno subjecto, vel in pluribus ponenda erat. Alii eam in pluribus ponebant, pro varietate effectuum, quos in natura deprehenderent. Alii, in quibus plus erat ingenii et majus scientiae studium, eam non in pluribus, sed in uno ponebant: et quare ita statuerent, non una erat ratio.

3. Prima erat, quod intelligerent, in maximo dissensu opinionum, ab omnibus tamen hominibus eandem vim tribui Diis, et varios honores variasque appellationes Deorum tamen ad unam eandemque redire natu-

ram, caussam nimirum efficientem atque intelligentem. Igitur Maximus Tyrius XVII, 5. *In hac tanta pugna,* inquit, *contentione atque opinionum varietate, in eo leges ubique terrarum atque opiniones convenire videbis, Deum esse unum, regem omnium et patrem, huic multos additos esse alios, qui supremi illius filii sint, et quasi in imperio collegae. In eo Graecus cum barbaro, mediterraneus cum insulano, sapiens consentit cum stulto; ut, si usque ad extrema oceani littora processeris, hic quoque Deos inventurus sis, qui non procul ab aliis oriuntur, ab aliis occidunt.* Tertullianus Advers. Gentes Apolog. cap. 24. — *nonne conceditis de aestimatione communi, aliquem esse potentiorem et sublimiorem veluti principem mundi, perfectae peritiae et majestatis? nam et sic plerique disponunt majestatem, ut imperium summae dominationis penes unum, officia penes multos esse velint.* Cum quibus conferri possunt Minucius Felix cap. 20. Lactant. Instit. I. 5.

4. Hinc factum est, ut *ab unitate generis ad unitatem subjecti* traducerentur; seu, cum convenirent in vi intelligente et effectrice, eam ipsam vim in uno individuo ponere coeperunt. Quamquam unitas generis sola per se non habet rationem, quare unitas subjecti ponatur. A quo errore non longe abfuit Wolfius Theol. Nat. P. 1. § 1106. not., sed rationes accedebant aliae.

5. Nam haec vis efficiens vel distributa potest esse inter varios Deos. Hoc quidem repugnare, supra vidimus: Sect. III. § 2. n. 2. Plus enim est virium in unius perfecto robore, quam in multorum imbecillitate. Vel haec vis integra et tota erit in unoquoque Deorum. Sed quo minus in hanc sententiam inclinarent homines, aliae impediebant rationes.

6. Prima est in principio Caussarum, s. *rationis*

sufficientis, quo natura nos ab ipsis incunabulis imbuit. Ejus quippe principii pars est, ne plus sit in caussa, quam in effectu; atque ut, reperta caussa idonea et sufficiente, ne aliam praeterea quaeramus. Jam cum humana cognitio synthetice oriatur, et ab effectu ad caussam adscendat, *unius rei caussa idonea reperta, non aliam requirit.*

7. Reliquae rationes ex eodem manant principio. *Simplicitas Naturae*, qua effectus varii ex uno et simplici initio proficiscuntur; hujus igitur simplicitatis per totam naturam dominantis observatio nos paullatim eo adducit, ut totam naturam ab unico subjecto summe intelligente effectam esse arbitremur.

8. *Unitas Mundi*, quae quidem duplici sensu accipi potest: primum ut non nisi unicus mundus esse possit; quod quamquam per se vanum est, tamen apud nonnullos homines, qui vel Mundum complexu rerum creatarum definiunt, vel eum optimum et proinde unicum esse statuunt: apud hos igitur haec mundi unitas aliquid ad Dei unitatem valere potest: vid. Sect. V. Deinde Mundus ita unus potest dici, ut omnes ejus partes ad unum finem tendere et communi vinculo connexae esse dicantur. Hinc quamvis hoc tantum necessario consequatur, *mundum uno consilio factum esse et gubernari*, neque utrum hoc consilium in uno sit subjecto, an in pluribus; tamen paullatim ab unitate consilii ad unitatem Subjecti deducebantur: veluti ab unitate generis ad unitatem subjecti: vid. n. 4.

9. Ulterius progreditur ratio. Cum necesse sit, *Caussam aeternam*, s. Deum, esse: haec caussa quare in uno sit subjecto, nulla nobis ratio necessaria cognita est: neque etiam, quare ea in pluribus sit subjectis. Jam si aliquid sine ratione necessaria statuendum est,

hoc, quoad ejus fieri potest, minimum esse debet. Igitur *potius unus est Deus, quam multi.*

10. Porro: cum necesse sit, caussam aliquam esse efficientem aeternam: haec caussa ut in paucioribus, quam in uno sit subjecto, fieri nequit: ut in pluribus quam in uno sit, ratio nobis nulla est cognita. Igitur *potius unus est Deus, quam multi.*

11. Hae rationes non tantum eo valuerunt, ut hic Mundus caussam, quare sit, positam habeat potius in uno Deo, quam in multis: sed eo pertinent, ut omnino unicus duntaxat existat Deus. Huc tandem accedit alia ratio ex *principio caussarum*, s. rationis sufficientis, quod, semel admissa multitudine Deorum, nullum exitum reperire potest cogitatio nostra. Neque enim est ratio, quare, si duos statuimus, non etiam tres, decem, centum, myriadem etiam Deorum statuamus. Quod recte monuerunt etiam Boehmius Metaph. § 712. et Reimarus (vornehmste Wahrheiten) Sect. IV. § 2. et ante eos Lockius.

Hinc igitur factum est, ut rationes, quae singulae tantum probabilitatem aliquam haberent, tamen cum paullatim deinceps humanam mentem subirent, universae magnam nanciscerentur firmitatem. Itaque humanum genus convenit in hac sententia, unicum duntaxat esse Deum. Ejus sententiae plerique omnes homines magis minusve rationes percipiebant; ita quidem, ut magis universas confuse, quam singulas distincte intelligerent. Neque tantum Veteres nullas magnopere ejus sententiae adtulerunt demonstrationes, quod ipsa per se satis haberet evidentiae; sed in Recentioribus etiam fuerunt, qui illorum modestiam sequerentur clari viri, veluti *Jerusalemus* in libro, cui nomen indidit Betrachtungen über die vornehmsten Wahrheiten der Religion, et alii.

Habetis, V. V. Cl., meam de hoc loco sententiam. Qua si certior firmiorque ad Vos delata fuerit, vehementer profecto laetabor de Metaphysicae disciplinae incremento, et satis magnum operae meae fructum percepisse me judicabo, si mea Vobis disputatio aliqua parte satisfecerit. Equidem affirmare possum, me hoc unum spectasse, ut in loco a Vobis posito, tamquam in exemplo, ostenderem, quantum errorum asseverandi temeritas et perversum demonstrandi studium pareret; si forte alios ad rectam rationem revocare possem. Quod si vero sint, qui me de Metaphysica disciplina male meruisse existiment, quod eam Mathematica necessitate privare studuerim: non meam voluntatem, sed rerum naturam, accusent. Apud me quidem et plurimos alios satis habet auctoritatis illa evidentia, quam sive probabilitatem sive verisimilitudinem vocent, de nomine quidem non repugnabo: dum concedant, in ea tantam esse firmitatem, quanta in certissimis firmissimisque rebus humanis, et quanta possit esse illa, quae proxime ad Mathematicam necessitatem ascedat. Et vero recte ad Vos utar Platonis oratione, quae est apud Ciceronem: „*Quocirca si forte de Deorum natura ortuque mundi disserentes, minus id, quod habemus, animo consequimur, ut tota dilucide et plane exornata oratio sibi constet, et ex omni parte secum ipsa consentiat, haud sane erit mirum: contentique esse debebitis, si probabilia dicentur. Aequum est enim meminisse, et me, qui disseram, hominem esse, et vos qui judicetis: ut, si probabilia dicentur, nil ultra requiratis.*“

DE

IMMORTALITATE ANIMI.*)

Act. Societ. Theol. Teyler. T. IV. p. 1. sqq. Opusc. T. II. p. 493. sqq.

Nulla facile est res, quae mentem humanam aut propius attingat aut vehementius commoveat, quam cogitatio de ipsius post hanc vitam conditione et statu. Nam, et praecipuum ac proprium hominis est, non brutorum instar praesentibus moveri, sed in futurum prospicere ac res absentes mentis cogitatione repraesentare: et habet rerum post hanc vitam obscuritas eam vim, ut mentem incerta rerum exspectatione sollicitet ac suspensam teneat. Igitur reperiemus, inde ab incunabulis studii Philosophici, ita quemque Philosophum plus operae in hoc loco tractando posuisse, ut quisque ipse aut humanae naturae aut Philosophiae majorem excellentiam tribuisset. Ergo sint fortasse, qui putent, ab innumerabilibus Philosophis, qui post hominum memoriam fuerunt, hunc locum tandem vel pertractatum vel ita tractatum esse, ut operae pretium factum sit. Immo vero, moverunt multum, promoverunt parum. Nam in eam quidem partem profecerunt, ut rationibus aut certis aut verisimilibus efficerent, esse aliquid post hanc

*) Disputatio, quae praemium reportavit ao. MDCCLXXXIII., de quaestione publice proposita, *quae fuerit veterum philosophorum, inde a Thalete et Pythagora usque ad Senecam, sententia de vita et statu animorum post mortem corporis*, ad viros nobilissimos et eruditissimos Legati Teyleriani curatores.

vitam, neque cum corpore Animum exstingui: hoc tamen *aliquid* quale esset, quae vita et actio Animi a corpore soluti ac veluti nudi, nulla etiamnum humani ingenii acie pervestigari potuit. Neque tamen hoc eo valere debet, ut totam hanc quaestionem tamquam inexplicabilem relinquamus: contra, magis etiam studia nostra incitari par est, ut, nisi perveniamus ad ejus exitum, saltem aliquot gradus proferamus. In primis vero utile et jucundum est cognoscere, quantum in hoc spatio profecerint Veteres, qui plurimos in Philosophia progressus habuerunt. Nam, aut aliquantum promovebimus erroribus illorum cavendis, verisque inventis, veluti vestigiis, persequendis: aut, certe ipsa progressuum observatio voluptatem nobis pariet atque ignorantiae solatium adferet. Quare, quum audivissem de quaestione a Vobis, Clarissimi Viri, ad disputandum proposita, ejus elegantia me continuo invitavit, ut experirer, si forte in ejus tractatione aliquid efficere possem, quod Vestris judiciis probarem. Ceterum, antequam disputationis initium faciam, committere nequeo, quin de ipsa ratione ac via breviter dicam, ac leges recenseam, quas ipse in disputando sequar.

I. In memoranda quaque Philosophi sententia probe animadvertendum est, utrum ea ex communi opinione, an ex Philosophica doctrina, seu quod ajunt, Systemate, pronunciata sit. Multa enim dicta scriptaque sunt a Philosophis, quae non continuo pro partibus doctrinae eorum habenda sunt, veluti Apophthegmata, Epistolae, et alia. Et librorum ab iis scriptorum duo sunt genera: alii sunt Esoterici, in quibus interiorem suam doctrinam exposuerunt; alii sunt Exoterici, in quibus communem aliorum sententiam secuti sunt. Itaque distinguendum est, quid Philosophus,

tamquam Philosophus, quid tamquam unus ex multis tradiderit.

II. Quum Philosophi sit *demonstrare;* non modo videndum, quid statuerit, sed etiam, quibus argumentis illud, quod statuit, demonstraverit.

III. Igitur Philosophi secundum aetatem et sectas recensendi, et a triplici parte spectandi sunt: primum, *an statuerint, Animum superesse corpori:* deinde, *qualem illum statum informaverint;* denique, *quibus argumentis hanc sententiam superstruxerint.*

IV. Et quandoquidem tota haec Veterum cognitio unice petenda est ex Veteribus, nos quoque hanc disputationem ab eorum fontibus ducemus: non, quod recentiores contemnamus; sed quod judicemus praestare, iis tanquam sociis potius, quam tamquam ducibus, uti. Ita integriores ab aliena auctoritate ac praejudicatis opinionibus nostrum ipsi judicium sequemur.

V. Ergo primum, materia congerenda, et loci nondum ab aliis prolati excitandi sunt, quoad quidem ejus fieri potest. Multa enim adhuc latent in Veterum monumentis, nec omnia ex iis protulit recentiorum diligentia.

VI. Critica quoque animadversione opus est, in auctoritate locorum, quibus pro testimoniis utimur, aestimanda. Itaque videndum de libro, in quo locus exstat, sit necne auctoris illius, cujus nomine fertur, et sitne auctor ipse fide dignus.

VII. Porro auctorum locis adhibenda est justa interpretatio, ut verus eorum sensus appareat. Quae quidem interpretatio duplicis est generis: altera, verborum, quae a Grammatica ratione et linguae cognitione ducitur: altera, rerum, qua loci vis aperitur, ex auctoris vel secta, vel peculiari ratione ac consuetudine.

VIII. Harum autem legum ita rationem habebo,

non ut ad eas singulas unumquemque locum explicem, quod, profecto, infinitum sit, et mihi scribenti, et Vobis legentibus, sed ut eas tacite quidem semper observem, diserte vero locis difficilioribus adhibeam. Ordinem denique hunc sequar, ut secundum temporis seriem sectarum successiones notentur: et primum de Thalete et Ionicis usque ad Socratem exponam: deinde de Pythagoricis, et, qui ab iis profecti sunt, Eleaticis: tum de Socrate, quique ab eo fluxerunt, Academicis, Peripateticis, Cynicis, Stoicis, Epicureis, et aliis, usque ad Ciceronem: tum disputationem deducam a Cicerone ad Senecam.

S E C T. I.

De Ionicis Philosophis.

Opinionem, de vita quadam Animi corpori superstitis, antiquissima aetate apud Graecos viguisse constat ex Homero et omnibus veteris aevi monumentis. Caussae, quibus factum est, ut illa opinio mature in Graeca gente dominaretur, fuerunt et naturales et civiles. Quare, qui eam sola monente natura in hominum mentibus exstitisse dicunt, mihi quidem multo magis probantur, quam ii, qui ejus originem vel ab Aegyptiis, vel a Chaldaeis, vel aliunde petunt. Sed ego totam hanc quaestionem praetermitto, quam Vos, Iudices, ab hac disputatione exclusistis. Satis habeo auctoritatis in Cicerone, qui (Tusc. I. 13, 14.) ait, *opinionem de animorum immortalitate non a doctrina, sed ab ipsa natura, proficisci, et legis naturalis vim obtinere.*

Sed, quum doctrina de Animorum immortalitate, ut reliqua naturae cognitio, a Poetis, ac Theologis, seu Orphicis, rudi Minerva tractata fuisset, exstitit circa

Olympiadem XL THALES Milesius in Ionia, qui majore valeret rerum naturalium scientia, eamque ad viam ac rationem, id est Philosophicam methodum, exigeret. Hic quid senserit de Animi post hanc vitam statu, operae pretium est accuratius et uberius quaerere; nam et auctor Philosophiae habetur, et ab initio disputationis patebit, quam difficile sit, in tanta monumentorum jactura de Veterum placitis statuere. Eum statuisse Animos esse immortales, proditum est apud Diogenem Laertium I. 24. *ἔνιοι δὲ καὶ αὐτὸν πρῶτον εἰπεῖν φασιν ἀθανάτους τὰς ψυχάς· ὧν ἐστι Χοίριλος ὁ ποιητής·* i. e. „*nonnulli etiam dicunt, eum primum dixisse animas esse immortales: in quibus est Choerilus poëta.*" Huic adjungendus est scriptor de Placitis Philosophorum, qui falso Plutarchi nomine fertur, IV. 2: quem, ut solet, descripsit Stobaeus in Eclog. Physic. p. 93: ejus haec sunt verba: *Θαλῆς ἀπεφήνατο πρῶτος τὴν ψυχὴν φύσιν ἀεικίνητον ἢ αὐτοκίνητον·* i. e. „*Thales primus pronunciavit, animam esse naturam, quae semper moveatur, vel quae se ipsa moveat.*" Retulit idem exigua varietate Nemesius in libro de Natura Hominis. cap. II. *Θαλῆς μὲν γὰρ πρῶτος τὴν ψυχὴν ἔφησεν ἀεικίνητον καὶ αὐτοκίνητον·* i. e. „*Thales enim primus dixit, animam esse quid, quod semper moveatur et se ipsum moveat.*" Theodoretus vero Serm. V. p. 83., in cujus verbis referendis falsam lectionem secutus est Menagius ad Diog. Laert. VIII. 83., *Θαλῆς τοίνυν κέκληκε τὴν ψυχὴν ἀκίνητον φύσιν·* igitur Theodoretus ex iisdem fontibus hausisse et *ἀεικίνητον* scripsisse videtur; ut hoc dixerit „*Thales igitur vocavit animam naturam, quae semper moveatur.*" His ergo testimoniis quis non credat, de Thaletis sententia constare? Nam Animam dixit esse immortalem: rationes adjecit, Animam nimirum esse naturam (id est, ut hodie loquuntur, *substan-*

tiam) quae se ipsa moveat, semperve moveatur, vel utrumque. Verum enim auctoritas illorum testimoniorum gravissimis dubitationibus, nisi tollitur, tamen minuitur. Et primum quidem Choerilus, quem auctorem sequitur Diogenes Laërtius, unde hanc de Thalete notitiam habuit? utrum ex scriptis Thaletis, an ex traditione memoriae? Atqui antiquis jam temporibus dubitatum est, an quod scriptum reliquisset Thales, et an ea, quae tum sub ejus nomine ferebantur, ab ipso conscripta essent: ut refert Diogenes Laërt. I. 23. Eum nil de Philosophia scriptum reliquisse affirmant Alexander Aphrodisiensis in Comment. in Aristot. Metaph. p. 12: Themistius Orat. XXVI. p. 317. et Simplicius in Comment. in Aristot. Physica p. 6. At vero ex ejus libro *de Principiis* locum excitat Galenus Tom. VIII. p. 513. Et alii quoque mentionem faciunt ejus librorum *de Natura:* de quibus alia etiam cognosci possunt ex Fabricio Bibl. Gr. Vol. I. p. 239, et Bruckero Historia Crit. Philos. Tom. I. p. 462. Nos vero sequamur Aristotelem, auctorem et antiquum et gravem, qui, ab initio disputationum, fere antiquorum sententias referre solet, atque hoc nomine in praecipuis fontibus Historiae Philosophicae celebrandus est. Hic igitur *de Anima* lib. I. cap. II. § 22. inquit: ἔοικε δὲ καὶ Θαλῆς ἐξ ὧν ἀπομνημονεύουσι, κινητικόν τι τὴν ψυχὴν ὑπολαμβάνειν, εἴπερ τὸν λίθον ἔφη ψυχὴν ἔχειν, ὅτι τὸν σίδηρον κινεῖ· i. e. „*Videtur vero etiam, ex iis quae de eo memorantur, Thales putasse, animam esse quiddam movendi vi praeditum; siquidem dixit lapidem (s. magnetem) anima esse praeditum, quia ferrum moveat.*" Iam videtis, Clarissimi Viri, quo numero habenda sit illa, quae fertur, Thaletis sententia de Animorum immortalitate, siquidem existimare debemus ex Aristotele, gravissimo et antiquissimo eorum, qui

de Thalete prodiderunt. Quare ita statuamus: Thaletem Animae movendi vim tribuisse: cumque ex hac movendi vi alii postea Philosophi immortalitatem duxissent, factum esse, ut Thaleti non solum illud tribueretur, quod diserte statuerat, Animam habere vim movendi, sed illud etiam, quod inde consequi videbatur, Animam esse immortalem. Ceterum ex verbis Aristotelis apparet, eum Thaletis sententiam non ex ipsius scripto, sed ex fama memorasse; quo magis intelligitur, verisimile esse, quod monuit Simplicius, Aristotelis aetate nullum Thaletis scriptum exstitisse.

Neque vero hoc eo valet, ut arbitremur, sententiam immortalitatis a Thalete aut neglectam prorsus aut repudiatam fuisse. Immo etiamsi eam non peculiariter ac disertis verbis celebravit, tamen tenuisse eam et probasse affirmamus. Primum enim, minime nova erat illa aetate sententia immortalitatis, sed dudum prodita, vel in Mysteriis, vel a Theologis et Poetis. Deinde non modo non repugnare doctrinae, s. systemati, Thaletis, sed cum ea convenire, atque adeo locum in ea habuisse, videtur. Nam hoc quidem constat, auctore Aristotele, loco laudato, Thaletem statuisse, *animam habere vim movendi*, id est, ut cum recentioribus loquar, *eam habere principium agendi ipsam in se.* Porro statuit, *eam non esse corpus;* quod patet ex eodem capite Aristotelis § 29. ubi, ut de aliis, ita de Thalete dicitur, *eos Animae naturam tribus proprietatibus definivisse; κινήσει*, id est *actione propria: αἰσθήσει, sensu: ἀσωμάτῳ, absentia corporeae concretionis.* Atqui, si Anima movendi vim habet, neque corporeae est naturae, nulla ratio apparet, quare cum corporis morte intereat. Deinde, ut est apud eundem Aristotelem de Anima lib. I. cap. VIII., statuit omnia plena esse Deorum, propterea quod Anima in universo permixta esset:

quod confirmatur auctoritate Ciceronis de Legib. II. 11: et Diogenis Laërt. I. 27: ad quos locos consulendi sunt interpretes, Davisius et Menagius. His omnino addendum est luculentum testimonium Stobaei Eclog. Phys. I. p. 2. Θαλῆς, νοῦν τοῦ κόσμου τὸν θεόν· τὸ δὲ πᾶν ἔμψυχον ἅμα καὶ δαιμόνων πλῆρες· διήκειν δὲ καὶ διὰ τοῦ στοιχειώδους ὑγροῦ δύναμιν θείαν κινητικὴν αὐτοῦ· i. e. „*Thales dixit, mundi mentem esse Deum: universum autem animatum et plenum daemonibus esse: et per humorem, qui rerum elementum est, permeare vim Divinam, quae illum moveat.*" Denique a Plutarcho in Septem Sapientum Convivio T. II. p. 163. Thales ita loquens inducitur, ut ei tribuatur ejusmodi sententia: „*in maximis et praecipuis Mundi partibus habitare animam, qua Deus utatur tamquam instrumento; igitur Deum animalibus quoque uti tamquam instrumentis, quippe quae suspensa sint a vi Divina.*"

Atque ex his omnibus arbitror colligi, hanc fuisse Thaletis sententiam, *Animas hominum esse partes animae mundi, quae totum universum moveat: igitur non cum corpore exstingui.* Et cum hac sententia congruit alia, quae ipsi tribuitur a scriptore operis de Placitis Philosoph. I. 8. „*Thales, Pythagoras, Plato, Stoici, statuunt Daemones esse substantias animatas: esse quoque Heroas, animas quae ex corporibus discessissent, bonos quidem bonas, malos vero malas.*" Hoc igitur placitum nihil habet, quod conciliari nequeat cum iis placitis, quae Thaleti omnium consensu vindicantur: neque possum assentiri Bruckero, qui Hist. Crit. Phil. T. I. p. 474. suspicatus est, illud a ratione Thaletis abhorrere.

Eadem fere aetate exstiterunt duo clari viri, quos silentio praetermittere non possumus. Alter est EPIME-

NIDES Cretensis, de quo pervulgata fuit fabula, eum per multos annos in Iovis Dictaei antro dormivisse, et cum Diis immortalibus degisse. Qua fabula nil aliud significavit, judice Maximo Tyrio, doctissimo Platonico, Dissert. XVI. § 1. quam, *Animis nostris hanc vitam esse somnium, nec veram vitam.* Quam sententiam postea celebravit Heraclitus. Alter est PHERECYDES, ex Syro insula ortus, Pythagorae magister, qui, ut ait Cicero Tusc. I. 16., *primum dixit, quod quidem literis exstet, animos esse hominum sempiternos.* Quod ita accipiendum est, eum primum fuisse eorum, qui hanc sententiam diserte literis consignassent. Sed eam an argumentis confirmaverit, et quae fuerint illa argumenta, quum Pherecydis liber perierit et auctores taceant, ignoramus.

Thaletis discipulus fuit ANAXIMANDER, qui, ut quidem perhibet eruditus scriptor Themistius, primus fuit, qui de Rerum natura librum scriberet: Or. XXVI. p. 317. Huic successit ANAXIMENES, cujus nullum scriptum fuisse videtur: neque de Epistolis ad Pythagoram, quae sunt apud Diogenem Laërt. II. 4. 5. dubitari debet, quin ex Sophistae officina prodierint. Hi de Anima quidem Thaletis sententiam retinuisse videntur. Nam veteres scriptores, ut fere aliorum, ita horum ea in primis placita memorarunt, quibus a magistris dissentiebant.

Anaximenis discipulus fuit ANAXAGORAS, qui, ut de Divina natura praeclarius veriusque sensit, quam priores, ita de Animorum immortalitate disertius statuisse videtur. Dicimus, *videtur;* nam certa ejus rei monumenta non exstant. Sint forte quoque, qui negent eum praeclare de hoc loco sensisse. Nam primum quidem Plato eum in Dialogo Phaedone, qui est de immortalitate, reprehendit, quod, quum egregie statuisset, Uni-

versum a mente gubernari et constitutum esse optima ratione, tamen in explicando demonstrandoque hoc placito nil effecerit, quod operae pretium esset; vid. Plat. Phaed. p. 393. Deinde Scriptor de Placitis Philos. IV. 3. et V. 25. ejusmodi Anaxagorae sententias refert, quae Animorum immortalitatem tollant. Sed hae dubitationes facile solvuntur: et quae ex Platonis reprehensione ducitur dubitatio, haud difficilem habet responsionem. Hic enim Anaxagoram reprehendit de alia re, non de negata aut labefactata immortalitate: quam si negasset aut labefactasset, Plato, in hoc ipso argumento et in ipsa Anaxagorae reprehensione versans, illud addere et commemorare non omisisset. Quod autem ex Scriptore de Plac. Phil. repetitur dubium, critica animadversione diluitur. Prior locus est IV. 3: οἱ δ' ἀπὸ Ἀναξαγόρου ἀεροειδῆ ἔλεγόν τε καὶ σῶμα· i. e. „*Anaxagorei autem dixerunt animam esse aëream et corpus.*“ Atqui Stobaeus in Eclog. Physic., qui ex iisdem fontibus sua hausit, *corpus* omittit, ita quidem, ut appareat eum habuisse veterem codicem pleniorem: ita enim refert pag. 93. *Ἀναξαγόρας, Ἀναξιμένης, Ἀρχέλαος, Διογένης, ἀεροειδῆ.* i. e. „*Anaxagoras, Anaximenes, Archelaus, Diogenes, dixerunt animam esse aëream.*“ Porro Aristoteles de Anima I. 2. 29. eum in eorum genere ponit, qui Animam tribus illis proprietatibus definierunt, *motu*, *sensu*, et *ἀσωμάτῳ* i. e. *absentia corporeae concretionis*. Et hoc quidem satis est ad refellendum priorem locum, quo traditur, Anaxagoram dixisse, *animam esse corpus*. Posterior locus operis de Placit. Phil. V. 25. hic est, ubi Anaxagorae opinio de somno refertur, et hoc adjungitur, *εἶναι δὲ καὶ ψυχῆς θάνατον τὸν διαχωρισμόν·* Haec verba torserunt cum interpretes doctos ejus operis, tum Stanlejum Hist. Phil. T. I. p. 104: et Bruckerum Hist. Crit. Phil. T. I. p. 514.

Accedit alia difficultas, a viris illis non observata, quod compilator operis de Placitis Phil., qui sub nomine Galeni latet, idem iisdem verbis de Anaxagora prodit, Tom. IV. pag. 437. Edit. Basil. Sed utroque loco aliquid corruptelae subesse, facile vident, qui usum habent Graecae dictionis. Neque hoc alius quisquam veterum de Anaxagora perhibuit, neque conciliatur cum reliquis ejus placitis, *separationem esse animae mortem.* Haec enim est sententia horum verborum, quae contra Graecae orationis leges in aliam sententiam interpretari conatus est Bruckerus. Nos vero ipsa totius loci ratione et connexione in eam conjecturam inducimur, ut putemus, vocem *σώματος*, quae mox sequitur, a librario vetere omissam esse, ac scriptorem ita reliquisse, *εἶναι δὲ καὶ τὸν θάνατον ψυχῆς διαχωρισμὸν καὶ σώματος·* i. e. *et vero mortem esse solutionem animae a corpore.* Iam ergo, confutatis dubitationibus istis, videamus ex certioribus monumentis, quae fuerit Anaxagorae sententia. Aristoteles, idem gravissimus et antiquissimus auctor, Libro I. cap. II. de Anima, haec ejus placita memorat, quae nos Latine referamus: „*Anaxagoras* (inquit § 9.) *animam dixit esse illud, quod moveat; et alii similiter statuunt, quibus quidem placuit Universum moveri a mente.*" Porro (§ 10.) „*Anaxagoras non magnopere mentem ab anima distinguit: multis enim locis mentem appellat caussam Boni et Recti: aliis vero locis perhibet, mentem idem esse atque animam; mentem enim in omnibus animalibus inesse, et magnis et parvis, et vilioribus et honestioribus.*" Deinde (§ 32.) „*Unus Anaxagoras mentem dicit esse expertem patiendi, et nihil commune habere cum reliquis elementis.*" Conjungatur alia Anaxagorae mentio eodem capite § 21., et Lib. III. cap. V. § 4. et 12. Denique Stobaeus Eclog. Phys. p. 93. eum

in iis ponit, qui statuunt „*mentem extrinsecus in corpus inseri.*“ Notandum vero est, *mentem* et *animam*, *νοῦν* et *ψυχὴν* a Graecis Philosophis ita distingui, ut haec sit pars deterior animi, illa pars praestantior; haec animalis, illa rationalis habeatur. Notandum etiam, abjudicandam esse Anaxagorae a Pseudo-Plutarcho et Stobaeo tributam opinionem, *animam esse ἀεροειδῆ, aërei generis*: quippe gravior est Aristotelis auctoritas, qua constat, Anaxagoram statuisse, *animam nihil commune habere cum reliquis elementis.* Et illa opinio *de animae aërea natura* falso ad eum relata est ab aliis, qui in hunc errorem inducti sunt prava conclusione, quum cogitarent, Anaximenem statuisse *Deum esse infinitum aërem*, Anaxagoram autem ejus discipulum *animas* dixisse *partes Divinae mentis esse.* Verum quidem utrumque: sed perperam inde collegerunt, Anaxagorae, ut Anaximeni, placuisse, Deum esse infinitum aërem, et animas proinde aërii generis esse. Quod si ergo ex iis, quae protulimus, conclusionem ducamus: quod si etiam reputemus, nil monitum esse a Veteribus de dissensu Anaxagorae a Thalete in sententia de Animorum immortalitate: hoc omnino videtur ejus placitum fuisse: „*animas et hominum et reliquorum animantium partes esse mentis illius summae et creatricis, seu Dei; igitur non cum corpore exstingui.*“ Possit quis huc revocare dictum ejus, quod est apud Diog. Laërt. II. 7. *Interrogatus a quodam, „nullane tibi cura patriae est?“ „mihi vero, inquit, et maxima quidem:“ monstrans digito coelum.* Sed apophthegmatum incerta est fides, et plerumque ad vulgi captum, non ex doctrina, seu systemate, pronunciantur. Quare malim, si quid praeterea opus sit auctoritate, discipulum ejus Euripidem, de scena Philosophum, adhibere; apud quem frequentes sunt sententiae *de ani-*

ma post corporis mortem vigente et cogitante. De quo quidem argumento nobis non dicendum est post egregiam disputationem Valckenarii, viri summi, in Diatribe ad Euripidis Fragmenta cap. VI. p. 54. et seq.

Alter fuit Anaximenis discipulus DIOGENES Apolloniates, qui, magistri exemplo, aërem pro rerum principio ac Deo habuit. Itaque et Animam aërem esse statuit: ut diserte testatur Aristoteles de Anima Lib. I. cap. II. § 23. „*Diogenes, ut alii quidam, statuit animam esse aërem; quippe qui putaret, aërem esse cum omnium subtilissimum, tum principium: et propterea animam praeditam esse cognitione et motu: cognitione quidem, quia aër omnium primum esset: motu autem, quia aër subtilissima esset omnium rerum.*“ Hunc locum non memoravit Bruckerus Hist. Crit. Phil. T. I. p. 517. ubi de Diogenis placitis agit: contra ex Scriptore de Placitis Phil. IV. 5. et V. 15. refert Diogenem statuisse: „*Animam habitare in arteriosa cordis cavea, quae sit spiritualis: et animalia nasci inanimata, atque insitum calorem, simul atque natum sit animal, animam in pulmones attrahere.*“ Horum igitur posterius perperam redditum est; nam nec in Graecis hoc est verbis, et ea ex Pseudo-Galeno corrigenda esse, recte monuit Corsinus, ita ut sensus sit, non *animam*, τὴν ψυχήν, quod nec in Plutarcho legitur, sed *frigidum*, τὸ ψυχρόν, *in pulmonem attrahi.* Et cum Pseudo-Plutarchus non significet, cujus Diogenis hae sint opiniones, eaedemque minime abhorreant a Stoicorum doctrina, contra quam putavit Bruckerus, ut infra videbimus: haec igitur cum ita sint, arbitror, has opiniones potius Diogenis Babylonii Stoici, quam hujus Apolloniatae, fuisse. Ergo et ex reliqua Diogenis doctrina et loco Aristotelis colligitur, hanc fuisse illius sententiam: „*animam, quia movendi et*

cogitandi vim habeat, partem esse aëris illius, qui principium rerum ac Deus esset; igitur non cum corpore exstingui."

Ultimus in hac Ionicorum successione fuit Socratis magister ARCHELAUS, qui quid peculiariter de hoc argumento senserit, a certis quidem auctoribus non traditum est. Nec tamen repugnem Bruckero, qui ex Pseudo-Origine hanc ei tribuit opinionem, *mentem omnibus innatam esse animalibus; nam et corpora omnia uti mente, alia citius, alia tardius*: vid. Origen. Philosophumen. cap. IX. p. 890. Convenit enim hoc cum reliquorum Ionicorum doctrina. De Animae vero post hanc vitam statu, non dissensisse videtur a magistro Anaxagora; quippe nec reliqua ipsius placita eum dissentire cogebant, nec Veteres hujus dissensus mentionem fecerunt.

Itaque, si ex iis, quae hactenus disputavimus, certa conclusione Ionicorum de Animae post mortem statu opinionem colligere velimus, reperiemus, eam huc redire: „*Animam hominum esse partem mentis illius divinae, quae omnia permearet atque animaret; igitur Animam post corporis mortem superesse propterea, quia pars sit illius mentis divinae.*" De ipsa vero conditione vitae post hanc mortem, aut nil prodiderunt, aut nil proditum ad nostram memoriam venit. Illud tamen, quamquam non diserte pronunciatum est ab illis, tamen et consequitur et intelligitur ex iis, quae pronunciata sunt, *Animabus conscientiam sui et quasi personam constituram, nec eam absumtum iri reditu earum ad divinam naturam.* Ceterum Ionici non, prouti postea Pythagorici et Platonici, Animae immortalitatem tamquam fundamentum doctrinae suae celebrarunt. Sed tamen eam tenuerunt, quippe quae con-

sequeretur ex ipsorum doctrina de Principiis naturae, in qua potissimum elaborabant.

Atque haec quidem, deperditis omnibus Ionicorum scriptis, ex posterioribus auctoribus collecta, et, quoad ejus fieri potuit, ad probabilem fidem adducta sunt.

S E C T. II.

De Pythagoricis Philosophis.

Sequitur, ut videamus de PYTHAGORA, qui doctrinam de Animorum immortalitate ad summam auctoritatem celebravit. Et quandoquidem vetustissimorum Pythagoreorum de hoc argumento scripta perierunt, et, quae de ipsorum et magistri placitis feruntur, ita turbata sunt a posterioribus scriptoribus, ut fabulis quam vero similiora videantur; operam dabimus, ut ea, quae ad immortalitatem Animorum pertinent, critica ratione delecta, breviter exhibeamus. Primum omnium sectae hujus consilium significandum est ex ipsius origine. Habuit Pythagoras magistros duplicis generis in Philosophia; alios, Theologos, Pherecydem et forte Epimenidem: alios, Ionicos Philosophos, vel Thaletem vel Anaximandrum. Atque ex his duabus disciplinis eum suam disciplinam constituisse, haud difficile est ad animadvertendum. Videamus, quid inter Theologos et Ionicos intercesserit, atque hoc discrimen patefaciamus ex Plutarcho, prudentissimo auctore, qui ita pronunciat in libro de Oraculorum Defectu, Tom. II. pag. 436. „*Omnino quum duae sint omnis ortus caussae, (sc. mens agens et materia patiens) antiquissimi Theologi (sc. Orphici) et Poëtae solam praestantiorem celebrarunt, et omnibus rebus explicandis hoc pervulgatum*

dictum (s. Orphicum) adhibuerunt: Ζεὺς ἀρχή, Ζεὺς μέσσα, Διὸς δ' ἐκ πάντα πέλονται· i. e. *„Principium Jupiter, medium Jovis, omnia ab ipso;" ad naturales autem ac necessarias caussas numquam accesserunt. Qui vero postea fuerunt, et Physici (i. e. Ionici) dicti sunt, a pulcherrimo illo et divino caussarum principio aberrarunt: omnia corporibus eorumque affectionibus, collisionibus, mutationibus, mixtionibus tribuerunt. Quo fit, ut utrorumque ratio imperfecta sit; quum hi (Physici) caussam efficientem ac finalem, illi (Theologi) caussam materialem et instrumentalem, ignorent vel negligant."* Igitur Pythagoras utrorumque et bona sequi et mala fugere studuit; ita quidem maxime, ut utroque caussarum genere uteretur. Et a Theologis quidem retinuit Deorum ac Daemonum in rebus humanis vim et efficaciam, eorumque placandorum rationem; divinationem, Animi purgationem, praemia et poenas post hanc vitam: a Physicis autem assumsit naturae explicationem, ut in rerum caussis reddendis non Deum ex machina induceret, sed vim rationemque materiae et rerum cogitantium aperiret. Ceterum hac etiam ratione Pythagoras a Thalete diversus fuit: quod hic proprie Physicus fuit, et in rebus existentibus, corporeis, et singularibus versatus est: hic Metaphysicus, et ab universalibus ideis et remotis a corporea natura notionibus ad interiorem naturae cognitionem proficisceretur. Immortalitatem quidem Animorum a Pherecyde celebratam Ionicorum rationibus accommodavit et confirmavit. Cicero solum nominat Pherecydem: quod, ut jam diximus, Ionici in hoc loco non praecipuam operam posuissent, nec inde famam consecuti essent: „*Quod literis exstet* (inquit Tusc. I. 16.) *Pherecydes Syrius primum dixit animos esse hominum sempiternos. — Hanc opinionem discipulus*

ejus Pythagoras maxime confirmavit." Sed Ionicae doctrinae vestigia sponte apparent. Nam Pythagoras, quum statueret, esse Animum aethereum igneumve per totam naturam diffusum, hoc simul statuit, *animos rerum cogitantium ex eadem divina natura decerptos.* Auctores hujus sententiae habemus cum alios, tum Ciceronem: veluti de Senect. 21. „*audiebam Pythagoram, Pythagoreosque, incolas paene nostros, qui essent Italici philosophi quondam nominati, numquam dubitasse, quin ex universa divina mente delibatos animos haberemus.*" De Nat. Deor. I. 11: „*Pythagoras censuit (Deum) animum esse per naturam rerum omnem intentum et commeantem, ex quo nostri animi carperentur.*" ad quem locum videndus Davisius, qui plura protulit. Non est, quod de Pythagorae doctrina de Deo multa dicamus; satis est ad nostrum institutum, *animos esse immortales, siquidem sint partes substantiae divinae*: conferatur Diogenes Laërtius VIII. 28. ad eumque locum Menagius. Sed Anima humana non ex sola substantia divina constat: nam duas habet partes, meliorem ac rationalem, deteriorem atque irrationalem: ut Pythagorae sententiam memorat Cicero Tusc. IV. 5. et alii, quos ibi laudat Davisius. Quibus adjungendus Pythagoreus Timaeus Locrus in libello de Anima Mundi p. 555. (edit. Platon. Lugdun.) qui ait: „*animae humanae alia pars est melior, rationalis, intelligens: alia pars deterior, irrationalis, insipiens. Melior est τᾶς ταυτῶ φύσιος, id est, ex substantia naturae immutabilis sibi semper constantis! ea in capite collocata est, ut ei reliquae partes serviant. Deterior est ἐκ τᾶς τῶ ἑτέρω, id est, ex substantia naturae mutabilis et inconstantis: ejusque duae sunt partes: altera irascens, quae circa cor habitat, altera concupiscens, quae*

circa jecur habitat." Hujus igitur duplicis materiae temperamento et harmonia constitutam Animam definiverunt *numero, qui se ipse moveat.* Nam et alias res rerumque principia numeris significabant: Deum quidem, tamquam primam caussam agentem, vocabant *monadem*; materiam vero, tamquam secundo loco positam patientem caussam, appellabant *dyadem* i. e. dualitatem. Ita prodidit Scriptor de Placit. Phil. I. 7. et disertius etiam Diogenes Laërt. VIII. 25. qui ejus rei testem laudat Alexandrum Polyhistorem, gravem et antiquum, sed deperditum, Historiae Philosophicae auctorem. Sed non est, quare de Pythagoricis numeris alia adferamus: videamus de Animae post hanc vitam statu. Igitur Animae pars melior est immortalis, deterior vero mortalis; non quidem ita, ut post mortem statim exstinguatur, sed ut exstingui tamen possit et post multos annorum circuitus intereat, melioremque partem vivam puramque relinquat: videatur Jamblichus ap. Stob. Eclog. Phys. p. 144. et seq. Proclus Comment. in Plat. Tim. p. 311. Ex eaque Pythagoreorum opinione fluxit illud Virgilii egregium dictum Aen. VI. 745.

Donec longa dies, perfecto temporis orbe,
Concretam exemit labem, purumque reliquit
Aetherium sensum, atque aurai simplicis ignem.

Jam vero Anima ex corpore excedens similitudinem retinet et figuram corporis: ut de Pythagoreis refert idem Alexander Polyhistor apud Diog. Laërt. VIII. 31. Et haec figura adhaeret non meliori parti, quae intelligibilis est, sed deteriori, quae crassior est et sub sensus corporis cadit. Ceterum opinionem, de Anima corporis figuram retinente, quae jam antiquissimis temporibus in vulgi superstitione valebat, Pythagoras non ita simpliciter et ἀφιλοσόφως accipiebat, sed cum doctrina

sua conciliabat. Nam primum, hanc Animae partem ex materia volebat propterea constare, ut ejus interventu pars melior cum corporibus agere posset. Deinde, haec ipsa deterior et irrationalis atque adeo materialis pars per totum corpus erat distenta, atque ita ejus figuram assumebat: quale postea Democritus, magnus pro illa aetate physicus, statuit; et ad Philosophiae rationem explicare tentarunt Veteres, quos de hac opinione memorat Editor Libelli Plutarchei de Sera Numinis Vindicta pag. 97. et seq. Sed videamus reliqua Alexandri dicta apud Diog. Laërtium. „*anima ex corpore expulsa* (hic enim est sensus verbi ἐκριφθεῖσα. de quo fluctuarunt Aldobrandinus et Bruckerus T. I. pag. 1091) *in terra per aërem vagatur, figuram corporis retinens: Mercurium autem custodem esse animarum, et propterea vocari Ductorem, Janitorem, et Terrenum: quod is adducit animas a corporibus terra marique. Et puras quidem in locum altissimum deduci: impuras autem nec puris nec invicem appropinquare, sed a Furiis adstringi vinculis, quae nullo modo perfringi possent.*" Ita vertendus hic locus, quem nonnullis partibus male cepit Interpres. Neque vero hic unus est status impurarum Animarum, nam migrandum iis est per varia deinceps corpora vel hominum vel animalium, donec temporis constitutum circuitum expleverint. Haec est celebrata illa *Metempsychoseos* nomine Pythagorae opinio, quam frequenter memorant Veteres. Refert ipsius cum Leonte Phliasio colloquium Cicero Tusc. V. 3. quod habet locum, qui ad hanc opinionem pertineat, quum ait „*nos quasi in mercatus quandam celebritatem ex urbe aliqua: sic in hanc vitam ex alia vita profectos esse.*" Quis porro adeo a literis remotus est, ut ignoret nobilem

illum Ovidii locum, Metam. XV. 152. quo Pythagoras ad discipulos dicens inducitur:

O genus attonitum gelidae formidine mortis!
Quid Styga, quid tenebras, quid nomina vana timetis,
Materiem vatum, falsique piacula mundi?
Corpora sive rogus flamma, seu tabe vetustas
Abstulerit, mala posse pati non ulla putetis!
Morte carent animae: semperque, priore relicta
Sede, novis habitant domibus, vivuntque receptae.
Ipse ego, nam memini, Trojani tempore belli
Panthoides Euphorbus eram: cui pectore quondam
Sedit in adverso gravis hasta minoris Atridae:
Cognovi clypeum, laevae gestamina nostrae,
Nuper Abanteis templo Junonis in Argis.
Omnia mutantur, nihil interit, errat et illinc
Huc venit, hinc illuc, et quoslibet occupat artus
Spiritus: eque feris humana in corpora transit,
Inque feras noster: nec tempore deperit ullo.
Utque novis fragilis signatur cera figuris,
Nec manet ut fuerat, nec formas servat easdem,
Sed tamen ipsa eadem est: animam sic semper eandem
Esse, sed in varias doceo migrare figuras.

Locum, quamvis notum, attuli, cum auctoritatis, tum animadversionis, caussa. Nam primum quidem animadvertendum, eam ab Ovidio tribui sententiam Pythagorae, *vanas esse Poëtarum fabulas de Styge et Inferis.* Assentior, Esoterice ita sensisse Pythagoram: Exoterice ita statuisse, non assentior. Nam et ipse narravit, se apud inferos fuisse, poenasque ac supplicia malorum vidisse: quod apud Diog. Laërt. produnt auctores minime contemnendi Hieronymus et Her-

mippus, VIII. 21. 41. Et Pythagoreos reliquos ab his fabulis non alienos fuisse, videbimus infra, ubi de Empedocle ac Timaeo dicemus. Et prudens scriptor Plutarchus in libro de Genio Socratis T. II. p. 580. notat, „*Philosophiam a Pythagora repletam et quasi inflatam fuisse fabulis, apparitionibus, et superstitione.*" Deinde illud etiam animadvertendum, Ovidium in eo a Pythagorae sententia aberrare, quod hanc Animarum per corpora migrationem sempiternam esse statuit, ita ut nullae sint Animae, quae aliquando ab ea cessent. Atqui constat, eam fuisse Pythagorae opinionem, *puras animas non amplius in corpora inclusum iri, sed in altissimum locum vel in deorum genus abituras.* Testes habemus cum alios, tum Alexandrum Polyhistorem supra laudatum, et Auctorem aurei carminis, vulgo ad Pythagoram relati; qui Auctor, quisquis tandem fuit, certe ab antiquitate haud exiguum habet momentum. Ejus haec est sententia in fine carminis:

Ἢν δ᾽ ἀπολείψας σῶμα ἐς αἰθέρ᾽ ἐλεύθερον ἔλθῃς,
Ἔσσεαι ἀθάνατος θεὸς, ἄμβροτος, οὐκ ἔτι θνητός·

i. e. „*Si autem, relicto corpore, in liberum aetherem perveneris, eris immortalis Deus, sine labe, nec morti obnoxius.*" Denique, ut diximus, auctoritatis caussa protulimus Ovidii locum: in qua quidem parte duo sunt probe distinguenda: alterum, *de ipsa opinione Metempsychoseos:* alterum, de illo mirabili Pythagorae commento, quo pronunciavit, *se recordari, in quibus antea hominum corporibus habitasset.* Ac de hoc quidem commento operae pretium est videre, qua auctoritate tribuatur Pythagorae. Igitur non putandus est Ovidius ipse hoc, poëtarum more, finxisse; quippe fuit haec pervulgata fama, et paulo ante eum Horatius

eam secutus erat, Carm. I. Od. 28. Scriptores autem ejus rei antiquissimi, quod quidem constet, Aristotelis fere aequales fuerunt. Sunt quippe deperditi, et ex posteriorum tantum mentione cogniti: Dicaearchus et Clearchus, apud Gellium Noct. Att. IV. 11: et Heraclides Ponticus, apud Diog. Laërt. VIII. 4. Priores duo prudentes fuerunt et eruditissimi auctores: posterior ipse quoque magnopere eruditus, sed fabulis ac superstitioni deditus. Apparet ergo, hanc famam fuisse valde antiquam; nec enim sine antiquitatis auctoritate scripto eam prodidissent Dicaearchus et Clearchus; sed, quum non constet, utrum eam retulerint tamquam *quae vulgo feratur*, an tamquam *quae certo referenda sit ad Pythagoram*; non possumus ipsi statuere, tribuendumne sit illud commentum ipsi Pythagorae, an posteriores Scriptores de ipso finxerint. Neutrum abhorret a verisimilitudine. Nam nec Pythagoras omnem ab Institutis suis repudiavit superstitionem, ut supra monuimus. Et similia de sua ipse transmigratione postea jactavit Empedocles, quae fortasse, ut alia Empedoclis, per errorem posteritatis in Pythagorae nomen translata sunt. Videamus jam de ipsa opinione *Transmigrationis Animarum*, quam quin tenuerit Pythagoras, nullo modo dubitari debet: adeo constans est totius antiquitatis consensus. Sed an ipse ejus sit inventor nec ne, non satis convenit inter Scriptores. Diog. Laërt. inventionis laudem Pythagorae tribuit VIII. 14. πρῶτόν τέ φασι τοῦτον ἀποφῆναι, τὴν ψυχὴν, κύκλον ἀνάγκης ἀμείβουσαν, ἄλλοτε ἄλλοις ἐνδεῖσθαι ζώοις· i. e. „*Dicunt eum primum pronunciasse, Animam, quum per circulum necessitatis deinceps permeet, variis vario tempore illigari animantibus.*“ Ita vertendus hic locus, quem non accurate reddidit Interpres. Herodotus hanc laudem Aegyptiis vindicat: cujus verba Latine referamus:

II. 123. „*Fuerunt quoque primi Aegyptii, qui dicerent, Animam hominis esse immortalem, post corporis vero interitum in aliud deinceps nascens animal immigrare: cumque per omnia terrestria, marina et volucria animalia circuitum fecisset, eam iterum nascentem in hominis corpus immigrare: et hunc ab ea circuitum confici trium millium annorum spatio.*" Herodoti auctoritatem praeferendam esse auctoritati Diogenis, praesertim testes nullos excitantis, non est dubium. Addit enim ipse Herodotus, tamquam testimonium sententiae suae, „*Hoc placito, tamquam suo et proprio, quidam Graeci usi sunt, alii antiquiore, alii recentiore tempore: quorum ego nomina, quamquam scio, tamen non memoro.*" Sit igitur Herodoti potior sententia; tamen caveamus, ne plus ei tribuamus quam ipse voluit. Si quid enim video in Grammatica interpretatione, non necesse est, ut hic sit sensus, *Aegyptios singulas has opiniones primum protulisse*; sed *universas ab illis ad hanc doctrinam conformatas esse*: ut adeo illud voluerit Herodotus, „*Aegyptios primos dixisse, Animam, quum sit immortalis, in alia deinceps corpora immigrare atque iterum in humanum corpus redire; et hunc circuitum absolvi trium millium annorum spatio:*" et sint Aegyptii non tam Immortalitatis quam Metempsychoseos auctores. Sed hoc, utcumque accipiatur, non magnopere ad hujus quaestionis caput pertinere arbitror. Illud magis quaerere convenit, utrum Esoterica an Exoterica fuerit haec Pythagorae sententia. Mihi quidem Esoterica et ad systema, s. interiorem doctrinam, pertinuisse videtur; quamquam Exotericum quoque usum habuit, veluti ad homines cogitatione status futuri meliores reddendos, et opinione communionis, quae inter hominum brutorumque genus intercederet, ab anima-

lium esu absterrendos. Quare, si cognoverimus, quomodo haec sententia cum reliquis Pythagorae placitis conjuncta fuerit, non dubitabimus, quin fuerit Esoterica. Est vero ejusmodi conjunctio et consequentia sententiarum: „*Deus est animus per totam rerum Naturam diffusus: Ipse est omnium primus, caussa efficiens, intelligens: Materia est, secundo loco, caussa patiens, bruta et cogitationis expers: Animae hominum compositae sunt ex parte rationali et irrationali; rationalis desumta est a Dei substantia, irrationalis a materia. Animae non cum corporibus pereunt: sed partim ad divinam substantiam, unde venerant, redeunt: partim poenas solvunt malefactorum, vel apud inferos, vel in aliis corporibus cum hominum tum brutorum. Nam et brutorum animae ex duabus partibus, rationali et irrationali, constant; quippe apparent in eorum factis non tantum iracundia et concupiscentia, sed intelligentia quoque ac ratio. Igitur rationalis et intelligens Animae pars, postquam purgata fuerit, tandem ex corpore humano ad Deum redibit, eritque ipsa divini generis.*“ Et haec quidem sunt, quae, vetustissimorum Auctorum fide, Pythagorae tribui possint. Nam potest illa sententia aliis quoque rationibus ad majorem verisimilitudinem explicari: sed hoc a posterioribus demum, in primis a Platone, factum est. Et quae in hanc rem a recentioribus Veterum, veluti Iamblicho et similibus, dicta sunt, noluimus promiscue adhibere huic disputationi; quandoquidem constat, eos Pythagorica et Platonica placita confudisse. Itaque satis apparere arbitror, quae fuerit Pythagorae sententia, et quibus partibus ab Aegyptiorum ratione dissenserit.

Exposita ipsius Pythagorae sententia, videamus breviter de discipulis ejus ac successoribus.

Alcmaeon, Crotoniates, qui juvenis senem Pythagoram audivit, primus φυσικὸν λόγον, i. e. *librum de natura rerum*, scripsisse dicitur a Favorino apud Diog. Laërt. VIII. 83. et Clemente Alexandrino Stromat. VIII. p. 308. Quod ita videtur accipiendum, *ut ex Pythagoreis hic primus fuerit, qui talem scriberet librum;* siquidem vera sunt, quae supra obvervavimus de Pherecyde et Anaximandro, qui idem argumentum scripto mandasse dicuntur. Ex hoc libro servatus est locus de Animae immortalitate. Dictum Alcmaeonis memoratur a Diogene Laërtio VIII. 83. ἔφη δὲ καὶ τὴν ψυχὴν ἀθάνατον, καὶ κινεῖσθαι αὐτὴν συνεχῶς ὡς τὸν ἥλιον· i. e. „*dixit etiam animam esse immortalem et semper moveri, ut Solem.*" Consentit Stobaeus Eclog. Phys. p. 93. „*Alcmaeon Animam dicit esse naturam, quae se ipsa moveat et semper moveatur: propterea eam immortalem et Diis simillimam esse putat.*" His duobus auctoribus solis nititur Bruckerus Hist. Crit. Phil. T. I. p. 1133: quorum fides profecto non ab omni parte firma haberi potest, quum ipsi hujus sententiae nullos adducant testes. Quare confirmemus eam graviorum Scriptorum testimoniis. Aristoteles de Anima Lib. I. Cap. II. § 25. παραπλησίως δὲ τούτοις καὶ Ἀλκμαίων ἔοικεν ὑπολαβεῖν περὶ ψυχῆς· φησὶ γὰρ αὐτὴν ἀθάνατον εἶναι διὰ τὸ ἐοικέναι τοῖς ἀθανάτοις· τοῦτο δὲ ὑπάρχειν αὐτῇ, ὡς ἀεὶ κινουμένῃ· κινεῖσθαι δὲ καὶ τὰ θεῖα ἅπαντα συνεχῶς ἀεὶ, σελήνην, ἥλιον, ἀστέρας καὶ τὸν οὐρανὸν ὅλον· i. e. „*Similiter his de Anima sensisse videtur Alcmaeon: dicit enim, eam esse immortalem, propterea quod similis sit immortalibus: idque in eo positum esse, quod semper moveatur; nam et Divina omnia continuo semper moveri, Lunam, Solem, stellas, et totum coelum.*" Boëthus, cujus locum memorat Porphyrius apud Eusebium Praep.

Evang. XI. p. 555. εἰς ὅπερ ἀπιδὼν καὶ ὁ Κροτωνιάτης φυσικὸς εἶπεν ἀθάνατον αὐτὴν οὖσαν, καὶ πᾶσαν ἠρεμίαν φύσει φεύγειν, ὥσπερ τὰ θεῖα τῶν σωμάτων· i. e. „*Huc etiam respiciens Crotoniates Physicus dixit, Animam esse immortalem, et natura sua omnem quietem fugere, prouti Divina corpora.*“ Theodoreti verba, memorata Menagio ad Diogenem Laërtium, supra in Thalete monuimus corrupta esse; quod idem nunc monendum de parte ea, quae ad Alcmaeonem pertinet: Ἀλκμὰν δὲ αὐτὴν αὐτοκίνητον εἴρηκεν· Legendum Ἀλκμαίων: i. e. „*Alcmaeon autem dixit Animam vi praeditam esse se ipsam movendi.*“ Ceterum hanc Alcmaeonis sententiam pervertit, ut solet, Vellejus Epicureus apud Ciceronem Nat. Deor. I. 11: et reprehendit Clemens Alexandrinus in Protreptico p. 43. D.

Haec de Alcmaeone. Nam qualem statum Animae post hanc vitam informaverit, non proditum reperimus; ut haud vana sit conjectura, eum non a Pythagora dissensisse.

Nec video, quare non eandem conjecturam sequar de HIPPASO, Metapontino, qui ipse quoque Pythagoram audivit. Ceterum ejus doctrina magnopere consensit cum Heraclitea, quae fuit patrona immortalitatis. Videatur Bruckerus T. I. p. 1136.

Magnum est nomen EMPEDOCLIS, qui Pythagoream doctrinam carminibus illustravit et ad plurimorum notitiam celebravit. Sunt, qui eum auctorem esse velint aureorum Carminum, quae ipsius Pythagorae nomine feruntur; de quo non statuimus. Sed, ut reliqua ejus Opera perierunt, ita satis fragmentorum superest, unde Viri sententia cognoscatur. Hunc forte quis putet Animum mortalem statuisse, inductus loco Ciceronis Tusc. I. 9. „*Empedocles animum esse censet cordi suffusum sanguinem.*“ At hoc non de ipso Animo, sed de

ejus sede, accipiendum esse, erudite ostendit Davisius ad illum locum. Et vero cum ipsius reliqua doctrina tum superstites Carminis partes evincunt, eum in primis vindicem immortalitatis fuisse. Nam primum quidem in eo consensit cum Pythagora, *Animam nostram esse partem divinae substantiae.* Audiamus Sextum Empiricum Adversus Math. L. IX. § 127. „*Pythagoras, Empedocles, et reliqua multitudo Italicorum, dicunt, non solum esse nobis inter nos aliquam et cum Diis conjunctionem, sed etiam cum brutis animantibus; Esse enim unum spiritum, qui animae instar totum Mundum pervadat et nos cum iis conjungat.*“ Ad quem locum consulendus est doctissimus Interpres. Hinc sequebatur, *Animos et antea fuisse, et postea futuros: nec quidquam interire, tantummodo mutari res, congregatione vel segregatione partium;* quod diserte testatus est versibus iis, quos servavit Plutarchus in Libro Adversus Colotem T. II. p. 1111, F. et 1113. D. *Sed, ut Anima, quum apud Deos degeret, ab iis in generationem et corpus veniat, caussa est peccatum, cujus luendi caussa ex coelo in exilium Terrae ejicitur, ibique per multa corpora migrans, diuturno aevi spatio in coelum tamquam in patriam redit:* Atque ita ipse prodebat Empedocles, *se exsulem in Terra degere.* Locus exstat apud Plutarchum in Libro de Exilio T. II. p. 607.

Ἔστιν ἀνάγκης χρῆμα θεῶν ψήφισμα παλαιόν,
Εὖτέ τις ἀμπλακίῃσι φόνῳ φίλα γυῖα μιήνῃ.
Δαίμονες οἵτε μακραίωνες λελόγχασι βίοιο,
Τρὶς μὶν μυρίας ὥρας ἀπὸ μακάρων ἀλάλησθαι·
Τῇ καὶ ἐγὼ νῦν εἰμὶ φυγὰς θεόθεν καὶ ἀλήτης·

i. e. „*Est hoc Necessitatis Fatum, Deorum antiquum decretum: ut, si quis Daemonum, qui longam*

vitae aeternitatem sortiti sunt, se ipse peccato, caede, inquinaverit, is triginta millia annorum, exul beatorum concilio, oberret. Ita et ego nunc a Diis exul oberro." Quae proxima sunt Plutarchi verba, explicationem habent hujus opinionis ductam ex ipsius Empedoclis aliis locis; quod vulgo non attenderunt Interpretes. Quare adferamus ea: „*Non se ipsum modo, sed ab ipso omnes reliquos homines, hic peregrinos et exules esse pronunciat. Nam dicit: Non sanguis vobis, o homines, non spiritus admixtus substantiam ortumque Animae praebuit: sed ex his corpus concretum est terrenum. Nativitatem autem Animae, quae aliunde huc venit, leniore nomine peregrinationem vocat: re vera autem exulat et oberrat, Divinis Decretis Legibusque agitata.*" Alium excitemus locum Empedoclis ex eodem Plutarcho de Iside et Osiride T. II. pag. 361. C. Ἐμπεδοκλῆς δὲ καὶ δίκας φησὶ διδόναι τοὺς δαίμονας ὧν ἐξαμάρτωσι καὶ πλημμελήσωσιν·

Αἰθέριον μὲν γάρ σφε μένος πουτόνδε διώκει,
Πόντος δ᾽ ἐς χθονὸς οὖδας ἀπέπτυσε, γαῖα δ᾽ ἐςαῦθις
Ἠελίου ἀκάμαντος, ὁ δ᾽ αἰθέρος ἔμβαλε δίναις·
Ἄλλος δ᾽ ἐξ ἄλλου δέχεται, στυγέουσι δὲ πάντες·

ἄχρις οὗ κολασθέντες οὕτω καὶ καθαρθέντες, αὖθις τὴν κατὰ φύσιν χώραν καὶ τάξιν ἀπολάβωσι· Quae ita vertit Xylander: „*Empedocles genios etiam poenas peccatorum delictorumque luere affirmat:*

In mare namque illos adigit vis aetheris urgens,
Exspuit in terrae pontus sola: terraque in almi
Lampada propellit solis: sol aetheris illos
Vorticibus celer immittit. Sic ordine longo
Unus post alium exosos scelerum excipit ultor.

Donec suppliciis expiati ac lustrati pristinae Naturae locoque suo restituantur." Idem Poëtae locus a Plutarcho in alio libro profertur, T. II. p. 830. Atque forte hinc Virgilius duxit illam in variis elementis purgationem Animae, Aen. VI. 740.

aliae panduntur inanes
Suspensae ad ventos: aliis sub gurgite vasto
Infectum eluitur scelus, aut exuritur igni.

His alia Empedoclis dicta de Animarum in corpora lapsu addere in promtu est: veluti apud Clementem Alexandr. Strom. L. III. p. 537. B. et L. IV. p. 479. C. et apud Hieroclem in Commentario in Aurea Carmina Pythag. p. 248. Sed haec significasse satis est. *Animam vero non solum in brutorum corporibus, sed in plantis, oberrare*, neque hoc suo exemplo intestatum reliquit. Ita est in dicto ejus, quod memorarunt cum alii tum Diogenes Laërtius VIII. 77: *καὶ τὴν ψυχὴν παντοῖα εἴδη ζώων καὶ φυτῶν ἐνδύεσθαι· φησὶ γοῦν*

Ἤδη γάρ ποτ' ἐγὼ γενόμην κοῦρός τε κόρη τε,
Θάμνος τ' οἰωνός τε καὶ ἐξ ἁλὸς ἔμπυρος ἰχθύς·

i. e. „*Et statuit, Animam variorum animalium plantarumque corpora ingredi: ait enim*

Nam, memini, fueram quondam puer atque puella,
Plantaque et ignitus piscis, pernixque volucris."

Ceterum, *Animas eorum, qui bene pieque vixerunt, ad Deos redire eorumque commercio ac consuetudine uti*, disertis pronunciavit verbis, quae servavit idem doctissimus Patrum Clemens Alexandrinus Strom. L. IV. p. 534. C. *φησὶ δὲ καὶ ὁ Ἐμπεδοκλῆς τῶν σοφῶν τὰς ψυχὰς θεοὺς γίνεσθαι, ὧδέ πως γράφων·*

Εἰς δὲ τέλος μάντεις τε καὶ ὑμνοπόλοι καὶ ἰητροὶ
Καὶ πρόμοι ἀνθρώποισιν ἐπιχθονίοισι πέλονται.
Ἔνθεν ἀναβλαστοῦσι θεοὶ τιμῇσι φέριστοι·

i. e. „*Dicit autem Empedocles, sapientum animas Deos fieri, ita scribens:*

Postremo vates, et qui hymnos carmine cantant,
Et medicique, ducesque viris mortalibus adsunt.
Hinc existunt Dii, sunt quorum maxime honores."

Atque, ut viri sapientes, vates, poetae, medici, civitatum gubernatores, in Deorum genus abeunt, et adeo Dii fiunt, ita *reliqui homines, qui juste sancteque vixerunt, fiunt convivae Deorum*: ut est apud eumdem Clementem Alex. Str. L. V. p. 607. B. *ἢν δὲ ὁσίως καὶ δικαίως διαβιώσωμεν, μακάριοι μὲν ἐνταῦθα, μακαριώτεροι δὲ μετὰ τὴν ἐνθένδε ἀπαλλαγήν, οὐ χρόνῳ τινὶ τὴν εὐδαιμονίαν ἔχοντες, ἀλλὰ ἐν αἰῶνι ἀναπαύεσθαι δυνάμενοι,*

Ἀθανάτοις ἄλλοισιν ὁμέστιοι· ἔν τε τραπέζαις
Ἐόντες ἀνδρείων ἀχέων ἀπόκληροι ἀπηρεῖς·

ἡ φιλόσοφος Ἐμπεδοκλέους λέγει ποιητική· i. e. „*Quod si vero etiam sancte justeque vitam peregerimus, erimus cum hic beati, tum illic beatiores post mortem, participes beatitudinis, non tempore sed aeternitate, quiescentes, convivae reliquorum Deorum mensis accumbentes, liberati et immunes ab humanis calamitatibus: ut est in philosophico Empedoclis carmine.*"

Ex his igitur apparet, Empedoclem Pythagorae quidem placita tenuisse, in explicanda vero conditione et ratione vitae futurae et Metempsychoseos nil magnopere novi attulisse, magis poëtam quam philosophum egisse, et veluti in loco poëticae licentiae accommodato

exultasse; ut probemus docti scriptoris, Simplicii, judicium, qui in Comment. ad Aristot. de Coelo p. 129. dixit, *Empedoclem docuisse μυθικώτερον ὡς ποιητής, fabulosius ut poëtam.*

Philolaus, Crotoniates, cui tribuitur inventio systematis, quod a Copernico celebratum est, magnus fuit in omni doctrinae genere vir, multaque scripta reliquit, quae postea Plato coëmisse dicitur. Haec quamquam ad unum omnia perierunt, non tamen est, quod dubitemus, quin de Animae immortalitate et migratione prodiderit. Nam et ipsa res verisimilis est, et conjecturam confirmat ejus mentio, quae exstat apud Clementem Alex. Str. III. p. 433. A. *ἄξιον δὲ καὶ τῆς Φιλολάου λέξεως μνημονεῦσαι· λέγει γὰρ ὁ Πυθαγόρειος ὧδε· Μαρτυρέονται δὲ καὶ οἱ παλαιοὶ θεολόγοι τε καὶ μάντεις, ὡς διά τινας τιμωρίας ἁ ψυχὰ τῷ σώματι συνέζευκται, καὶ καθάπερ ἐν σώματι τούτῳ τέθαπται·* i. e. „*Operae vero pretium est memorare sententiam Philolai. Ita enim pronunciat Pythagoreus ille: Testantur autem veteres quoque Theologi et Vates, animam luendae poenae caussa conjunctam esse cum corpore, et in corpore veluti sepulchro sepultam esse.*" Ex ejus libro *de Anima* fragmentum egregium servavit Stobaeus Eclog. Phys. Lib. I. p. 44. sed minus illud ad nostram disputationem accommodatum, quippe est de Anima mundi, non de Anima hominis.

Ocellus, Lucanus, quoque in hac schola excelluit; cujus an sit libellus *de Natura Universi*, qui hodieque ejus nomine fertur, sunt qui dubitent. Mihi quidem nil in eo esse videtur, quod ab illa aetate et persona Ocelli alienum sit, excepta Dialecto: quam si a recentiore quodam homine ex Dorica in communem versam esse dicamus, nil profecto dicamus, quod a verisimilitudine abhorreat. Ceterum de Animae immortali-

tate nulla magnopere est in libello mentio; nisi forte quis Caput secundum cum loco Philolai de Mundi Anima comparare et ad hoc argumentum torquere velit. Minus quidem obscura, nec tamen satis manifesta, hujus sententiae vestigia exstant in loco non integro ejusdem Ocelli ex Libro deperdito *de Lege:* quem locum servavit Stobaeus in Eclog. Phys. L. I. p. 32. Argumentum eo redit, „*Animam, quia semper moveatur, Divinitatis esse participem, et propterea Caussae et Gubernatricis auctoritatem obtinere.*"

Timaeus quoque, Locrus, nobilitatus est cum sua doctrina, tum Platonis studio, qui illius libello, *de Anima Mundi,* suum ipse de hoc argumento Dialogum accommodavit ac Timaei nomine inscripsit. Ejus placitum de duabus Animae partibus, Divina ac Terrena, supra memoravimus, quum de Pythagora diceremus. Sed hoc repetere nil attinet. Illud minime praetermittendum est, quid *de poenis post hanc vitam* senserit. Nam de hac opinione ita pronunciavit, ut *eam non ipse pro vera habuisse, sed ad terrendos malos inventam,* putasse videatur. Excitemus locum Latine versum, quippe longiorem; interjecta unica observatione ad emendandam corruptam vocem Graecam. „*Quod si vero quis durus et contemtor legum fuerit; is cum coërcendus erit poenis Legum, tum terrendus iis terroribus, per quos et a superis et ab inferis poenae denunciantur inexpiabiles improbis mortuis, aliaeque calamitates portenduntur: quas Ionicus poëta, Homerus, scelestos perpeti fingit* (ἐκ παλαιᾶς ποιεῦντα τὼς ἐναγέως· plerique Editores mendum subodorati sunt, novissimus vero eorum Batteuxius de hoc ne suspicatus quidem est: puto corrigendum ἐκπλᾶσαι ποιεῦντα i. e. *perpeti fingentem*). *Cujus ego consilium magnopere laudo. Nam, ut corpora sanamus asperis ac duris*

remediis, nisi vis morbi lenibus ac mollibus remediis cedere velit: ita quoque Animi falsis opinionibus coërcendi sunt, nisi veris sanisque obtemperent rationibus. Itaque necessario commemorandae sunt novae et inauditae poenae; Animas nimirum eorum in alia corpora immigrare; timidorum et delicatorum in corpora mulierum ad turpitudinem prostitutarum: crudelium vero et sanguinariorum Animas in corporibus ferarum punitum iri: libidinosorum, in formas suum vel aprorum: levium et vanorum, in avium volucrium species: pigrorum, inertium, imperitorum, stultorum Animas in piscium genus abire. Haec omnia in secundo Animarum circuitu a judice Nemesi decerni: quae ipsa ad hoc officium adhibeat terrenos daemones, vindices peccatorum, rerum humanarum inspectores, quibus Deus, omnium supremus, administrationem tradidit mundi compositi ex Diis, hominibus, et reliquis animalibus; quae omnia facta sunt ad optimam imaginem formae increatae et aeternae." Quis non putet, Timaeum Metempsychosim posuisse in fabulis, quae ad coërcendos vulgi animos inventae essent? Atque ita statuerunt non tantùm alii, quos sequuntur nuperrimi Gallici Interpretes Dargensius ac Batteuxius, sed qui hos doctrina multum superat Bruckerus Hist. Crit. Phil. T. I. p. 1093. Mihi vero aliter videtur. Nam primo, supra ostendimus, doctrinam de Metempsychosi apud Pythagoreos, non tantum Exotericam, sed Esotericam quoque fuisse, eamque a Platone et posterioribus probatam, subtilioribusque etiam rationibus confirmatam esse: quas verisimile est Platonem ex deperditis Pythagoreorum scriptis hausisse. Et si quis forte nobis opponere velit Aristotelem, qui opinionem *de Anima in quodvis corpus ingrediente* vocat *Fabulas Pythagoreorum*, de Anim. Lib. I.

Cap. III. § 25: nos hunc locum ita accipere debemus, ut Aristoteles, non, ut Pythagorei hanc opinionem pro fabula habuerint. Deinde, quum ipsa Timaei verba diligenter considero et ad Grammaticam interpretationem exigo, reperio, *falsas opiniones* dici, non Metempsychosim, sed Homeri figmenta de Inferis. Nam Timaeus, laudato demum Homero, progreditur ad Metempsychosim, his verbis: *λέγοιντο δ' ἀναγκαίως καὶ τιμωρίαι ξέναι* etc. i. e. *Dicantur vero etiam necessario novae poenae.* Itaque hic transitus distinguit antecedentia a sequentibus. Denique animadvertenda est significatio vocis *ἀναγκαῖος*, quae late patet, nec tantum complectitur illud, *ad quod faciendum cogimur*, sed illud etiam, *ad quod statuendum ipsa vi veritatis ducimur.* Ut adeo sensus sit, *dicantur vero etiam ex re et veritate novae poenae.*

Sed quid reliquos deinceps Pythagoreos, celeberrimos homines, enumerem, quorum cum scriptis dicta quoque de Animae immortalitate perierunt? quam quidem sententiam ab iis et retentam et illustratam fuisse, non est quod dubitemus. Defungamur Theanus, uxoris Pythagorae, sententia, quae exstat apud Clementem Alexandrinum Stromat. L. IV. p. 492. A. *Θεανὼ γὰρ ἡ Πυθαγορικὴ γράφει· Ἦν γὰρ τῷ ὄντι τοῖς κακοῖς εὐωχία ὁ βίος, πονηρευσαμένοις, ἔπειτα τελευτῶσιν, εἰ μὴ ἦν ἀθάνατος ἡ ψυχή·* i. e. „*Theano Pythagorica scribit: Esset enim re vera vita convivium improbis, qui moriuntur postquam omni malitiae dediti fuerunt; nisi anima esset immortalis.* Igitur videmus, hoc etiam immortalitatis argumentum apud eos valuisse, quod ducitur a Providentia Divina, quae bonis praemia, malis poenas, post hanc vitam statuisset.

Neque tamen praetermittendi sunt nobis alii ex eadem schola Poëtae, qui hanc sententiam carmine prodiderunt. Primus sit EPICHARMUS, patria Cous, sed Si-

culus appellatus, quod, juvenis in Siciliam delatus, ibi sapientiae laude floruisset. Hic ex Pythagorae schola profectus, quum nefas haberetur illius placita vulgare, invenit novum poëseos genus, quod Comoediae nomine celebratum est: ejusque poëseos opportunitate usus, Philosophiam in Theatro exhibuit. Statuit, *omnem, non tantum cogitandi, sed et sentiendi vim in solo Animo positam esse: Corpus ipsum ejusque sensus nil sentire.* Dictum ejus frequentatum est ab Antiquis: *Νοῦς ὁρῇ καὶ νοῦς ἀκούει, τ' ἄλλα δὲ τυφλὰ καὶ κωφά*. i. e. „*Mens videt, Mens audit, reliqua sunt caeca et surda.*" Vid. Plutarch. T. II. p. 336. B. Huc respexit Cicero Tusc. I. 20: „*ut facile intelligi possit, Animum et videre et audire, non eas partes, quae quasi fenestrae sint animi:*" ad quem locum consulendus est Davisius. Reprehendit illam opinionem Lucretius, III. 36.

Dicere porro, oculos nullam rem cernere posse,
Sed per eos Animum ut foribus spectare reclusis,
Desipere est.

Huic igitur placito consequens erat, *ut Animus ad vivendum adeo non corpore opus haberet, ut post illius mortem in Aetherem abiret ibique vigeret.* Verba Poetae, quibus haec sententia continetur, servavit Plutarchus in Consolatione ad Apollonium T. II. p. 110. A. *Καλῶς οὖν ὁ Ἐπίχαρμος, Συνεκρίθη καὶ διεκρίθη, καὶ ἀπῆνθεν ὅθεν ἦνθε πάλιν· γᾶ μὲν εἰς γᾶν, πνεῦμα δ' ἄνω· τί τῶνδε χαλεπόν; οὐδὲ ἕν·* ita enim bene hunc locum constituit Th. Gatakerus ad M. Anton. p. 225. qui plura aliorum in eandem sententiam collegit. Addamus aliud simile dictum servatum a Clemente Alexandrino, Stromat. L. IV. p. 541. C. *ἄγαμαι τὸν*

Ἐπίχαρμον, σαφῶς λέγοντα· Εὐσεβὴς νῷ πεφυκὼς οὐ πάθοις γ' οὐδὲν κακὸν κατθανών· ἄνω τὸ πνεῦμα διαμένει κατ' οὐρανόν· i. e. „*Placet mihi Epicharmus dicens: Si fueris animo pius, nil mali patieris mortuus, nam spiritus supra in coelo permanet.*"

Pindarum quoque Pythagoricam philosophiam secutum esse, constat cum ex ipsius scriptis tum aliorum testimoniis, in quibus sunt ubi diserte Pythagoreus vocatur: veluti apud Clementem Alexandr. Strom. L. V. p. 598. B. Quare non possumus facere, quin de eo dicamus, uti de Euripide quoque diximus: quamquam neutri vulgo in Philosophis locus datur. Ejus fuit in primis unum Carminis genus ad consolandos defunctorum amicos compositum, *Θρῆνοι* dictum, in quo plurimas de Immortalitate sententias prodidit. Atque hoc est genus, de quo Horatius in divina illa Ode II. Libri IV. canit:

Flebili sponsae juvenemve raptum
Plorat, et vires animumque moresque
Aureos educit in astra, nigroque
Invidet orco.

Sed ipsum Pindari in hoc genere opus quum perierit, colligamus quaedam ejus fragmenta, quae ad hanc sententiam pertinent. Et primo quidem, *hominum ac Deorum genus ex eadem origine prognatum*, ait in loco, quem servavit Clemens Alex., supra notato: "Ἓν ἀνδρῶν, ἓν θεῶν γένος· ἐκ μιᾶς δὲ ματρὸς πνέομεν ἄμφω τῆς ὕλης· i. e. „*Unum est, et hominum et Deorum, genus; et ex una materia, tamquam matre, utrique spiritum ducimus.* Deinde *Animae migrationem* celebravit, ut testis est Plato, qui ejus verba excitavit in Menone p. 16: quem nos locum Latine referamus: *Pro-*

nunciant poëtae, qui quidem divini sunt, et in iis quoque Pindarus, Animam hominis esse immortalem, et modo abire ex hac terra, quod vulgo MORI *vocamus, modo iterum redire in terram, quod* NASCI *appellamus, numquam vero interire: et propterea sancte justeque vitam esse degendam. Nam, ut ait Pindarus, a quibus Proserpina poenas exegerit antiqui peccati, post novem annos animos eorum denuo in vitae restituit lucem: inde nascuntur reges praeclari, fortes viri atque sapientes, quosque mortalis turba veneratur, Genii et magnanimi heroes.*" Multi exstant alii Poëtae loci, ubi piorum felicitatem impiorumque supplicia, poëtico more, describit: quos locos non referamus, sed notemus. Videatur igitur Ode Olympica II: Fragmentum apud Plutarchum T. II. p. 120: et apud Clementem Alexandr. Strom. L. III. p. 433. B. L. IV. p. 541. D. Quae fere imitando expressit Virgilius in libro sexto Aeneidis.

Dicitur etiam Pythagoreus fuisse AESCHYLUS, Tragicus, ut est apud Ciceronem Tusc. II. 9: de quo non est quod dicamus; quandoquidem, magis etiam quam Pindarus, in hoc argumento vulgarem opinionem et Poëtarum morem secutus est.

Constat, Pythagoreos in primis fuisse Orphei studiosos, ad ejusque auctoritatem multa ex suis placitis retulisse. Atque in hoc genere fuit CERCOPS, qui sub Orphei nomine carmen conscripsit, de ejus *Descensu ad Inferos*: quo in carmine poëticae fabulae cum Pythagorea doctrina conjunctae fuisse videntur. Conferatur Cicero de Nat. Deor. I. 38. Clemens Alexand. Strom. L. I. p. 333. A. Fabricius Bibl. Graec. T. I. p. 119, 120.

Itaque si ex sententiis dictisque Pythagoreorum, hactenus commemoratis, universae illius sectae placitum

de Animarum Immortalitate constituere velimus; reperiemus, illud fluxisse ex iisdem principiorum fontibus, quibus Ionici utebantur, a quibus Pythagorei in aliis quidem partibus dissenserunt, in hac fere cum iis consenserunt: *Deum esse caussam et efficientem et materialem Animarum, igitur et Animas permanere post mortem, quia originis essent praestantioris quam corpora et Divinae, et quia ipsae se moverent actionumque principium in se haberent: Totam rerum naturam esse animatam et permeari a substantia Divina; cujus quasi partes essent Animae nostrae.* Ceterum de statu et conditione futurae vitae, nil fere Ionici, multa Pythagorei prodiderunt; *transmigrationem quippe Animarum per varia corpora animalium, reditumque ad Divinum fontem statuerunt: eique sententiae Poëtarum de Inferis fabulas accommodarunt.* Porro, *rationem illam antiquissimam, et a Providentia Divina ductam, huic placito adhibebant, bene maleque factorum praemia poenasque post hanc vitam statutas esse.* Credibile est haec placita subtilius explicita confirmataque fuisse a Pythagoreis: sed rationum notitiam, cum ipsis eorum scriptis, temporum nobis injuria praeripuit.

S E C T. III.

De Eleaticis Philosophis.

Ex Pythagorae disciplina quaedam quasi propago exstitit secta Eleatica: cui nomen inditum est ab Elea, Graeca Italiae urbe, quam Latini Veliam dixerunt. Auctor ejus sectae fuit XENOPHANES, ex Ioniae urbe Colophone in Siciliam ac Pythagorae disciplinam delatus, quum antea Anaximandrum audivisset; ut quidem haud

sine verisimilitudine perhibetur. Nam ex utriusque sectae placitis novam ipse doctrinam confecisse videtur, quae paulatim deinceps ab ejus successoribus ad Ionicam et Physicam rationem traducta est. In primis in eo placito confirmando elaboravit, *Omnia esse unum*; in quo eum studio Parmenides ac Zeno seculi sunt. De Anima quid senserit, non satis constat. Unam reperio brevissimam hujus rei mentionem apud Diogenem Laërtium IX. 19. „*Animam esse πνεῦμα*": quae vox non accipienda est ex usu Alexandrinorum et Christianorum, qui postea invaluit. Neque etiam apertum est, nec monuit Diogenes, quid Xenophanes voce πνεῦμα significaverit. Ceterum, quum cogito de convenientia Xenophanis cum Ionicis, et cum Heraclito ac Stoicis, qui Animam similiter definiverunt; videtur mihi πνεύματος nomine significasse, motum aëris, seu naturam ex Universi Anima decerptam, movendi facultate praeditam: ut adeo huic placito consequens fuerit, *Animam non cum corpore interire*. Diserta quidem de Immortalitate sententia Xenophanis non exstat, et ex multis ejus de Philosophia carminibus non nisi paucissima fragmenta servata sunt.

Hujus discipulus PARMENIDES acceptam a magistro doctrinam paucis locis immutavit, ceterum ipsius exemplo carminibus illustravit: quorum nulla pars integra ad nostram venit aetatem. Sed nos, omissis reliquis Viri placitis, videamus de iis, quae ad nostram disputationem pertinent. Diogenes Laërtius IX. 21, 22. refert, eum statuisse: „*Duo esse Elementa, Ignem ac Terram: Ignem opificis, seu, caussae efficientis, Terram materiae locum obtinere.*" Hactenus omnia plana: et consentit cum hoc *Igne Opifice* definitio *Dei*, quae est apud Ciceronem de Nat. Deor. I. 11. *continens ardore lucis orbis, qui cingit coelum.* Quae

sequuntur apud Laërtium, sunt obscura et corrupta: *γένεσίν τε ἀνθρώπων ἐξ ἡλίου πρῶτον γενέσθαι· αὐτὸν δὲ ὑπάρχειν τὸ θερμὸν καὶ τὸ ψυχρόν, ἐξ ὧν τὰ πάντα συνεστάναι· καὶ τὴν ψυχὴν καὶ τὸν νοῦν ταὐτὸ εἶναι·* i. e. „*Generationem hominum ex Sole primum esse ortam. Solem ipsum calidum esse atque frigidum, ex quibus constant omnia. Animam ac Mentem idem esse.*" Ita est in Latina versione. Sed primum quidem assentiendum est viris doctis pro *ἡλίου* legentibus *ἰλύος*, *luto.* Deinde, *Solem ipsum et calidum et frigidum esse,* cum per se mirum est, tum connexionem loci turbat; quare pro *αὐτὸν* legam *αὐτῶν*, ut referatur ad *ἀνθρώπων·* Ita sensus loci hic erit „*Homines primum ex luto esse ortos: eorumque partes esse Calorem et Frigus, ex quibus omnia constent: Animam et Animum unum idemque esse.*" Mericus Casaubonus non animadvertit differentiam *Animi* et *Animae*, multaque ad hunc locum argutatur. Atqui ex pervulgata apud Philosophos loquendi consuetudine, *νοῦς* est *Animus, pars intelligens ac praestantior: ψυχὴ* vero est *pars deterior, qua vita animalis continetur.* Utramque pro una eademque a Parmenide habitam esse, certum est: nam Theophrastus, ex quo haec Parmenidis placita protulit Diogenes Laërtius, ipsos versus Philosophi servavit atque ita explicuit, *cogitationem et sensum eandem esse rem, eamque oriri ex justo temperamento Caloris et Frigoris.* Locum Theophrasti exhibuit H. Stephanus in Poësi Philosophica p. 46. Cui adjungendi sunt Aristoteles Metaphys. IV. 5. et qui memorantur ab Aldobrandino ad Diogenem Laërtium. Ceterum ex his omnibus hanc fuisse colligo Parmenidis opinionem: „*Animam constare non ex duabus partibus peculiaribus, prouti Pythagorei volebant, sed ex duabus partibus inter se commixtis, Calore et Frigore: quo-*

rum, Calor ab elemento venit eo, quod Caussa Efficiens ac Deus est, Frigus vero, seu Terra, ab elemento venit eo, quod materia et Caussa Patiens est. Itaque in cogitando idem est munus partis melioris, quae a Deo est, et partis deterioris, quae a materia est; atque adeo νοῦς et ψυχή, *seu Animus et Anima, idem sunt. Facultas haec cogitandi sentiendique, quae una eademque est, ita melior deteriorque fit, prouti in hac mixtura vel Calor vel Frigus abundaverit: melior quidem, si Calor, deterior vero, si Frigus abundaverit.*" Quae vero sit Principalis pars, quam in pectore habitare dixit, ut refert Plutarchus aut scriptor de Placitis Phil. IV. haud facile est ad animadvertendum. Sed quum de ipsa Animae Immortalitate nullum ad nostram aetatem proditum sit Parmenidis dictum; ex his, quae exposita sunt, et ex reliqua Viri doctrina ac fama, mihi quidem probabile videtur, eum *Animae immortalitatem tenuisse;* siquidem ejus meliorem partem ex Deo profectam esse statuit.

Parmenidis discipulus ZENO, Eleates, qui motum ex rerum natura sustulit, Animam, exemplo magistri, propius etiam ad corpoream naturam adduxit. Sententiam ejus de Animae natura prodidit Diogenes Laërt. IX. 29. „*Hominum genus ex terra natum est; et, ut universa rerum natura constat Calido et Frigido, Humore et Siccitate; ita Anima est harum quatuor partium mixtura et temperamentum, ita ut nulla earum ceteras superet.*" Utrum vero Calorem pro principio agente et Divina substantia habuerit, et adeo hanc Animae partem corpori exstincto superesse voluerit, et omnino quid de Animae Immortalitate senserit; in tanto veterum monumentorum naufragio statuere non licet.

Zenonis fuit auditor idemque Democriti magister LEUCIPPUS, qui plura etiam in hujus sectae placitis mutavit, et omnia ad Atomos revocavit. Ejus de Animae natura sententiam memoravit Aristoteles de An. Lib. I. Cap. II. § 4. „*Ajunt quidam, Animam praecipue et maxime illud esse, quod moveat: cumque putarent, illud, quod ipsum non moveatur, nec alias res movere posse, existimarunt Animam esse ex eo genere rerum, quae moverentur. Unde Democritus eam esse dixit Ignem quendam et Calorem: quum enim infinitae figurae et Atomi essent, eas, quae sint rotundae, vult esse Ignem et Animam: cujusmodi sunt in aëre pulvisculi et ramenta, quae cernuntur in radiis Solis per foramen in obscurum locum immissis. Horum farraginem dicit esse elementa totius naturae. Et ita quoque Leucippus.*“ Quomodo vita, secundum horum sententiam, continuetur respiratione atomorum, exponit deinceps Aristoteles. Quod si ex convenientia doctrinae Leucippi cum doctrina Democriti conjectura facienda est; minime in patronis Immortalitatis ponendus videatur. Quod si vero Scriptorem de Placitis Philos. V. 25, audiamus; non videatur statuisse, *Animam cum corpore exstingui.* Nam hic, Leucippi sententiam *de caussis mortis* exponens, hoc adjicit: *ταῦτα δὲ εἶναι πάθη σώματος, οὐ ψυχῆς*˙ i. e. „*has vero affectiones esse corporis, non Animae.*“ Sed hujus Scriptoris, in reliquorum silentio, non magna esse potest auctoritas. Quare ego quidem judicium meum cohibeo.

Susceptam a Leucippo doctrinam auxit, plurimisque illustravit scriptis, DEMOCRITUS; quae scripta diu quidem servata, nec tamen ad nostram aetatem propagata sunt. Magnus fuit in omni doctrinae genere vir, magnamque habuit auctoritatem; unde, quum ipse sta-

tueret, *Animam cum corpore interire*, plurimi sententiam ejus secuti sunt. Et primum quidem, quum de Divina Natura non magnifice sentiret, factum est, ut de Anima non magis praeclare statueret. Vidimus, omnes hactenus a nobis memoratos Philosophos, qui quidem Animae Immortalitatem vel tuerentur vel probarent, hanc in primis rationem secutos esse, *Animam humanam esse partem Animae Universi, sive Dei.* At vero Democritus, neque Mundum a Divina Mente permeari animarique statuit: et Deos, ut postea fere Epicurus, verbis quidem reliquit, re ipsa sustulit, quum iis nullam in condendo, perexiguam in gubernando mundo partem tribuisset, eosque magna simulacrorum corpora nec ab interitu immunia esse pronunciasset. Et hoc quidem, ut satis notum, praetermittimus, eum totam naturam ad Atomos revocasse, quas minutissimas corporum partes et ipsas corporeas esse voluit. Jam si Animam una Atomo constare dixisset, poterat Immortalitatem ejus tueri. Ille vero *Animam* statuit esse *congregationem et compagem Atomorum.* Unde consequebatur, *Atomorum compage dissoluta, Atomos quidem superesse, Animam vero ipsam dissolvi.* Sed adferamus testes. Scriptor de Plac. Phil. IV. 3: „*Democritus statuit, Animam esse igneam compagem ex partibus, quae sola ratione intelligi possent (id est, ex Atomis) quae figuras quidem haberent rotundas, vim vero igneam; itaque Animam esse corpus.*" Et hujus quidem testis auctoritas hoc loco eo minus potest repudiari, quod assentientem habet Stobaeum Eclog. Phys. L. I. p. 93. et Aristotelem, cujus verba modo de Leucippo excitavimus. Quibus addendus alius locus, non minus luculentus, ex Ejusdem Libro I. de Anima Cap. II. § 20. „*Democritus vero, magis etiam distincte quam alii, ratio-*

nem reddidit, quare Anima utrumque esset, (scilicet, et ignea et movens): Nam Animam (ψυχὴν) *idem esse atque Animum* (νοῦν): *hunc autem constare ex primis et individuis corporibus: movendi vim autem in eo inesse propterea, quod constaret parvis partibus et figura rotunda; nam hanc ex omnibus unam figuram maxime mobilem esse.*" Igitur, Xenophanis exemplo et Parmenidis, sensum, cogitationem et omnino vitam, pro una eademque facultate habuit. Consentit cum Aristotele hac in parte Diogenes Laërtius IX. 44. „*Democrito placuit, Animam ex rotundarum atomorum compage consistere: et Animam Animumque* (ψυχὴν καὶ νοῦν) *unum idemque* esse." Hic est sensus hujus loci, in quo ceterum aliquid labis inest. Cum igitur hinc manifestum certumque sit, rationalem irrationalemque partem, unam fuisse, secundum Democritum; haud scio an nulla fides habenda sit Scriptori de Placitis Phil. IV. 3. ubi ait: „*Democritus et Epicurus Animam bipertitam esse dicebant, rationalem et irrationalem: illam in pectore habitare, hanc per totam corporis compagem dispersam esse.* Nam primo, ipse sibi repugnat, quum proximi capitis initio dicit: „*Plato et Democritus principem Animae partem in toto capite posuerunt.*" Deinde fuit quidem Epicuri haec opinio, *Animam per totum corpus diffusam esse, sed principem ejus partem in pectore habitare*; ut constat ex Lucretio III. 136. At ab hac opinione alienum fuisse Democritum, constat ex eodem Lucretio ib. v. 371.

Illud in his rebus nequaquam sumere possis,
Democriti quod sancta viri sententia ponit,
Corporis atque Animi primordia singula primis
Apposita alternis variare ac nectere membra.

Porro Epicurus Animum, s. *νοῦν*, et Animam, *ψυχὴν*, non unam eandemque rem esse voluit, sed conjunctas inter se partes, ut unam rem constituant: vid. Lucretius ibid. v. 397 — 440. Sed, ut de hoc non adeo laborandum est, utrum idem senserit Democritus atque Epicurus, nec ne; ita hoc in primis quaerere convenit, quae fuerit ejus opinio de Animae post hanc vitam conditione. Atqui ex iis ejus placitis, quae hactenus exposuimus, efficiebatur, *Animam morte Corporis exstingui.* Quod eum statuisse, non est quod dubitemus. Scriptor de Placitis Philos. IV. 7. *Δημόκριτος, Ἐπίκουρος, φθαρτὴν, τῷ σώματι συνδιαφθειρομένην·* i. e. „*Democritus et Epicurus Animam statuerunt corrumpi et simul cum Corpore interire.*" Hoc uno testimonio fretus hanc opinionem Democrito tribuit Bruckerus Hist. Crit. Phil. T. I. p. 1195. Verum, ut mox videbimus, sunt quaedam, falsae illae quidem, sed tamen rationes, quibus quis in eam opinionem induci possit, *remanere aliquem sensum post mortem* placuisse Democrito. Quare Pseudo-Plutarchi testimonium confirmandum est consensu aliorum Auctorum. Itaque Cicero Tusc. I. 11. ubi Veterum opiniones de Anima ejusque immortalitate recenset, ita de Democrito loquitur, ut nullum in eo praesidium immortalitatis ponat: „*Nisi quae me forte fugiunt, hae sunt fere omnium de Anima sententiae. Democritum enim, magnum quidem illum virum, sed levibus et rotundis corpusculis efficientem Animum concursu quodam fortuito, omittamus. Nihil enim apud istos est, quod non atomorum turba conficiat.*" Huic addatur Lucianus in Philopseude, § 32. T. III. p. 59.: „*Firmiter credebat Democritus, Animas nihil amplius esse, posteaquam a corpore discessissent.*" Quod autem dixi, rationes esse, quibus quis in eam inducatur

opinionem, Democrito placuisse, *sensum in animo remanere post mortem*, hoc ejusmodi est. Cicero Tusc. I. 34. talem Democriti facit mentionem: „*Fac enim, sic Animum interire, ut Corpus. Num igitur aliquis dolor, aut omnino post mortem sensus in Corpore est? Nemo id quidem dicit: etsi Democritum insimulat Epicurus, Democritici negant. Ne in Animo quidem igitur sensus remanet: ipse enim nusquam est.*“ Ergo si quid ejusmodi dixit Democritus, de Corpore hoc intelligendum est, non de Animo. Caussam vero hujus opinionis ipse praebuit placito eo, quod memorat Scriptor de Placit. Phil. IV. 4. „*Democritus autem dicit, omnes res participes esse cujusdam Animae, ipsa etiam mortua corpora; propterea quod semper retineant aliquid caloris atque adeo facultatis sentiendi, quum jam major hujus caloris pars dispersa fuerit.*“ Quod ita est accipiendum: Si nonnulla rotundae Atomi, et nonnihil caloris in corpore mortuo remaneat; consequi, ut etiam quaedam obscura vestigia facultatis sentiendi exstent: non autem, ut ipsa sentiendi actio et ipse Animus supersit, quippe qui dissolutione compagis Atomorum ipse dissolutus sit. Scripsit vero Democritus libros περὶ τοῦ ᾅδου, i. e. *de Inferis*, quibus etiam eorum historiam tractavit, qui ex morte ad vitam rediisse dicerentur; quibus quidem libris non illud egisse videtur, ut Animis immortalitatem vindicaret, sed ut pervulgatam de Inferis superstitionem confutaret, atque ostenderet, quomodo tales reviviscentes, quum jam vita defecisset, denuo vivere coepissent; nimirum caussis naturalibus, vel medicis, vel physiologicis, redeunte ad eandem compagem eodem numero earundem Atomorum rotundarum. Sed de his Democriti libris Fabricius Bibl. Graec. T. I. p. 804. et Wyttenbachius ad Plutarchum de Sera Numinis Vindicta

p. 89 seq. Ex his libris fuit ea pars de reviviscendi promisso, quam memorat Plinius Hist. Nat. VII. 55: a cujus reprehensione eum recte vindicat Bruckerus T. I. p. 1195. Ceterum finem faciamus huic disputationi de Democrito, commemoranda ipsius sententia, quam servavit Stobaeus Serm. CXIX. p. 603. „*Quidam ignorantes dissolutionem naturae mortalis* (id est Animi), *conscientia vitae male actae, vitam in terroribus ac timoribus misere transigunt, mendacia sibi fingentes de futuro post mortem tempore.*“ Sententia igitur Democriti haec fuit: „*Animam constare compage Atomorum rotundarum fortuito concursu coëuntium; hanc compagem morte solvi, itaque Animum interire, nec extra Corpus subsistere posse: non tamen naturae rerum repugnare, ut eaedem Atomi eadem compage in aliquod Corpus redeant, atque adeo Animus reviviscat.*

Ejus fuit discipulus PROTAGORAS, Abderites, magnus Sophista, quem, verisimile est, magistri opinionem secutum esse; si quidem teste Diogene Laërtio IX. 51. statuit „*Animam nihil aliud esse nisi sensus.*“

His denique subjungo HIPPONEM, Rheginum, qui a nonnullis in Atheis numeratur. Hic, secundum alios, duo rerum principia statuit, Aquam et Ignem; secundum alios unum, Aquam. Certe Animam voluit esse semen genitale et ex principio Aquae existere, ut est apud Aristotelem de Anima Lib. I. Cap. II. § 26. Aliorum testimonia retulit Fabricius ad Sextum Empiricum Pyrrhon. III. 30. et Bibl. Graec. T. I. p. 819: ex quibus fere sua habet Bruckerus. Hippon, quid de Animae immortalitate senserit, non quidem diserte proditum reperio: *negasse eam potius, quam statuisse videtur*, si quidem ex illis, quae dixi, et aliis ejus placitis conjectura facienda est.

Memorandus est quoque hoc loco HERACLITUS, Ephesius, non quidem ille quod ex successoribus scholae Eleaticae fuerit, sed quod cum ea et tempore et quibusdam placitis conjunctus est; quippe qui magistros Hippasum et Xenophanem habuit. Liber ejus *de Natura rerum* valde obscurus dudum periit: sententiae tamen ex eo desumtae exstant apud Veteres, unde Viri doctrina colligatur. Voluit igitur: „*Rerum principium esse Ignem: minimas esse corporum particulas, easque igneas: ex quibus alia elementa deinceps nasci; Simplicem hunc et principem Ignem esse Deum ac Fatum, quo Mundus animetur ac regatur. Igitur Mundos esse duos: alterum, Ignem illum principem ac Deum: alterum, hanc adspectabilem Universitatem ex Igne principe confectam: illum aeternum esse, nec initium nec finem habere, et per adspectabilem Universitatem diffusum esse, ut Mentem: hunc mortalem, et crebris incendiis mutatum iri.*“ Et haec quidem, ut fundamenta et praecipua ejus doctrinae capita, generatim notavimus, ut peculiariter quaereremus, quomodo ex iis de Anima statuerit. Primum igitur statuit: *Omnia esse plena Daemonum et Animarum*, vid. Diog. Laërt. IX. 7. quae fere sententia erat eorum, qui Mentem Divinam per Mundum extensam esse volebant; veluti Thaletis, Pythagorae, et aliorum. *Animae Naturam nulla via pervestigari posse*, ibidem. Et tamen multa de Anima statuit. Nam *Animam exhalatione oriri*, ut est apud Aristotelem de Anim. L. I. Cap. II. 24: *aliter quidem Animam Mundi, aliter Animos animalium*, ut refert Pseudo-Plutarchus de Plac. Phil. IV. 3. *Anima igitur, quo magis ad Naturam ignis accedit et quo siccior est, eo est intelligentior:* quod hoc dicto enunciavit, Ξηρὰ ψυχὴ σοφωτάτη, *Sicca Anima est sapientissima*; de

quo docta est disputatio P. Wesselingii, Viri egregii, in Observat. Misc. Belg. Volum. V. T. III. Porro *Anima per se ipsa non est immortalis, sed quoad illam siccitatem servat*; nam Animae humore contracto pereunt: caussa est elementorum inter se conversio, quorum aliud ex alio fit: quod ex Orpheo sumtum esse monet Clemens Alexandrinus Strom. VI. p. 624. C. Ἡράκλειτος ἐκ τούτων συνιστάμενος τοὺς λόγους, ὧδέ πως γράφει· Ψυχῇσι θάνατος, ὕδωρ γενέσθαι· ὕδατι δὲ θάνατος, γῆν γενέσθαι· ἐκ γῆς δὲ ὕδωρ γίνεται, ἐξ ὕδατος δὲ ψυχή· i. e. „*Ex his Orphicis Heraclitus suam ipse sententiam composuit, quum ita dixit: Animabus mors est, aquam fieri: aquae autem mors est fieri terram; ex terra vero fit aqua, et ex aqua Anima.*" Porphyrius in libello de Antro Nympharum memorat Numenii disputationem, qua dicitur Heraclitus non θάνατον sed τέρψιν scripsisse: vid. Cap. X. Quod mihi quidem a Numenio magis ad Philosophicam correctionem, quam ad Grammaticam auctoritatem, dictum videtur. Nam apud alios Auctores eandem lectionem exstare meminimus: quorum nonnullos nominat H. Stephanus in Poësi Philos. p. 131. Igitur *Anima mori et renasci denuo potest*: vid. Plutarchus T. II. p. 392. C. Et ut omnium rerum est continuus fluxus et vicissitudo, ita *aliud ex alio continuo fit, ex vita mors, et ex morte vita*: vid. Plutarchus T. II. p. 106. E. et Clemens Alex. Strom. IV. p. 530. D. *Haec vero vita, in qua nunc degimus, mors est*: quam sententiam variis modis expressit: veluti apud Eustathium ad Iliad. A. p. 31. τῷ οὖν βίῳ ὄνομα μὲν βίος, ἔργον δὲ θάνατος. „*Vita quidem ita vocatur, sed re vera mors est.*" Quod Euripides imitatus est, monente Cel. Valckenario ad Phoeniss. v. 1168, quocum conferendus Davisius ad Cic. Tusc. I. 31. Alius in eandem sententiam locus exstat

apud Clementem Alexandr. Strom. III. p. 434. A. Ἡράκλειτος θάνατον τὴν γένεσιν καλεῖ — ἐν οἷς φησί· Θάνατός ἐστιν ὅκοσα ἐγερθέντες ὁρέομεν, ὅκοσα δὲ εὕδοντες ὕπνος, i. e. „*Heraclitus ait, Generationem esse mortem, quum ita dicit: mors est quaecumque experrecti videmus, quaecumque autem dormientes, somnus.*" Similiter apud eundem Strom. V. p. 600. A. ὕπνον δὲ καὶ θάνατον, τὴν εἰς τὸ σῶμα κάθοδον τῆς ψυχῆς, κατὰ ταὐτὰ Ἡρακλείτῳ· i. e. „*pronti Heraclitus, Animae descensum in Corpus somnum et mortem vocavit.*" Itaque homines ita cum Diis, seu Daemonibus, comparavit, ut *Deorum mors esset hominum vita, hominum vero vita esset mors Deorum; id est, ut Dii mortui in eam conditionem abirent, qualis esset hominum vita; Homines autem morientes in eam conditionem abirent, qualis esset Deorum vita:* quod Heracliti dictum memoravit Heraclides de Allegoriis Homeri p. 443. Edit. Galei: Θεοί, θνητοί τ' ἄνθρωποι, ἀθάνατοι, ζῶντες τὸν ἐκείνων θάνατον, θνήσκοντες τὴν ἐκείνων ζωήν· cui addendi sunt, qui eandem sententiam Heraclito tribuunt: Porphyrius de Antro Nymphar. Cap. X. et Hierocles Commentario in Aurea Carmina. p. 248. Ergo *hominibus alius post hanc vitam status superest, cujus bona si nossent, nemo lubens in hac vita maneret:* sic in loco Plutarchi dicitur, quem ad calcem libri de Sera Num. Vindicta edidit Wyttenbachius p. 147. τήνγε πεισθεῖσαν ὅσα ἀνθρώπους περιμένει τελευτήσαντας, καθ' Ἡράκλειτον, οὐδὲν ἂν κατάσχοι· i. e. „*Anima, quae quidem certo sciat, qui status defunctis paratus sit, nulla vi retinetur in vita.*" Huc respexit etiam Clemens Alexandr. Strom. IV. p. 532. B. et Theodoretus, quem unum hujus Heracliteae sententiae auctorem habet H. Stephanus in Poësi Philos. p. 134. *Neque vero Animas omnes felix manet status:*

sunt enim quoque, quae igne puniantur ac purgentur: ita idem Clemens Alex. Strom. V. p. 549. D. cujus verba Latine referamus: „*Quin etiam mendaciorum fabros ac testes Iustitia corripiet, ut inquit Ephesius* (scil. Heraclitus); *nam hic etiam ex baebara Philosophia cognoverat, eos qui male vixissent expurgari igne: quam postea Stoici ἐκπύρωσιν vocarunt: quo Auctore etiam statuunt, unumquemque singularibus suis qualitatibus resuscitatum iri.*“ Ita vertendus est hic locus, cujus sensum interpres pervertit. Eandem sententiam idem protulit Adhortat. ad Gentes p. 13. D. „*Hos post mortem manent ea, quae nec sperant nec exspectant: quibus Heraclitus Ephesius, utpote Magis, Sacrificulis vanis, et Incantatoribus, ignem vaticinatur.*“ Ceterum de modo, quo Animae extra corpus res externas percipiant, ita sensisse videtur Heraclitus, ut *reliquis sensibus exstinctis, unus remaneat Odoratus:* quod haud obscure significat Plutarchus in libro de Facie in Orbe Lunae. T. II. p. 943. D. καλῶς Ἡράκλειτος εἶπεν, ὅτι αἱ ψυχαὶ ὀσμῶνται καθ᾽ ᾅδην: i. e. „*Bene Heraclitus dixit, Animas odorari in orco.*“ Heracliti quidem libri, de Orco, Zoroaster, de Physicis Difficultatibus, qui memorantur a Plutarcho T. II. p. 1115. A, non sunt hujus antiqui, sed recentioris Peripatetici Heracliti; ut recte contra Menagium monuit Fabricius Bibl. Graec. T. I. p. 801. Antiquus non scripsit nisi unum librum, et obscurum, nec ad multorum intelligentiam vulgatum; ut eo minus dubitari possit, quin omnia in eo tradita ex animi sententia et propria doctrina, id est Esoterica, fuerint. Igitur Heraclitus statuit: *esse vitam quandam Animae, Corpore mortuo, eamque multo evidentiorem et efficaciorem sensu et rerum perceptione; adeo ut praesens vita mortis instar sit. Esse poenas et praemia,*

Mortem Animarum, quam vocavit, non aliam nisi hanc vitam significasse videtur. An quasdam Animas penitus exstingui, sive humore, sive conflagratione mundi, quod Stoicis postea placuit, judicaverit, in tanta Veterum librorum jactura, statuere non possumus. Cum vero statueret, totam rerum Naturam continuo fluere et mutari, inductus est quoque in eam sententiam, ut *Animas modo mori, id est corporibus inditas esse, modo vivere, id est extra corpora degere ac vigere,* censeret.

Et quandoquidem Heraclitum commemoravimus, ne praetermittamus ejus in Philosophia discipulum, eundemque medicorum principem HIPPOCRATEM, Coum. Qui quidem de Animorum immortalitate non prodidit, et in eam partem statuit, in quam fere plerique medici procliviores fuerunt, ut Animum corporeae concretionis esse diceret. Quamquam eum diversam a corpore naturam substantiamque esse, nec oriri aut interire, sed ut reliquas res omnes augeri et minui vicissim, voluit. Referamus ipsius viri verba Latine, quae exstant libro primo de Diaeta p. 342. „*Omnia constant Igne et Aqua: et ignis quidem habet calorem et siccitatem; Aqua vero humorem et frigus. Haec quum vario motu semper agitentur, necesse est, varias formas viresque animalium nasci. Neque eorum quidquam oritur e nihilo, aut abit in nihilum; sed dissolvitur et componitur. Homines vero perperam loquuntur, quum nasci dicunt illud, quod eousque auctum est, ut sub sensuum perceptionem cadat:* et *interire illud, quod eousque imminutum est, ut a sensuum perceptione fugiat. Sed isti quidem oculis potius quam rationi fidem habent. Ego vero haec ratione ductus pronuncio: Nil moritur, nec mori potest, quod vivit, nisi si omnia simul in nihilum abeant: Neque enim*

nasci quid potest, nisi aliud sit, ex quo nascatur. — Ceterum, augetur majus a minore, cum alia omnia, tum Anima, et Corpus, quod ab ea gubernatur; nam similia similibus se adjungunt. Et Anima in corpus irrepit, illudque occupat, et se cum eo conjungit, concretione partium. Est quippe ipsa Anima composita ex Igne et Aqua, prouti Corpus."

Ex his igitur dictis in neutram partem de Hippocratis opinione concludi potest. Neque enim impedit, Animam esse immortalem, etiamsi sit ex Igne et Aqua composita. Et licet non in nihilum abeat, tamen, secundum eandem sententiam, eousque minui ac debilitari possit, ut ejus conditio ab omni fere actione vacet, neque multum differat a morte.

S E C T. IV.

De Socrate.

Venio ad eum virum, qui Philosophiam ad meliorem ac saniorem rationem redegit, et, cum suis ipse sermonibus, tum discipulorum studiis, per universam Graeciam proseminavit, ut jure parens Philosophiae diceretur: SOCRATEM dico, Atheniensem. Cujus reliquae res et doctrina quum in vulgus celebratae sint, de hac una parte videamus, quae ad Animorum Immortalitatem pertinet. Quum Philosophi, quos hactenus commemoravi, fere omnes in Philosophia tractanda deflexissent ab illa simplici naturae via, quae ad Animi perfectionem felicitatemque ducit: cumque vel adhaesissent ad physicam partem et elementorum indagationem, veluti Ionici, vel mysticam quandam ac fanaticam rationem sequerentur, veluti plerique Pythagorei: Socrates

Philosophiam revocavit ad moralem partem, a contemplatione ad actionem, a rerum vanarum indagatione ad cognitionem studiumque rerum humanarum ac necessariarum. Sed ex magno discipulorum numero, qui magistri dicta factaque scripto consignarunt, duo soli ad hanc aetatem servati sunt, Plato et Xenophon, quum ipse nullum librum scripsisset Socrates. Nam Aeschinis Dialogi, Cebetis Tabula, et Socraticorum Epistolae, feruntur quidem hodieque; sed, quin falso nominibus illorum inscribantur, non est dubitandum. Atqui Socratem egregie de Animorum Immortalitate sensisse, et ita mortuum esse, ut non ad Inferos sed ad Deos immortales abire videretur, et Plato tradit, et omnis Antiquitas consentit. Neque tamen nobis hoc uno testimonio defungi licet: et praesertim in ejusmodi disputatione, quae ad Vos, doctissimos Judices, fit, res accuratius repetenda et ab omni reprehensione vindicanda est. Igitur Plato frequenter Socratem facit disputantem de iis rebus, quas non tractaverat: velut in Timaeo, de Mundi Ortu: in Parmenide, de Ideis. Et omnino solet fere Plato sub Socratis persona suam ipse sententiam proferre. Contra Xenophon ita inducit Socratem, ut non nisi de iis rebus disserat, quas, tamquam Philosophiae argumentum, a Socrate probatas fuisse, modo dixi. Iam vero apud Xenophontem obscurius et rarissime de Animorum Immortalitate loquitur Socrates: apud Platonem, frequenter et copiose. Et vero, in judicio de factis placitisque Socratis, major est Xenophontis quam Platonis auctoritas: certe cavendum est, ne ita temere omnia Socrati tribuamus, quae in Platonis ei tribuuntur Dialogis. Quare sint fortasse, qui contendant, Socratem Philosophiae partem eam, quae est de Animorum Immortalitate, intactam reliquisse, et quidquid de hoc argumento disputasse perhibeatur, id

omne Platonis ingenio deberi. Hoc ergo si qui dicant, dicant profecto aliquid, quod primo obtutu magnam veri speciem habere videatur. Ego tamen quo minus iis assentiar, multae sunt gravissimaeque rationes. Et primo quidem, non est credibile, Philosophum, qui totam Philosophiae disciplinam ad morum ac Virtutis studium revocasset, hoc ejus fundamentum, quod positum est in Animorum Immortalitate, neglexisse. Nam disciplina morum, quaeso, qualis tandem esse potest, quae non curet, utrum Animus cum Corpore intereat nec ne? Deinde sunt apud Xenophontem ejusmodi Socratis dicta, quae, nisi disertam Immortalitatis affirmationem contineant, tamen eo valeant: veluti de Providentia Divina, de Animi humani excellentia et similitudine cum Divina natura: quae profecto ita dicta sunt, ut plane abhorreant ab ejus persona, qui nil post hanc vitam superesse statuat. Porro, Xenophontis silentium fortasse repetendum est ex ejus cum Platone simultate et aemulatione: qua, ut factum est, ut alias quoque Socratis res diverse traderent, ita fieri potuit, ut Xenophon Socratem raro et obscure de Immortalitate dicentem faceret; quod Plato in Phaedone Dialogo sub Socratis persona ita de hoc argumento disputasset, ut omnium consensu monumentum aere perennius exegisse judicaretur. Denique, quum multos, apud posteros, reprehensores nacti sint et Socrates et Plato; nemo tamen, quod sciam, inventus est, qui, aut Socratem de Animorum Immortalitate tacuisse, aut Platonem ei illam sententiam falso tribuisse, contenderet. Neque vero reliqui Socratici, quorum scripta perierunt, levem, ut Xenophon, hujus sententiae mentionem fecisse videntur; quippe eam et Cicero et omnes Veteres, qui Socraticorum scripta habebant et de his rebus judicare poterant, diserte Socrati tribuerunt, nec ullam dubitationis suspicionem in-

jecerunt. Quare, ut facile concedo, Platonem in Phaedone multas tribuisse Socrati argumentorum conclusiones, quae a Socratis ingenio abhorrerent, veluti eas, quae a Metempsychosi et ab Idearum aeternitate ductae sunt: ita minime iis assentior, qui omnia in illo Dialogo ficta, nil ejusmodi a Socrate ultimo vitae die disputatum esse, putant. Sed tamen, ne reprehensioni locum relinquamus, age, colligamus Socratis sententiam in primis ex Xenophonte: nec a Platone quid assumamus nisi Apologiam, qua Socratem ad judices loquentem facit eo quidem modo, qui modus maxime et personae Socratis et veritati consentaneus sit, ut Cicero non dubitaverit hac in parte auctoritatem sequi Platonis. Igitur apud Xenophontem, ubi Socrates diserte de Animorum Immortalitate statuat, nullum locum; ubi ea dicat, quae valeant ad Immortalitatem, duos tantum locos, reperi. Alter est in Memorabilibus Socratis Lib. I. Cap. IV. ubi de Divina Providentia et Humani Animi praestantia disseritur: § 8 et 9. docetur, ita nostrum Animum ex quadam Anima Mundi ortum esse, prouti Corpus suas partes habeat ex materia Mundi: *Σὺ δὲ σαυτὸν φρόνιμόν τι δοκεῖς ἔχειν, ἄλλοθι δὲ οὐδαμοῦ οὐδὲν οἴει φρόνιμον εἶναι· καὶ ταῦτα εἰδὼς ὅτι γῆς τε μικρὸν μέρος ἐν τῷ σώματι, πολλῆς οὔσης, ἔχεις, καὶ ὑγροῦ βραχὺ πολλοῦ ὄντος, καὶ τῶν ἄλλων δήπου μεγάλων ὄντων ἑκάςου μικρὸν μέρος λαβόντι τὸ σῶμα συνήρμοσταί σοι· νοῦν δὲ μόνον ἄρα οὐδαμοῦ ὄντα σὲ εὐτυχῶς πως δοκεῖς συναρπάσαι, καὶ τάδε ὑπερμεγέθη καὶ πλῆθος ἄπειρα δι' ἀφροσύνην τινὰ οὕτως οἴει εὐτάκτως ἔχειν·* i. e. „*Tune vero putas, te quidem habere aliquid prudentiae, alibi vero nil quidquam esse prudentiae: quum tamen probe scias, te ex magna illa terrae mole parvam particulam in tuo corpore habere, et ex magna illa copia humoris et reliquorum elemen-*

torum maximorum parvam accepisse partem, ex qua corpus tuum compositum est. Mentem vero scilicet solam, quum nusquam in rerum natura sit, putas te casu quodam corripuisse? et haec magna et infinita numero opera putesne sine prudenti caussa tam bene ordinata esse?" Huic loco adjungenda est pars ejusdem disputationis in eodem capite § 17. *κατάμαθε, ὅτι καὶ ὁ σὸς νοῦς ἐνὼν τὸ σὸν σῶμα, ὅπως βούλεται, μεταχειρίζεται· οἴεσθαι οὖν χρὴ καὶ τὴν ἐν παντὶ φρόνησιν τὰ πάντα, ὅπως ἂν αὐτῇ ἡδὺ ᾖ, οὕτω τίθεσθαι·* i. e. *„Disce igitur et animadverte, quod Animus tuus, qui in te est, Corpus tuum gubernet, ut ipse vult: igitur existimandum est, prudentiam, quae in Universo est, res omnes ad suam voluntatem gubernare."* Alter locus est in eodem Opere, Memorabilium Socratis. Lib. IV. Cap. III. § 14. *Ἀλλὰ μὴν καὶ ἀνθρώπου γε ψυχή, εἴπερ τι καὶ ἄλλο τῶν ἀνθρωπίνων, τοῦ θείου μετέχει· ὅτι μὲν γὰρ βασιλεύει ἐν ἡμῖν, φανερόν, ὁρᾶται δ' οὐδ' αὐτή·* i. e. *„Atqui hominis Anima, si quae alia rerum humanarum, Divinitatis particeps est: manifestum enim est, ab ea Corpus gubernari, neque tamen ipsa conspicitur."* Ex his colligitur ejusmodi sententia: *Esse quandam in rerum Natura Mentem summa prudentia et efficiendi potestate praeditam; quae Mens Mundum ita regat et gubernet, prouti hominis Anima suum quaeque Corpus. Atque, ut Corpus constat ex partibus materiae, quae in hoc Mundo est: ita Animam ductam et profectam, tamquam particulam Mentis illius, quae Mundum regat, atque adeo participem esse Divinitatis."* Ergo si quaeramus, utrum huic sententiae consequens sit ex duobus, Animamne cum Corpore exstingui, an ei superesse? eam superesse, profecto, omnibus partibus probabilius est, quam eam interire. Et veri-

simile est, eum hoc in placito magistrum Anaxagoram et Ionicos secutum esse. Porro Cicero, qui non ex Platone et Xenophonte solum, sed ex reliquorum scriptis, de Socrate judicare poterat, ita pronunciat, ut ejus auctoritas omni exceptione major habenda sit: De Amicitia Cap. IV. „*Plus apud me Antiquorum valet auctoritas, vel nostrorum majorum, qui mortuis tam religiosa jura tribuerunt — vel ejus (Socratis) qui Apollinis oraculo sapientissimus est judicatus: qui non tum hoc tum illud, ut in plerisque, sed idem dicebat semper, Animos hominum esse Divinos, iisque, cum e corpore excessissent, reditum in coelum patere, optimo et justissimo cuique expeditissimum.*“ Cumque apud Platonem in Apologia de futura Animae conditione ad judices disseruisset Socrates, et in fine illud adjecisset: „*Sed tempus est jam hinc abire: me, ut moriar: Vos, ut vitam agatis. Utrum autem sit melius, Di immortales sciunt: hominem quidem scire arbitror neminem.*“ Huic igitur dictioni hoc subjungit judicium Cicero Tusc. I. 42. „*Etsi, quod praeter Deos negat scire quemquam, id scit ipse utrum sit melius: nam dixit ante: sed suum illud, nihil ut adfirmet, tenet ad extremum.*“ Sed age, audiamus hanc partem Socraticae Apologiae, quae est apud Platonem p. 368, ex versione Ciceronis Tusc. I. 41. „*Magna me spes tenet, Judices, bene mihi evenire, quod mittar ad mortem. Necesse est enim, sit alterum de duobus; ut aut sensus omnino omnes mors auferat, aut in alium quendam locum ex his locis morte migretur. Quamobrem, sive sensus exstinguitur, morsque ei somno similis est, qui nonnunquam sine visis somniorum placatissimam quietem adfert; Di boni! quid lucri est emori! aut quam multi dies reperiri possunt, qui tali nocti anteponantur: cui si*

similis futura est perpetuitas omnis consequentis temporis, quis me beatior? Sin vera sunt, quae dicuntur, migrationem esse mortem in eas oras, quas, qui e vita excesserunt, incolunt; id multo jam beatius est. Tene, cum ab his, qui se judicum numero haberi volunt, evaseris, ad eos venire qui vere judices appellentur, Minoëm, Rhadamanthum, Aeacum, Triptolemum? convenireque eos, qui juste et cum fide vixerint? Haec peregrinatio mediocris vobis videri potest? Ut vero colloqui cum Orpheo, Musaeo, Homero, Hesiodo, liceat, quanti tandem aestimatis? Equidem saepe emori, si fieri posset, vellem; ut ea, quae dico, liceret mihi invenire. Quanta delectatione autem adficerer, cum Palamedem, cum Ajacem, cum alios judicio iniquo circumventos convenirem. Tentarem etiam summi regis, qui maximas copias duxit ad Trojam, et Ulixi Sisyphique prudentiam. Nec ob eam rem, cum haec exquirerem, sicut hic faciebam, capite damnarer. Ne vos quidem, Judices, hi qui me absolvistis, mortem timueritis. Nec enim cuiquam bono mali quid evenire potest, nec vivo, nec mortuo. Nec umquam ejus res a Diis Immortalibus negliguntur: nec mihi ipsi hoc accidit fortuito." Haec Socrates in Apologia. Alium de illo locum apud eundem Ciceronem Tusc. I. 29, 30. lubens praetereo, quippe ex Platonis Phaedone sumtum. Omitto etiam Xenophontis locum in fine Operis de Cyro Majore, quippe non e Socratis sed Cyri persona pronunciatum. Ex his igitur, quae exposuimus, quaeque omnium consensu Socrati vindicanda sunt, apparet, eum subtiliora illa argumenta Immortalitatis non attigisse: hoc unum ex Anaxagorae disciplina tenuisse: „*Animam humanam esse divinitatis participem et quasi ortam ex Mente, quae totum mundum guber-*

nat. Et quamquam in morte, si quidem sit cum interitu Animae conjuncta, nil sit mali; tamen multo esse probabilius, Animas ad Deum ac Mentem Universi, unde natae essent, redituras, maxime quidem justorum Animas; nam res humanas a Divina Mente gubernari, quae in primis bonorum hominum et vivorum et mortuorum curam gerat. Itaque, sive quaedam sit societas mortuorum et habitatio in aliis regionibus, ut erat vulgaris opinio a Poëtis et Theologis tradita: sive quaecumque Animi esset vita et conditio: bono viro male esse non posse, nec eum umquam a Deo negligi."

Magna floruit Socrates frequentia discipulorum, qui ejus philosophiam per totam Graeciam propagarent, eamque ad suum quisque ingenium conformarent; unde multae exstiterunt sectae philosophorum, Academicorum, Peripateticorum, Cynicorum, Stoicorum, aliorum, qui omnes se SOCRATICOS dici haberique voluerunt. Sed proprie tamen Socraticorum nomine appellati sunt illi, qui, cum ipsum audivissent, ejus quoque doctrinam integre sincereque tradiderunt: veluti *Xenophon, Aeschines, Phaedon, Euclides, Criton, Simon, Glaucon, Simmias, Cebes.* Horum multi exstiterunt Dialogi, qui omnes, exceptis Xenophonteis, perierunt. Nam *Cebetis* Tabulam, quae hodieque sub ejus nomine fertur, falso ad illum auctorem referri, cum alia produnt, tum ratio disserendi et oratio, quae non germanum habent Socraticum colorem. *Aeschinis* autem duo priores Dialogi, manifesto ex Platone compilati sunt a recentiore quodam homine: Axiochus vero, qui ex nonnullis fragmentis cognoscitur, abhorret ipse quoque a Socratis consuetudine; huc accedit, quod quaedam ejus partes a Veteribus Grammaticis memoratae in eo, qui nunc est, Axiocho non exstant; ut minime dubitandum sit, quin

diu postea ex Sophistae cujusdam officina prodierit: quod partim notatum a Fabricio Bibl. Gr. T. II. p. 29, non negligendum erat a Bruckero T. I. p. 576, qui horum Dialogorum auctoritatem bona fide secutus est. Quare nos unum excitemus XENOPHONTEM, cujus locum, in oratione Cyri morientis, modo significavimus, quemque ex ipsa Xenophontis sententia pronunciatum esse, non dubito. Equidem haud ignoro, ultimam hanc partem Cyropaediae a quibusdam Xenophonti abjudicari, quod ita de Animi natura et immortalitate disseratur, ut argumenta proferantur, quae abhorreant a Xenophontis ingenio, nimisque subtilia videantur. Quod mihi quidem aliter se habere videtur. Nam primo, nil est in iis alienum ab iis sententiis, quas supra ex Xenophontis libro Memorabilium retulimus. Deinde ipsa stili orationisque forma plane Xenophontea est. Denique non dubitavit Cicero, cujus gravis est auctoritas, totam illam Cyri adhortationem Xenophonti tribuere, de Senectute Cap. XXII. Non nego, illa argumenta non satis cum Cyri persona convenire: sed ea cum Xenophontis sententia convenire, id vero teneo et affirmo; quandoquidem tota Cyropaedia ad Socraticam disciplinam composita est. Sed videamus locum Xenophontis. Cyrop. L. VIII. Cap. VII. § 19. — *οὐδὲ τοῦτο πώποτε ἐπείσθην, ὡς ἡ ψυχή, ἕως μὲν ἂν ἐν θνητῷ σώματι ᾖ, ζῇ· ὅταν δὲ τούτου ἀπαλλαγῇ, τέθνηκεν· Ὁρῶ γάρ, ὅτι καὶ τὰ θνητὰ σώματα, ὅσον ἂν ἐν αὐτοῖς χρόνον ᾖ ἡ ψυχή, ζῶντα παρέχεται· Οὐδέ γε ὅπως ἄφρων ἔσται ἡ ψυχή, ἐπειδὰν τοῦ ἄφρονος σώματος δίχα γένηται, οὐδὲ τοῦτο πέπεισμαι· ἀλλ᾽ ὅταν ἄκρατος καὶ καθαρὸς ὁ νοῦς ἐκκριθῇ, τότε καὶ φρονιμώτατον εἰκὸς αὐτὸν εἶναι· Διαλυομένου δὲ ἀνθρώπου δῆλά ἐστιν ἕκαστα ἀπιόντα πρὸς τὸ ὁμόφυλον, πλὴν τῆς ψυχῆς· αὕτη δὲ μόνη οὔτε παροῦσα οὔτε ἀπιοῦσα ὁρᾶται.* Quae ita vertit Cicero: „*Mihi*

quidem numquam persuaderi potuit, Animos, dum in Corporibus essent mortalibus, vivere: cum exissent ex iis, emori: nec vero tum Animum esse insipientem, cum ex insipienti Corpore evasisset: sed, cum omni admixtione Corporis liberatus, purus et integer esse coepisset, tum esse sapientem. Atque etiam, cum hominis natura morte dissolvitur, ceterarum rerum perspicuum est, quo quaeque discedant: abeunt enim illuc omnia, unde orta sunt: Animus autem solus, nec cum adest, nec cum discedit, apparet." Haec hactenus. Iam vero in reliqua hujus loci parte, Socraticam illam bipertitam argumentationem, et mortis cum somno comparationem quoque, exstare deprehendemus. Quam partem ex ejusdem Ciceronis interpretatione referamus. „*Iam vero videtis, nil esse morti tam simile quam somnum. Atqui dormientium Animi declarant Divinitatem suam. Multa enim, cum remissi et liberi sunt, futura prospiciunt. Ex quo intelligitur, quales futuri sint, cum se plane Corporis vinculis relaxaverint. Quare si haec ita sunt, sic me colitote, ut Deum. Sin una est interiturus Animus cum Corpore, Vos tamen Deos verentes, qui hanc omnem pulchritudinem tuentur et regunt, memoriam nostri pie inviolateque servabitis.*"

S E C T. V.

De Platone.

Omnium, qui ex Socratis schola prodierunt, plurimum in Philosophia excelluit, plurimumque famae et auctoritatis nactus est PLATO, Atheniensis. De quo Viro uberius copiosiusque exponendum est, propter

duas caussas. Primum enim, hic est Plato, qui ex omnibus Philosophis maximum studium in Animorum Immortalitate demonstranda illustrandaque posuit. Deinde ipsius scripta ad nostram venerunt aetatem, ut de Doctrina placitisque ejus eo plura certioraque documenta proferre possimus. Quod quidem secus fuit in iis, quos hactenus memoravimus, Philosophis; quippe quorum, exceptis paucissimorum, scripta perierunt; ut eorum sententiae non nisi ex raris vestigiis ac reliquiis, multo labore collectis et digestis, verisimiliter constitui possent. Sed videamus summatim doctrinae principia, a quibus ad Animorum Immortalitatem profectus est. „Tria sunt rerum principia eaque aeterna, *Deus, Ideae, Materia:* Materiam vago et incerto motu fluctuantem Deus in ordinem redegit, ad Idearum exemplum conformavit, et Mundum ex ea composuit; Mundo *Animam* (ψυχὴν) Animaeque *Mentem* (νοῦν), indidit: vid. Timaeo p. 527. A. B. Haec Anima mixta est ex Materia duplici; altera *simplici et immutabili:* altera *corporea, dividua, et mutabili:* est etiam per totum Mundum extensa, et, quamvis creata a summo Deo, tamen intelligens ac Divina, et quasi secundus Deus: vid. ib. p. 528. Porro, summus Deus opifex Deos coelestes creavit, qui sunt astra ignea (p. 530. C. D.): immortales, non quidem sua natura, sed summi Dei voluntate. Deinceps, summus Deus effecit Animas Animalium, eadem ratione qua effecerat Animam Mundi, non tamen ita perfectas ut Deos coelestes, sed secundo ac deteriori gradu; quippe quae minorem partem haberent Materiae illius simplicis et immutabilis: vid. p. 531. A. B. seq. Has Animalium Animas idem summus opifex Deus Diis coelestibus distribuit, ut ipsi illis Corpora fabricarentur, iisque corporibus illas includerent: in quibus si bene vixissent, redirent quaeque in natu-

rale suum astrum: sin minus bene vixissent, iterum in generationem abirent, viri in muliebria Corpora; post mille annorum spatium redirent, et ipsae sibi vitas eligerent;. ubi fit, ut humana quoque Anima in bruti Corpus immigret, atque in brutorum genere per multas deinceps generationes maneat, donec pravitatem, quae ei ex corporea contagione, ignis, aquae, aëris, et terrae, adhaeserit, penitus effugerit, atque ita in primum statum, in quo fuerat, quum ex summi Dei officina prodiret, restituatur: vid. ibid. p. 531. seq."

Haec ex Dialogo, Timaei nomine inscripto, ubi Plato sententiam suam de rerum principiis et ortu explicat. Videamus jam peculiares de Immortalitate disputationes, ita quidem ut eas a Fabulis distinguamus. Nam tribus Dialogis, Gorgiae, libro ultimo de Republica, et Phaedoni, Plato ejusmodi epilogos adjecit, ubi de conditione Animarum apud Inferos ex populari opinione et poëtarum Fabulis exponeret. Quos locos nil attinet referre; et si quid habent ex propria et interiore Philosophi doctrina, hoc postea notabimus. Illud et in primis et maxime quaerendum, quibus rationibus et argumentis Plato Animorum Immortalitatem conficere ac demonstrare studuerit. Quae quidem argumenta in pluribus prodita sunt Dialogis, Timaeo, Menone, Phaedro, decimo de Republica, et maxime in Phaedone.

Et in Timaeo quae exstant, modo protulimus. Sunt vero illa non conclusionibus demonstrata, sed probabili explicatione ad Doctrinam de rerum principiis et ortu accommodata. Quare progrediamur continuo ad reliqua.

In Menone ostenditur: omnem disciplinam esse recordationem, homines nil novi discere, sed vetera recordari; nam, si quis de rebus incognitis recte interrogetur,

eum ita respondere ut appareat, se harum rerum notionem in mente involutam tenuisse, sed hanc notionem quum in praesenti vita numquam acceperit, necesse esse, ut eam in priori quadam vita acceperit. Igitur effici, Animos nostros, anteaquam in hanc vitam venirent, in alia vita degisse, ex eaque rerum notionem attulisse, quae nunc ratione disciplinae, id est recto interrogandi modo, instaurentur. Sed Animi, ut ante hanc vitam fuerunt, ita post eam quoque erunt: quod in Phaedone demonstrare conatur Plato. Vid. Menon. p. 16. et Cicero Tusc. I. 24.

In Phaedro, quem juvenis scripsit, ingenio veluti luxurianti obsecutus, miram quandam Animi informat imaginem, quum dicit „eum similem esse aurigae jugum equorum regenti: alis quoque instructum, cum Diis per totum coelum vehi; amissis alis, in terram labi, corpori includi: ita deinceps nasci, et hanc migrationem tribus millenorum annorum intervallis absolvere.“ In quibus quidem figmentis, si quid latet veri et philosophicae sententiae, hoc postea explicabimus. Nunc exordium illius loci referendum est, quod demonstrationem Immortalitatis habet. Hoc igitur ejusmodi est p. 344. „*Oportet primum de natura Animae cum divinae tum humanae, ejus actionibus passionibusque veram notionem consequi. Initium autem demonstrationis hoc est: Omnis Anima est Immortalis. Nam, quod se ipsum movet, Immortale est: quod autem non modo aliam rem movet, sed ipsum quoque ab alia re movetur, quia movendi finem habet, finem etiam habet vitae. Solum vero illud, quod se ipsum movet, quia se ipsum non relinquit, numquam desinit moveri: sed omnibus reliquis rebus, quae moventur, fons et principium movendi est. Principii autem nulla est origo. Nam omne, quod fit, a principio debet nasci, ipsum autem prin-*

cipium ex nulla re alia potest nasci; principium quippe omnino non esset, si ipsum ex alia re natum esset. Sed quandoquidem principium nullam habet originem, consequitur, ut nec interitum habeat. Nam principio exstincto, nec ipsum aliunde, nec ex ipso alia res amplius oriri poterit; si quidem omnia a principio debent oriri. Ergo motus principium est in ea re, quae se ipsa movet: haec vero nec interire nec oriri potest; hoc enim si accideret, consequeretur, ut coelum ac terra collaberentur et a motu cessarent, nec ulla ratione ad motum redigi possent. Igitur quum appareat, Immortale esse illud, quod se ipsum moveat, minime a vera ratione aberraverit, qui hanc essentiam et naturam Animae esse dixerit. Omne enim Corpus, quod extrinsecus movetur, inanimatum est: quod autem intrinsecus ex se ipsum movetur, animatum: quia in hoc proprio motu posita est Animae natura. Atqui, cum ita se res habeat, ut nulla res, excepta Anima, se ipsa movere possit; necessario consequitur, ut Anima nec ortum nec interitum habeat." Hoc est celebratum illud Immortalitatis argumentum, quod inde a Thalete cognitum quidem, neque tamen accuratius explicitum erat: quod, Platonis auctoritate, secuti sunt plerique postea Veteres, in primis Cicero: qui illud egregia laude ornavit et vertit, Tusc. I. 23. Quod si hanc argumentationem ad Dialecticam brevitatem revocemus, reperiemus, eam his fere Syllogismis constare: „*Quod se ipsum movet, non habet initium: Anima se ipsa movet: Ergo Anima non habet initium.*" Assumtionem, qua dicitur *Animam se ipsam movere*, nemo facile in dubium vocaverit, qui quidem libertatem agendi tueri voluerit. Ergo propositio, qua dicitur, *quod se ipsum moveat, non habere initium*, probanda est. Quod ita probat

Plato: „*Quod se ipsum movet, Principium est: Anima se ipsa movet: Ergo Anima est Principium.* Pergit: *Principium non habet originem: Anima est Principium: Ergo Anima non habet originem.*“ Concludit denique argumentationem ita: „*Quod originem non habet, illud nec interitum habet: Anima non habet originem: Ergo Anima nec interitum habet.*“ Sed, ut brevius etiam demonstrationis connexionem complectamur, tribus illa continetur his Enunciationibus: „*Anima est principium, quia se ipsa movet: Principium nec originem nec interitum habet: Ergo, Anima semper fuit et semper erit.*“ Equidem et ipse miror, et alios miraturos arbitror, quae sit necessitas, ut illud, quod se ipsum movet, semper fuerit. Nam qui acerrime Animi libertatam defendunt, eamque in propria internaque agendi facultate, id est, ut Veteres loquuntur, in *facultate se ipsam movendi*, ponunt; idcirco minime negant Animam a Deo esse creatam. Forte sint quoque, qui Platonem hoc nomine reprehendant, quod sibi ipse repugnet, quum in Timaeo pronunciaverit, Animas a Deo creatas esse. Sed haec quidem reprehensio ita dilui potest, ut dicamus, *Animas hominum ex eadem substantia compositas esse atque Animam Mundi, eam vero substantiam ab omni aeternitate semper in motu fuisse:* vid. Tim. p. 327. A. 328. et 331. A. Neque necesse est, eam adhibere machinam, qua usi sunt nonnulli Platonicorum, qui contenderunt, Mundum, secundum Platonem, non esse in tempore, seu a quodam initio, a Deo factam: de qua opinione eorum consulatur Cudworthus et ad eum Moshemius System. Intell. T. I. p. 368. Quare, si quis hoc teneat, Animae substantiam semper et fuisse et in motu fuisse, eamque a Deo non ex nihilo creatam, sed tantummodo conformatam esse, is haud aegre Platonem

a repugnantiae crimine absolvet. Ergo apparet, totam hanc in Phaedro expositam demonstrationem parum habere firmitatis, nisi si cum aliis placitis in Timaeo expositis conjungatur. Atque haud scio an Plato ipse postea de hujus argumenti firmitate dubitaverit; quippe illud non assumsit ad disputationem in Phaedone consignatam, qua rationes, quae ad stabiliendam Immortalitatem valere viderentur, diligenter expromsit. Ceterum poterat alia ratione, ex illa proprietate et facultate Animae se ipsam movendi, argumentum duci minime contemnendum, quo efficeretur, Animam non esse corporeae naturae, igitur corruptione dissolutioneque partium non interire. Nam quum in Corporibus mutationes existant certis legibus ponderis ac motus, et fere necessitate machinae; Anima, si quidem sit corporea, quam partem libertatis habeat, intelligi nequit.

Decimum de Republica librum Plato concludit narratione fabulae de Heroe quodam Armenio, qui ex morte in vitam rediisset, ac de praemiis poenisque defunctorum retulisset. Sed antequam ad fabulam accedit, praemittit gravissimam disputationem, qua Animae Immortalitatem demonstrare studet. Quare fabulam nunc quidem praetermittamus, demonstrationem vero consideremus: eamque, quandoquidem longiuscula est, non ipsis Philosophi verbis referamus, sed summatim exhibeamus, ut ejus tamen vis et consecutio appareat. Haec igitur summa est disputationis, quae habetur p. 516. et 517. „In rerum natura sunt res vel bonae, vel malae, vel indifferentes. Bonae sunt, quae eas res, quibus insunt, servant: Malae, quae eas destruunt: Indifferentes, quae neutrum faciunt. Ita corporibus animantium malum est morbus, frugibus aerugo, ligno putredo, ferro rubigo, aliis alia; quibus malis res affectae pereunt. Atqui Animae malum est Injustitia, Intemperantia, Timi-

ditas, Insipientia: de quibus nullo pacto ostendi potest, ea talem vim habere, ut Animae mortem adferant. Porro res omnes, quae non interno suo morbo et malo, sed externa vi, pereunt, non tamen ita pereunt, ut externa caussa sola sufficiat ad interitum: sed fons et origo interitus est in malo interno, quod ansam praebet atque cedit vi externae. Sed Animae malum non ejusmodi est, ut vel ipsum solum Animae mortem adferat, vel ab externa vi ad Animae interitum converti possit. Ergo Anima nec ab interna nec ab externa caussa ad interitum deduci potest. Praeterea illud animadvertendum est: Animarum numerum nec augeri nec minui. Nam nec pereunt, ut vidimus: nec plures fiunt, quia ex natura mortali numerus earum augendus esset, et ita paulatim omnia mortalia ad Immortalitatem traducerentur. Anima quoque, si quidem est aeterna, ut profecto est, ita debet constituta esse, ut nullus sit partium ejus dissensus, sed maximus consensus." Hactenus pertinet hoc argumentum. Ejus duae partes postremae, de numero Animarum nec augendo nec minuendo, et de partium ipsius consensu, adjectae sunt veluti ex abundanti, et uberius explicantur in Phaedone, ut mox videbimus. Prior vero pars omnino acuminis laudem habet, et ad magnam verisimilitudinem explicari potest; si quidem ex comparatione rerum corporearum ostenditur, non habere Animam in se ejusmodi Malum, neque extrinsecus accipere posse, quo exstinguatur ipsa et pereat.

Videamus jam de Phaedone, qui ab omni antiquitate is habitus est liber, in quo rationes Immortalitatis Animorum gravissime luculentissimeque expositae essent. Quae quidem libro laus et auctoritas conciliata est, non tam firmitate argumentorum, quam eloquentia Platonis. Habetur enim disputatio ex persona Socratis, qui ulti-

mo vitae die in carcere ad amicos disserit, tanta animi tranquillitate ac magnitudine, tanta fide ac persuasione futurae felicitatis, ut, non ad mortem, sed ad Deorum Immortalium domicilium abire videatur. Quare, quod dico, si quid est in ipsa argumentatione vel erroris vel obscuritatis, hoc apud legentes cogitatione et veluti conspectu Socratis, atque orationis Platonicae gravitate ac suavitate, obruebatur. Ceterum, quum ipsa Platonis disputatio haud parum habeat difficultatis ad intelligendum, operam dedi, ut eam in compendium redigerem et argumentorum summis breviter ac perspicue exhiberem.

Primum igitur hoc est (p. 377.): „Mortis tempus exspectandum est, nec cuiquam licet se ipsum interficere. Homines enim, tamquam servi, a Diis, tamquam Dominis, in hac vita collocati sunt: nec abeundum est, nisi si Dii ipsi nos ex hac veluti custodia liberent. Itaque et ego mortem aequo animo fero: Dii enim me jam ex hac custodia revocant. Ac spero me ad meliores homines venturum: certe, ad optimos dominos, nimirum Deos, me perventurum, hoc vero, si quid aliud, summa asseveratione affirmo." Hoc deinceps demonstratur.

Pergit (p. 378 — 380. fin.) „Philosophia est commentatio ac studium mortis. Philosophi enim munus in eo positum est, ut Animum a rebus corporeis et fluxis avocet, et ad res intelligibiles ipsamque puram ac sinceram veritatem eum convertat. Atqui quam diu in hac vita et in Corpore degimus, huic muneri satisfieri nequit. Animus enim tum maxime viget cogitando, quum se maxime a Corpore segregaverit et in se ipsum collegerit: unde apparet, eum ad cogitandi vim ac praestantiam adeo non opus habere Corpore, ut potius illius vinculis solutus et per mortem liberatus, naturae

suae perfectionem obtineat. Corpus nos avocat a purae sinceraeque veritatis indagatione: sensus eorumque vicaria phantasia continuo Animi cogitationem turbant, eumque in falsas opiniones erroresque inducunt. Corpus inimicum et contrarium est Virtuti. In Corpore fons est omnis labis et corruptelae. Corporis nutrimento et voluptati servire cogitur Animus: illiusque sollicitatione ad vitia et scelera abducitur. Igitur verisimile est, Animum, post Corporis mortem, Veri cognitionem pleniorem consecuturum, et cum Diis habitaturum; si quidem jam in hac vita se, quoad ejus fieri potuit, a Corporis contagione purgaverit commentatione veritatis et studio Sapientiae, Iustitiae, ac Fortitudinis."

„Ne vero quis objiciat, Animum extra Corpus non subsistere posse, his moneatur argumentis, Animum jam fuisse anteaquam in Corpus veniret, p. 380 — 384. In tota natura rerum haec dominatur lex, ut, quidquid fit, id ex sui contrario fiat. Veluti, quod majus fit, id ex minori fit majus, velox fit ex tardo, firmum ex infirmo, calor ex frigore: ita quoque contra, ex majore fit minus, ex firmo infirmum, ex veloci tardum, ex calore frigus. Eadem necessitate conjunctae sunt vita et mors: atque, ut ex vivo fit mortuus, ita ex mortuo fit vivus. Nisi forte putemus, hac una in parte naturam deficere, et ex omnibus rebus duas ab hujus legis vi exemtas esse, vitam et mortem. Quod argumentum ut accuratius etiam percipiatur, animadvertendum est, omnem mutationem triplici contineri statu. Primus est, ex quo res mutata discedit: secundus, quem permeat res mutata: tertius, ad quem pervenit res mutata. Veluti, si quis dormit, is ex vigilia in somnum transit: duo sunt status: primus *vigiliae*, tertius *somni*: inter hos medius interjectus est secundus status et transitus

a primo ad tertium, nimirum *obdormiscere.* Ita si quis a somno ad vigiliam redit, is interjectum permeat statum, quem vocamus *expergisci.* Quare, ut quis vivat, necesse est eum permeet statum, quem vocamus *nasci:* et ut quis mortuus sit, necesse est eum permeet statum, quem vocamus *mori.* Ergo moriundo non exstinguitur Animus, sed in alium transit statum."

„Porro, si generatio haberet viam directam, non in orbem: id est, si omnes vivi continuo in mortem abirent, neque flexu viae ex morte in vitam redirent; tota paulatim natura moriundo consumeretur, et somno veternoque opprimeretur multo graviore, quam ille in fabula Endymion. At vero natura sui ipsa est conservatrix. Igitur se non consumit pariundo, sed instaurat ex morte vitam, producit ex mortuis vivos. Ex his argumentis efficitur, post hanc vitam aliam fore vitam, qua bonis melius, malis pejus futurum sit."

„Deinde, Animum fuisse antequam in Corpus veniret, magis etiam apparebit, si ad originem notionum nostrarum attenderimus. Nam quod *discere* vocamus, nihil aliud est quam recordari; quippe, qui recta ratione de rebus incognitis interrogentur, ita respondent, ut perspicuum sit, se rerum earum notiones jam antea Animo involutas tenuisse. Quod facile patebit, si animadverterimus, quid fiat recordatione et judicio rerum. Itaque nimirum quotidie experimur, nos in unius ex alterius rei cogitationem deferri. Veluti si quis videt Cebetem, is quoque in Simmiae cogitationem incidat: et si quem videmus hominem similem Cebeti, eum cogitando comparamus cum Cebete, et judicamus tacite, quam prope vel accedat ad ejus similitudinem, vel ab ea deficiat. Neque hoc in iis tantum fit rebus, quas Corporis sensu percipimus: sed in iis etiam, quae sunt intelligibiles (i. e. abstractae) et a corporea natura re-

motae. Nam, ut hoc utar, si rem pulchram videmus, unde oritur illa cogitatio, *rem esse pulchram?* Non aliunde profecto nisi hinc, quod illam rem tacite cum ipsa pulchritudinis idea comparamus, et judicamus, quam prope illa res ad hujus ideae exemplum accedat. Ita, si quod factum judicamus esse pium vel impium, hoc factum sensu Corporis perceptum referimus ad ideas universales pietatis vel impietatis. Iam vero unde hausimus ideas universales? Non quidem, ut nonnulli volunt, sensibus Corporis. Nam his quidem haurimus ideas rerum singularium, quas ad ideas rerum universalium exigimus et dijudicamus. Et vero, nisi prius habeamus ideas universales, ne intelligere quidem possimus ideas singulares. Nil enim haberemus ad quod, tamquam ad exemplum, eas referremus, et ex quo eas agnosceremus. Unde efficitur, non per sensus Corporis primum notitias rerum in Animum inferri; sed in eo jam antea fuisse: igitur Animum prius viguisse ac vixisse, quam Corpus nasceretur."

„Sed quandoquidem plerisque alte hic scrupulus infixus est, ut putent, Animum morte Corporis dissolvi, et sub discessum ex Corpore evanescere ac veluti vento dispergi, videndum est, quid sit illud *dissolvi*, et in quam naturam cadere possit (p. 384 — 387). Atqui *dissolvi* nil aliud est, quam partibus suis ita privari, ut hae discedant a se invicem, et ut illud totum, quod his partibus constabat, non amplius sit. Igitur dissolvi nil potest, nisi quod ex partibus constat. Porro animadvertamus, rerum omnium duo esse genera: horum alterum ex partibus est compositum, continuo mutationum turbine agitatur, nec umquam eodem statu manet: alterum simplex, quod nullis constat partibus, neque propterea tantis mutationibus subjectum est, sed suum statum obtinet. Compositum contrectatur Corporis sen-

sibus: simplex sub nullum cadit Corporis sensum, sed sola Animi cogitatione intelligitur. Iam Animus ipse quin ad simplicium rerum genus pertineat, non est quod dubitemus. Animus enim nullo Corporis sensu contrectatur, sed sui ipse actione et cogitatione sibi innotescit: Animus, quantumvis Corpus continuo mutetur, ipse idem manet: Animus, quamvis Corpus mutiletur et sensibus eorumque instrumentis corporeis privetur, ipse tamen cogitandi vim non amittit. Animus notitiam simplicis et immutabilis naturae consequitur: Corpus non nisi fluxarum et mutabilium rerum notiones haurit. Animus puram sinceramque veritatem tum maxime assequitur, quum se maxime in se collegerit et a Corpore avocaverit; atque ita in sui similem naturam concedit, ac pascitur certa veritatis contemplatione. Animus imperat, Corpus obedit: hoc servi, ille domini, partes tenet; ut hinc etiam intelligi possit, quae sit divinior hominis pars, Animusne an Corpus. Atqui contrariarum rerum contraria sunt attributa; itaque consequitur, Animum esse indissolubilem, si quidem Corpus dissolubile est. Ergo, ut post mortem partes Corporis dissolvuntur, ita Animus subsistit atque in purum et invisibilem locum abit, ad sapientem Deum: ad quem ita quisque certius citiusque perveniet, ut se in hac vita maxime purum castumque servaverit a Corporis voluptatibus. Qui vero in hac vita Corpori servierunt ejusque contagione affecti sunt, hi post mortem alia quaerunt Corpora, in quibus denuo nascantur."

„Quod si vero quis hanc opinionem tueri velit, *Animum esse harmoniam*, et cogitandi vim esse Corporis qualitatem, quae oriatur ex justo temperamento humoris et siccitatis, caloris et frigoris; huic ita occurritur (p. 390 — 392.), ut ostendatur, tali temperamento sanitatem quidem Corporis effici; cogitatio autem,

quomodo hinc efficiatur, intelligi non posse. Repugnare quoque communi experientiae, cogitationem consistere in tali temperamento et harmonia; quippe in plurimorum hominum cogitatione potius discrepantiam quam harmoniam inesse."

„Denique animadvertendum est, Animi eandem esse naturam ac rerum intelligibilium, id est, idearum atque Essentiarum (p. 394 — 396). Nam, ut res quaedam sit pulchra, requiritur pulchritudinis praesentia: ut calida sit res, requiritur caloris praesentia: ut animata sit res et vivat, requiritur Animi praesentia: atque ita in omnibus aliis rebus est. Iam vero res, verbi caussa, calida potest frigida fieri; ipse calor numquam potest frigus fieri. Res pulchra potest turpis fieri: ipsa pulchritudo numquam potest fieri turpitudo. Nam superveniente frigore, calor abit, nec ipse in frigus mutatur: superveniente turpitudine, pulchritudo abit, nec ipsa in turpitudinem mutatur. Ita superveniente morte, Animus abit, nec ipse in mortem mutatur; nam Animi praesentia Corpus fit animatum et vivum; et est Animi natura eadem atque Idearum Essentiarumque, quae semper subsistunt, nec umquam a sua vi secedunt. Ergo Animus est Immortalis."

Haec est argumentorum in Phaedone explicitorum summa, brevi et perspicuo, quoad ejus fieri potuit, compendio designata. Sed de singulis deinceps verbo monendum est.

Primum nititur Providentia Divina et reprehensione Corporis. „Animus in Corpore non potest consequi Veritatem et Virtutem. Atqui res humanae gubernantur a Divina Providentia, quae in primis curam ac tutelam eorum gerit, qui in hac vita Veritati ac Virtuti studuerunt. Qui quidem haec bona post Corporis mor-

tem consequentur.“ Habet omnino Argumentatio magnam verisimilitudinem.

Secundi Argumenti haec est vis, ut ex comparatione omnium, quae in natura fiunt, ostendatur, mortem non esse transitum in nihilum, sed transitum in alium statum. Hujus rationis efficaciam egregie perspexit atque explicuit Mendelsohnus, elegantissimus philosophus, in libello de Immortalitate, Phaedonis nomine appellato. Nam quum omnis in rerum natura mutatio fiat paulatim et successione graduum; mutatio quidem ea, quae fit ex vita in mortem, id est, ex *re* in *nihilum*, non fit successione graduum: et quantumvis rem minuas, semper eodem intervallo a nihilo distabit. Igitur Animus naturae viribus exstingui nequit.

Tertium superstructum est duobus fundamentis, certo et incerto. Certum est et a Philosophis cum Veteribus tum Recentioribus probatum, in natura nil novum oriri nec interire quidquam: interitum et ortum non fieri ex nihilo et in nihilum, sed compositione ac dissolutione partium. Incertum est, Animos omnes jam antea fuisse quam in Corpora venirent, nec vel ab ipso Deo creari novos Animos, nec existere quadam compositione materiae. Sed Animos, si quidem a Deo creentur continuo, non interire cum Corporibus, consequitur cum ex reliqua Platonis doctrina, tum ex ea ejus parte, quae est de Providentia. Igitur, ut hoc fundamentum ex incerto certum fiat, demonstrandum est, Animi vim cogitandi non posse oriri ex compositione partium materiae. Quod sexto Argumento conficere studet Plato.

Quartum eo valet, ut ostendatur, Animos jam antequam in Corpora venirent, notiones rerum universales habuisse: quod quidem ejusmodi est, ut vehementer dubitem an recentiores idearum innatarum patroni acu-

tius quid et subtilius ad hanc caussam obtinendam excogitaverint. Nam de fonte et initio notionum duae sunt eaeque contrariae Philosophorum sententiae: altera Aristotelis et Lockii, qui statuunt cognitionis initium positum esse in sensibus Corporis, per quos primum notiones rerum externarum inferri in Animum nudum et vacuum ab omni notione: altera est Platonis, qui tuetur, fuisse jam notiones in Animo antequam in Corpus veniret: quippe qui non possit suscipere et veluti agnoscere imagines rerum externarum sensibus oblatarum, nisi alias prius habeat notiones, ad quas illas imagines extrinsecus oblatas referat atque exigat. Haec est Platonici argumenti vis, quam vulgo non satis perceperunt Interpretes. Platonis sententiam secutus est Leibnitius, eamque sub nomine *doctrinae de Ideis innatis* celebravit. Sed Plato quidem conficere hinc voluit, Animum antea in aliis Corporibus fuisse, Leibnitio hoc unum satis fuit, Animum notiones habuisse antequam in Corpus veniret.

Quinti argumenti efficacia repetenda est ex universa Platonis distributione, qua omnem rerum substantiam in duo contraria genera dividit, *Simplex* et *Compositum:* quorum hoc dissolvitur et continuo mutatur, illud dissolvi nequit et sibi semper constat. Hujus divisionis veritatem negant quidem Stoici, Epicurei, et ex recentioribus qui vocantur *Materialistae.* Sed, si hoc concedatur Platoni, nulla erit ratio, quare non concedatur illud, quod inde sequitur, Animum esse simplicem nec morte Corporis dissolvi. Hoc enim Plato diligenti comparatione Animi cum Corpore conficit. Revocat denique hoc Argumentum ad Divinam Providentiam, ut doceat, Animos ad Veritatem ac Virtutem factos esse a Deo; igitur, ut quisque in hac vita Divinae huic legi paruerit, ita cujusque futurum statum fore. Nam qui

Veritati ac Virtuti studuissent, eos ad Deum perventuros auctorem Veritatis et Virtutis: qui vero Corporis voluptatibus serviissent, eos denuo Corpus quaerere in eoque nasci.

Sextum Argumentum pertinet ad confutandam eorum opinionem, qui Animum in quadam Corporis affectione, et humoris calorisque, siccitatis ac frigoris, temperamento posuerunt; veluti Parmenides, Zeno, et alii. In hoc Argumento magna est vis, quam uberius explicuerunt posteriores, qui Platonis vestigia persecuti sunt, atque egregiam nobis demonstrationem pepererunt, qua efficitur, *Cogitandi vim non posse inesse Corpori, quippe cujus omnes actiones passionesque contineantur partium mutatione ac motu.*

Septimum Argumentum equidem probare non possum, ac verbo notandum est. Hoc eo debet valere: „Essentias rerum esse constantes et immutabiles: atqui Animi Essentiam positam esse in cogitatione, ergo fieri non posse, ut Animus umquam cogitationem amittat. Itaque effici, Animum esse Immortalem.“ Haec, inquam, argumenti conclusio mihi non probatur. Nam, ut nil dicam de aliis partibus, quae reprehendi possint, Plato confundit genus rerum *existentium* cum genere rerum *possibilium*. Etenim, ut res, quae movetur, non potest intelligi nisi ita, ut locum suum mutet: nulla tamen hinc necessitas consequitur, ut res illa semper moveatur, aut semper existat. Itaque concedo, Animum non posse intelligi, nisi ita, ut vivat: neque tamen propterea concedo, hinc necessario consequi, ut Animus semper vivat aut semper existat. Sed nimirum Plato in hanc opinionem suis ipse initiis obsecutus venit. Nam, quum statueret, Ideas existere et aeternas esse, quumque Animos ad Idearum naturam retulisset; consequens erat, ut statueret, Animos non magis vita posse privari, quam,

v. c. triangulum tribus lateribus privari, et tamen triangulum manere.

Vidimus de Philosophica hujus loci parte, qua demonstratur, *Animos esse Immortales.* Altera pars, qua ostenditur, *qualis sit ille post hanc vitam status,* fabulose ac poëtice a Platone tractata est; ut eam totam referre alienum sit ab hujus disputationis consilio. Sunt vero quatuor loci, ubi Plato, hunc quasi fingendi campum nactus, in eo excurrit, eumque poëtica facultate exornat: in Phaedro, Phaedone, Gorgia, et decimo de Republica. Ne vero mihi quis objiciat, Platonem has narrationes non ut fabulas, sed ut veras res, retulisse; quippe ipsum in Gorgia p. 312. E. et Rep. X. p. 518. F. has narrationes ordiri ejusmodi introitu, quo dicat, se non fabulam sed verum referre. Nam primo quidem, haec non serio, sed ex Socratica ironia dicta esse, facile quivis unus non alienus a Platonis consuetudine intelligit. Deinde, in ea narratione de regionibus apud Superos et Inferos, quae est in fine Phaedonis, Socrates diserte pronunciat p. 401. A. „*Statum vero Animi post mortem eo modo se revera habere, quo ego narravi, non decet affirmare sanae mentis virum: eum autem vel talem vel similem debere esse, quandoquidem Animi nostri Immortales sunt, hoc decet et affirmare et huic persuasioni fidere.*" Quare videamus, quid in his fabulis insit, quod ipse Plato probare potuerit, et cum ejus Philosophica sententia conveniat.

Ex Gorgia igitur haec sunt: „Anima post mortem ad Inferos abiens judicatur nuda, ut nil possit impedire, quominus eam judices interius inspiciant. Nam Animae peccatis ac sceleribus in hac vita commissis ulcera et vibices contrahunt. Iudices, perspecta ulcerum ratione, judicant, utrum sint sanabiles Animae, nec ne. Sana-

biles corriguntur ac purgantur multis doloribus. Insanabiles puniuntur in aeternum vehementissimis cruciatibus, quibus ipsae nullam utilitatem percipiunt, sed aliis in exemplum proponuntur."

Ex Phaedone: „Unaquaeque Anima suum habet ductorem Genium: hic eam ex Corpore discedentem ducit ad Inferos; prudentem quidem voluntariam, stultam et Corpori deditam vero invitam. A Geniis in certum locum conductae, ibi judicantur. Qui mediocriter se in vita gesserunt, malefactorum poenas ita dant, ut simul purgentur ac sanitati restituantur, benefactorum autem praemia accipiunt. Qui majora, sed sanabilia tamen peccata commiserint, veluti homicidae et parentum violatores, gravioribus suppliciis vexantur: a quibus non antea liberantur, quam iis, quos injuria affecerint, satisfecerint ac persuaserint. Qui vero insanabilia peccaverint, multis et injustis caedibus patrandis, hi in Tartarum conjiciuntur, ex quo numquam liberantur. Denique ii, qui sancte vixerunt, veniunt in coelestem regionem: et in primis ii, qui vere philosophati sunt, semper ibi habitant, nec umquam in Corpora redeunt. Ceterum haec beatorum habitatio est quidem in ipsa hac terra, sed in sublimi ac coelesti loco. Nam quod nobis aqua est, hoc ipsis est aër: quod vero nobis aër est, hoc ipsis est aether: ibi omnia sunt puriora, dilucidiora, ac subtiliora: acutioribus sensibus sunt praediti, majore intelligentia valent, et propiore Deorum consuetudine fruuntur. Nos vero, tamquam pisces in profundo mari, ita in infimo aëre degimus: pauci caput efferunt in puriorem aetherem; omnia apud nos crassa ac terrena sunt, hebetes sensus, tarda intelligentia, nil vere sincereque bonum."

Ex Rep. X. „Duo sunt in terra, iisque e regione oppositi duo in coelo hiatus, per quos Animae adscen-

dunt ac descendunt. In horum medio sedent Iudices, qui de Animabus judicant, iisque signa addunt bene vel male factorum: pias ad dexteram sursum, impias ad sinistram deorsum ablegant. Circuitus Animarum fit mille annis: quae mala commiserunt, centenis quibusque annis puniuntur; ut malefacta decies luant, si in alios caede injustitiaque saevierint: eadem ratione boni benefactorum praemia decies accipiunt. Sed sunt insanabiles quoque malefici, quorum poena mille annorum circuitu non absolvitur, sed deinceps instauratur, veluti sacrilegi, tyranni, et similes. Ceterum, expletis mille annis, Animae ducuntur ad sortitionem novarum vitarum: ubi maxime opus est prudenti consilio, ne specie deceptae pejorem vitam meliori anteponant: pleraeque tamen studia prioris vitae sequuntur in electione novae vitae. Posteaquam vitas elegerunt, abducuntur a suo quaeque Genio in Corpora, prius permeant Lethes campum ac fluvium, ex quo ut magis minusve biberunt, ita rerum ante actarum memoriam amittunt. Nec vero tantum hominum vitas sibi eligunt Animae, sed brutorum quoque. Genius autem suus cuique permanet, custos et effector earum rerum, quae in nova vita constituta sunt.“

Ex Phaedro: „Anima similis est naturae alatae, quae constat auriga et duobus equis, meliore ac pejore. (Hae sunt tres ejus partes: auriga, *τὸ λογικὸν, pars rationalis:* equi, *pars irrationalis*, *τὸ ἄλογον·* melior, *θυμός·* pejor, *ἐπιθυμία.*) Quaelibet Anima pertinet ad chorum ac tutelam unius ex undecim Diis, qui in coelo versantur. Nam Vesta domi manat. Animae, quae in cujusque Dei choro sunt, non possunt omnes Deum suum aequali modo sequi. Quae quidem sequi potest, extulit caput supra coeli verticem, et conspexit ibi sinceram aeternamque veritatem, atque incolumis manet

usque ad secundum Deorum circuitum; in quo, si iterum bene Deum suum secuta fuerit, et si idem sequentibus circuitibus semper fecerit, semper incolumis manet. Nam in domicilio illo sincerae aeternaeque veritatis nutriuntur alae et corroborantur. Sed Animae, quarum equi aurigam turbarunt, in terram delabuntur fluentibus fractisque alis, et in Corpora ingrediuntur, non quidem brutorum primo, sed hominum; ceterum in varia ingrediuntur Corpora, pro vario gradu modoque sapientiae, qua praeditae sunt. Optima et quae plurimum viderit in sincerae aeternaeque veritatis domicilio, venit in Corpus Philosophi: quae minus vidit, in Corpus inferioris generis venit. In eundem statum, in quo primo fuerunt, non redeunt ante expletum decem mille annorum tempus; nam hoc intervallo redeunt iis alae. Eae solae, quae vere philosophatae fuerint tribus deinceps generationibus, trium mille annorum spatio alas recipiunt, et in primum statum abeunt. Reliquae Animae, finita prima vita, judicantur; et partim poenas daturae mittuntur sub terram, partim praemia accepturae tolluntur in coelestem locum. Mille annis praeterlapsis, utraeque redeunt ad electionem secundae vitae, quam sibi quaeque libero judicio eligit. Ubi fit, ut humana saepius Anima in bruti Corpus ingrediatur, et ex bruto in humanum Corpus Anima, quae ab initio fuit humana."

Haec fere sunt, quae ex his fabulis ad philosophicam sententiam revocari possint, omissis pluribus figmentis et nominibus poëticis, veluti Minois, Rhadamanthi, Stygis, Acherontis, et similibus. Ceterum, si quis ea, quae exhibuimus, conferat cum iis, quae Plato disputat in Timaeo p. 531, is verisimiliter hanc sententiam Philosopho de statu post hanc vitam tribuat. „Animas, ut antea fuerunt, ita postea futuras. Post mortem Cor-

poris judicium earum fieri apud Inferos, poenas et praemia constitui. Poenas proprie in medicinae locum iis adhiberi, exceptis insanabilibus, quae semper in Tartaro manent in exemplum, quo aliae a sceleribus absterreantur. Quae Animae in hac vita Philosophiam vere tractarunt, seque in veritatis contemplatione exercuerunt, et a corporearum voluptatum contagione puras castasque servaverunt, hae igitur manent apud Deos, nec in Corpora redeunt. Quae vero magis affectae fuerunt peccatis et voluptatum contagione, hae purgantur primum et poenas dant; praemia tamen quoque accipiunt, si quid bene fecerint in hac vita: sed post longum annorum circuitum ad nova Corpora redeunt, ita ut optio cuique detur, quodnam vitae genus eligere velit. Hanc vitam prouti vel cum virtute vel cum vitiis degerit, ita denuo post Corporis mortem ei fiet. In primum et antiquum felicitatis statum nulla redit Anima, nisi quae per Philosophiam se ab omni rerum corporearum contagione purgaverit."

De numero annorum, quo circuitus Animarum absolvatur, Plato sibi non constat; nam aliis mille, aliis tria millia, aliis decem millia tribuit; ut facile appareat, eum de numero nil certi constituisse. Rationes autem, quibus Metempsychosin confirmavit, intelliguntur cum ex tota doctrina et systemate Platonis, tum ex peculiaribus locis. Neque enim ita nude et simpliciter posuit illam sententiam, prouti Pythagorici: sed ejus caussas ex ipsa natura Animi explicare studuit. „Nam Anima, prioris vitae consuetudine ad voluptatum cupiditatem adstricta, sponte quaerit ejusmodi Corpus, quod maxime accommodatum sit ad cupiditates illas explendas: fallitur etiam ignorantia boni, ut, in electione novae vitae, meliori pejus anteponat." Atque ita Platonis sententiam posteriores acceperunt: ut monuit Wyt-

tenbachius ad Plutarchi librum de Sera Num. Vind. p. 113.

Ergo vidimus, Platonem egregie meritum esse de doctrina Immortalitatis, eamque non tantum eloquentia ad plurimorum assensum celebrasse, sed argumentis quoque confirmasse: quorum argumentorum nonnulla sunt valde probabilia, nonnulla obscuriora, sed quae tamen quasi semina contineant, quibus excolendis posteriores Philosophi huic doctrinae majorem firmitatem adjunxerunt. Ceterum qualis esset ille post hanc vitam status, ab ea quidem parte probabiliter significavit, ut intelligatur, bonis bene, malis male, futurum esse: felicitatem consistere in Veritate et Virtute, in earum contrario positam esse infelicitatem: quae vero peculiariter praeterea de hoc statu prodidit, ea quamquam ad verisimilitudinem adducere studuit, valde tamen et incerta sunt et obscura.

Sequitur, ut de Platonis successoribus dicam. Igitur ex ejus discipulis duo praecipui doctores exstiterunt. Alter Speusippus, quem heredem doctrinae in Academia reliquit. Alter Aristoteles, qui a magistro dissentiens novam ipse scholam in Lyceo constituit. Sed Academiae doctores non omnes in eadem sententia permanserunt: unde variae numerantur ac nominantur Academiae. Prima fuit a Speusippo ad Crantorem, qui in Platonis doctrina floruerunt, eamque tenuerunt. Secunda exstitit auctore Arcesila; tertia, auctore Carneade; qui omnino nil statuerunt, sed contra omnia disputârunt, omnisque cognitionis fundamenta dubiis labefactarunt. Carneadem audivit Clitomachus: Clitomachum Philo, Ciceronis magister, qui multum ex illa dubitatione remisit, propiusque at antiquam Platonis rationem accessit; unde quarta numeratur ab eo Academia. Denique fuit Antiochus, qui multis partibus Stoi-

cos secutus est; unde quintae Academiae auctor perhibetur. Sed horum omnium scripta quum perierint, breviter notabimus, quod fuerit de Animorum Immortalitate placitum Primae Academiae. Nam de hac una ex quibusdam aliorum mentionibus conjicere licet.

SPEUSIPPUS in Platonis doctrina permansit, et scripsit quoque de Anima; ut est apud Diogenem Laërtium IV, 1. et 4.

Hunc doctrinae laude superavit successor XENOCRATES, qui Platonis sententiam scriptis illustravit multis, in quibus fuit unum *de Anima*, ut refert Diogenes Laërt. IV. 13. Fuit quoque liber ejus *de Morte*; ut est apud eundem IV. 12. Hunc Marsilius Ficinus, et post eum alii, eundem esse voluerunt atque *Axiochum*, qui hodieque sub Aeschinis nomine fertur. Perperam. Nam potius Sophistae stilum redolet, nec cum Xenocratis sententia satis convenit. Hic quidem, Pythagoreorum more, *Animam dixit esse numerum, qui se ipse moveat:* eamque ab omni figura et corporea concretione remotam esse statuebat: ut refert Cicero Tusc. I. 10. ubi plura dedit Io. Davisius: cum quo conjungendus est Plutarchus, de Animi Procreatione secundum Platonem in Timaeo, T. II. p. 1012. D. De natura Daemonum et Animalium quoque Pythagoreos secutus est; ut constat ex Clemente Alex. Strom. V. p. 590. C. cui addatur Bruckerus T. I. p. 739.

Magnam in Philosophia auctoritatem habuit CRANTOR, cum ob reliquam rerum scientiam, tum ob editum librum plane egregium de Consolatione, quem Veteres frequenter et laudarunt et imitati sunt, veluti Cicero, Seneca, Plutarchus, et alii: qui dubitare nos non sinunt, quin plurimae consolandi rationes ab Animorum Immortalitate repetitae fuerint. Sententiam ejus de substantia Animae, quam ex sensibili et intelligibili parte

constare voluit, ut ante eum Plato, refert Plutarchus l. cit. T. II. p. 1012. D. F. Fragmentum ex Consolatione exstat apud eundem Plutarchum T. II. p. 104. C: quo hac etiam in parte cum Platone consentit, ut Animorum corruptionem ex corporeorum seminum contagione oriri dicat.

Sed, ut dixi, horum omnium libris perditis, cum eorum, tum Philonis sententiam ex Cicerone plenius intelligemus: de quo infra peculiariter dicendum erit.

SECT. VI.

De Aristotele.

Proximus Platoni aetate atque auctoritate fuit ARISTOTELES; qui utrum Animam immortalem an mortalem statuerit, acerrimae antiquitus fuerunt Philosophorum dissensiones. Quod si verum esset, quod pluribus locis dixit Cicero, nil differentiae fuisse inter Veteres Academicos et Peripateticos (Academ. I. 9. Offic. III. 4.); non erat, quod hanc quaestionem moraremur. Nunc Ciceronis judicium valet tantummodo de methodo et quibusdam capitibus utriusque sectae. Neque negari potest, Aristotelem a Platone dissensisse, cum aliis multis locis, tum de Animae natura. Utrum de Immortalitate quoque ab eo dissenserit, jam nobis videndum est. Equidem hac quaestione ita defungi poteram, ut secundum eos pronunciarem, qui novissima aetate eam tetigerunt, vel secundum Cudworthum ejusque Interpretem Moshemium Syst. Intell. T. I. p. 88, vel secundum eum, qui melius in hac re versatus est, Bruckerum Hist. Crit. Phil. T. I. p. 824. Verum enim in ejusmodi Disputatione, quae ad Vos fit, Doctissimos Iudices, hoc a me

postulari arbitror, non ut Vobis reponam dicta dudum ab aliis ac pervulgata, sed ut rem ab ipsis principiis ac Veterum fontibus repetam. Et spero, me hac ratione aliquid allaturum, quod Vestris judiciis probem.

Ergo Aristotelem de Immortalitate cum Platone consentire contendunt, Hierocles de Provid. et Fato, apud Photium Biblioth. Cod. CCXIV: Anonymus de Vita Pythagor. Sect. XIV. Edit. Kusteri: disertius etiam, nec verbis tantum, sed rationibus, Simplicius ad Aristotel. de Anim. L. III. p. 69. Fuit hoc Alexandrinorum plerorumque, qui etiam Iuniores Platonici et Eclectici appellantur, studium, ut Aristotelem cum Platone in concordiam redigerent. Nec tamen omnes hoc egerunt: quippe Plotinus ac Porphyrius Aristotelis opinionem, de Animae substantia in Entelechia posita, reprehenderunt, apud Eusebium Praep. Evang. XV. 10, 11: Iamblichus item, alia de caussa, apud Stobaeum Eclog. Phys. I. p. 107. Pro immortalitate quoque facere videtur Scriptor de Placitis Phil. V. 25, qui prodit hanc Aristotelis opinionem: „Mortem pertinere ad Corpus, non ad Animam; nam Animae nullum esse interitum." Sed hic locus omittitur apud compilatorem ejusdem operis, qui falso Galeni nomine fertur; ut haud dubitem assentiri Corsino, statuenti, eum temere in Pseudo-Plutarchi contextum irrepsisse.

Medium quoddam tenere voluit Pseudo-Origines in Philosophumenis Cap. XX. cujus hic est locus: „*Plato Animam statuit Immortalem; Aristoteles vero putat, eam quidem remanere post Corporis mortem: sed postea tamen evanescere in quintum elementum, quod praeter quatuor reliqua esse vult, subtilius illud aëre et veluti spiritum.*" Nec dissimilis est huic sententiae ea, quam prodit Pseudo-Plutarchus de Placit. Phil. V. 1. „*Aristoteles et Dicaearchus dicunt,*

Somnium divinationem habere propter Enthusiasmum; quippe putant, Animam, non quidem Immortalem, sed tamen Divinam esse." Consentit hac in parte Sextus Empiricus Advers. Mathem. IX. 20. ubi dicit: „Homines Dei notionem per Somnia quoque accepisse, atque eo inductos esse, ut putarent, Deos Animae nostrae similes esse."

Mortalem Animam ex Aristotelis sententia esse, diserte prodidit Alexander Aphrodisiensis, cujus auctoritatem posteriores plerique secuti sunt, ut recte monent Moshemius et Bruckerus locis memoratis. Iam Iustinus Martyr. Cohort. ad Gentes p. 7. E. in notanda Platonis et Aristotelis discrepantia ait: „*Et Plato quidem diserte pronunciat, omnem Animum esse Immortalem. Aristoteles vero, Entelechiam eam vocans, non immortalem, sed mortalem esse vult. Plato eam semper moveri dicit: Aristoteles immobilem, sed omni motui praeire vult.*" Huic adjungendus est Atticus, doctissimus Platonicus, cujus locum servavit Eusebius in Praepar. Evang. XV. 9: qui non quidem affirmat, Aristotelem diserte pronunciasse, Animam esse mortalem; sed tamen contendit, hoc ex reliquis Philosophi placitis consequi.

Ceterum haec quaestio, de vera sententia Aristotelis, Ciceronis quidem aetate nondum agitata fuisse videtur. Hic enim ita illius sententiam de natura Animae memorat, ut non dubitet eam in confirmationem Immortalitatis assumere. Tusc. I. 10. „*Aristoteles longe omnibus, Platonem semper excipio, praestans et ingenio et diligentia, cum quatuor nota illa genera principiorum esset complexus, e quibus omnia orirentur, quintam quandam naturam censet esse, e qua sit mens. Cogitare enim et providere, et discere, et docere, et invenire aliquid, et tam multa alia, me-*

minisse, amare, odisse, cupere, timere, angi, laetari; haec et similia eorum in horum quatuor generum inesse nullo putat. Quintum genus adhibet vacans nomine, et sic ipsum Animum appellat, ἐντελέχειαν, novo nomine, quasi quandam continuatam motionem et perennem." Porro eodem libro Cap. 27. hinc concludit, eandem esse Deorum et Animorum naturam; ubi ait: „*sin autem est quinta quaedam natura, ab Aristotele inducta primum, haec et Deorum est et Animorum.*" Deinde, Aristoxeni opinionem reprehendens, qui Animum Harmoniam et proinde mortalem volebat esse, haec addit: „*Sed hic quidem, quamvis eruditus sit, sicut est, haec magistro concedat Aristoteli: canere ipse doceat.*" Conf. Fragm. Ed. Ern. p. 1097. Ex his profecto apparet, Ciceronem judicasse, Aristotelis sententiam valere ad Animorum Immortalitatem stabiliendam.

Longa et fuit et etiamnunc est quaestio, quid proprie Aristoteles significaverit voce illa ἐντελεχείας· eaque conjuncta est cum reliqua Viri doctrina, ita quidem, ut, si ea explananda sit, magna pars totius Aristotelicae Philosophiae explicari debeat. Quod quum longius sit quam pro hujus disputationis finibus; illud agam, quod propius ad nostrum consilium pertinet, ut ostendere studeam, quae fuerit sententia Aristotelis de vita et statu Animae post Corporis mortem.

Et primum quidem, quum scripta Philosophi haud pauca ad nostram aetatem venerint, ex his potius quam aliunde ipsius sententiam indagemus. Fuit autem duplex genus librorum Aristotelis, *Esotericum* et *Exotericum.* Ex *Esoterico* genere sunt plerique omnes ii, qui hodieque exstant; certe ii, in quibus de Animae natura et qualitatibus proditum est. *Exotericus* fuit Eudemus, Dialogus de Anima, qui periit. Et perierunt

omnes fere Exoterici libri, magno literarum damno; quod hic error vulgo invaluisset, in solis Esotericis veram Aristotelis sententiam consignatam esse. De hac differentia si cogitassent ii, qui de Philosophi sententia in argumento Immortalitatis disputarunt, certiorem disputationis exitum invenissent. Iam vero in Opere *de Anima*, et in aliis, qui supersunt, libris, fere nullam facit mentionem Immortalitatis Animorum; sed in Dialogis perditis hoc peculiariter egerat. Luculentum est testimonium Procli, cujus aetate Dialogi Aristotelis nondum perierant. Sic igitur ille in Commentario in Tim. Plat. Lib. V. p. 338: nam satis est locum Latine reddidisse: „*Aristoteles in opere de Anima, physice, (id est, ex naturae observatione,) hoc argumentum tractans, nil dixit de Animae in Corpus descensu, nec de ejus sorte ac statu: nam de hac parte praeparationis caussa disputaverat in Dialogis.*" Eudemum Dialogum Veteres bene multi memorarunt: ut monet Fabricius Bibl. Gr. T. II. p. 190. Ex eoque elegantissimum locum servavit Plutarchus T. II. p. 115: ubi graviter pronunciatur, *Mortuos divina quadam sorte frui ac felices beatosque esse.*

Sequitur, ut videamus, an forte in Esotericis, iis quae ad nostram aetatem venerunt, ejusmodi prodiderit principia, ex quibus Immortalitas Animorum consequatur. Voluit igitur Animam tribus facultatibus constare, *vegetabili, sentiente, intelligente.* Hanc postremam *Νοῦν, Mentem* seu *Animum*, appellat, et si quid, ex Aristotelis sententia, in homine est Immortale, hoc in Mente sola esse potest. Atqui *Νοῦν* in solis hominibus inesse dicit, et si quae forte sint Animalia homine praestantiora, de Anim. Lib. II. Cap. III. Porro *Νοῦν non cum Corpore permixtum esse* affirmat Lib. III. Cap. V. Mox Cap. VI. *Νοῦν* agentem a *Νῷ* patiente

distinguit: dicit quoque „*Eum segregabilem esse a Corpore, Purum, ejusque essentiam positam esse in actione: segregatum vero a Corpore, eum solum esse illud, quod est, et solum esse ἀθάνατον καὶ ἀΐδιον, immortalem et aeternum: non autem recordari nos, propterea quod recordatio in solum patientem νοῦν cadat, qui perit, et sine hoc nil cogitat.*" Hic locus, ut verbis luculentus, ita re obscurus est; unde non satis ad eum attenderunt ii, qui de Aristotelis sententia scripserunt. Ego non video quare non sequar doctissimos interpretes, Themistium p. 88 — 92, et Simplicium p. 69. seq. quorum huc redit sententia: „unam Animae humanae partem, *νοῦν πρακτικὸν*, esse aeternam et Immortalem: nec tamen illam reminisci earum rerum, quae ei obtigerint in priori vita; quippe solutam a *νῷ παθητικῷ*, in quo solo versetur recordatio, quia est passio." Simplicius quidem non male Aristotelicum hoc argumentum e Platonico de Animi propria movendi facultate repetit: ceterum *νοῦν πρακτικὸν* non interire, sed cum *νῷ παθητικῷ* conjungi in eumque abire, contendit; credo, ut ita magis Aristotelem cum Platone conciliet. Themistius vero hunc locum cum alio ex eodem opere Lib. I. 4. confert, unde efficit, *νοῦν πρακτικὸν* solum relictum vacare ab omni passione, memoria, voluptate, dolore, et omnino cogitatione ea, quae posita sit in patiendo. Videatur etiam Ammonius in Arist. de Interpret. haud procul ab initio.

Accedunt ex aliis Aristotelis libris alia testimonia. De Animal. Generatione Lib. III. Cap. III. quum de ortu partium Animae exposuisset, addit: „*Ergo patet, solum Νοῦν extrinsecus in hominem ingredi, eumque solum esse divinum.*" Hunc locum non reprehendere debebat Moshemius adferenda parte proxima, ubi dicit Aristoteles, „omnem Animae facultatem praestantioris

esse naturae, quam naturam quatuor elementorum: et spiritum vitalem, qui in semine latet, esse similem elemento astrorum.“ Hoc enim cum dicit Aristoteles, nil dicit, quod Animi Immortalitatem tollat. Nam primo quidem, quamquam omnem Animae facultatem ex illo quinto elemento esse vult, tamen, ut vidimus, solum *Νοῦν*, praestantioris etiam naturae, Divinum et Immortalem esse statuit. Et Astrorum natura, secundum Peripateticos, praestans ac Divina est. Denique in aliis libris ejusmodi exstant sententiae, quae Immortalitatem confirmare videantur: Metaphys. Lib. XII. Cap. IX. in disputatione valde obscura, illud tamen perspicue dicitur, „*mentem hominis* (*Νοῦν*), *non dividi posse nec materiam habere*“. Physic. Auscult. Lib. VI. Cap. III. „*omne, quod mutatur, dividi potest.*“ Ibid. Lib. VII. Cap. IV. § 14. „*Mutatio non fit, nisi in sentiente parte Animae.*“ Haec igitur dicta si ad justam interpretationem exigantur, efficiunt ejusmodi conclusionem, qua statuatur Animus Immortalis esse; ut, etiamsi non diserte dictum esset ab Aristotele, tamen haec inde sententia consequatur.

Ut omnis Esoterica Aristotelis doctrina obscurius tradita est, ita magis etiam loci de Anima ac Deo. Itaque jam antiquitus caussam reprehensioni praebuit, ac si de Deo, Providentia, et Animorum Immortalitate, non satis magnifice sensisset. Sed tamen acerrimi etiam reprehensores non eum hoc nomine accusarunt, quasi omnino negasset illarum rerum veritatem, sed quod obscurius ac levius de iis pronunciasset. Itaque Atticus apud Eusebium Praep. Evang. XV. 9. hoc quidem concedit, „*Aristotelem Νοῦν Immortalem statuisse:* sed addit, *haec Immortalitas, quomodo menti* (*νῷ*) *tribui possit, quis etiam ejus sit post mortem status, omnino ab Aristotele non explicitum esse.*“

Ergo Aristoteles, ut obscure, sed tamen statuit Animum esse Immortalem, ita de conditione vitae futurae nil diserte dixit: ceterum, ut videtur, Animo vitam quidem Immortalem tribuit, sed eam vacuam a rerum singularium cogitatione, memoria, appetitu, voluptate, dolore.

Aristoteli successit THEOPHRASTUS, cujus ex multis scriptis quaedam servata sunt, nec tamen ea, in quibus de Anima prodiderat; veluti *Θέσις περὶ ψυχῆς*, quam memorat Diogenes Laërtius V. 26. Eum vero in loco de Anima non dissensisse ab Aristotele, colligitur cum inde, quod nulla apud Antiquos hujus dissensionis mentio facta est, tum quod nonnulli etiam diserte produnt, eum magistri sententiam secutum esse eamque adeo explicuisse: veluti Themistius in Paraphrasi Aristot. de Anima L. III. p. 91. A. et Stobaeus Eclog. Phys. L. I. p. 108. fin.

Theophrasti successor fuit STRATO, qui magistri doctrinam multis partibus innovavit, et fere sola Physica tractavit, unde *Physicus* cognominatus est. Hic, quum Democritum sequeretur, omnemque in natura actionem ex Corporum affectionibus, gravitate, pondere, ac motu, repeteret, de Animae Immortalitate non magnifice sensisse videtur. Scripta quidem ejus, ut reliquorum omnium, qui a Theophrasto ad Ciceronem fuerunt, omnia perierunt. Exstant tamen quaedam apud Veteres indicia, unde sententia ejus colligatur. Sextus Empiricus Adv. Mathem. VII. 350. *οἱ μὲν διαφέρειν αὐτὴν τῶν αἰσθήσεων, ὡς οἱ πλείους· οἱ δὲ αὐτὴν εἶναι τὰς αἰσθήσεις, καθάπερ διά τινων ὀπῶν τῶν αἰσθητηρίων προκύπτουσαν· ἧς στάσεως ἦρξε Στράτων τε ὁ φυσικὸς καὶ Αἰνεσίδημος·* i. e. „*Alii quidem putant, ut plerique, Animam differre a sensibus: alii autem statuunt, ipsam Animam esse sensus, et per sensuum instru-*

menta, tamquam per foramina, se proferre. Cujus sectae auctor fuit Strato Physicus et Aenesidemus.“ Locum descripsi, quo magis de vera ejus significatione existimari posset. Et patet, eum nullo modo aliter accipi posse, nisi ut haec fuerit Stratonis opinio, *Animam nil aliud esse quam sensus.* Atqui doctissimus Bruckerus T. I. p. 850, Sexti Empirici verba in eam sententiam pervertere voluit, ut Strato Animam a sensibus distinxerit. In quem errorem, nisi me omnia fallunt, potissime inductus est duobus locis, quos a Fabricio allatos viderat. Alter est Lucretii, reprehendentis eos, qui statuunt, oculos nil videre, sed Animam per oculos videre: quae quidem reprehensio non pertinet ad Stratonem, sed potius ad Epicharmum et similes, ut supra observavimus. Alter est Tertulliani de Anima, ubi Strato iis opponitur, qui cum Dicaearcho et aliis *ita abstulerunt principale, dum in Animo ipso voluerunt esse sensus.* Sed primo quidem, major in referendis Philosophorum sententiis est auctoritas Sexti quam Tertulliani. Deinde vero possunt Stratonis et Dicaearchi opiniones ita sibi invicem opponi, ut ille dixerit, *Animam nil aliud esse quam ipsos sensus,* hic putaverit, *non sensus, sed Animam esse eam partem, quae in nobis sentiat.* Sed de hoc, utcumque accipiatur, non magnopere laboramus. Illud in primis animadvertendum, Sexti, cujus haud contemnenda est auctoritas, verba nullam aliam admittere significationem nisi hanc, *Animam ipsam esse sensus.* Huc accedit, quod Strato in primis Democritum secutus est, qui Animam mortalem statuebat, cujusque discipulus Protagoras, ut supra vidimus, hoc ipsum volebat, Animam nil aliud esse nisi sensus. Pertinet quoque ad Stratonis opinionem, quod tradit Plutarchus ille, ut habetur, Scriptor de Placitis Philos. IV. 5: „*eum Animae do-*

micilium posuisse ἐν μεσοφρύῳ; id est, ea capitis parte interiore, quae superciliis interjecta est." Atque ex his omnibus mihi probabile videtur, Immortalitatem Animorum a Stratone negatam fuisse.

Iam, qui deinceps in hac Lycei successione floruerunt, Lycon, Ariston, Critolaus, Diodorus, propius denuo ad Aristotelis ac Theophrasti doctrinam accesserunt; ut, quoad quidem in tanta Veterum monumentorum jactura conjicere licet, non videantur in doctrina etiam de Animorum Immortalitate discrepasse ab auctoribus hujus scholae.

Fuerunt praeter hos alii, non quidem in Lyceo successores, sed tamen Aristotelicae Philosophiae magistri, celebres ingenii doctrinaeque laude. Primus est HERACLIDES, Ponticus, doctus profecto vir, sed idem valde superstitiosus, qui primum Platonem, postea Aristotelem audivit. Vitam ejus, more suo, prodidit Diogenes Laërtius V. 86, et sequentibus: qui eum Pythagoricis quoque operam dedisse perhibet. Hujus quoque scripta, quae multa fuerunt, omnia perierunt. Nam libellus de Allegoriis Homeri, qui Heraclidis Pontici nomine fertur, alium habet auctorem. Enimvero, quum reputo, eum et Pythagoreos et Platonem audivisse, haud dubitem, quin uberius etiam, quam Aristoteles, de Animorum Immortalitate prodiderit. Scripsit duo opera *de Anima*, ut refert Diogenes Laërt. V. 87. Denique, ne quis de nostra conjectura dubitet, statuit etiam de Animarum post mortem migratione, quas, antequam in Corpora redeant, in Via Lactea coeli habitare dixit: ut refert Iamblichus in deperdito libro de Anima, unde partes quasdam protulit Stobaeus Eclog. Phys. L. I. p. 113.

Ab Heraclide multum dissensit DICAEARCHUS, cujus fuit singularis quaedam doctrinae copia et elegantia, ut

eum Cicero delicias suas appellaret. Hic vero diserte etiam Immortalitatem Animorum impugnavit. Audiamus Ciceronem Tusc. I. 31. „*Acerrime autem deliciae meae, Dicaearchus, contra hanc Immortalitatem disseruit. Is enim tres libros scripsit, qui Lesbiaci vocantur, quod Mitylenis sermo habetur, in quibus vult efficere, Animos esse mortales.*“ Idem ib. Cap. 11. „*Quid de Dicaearcho dicam, qui nihil omnino Animum dicat esse?* Idem ib. Cap. 18. inquit, „*Dicaearchum ne condoluisse quidem umquam videri, qui Animum se habere non sentiat.*“ Sextus Empiricus Adv. Math. VIII. 349. „*Dicaearchus nil esse vult Animam, nisi quandam affectionem et qualitatem Corporis.*“ Atticus apud Eusebium Praep. Evang. XV. 9. p. 810. A. inquit: „*Dicaearchus totam substantiam Animae sustulit.*“ Scripsit quoque *Descensum in Antrum Trophonii*, quo libro opinionem Immortalitatis ad vulgi superstitionem amandasse videtur. Sed non est, quod plura dicamus post Fabricium Bibl. Graec. T. I. p. 796. seq. et Bruckerum Hist. Crit. Philos. T. I. p. 854.

Hujus fuit aequalis et amicus ARISTOXENUS, qui Animam non peculiarem substantiam, sed Corporis qualitatem et harmoniam esse statuit. Cicero Tusc. I. 10. inquit: „*Aristoxenus Musicus, idemque Philosophus, ipsius Corporis intentionem quandam, Animam esse dixit, velut in cantu et fidibus, quae harmonia dicitur; sic ex Corporis totius natura et figura varios motus cieri, tamquam in cantu sonos.*“ Conferatur idem Cap. 18. Hanc tamen opinionem non modo confutaverat Plato in Phaedone, sed ipse Aristoxeni magister Aristoteles de Anim. L. I. Cap. IV. Hinc vero consequi, ut Anima cum Corpore moriatur, et

sponte intelligitur, et monuit Cicero, libro memorato Tusc. I. 11.

De reliquis Peripateticis, qui floruerunt usque ad Ciceronem, veluti *Clearcho*, *Demetrio Phalereo*, *Hieronymo Rhodio*, *Phania Eresio*, *Andronico Rhodio*, *Boëtho Sidonio*, *Cratippo*, quid de Immortalitate quisque statuerit, non proditum est in iis, qui supersunt, Veterum libris.

Ergo Aristoteles quum in Esotericis libris, in quibus doctrinae Philosophicae principia accuratius explicantur, rarissime et obscurius de Animi Immortalitate statuisset, factum est, ut ejus studiosi vel ipsi negarent Immortalitatem, vel simul ab ipso Aristotele eam negatam fuisse pronunciarent. Huc accedebat cogitatio differentiae, quae inter Platonis et Aristotelis doctrinas intercedit. Illius unum gravissimum ac firmissimum fundamentum est Immortalitas. In hac vero Immortalitas non nisi locum habet consectarii, et ejusmodi quidem, quod et obscurius positum sit, quoque negato reliquae tamen doctrinae nexus non turbari videatur. Porro Moralem Philosophiae partem praecipue placito Immortalitatis superstruxit Plato; non item Aristoteles. Deinde hic negavit quaedam fundamenta Immortalitatis, quibus ille usus erat: veluti, quum Plato statueret, *Animam se ipsam movere*, hic voluit, *Animam omnino non moveri:* de qua disputatione videndus est etiam Macrobius in Somn. Scipion. L. II. Cap. XIII — XVI. Plato et νοῦν et ψυχὴν volebat esse Immortales, easque duas naturas numquam separari: Aristoteles eas separari, et solum νοῦν Immortalem, dixit. Denique de duabus rebus magnopere cum Immortalitate conjunctis, de Divina natura et Providentia, non satis perspicue pronunciaverat Aristoteles. Enimvero, quum statuisset, Deum esse Naturam (i. e. substantiam) intelligentem et

Immortalem, eamque omnis motus esse principium, quamquam ipsa motu careat: cumque eadem attributa tribueret menti humanae; non profecto ponendus est in eorum numero, qui Animorum Immortalitatem negarunt.

SECT. VII.

De Cynicis.

Ex Socratis discipulis fuit etiam ANTISTHENES, qui praecipue partem Socraticae doctrinae eam est amplexus, quae ad duritiem et voluptatum contemtum pertinet, atque Cynicorum sectae auctor exstitit. Et Cynici quidem ex tribus, in quas Antiqui Philosophiam distribuebant, partibus solam Moralem sequebantur, Dialecticam et Physicam repudiabant; ut recte prodit Diogenes Laërtius VI. 103. Sed hoc, ut alia, postea demum in Cynica ratione constituta sunt. Nam Antisthenes quidem ipse omnes tres partes tractavit, ut intelligitur ex scriptis ejus, quorum indicem prodidit idem Diog. Laërt. VI. 15 — 18. Ac fuerunt omnino in his scriptis nonnulla, in quibus de futuro Animae statu pronunciare debuerit: veluti libri, *de Moriundo, de Vita et Morte, de Inferis.* Ceterum, quid statuerit de his rebus, in tanta monumentorum jactura affirmare non licet. Unam reperi sententiam ejus memoratam ab Eustathio ad Homer. Iliad. Ψ. p. 1788. Ed. Rom. *ἐντεῦθεν ὁ Ἀντισθένης κατὰ τοὺς παλαιοὺς ὁρμηθεὶς, ὁμοιοσχήμονας ἐδόξασεν εἶναι τὰς ψυχάς·* i. e. „*hinc, secundum Veteres, profectus Antisthenes Animas Corporis figuram habere arbitratus est.*“ Hoc igitur quum eo loco dicatur, ubi sententiae quaedam Philosophorum de Animae

post hanc vitam habitu recensentur, intelligitur, Antisthenem statuisse, Animam Corpori superstitem esse. Huc accedit, quod nemo Veterum prodidit, eum hac in parte a Socrate dissensisse. Quod argumentum a silentio desumtum non est nullius momenti; quippe plerumque Veteres, qui supersunt, Historiae Philosophicae Scriptores, diligentes fuerunt in memorandis placitis, quibus a magistris dissensere discipuli.

Antisthenem ita secutus est DIOGENES, Sinopensis, ut, relicta Physica et Dialectica Philosophiae parte, solam Moralem retineret, eamque ad victus duritiem, patientiam, veram Animi libertatem, voluptatum opinionumque contemtum, referret. De hoc viro quum multa mirabilia, nec tamen omnia certa fide, memorentur dicta et facta, nil tamen ejusmodi proditum exstat, unde certa ratione colligatur, quae fuerit ejus sententia de Animorum futuro statu. Risit ille quidem superstitionem, qua vulgo ferebatur, initiatos post mortem meliori fore conditione, quam eos qui non essent initiati. vid. Diog. Laërt. VI. 39. Nec tamen hinc efficitur, eum statuisse, Animum cum Corpore exstingui. Si vere ita sensit, ut ejus dictum memoratur ab eodem Diogene Laërt. VI. 68, *„Interrogatus, an mors malum esset, respondit: Quomodo malum sit, cujus praesentis nullus est sensus:“* hoc quamvis verbis quidem proxime videtur accedere ad eorum opinionem, qui Animum morte Corporis interire statuerent, re tamen aliam capit interpretationem; si quidem de Corpore tantum sermo fit. Igitur fere redit eodem, quo aliud ejusdem dictum apud Ciceronem Tusc. I. 43, ubi moriens dixisse fertur, *nil sua interesse, utrum sepeliatur an a feris lanietur, quippe nil sentiri a mortuo.* Scripsit etiam librum *de Morte*, si vere tribuuntur ei scripta, quae recenset Diog. Laërt. VI. 80. Fertur etiam hoc ejus

dictum: „*Omnia esse Deorum*; *Sapientes esse amicos Deorum*; *Amicorum omnia communia*; *E. omnia esse Sapientum.*" Haec igitur et similia haud minus ab eo possunt pronunciari, qui Animos mortales, quam ab eo, qui eos Immortales statuat. Nam et Stoici, a Cynicis profecti, multa magnifice et similiter de humanae naturae cum Diis conjunctione praedicabant, neque tamen hoc eos impediebat, quominus Animos mortales esse dicerent. Neque vero magis constat, quid alii Cynici de hac parte senserint. Nam quod de Menedemo prodidit Diogenes Laërtius VI. 107, eum furiae habitu assumto circumiisse ac dixisse, se ex Inferno missum, ut hominum peccata cognosceret eaque Inferni Daemonibus nunciaret: hoc igitur facile apparet, non ex sectae sententia, sed ex vulgari opinione accipiendum esse. Et Menippus scripsit *Νεκυΐαν*, id est, *Descriptionem Inferni*, ut refert idem Diogenes Laërt. VI. 101. quod scriptionis genus in primis feliciter imitatus est Lucianus. Nec tamen hinc sequitur, Menippo magis placuisse Animorum Immortalitatem, quam vel Luciano, qui eam diserte negavit, vel cuivis alii, qui Mortuorum Colloquia finxit.

S E C T. VIII.

De Stoicis.

Diogenis Cynici discipulum Cratetem audivit ZENO, Cittieus, auctor Stoicae sectae: qui cum magistro in ea quidem parte consensit, ut finem Philosophiae poneret in vera libertate ac virtute Animi: ceterum ab eo ita dissensit, ut hunc finem non sola voluntatis inductione et exercitio, quod fere Cynicis placebat, sed ratione quo-

que et rerum doctrina consequendum esse statueret. Igitur et de Morali parte subtilius disputavit, et duas reliquas partes Dialecticam et Physicam assumsit, easque ita explicare studuit, ut perfectum et omnibus numeris absolutum Philosophiae Corpus, s. Systema, constitueret. Et de hujus quidem doctrinae laudibus vitiisve uberius exponere, et longum, nec hujus loci, est. Quare veniamus in rem praesentem.

Constat inter omnes, hanc fuisse Stoicorum sententiam, *Animas esse mortales.* Quam sententiam licet alii alia ratione alioque modo secuti sunt, omnes tamen in eo consenserunt, *Animos non esse sempiternos.* Atque hoc eo magis mirandum est in Stoicis, qui summum bonum in Virtute ponebant, Virtutem ipsam studio et labore comparari statuebant, humanam naturam magnifice extollebant, et cum Divina fere natura aequiparabant. Illi vero ad stabilienda gravissima Philosophiae capita adeo non opus esse Immortalitate putabant, ut censerent, summum bonum per se ipsum absolvi et compleri, non vero augeri tempore ac diuturnitate. Itaque hac utebantur similitudine: ut optimus esset tibicen non qui diutissime, sed qui maxime ex legibus artis cecinisset, ita optime vixisse non eum, qui diutissime, sed qui maxime convenienter cum vivendi legibus vixisset: ut histrio optimus esset, non qui diutissime, sed qui optime, egisset, ita in hoc quasi Mundi theatro unicuique tributam esse personam, nec referre, utrum quis eam diu, sed an bene convenienterque, egisset. Sed de ipsa conditione et duratione Animorum post hanc vitam non omnes idem senserunt: aliter Antiquiores, qui Animos aliquantum remanere volebant: aliter recentiores, qui fere in eam opinionem concesserant, ut Animos cum corpore exstingui putarent. Igitur quum scripta Antiquiorum omnium, qui ante Senecam fue-

runt, veluti Zenonis, Chrysippi, Cleanthis, Posidonii, aliorumque perierint, nec nisi trium fere in hoc argumento libri Stoicorum supersint, Senecae, Epicteti et Marci Antonini; operam dabimus, ut ne Antiquiorum Recentiorumque placita temere confundamus, nec Stoicis promiscue omnibus tribuamus omnia, quae a tribus illis, quorum scripta servata sunt, pronunciantur.

Primum igitur Stoici ab Aristotele et Platone in eo dissenserunt, ut Animum corporeum esse statuerent; non quidem, ut eum vim quandam et attributum Corporis animalis, sed, ut substantiam corpoream esse dicerent. Nam quum res omnes in *corporeas* et *incorporeas* distribuerent, incorporeas tantum quatuor faciebant: λεκτὸν (i. e. *terminum s. ideam*) *spatium*, *locum*, *tempus:* reliquas omnes Corpora esse volebant. Ergo, secundum eorum sententiam, pleraeque omnes res corporeae erant, quae hodie *Substantiae* et *Accidentia* vocantur, exceptis quatuor illis: vid. Sextus Empiricus Adv. Mathem. X. p. 718. Sed de ipsa Animi natura non omnes idem sentiebant: alii ex aëre, alii ex igne, alii ex spiritu calido, confectum esse dicebant: vid. Diogenes Laërt. VII. 156, 157. Cicero Acad. I. 12. Pseudo-Plutarchus de Placit. Phil. IV. 3. In hoc tamen convenerunt, ut Animum Divinitatis participem facerent, quippe Animalium Animos partes esse Animae Mundi; et tamen hanc Immortalem, illos mortales statuebant: vid. Diog. Laërt. l. c. Nimirum ignis ille rerum opifex (πῦρ τεχνικὸν) qui est Deus et Anima Mundi, penetrat sanguinem, cujus spiritu et vapore constat Animus hominis. Ergo Animus initium habet vitae; quippe qui tum demum existit; quum sanguinis temperamentum in Animali nascente eam vim nactum est, ut a Divino igne penetretur. Et Zeno quidem semen virile particulam ab Animi facultatibus delibatam, unde in

utero matris Animus infantis cum Corpore simul procresceret, esse pronunciavit: vid. Plutarch. T. II. p. 467. F. et Eusebius Praep. Evang. XV. 20. Chrysippus vero post Corporis nativitatem demum existere Animum affirmabat; ut refert idem Plutarchus T. II. p. 1053. D. Et omnino Chrysippus hac una in re similis fuit Epicuro, ut omnem operam daret, quomodo Animi actiones ex natura corporea duceret: quod prudenter observat praestantissimus scriptor Longinus apud Eusebium Praep. Evang. XV. 21.

Animos autem interire, commune Stoicorum erat decretum. Videamus Auctorum testimonia, ut intelligatur, qua varietate consenserint tamen Stoici. Cicero Tusc. I. 32. „*Stoici autem usuram nobis largiuntur tamquam cornicibus: diu mansuros ajunt animos: semper, negant.*“ Diogenes Laërtius VII. 156, 157. „*Animam sensibilem esse Stoici perhibent, eamque esse nobis ingenitum spiritum: propterea corpoream esse, et remanere post mortem, quamquam possit interire. Zeno autem Cittieus, Antipater in libris de Anima, et Posidonius, Animam spiritum calidum esse volunt; per hunc enim nos et spirare et moveri. Et Cleanthes quidem omnes Animas usque ad mundi exustionem perdurare, ait: Chrysippus vero solas sapientum Animas.*“ His addatur gravissimus auctor Arius Didymus, ex cujus deperditis libris partem servavit Eusebius in Praepar. Evang. XV. 20. „*Statuunt Stoici, esse Animam in Universo, quam vocant Aetherem et Aërem, qui ambit terram et aquam, earumque exhalationes: huic vero Universi Animae adhaerere reliquas Animas, cum eas, quae sunt in Animalibus, tum eas, quae in circumfuso aëre sunt; nam et permanere mortuorum Animas. Quidam vero Stoicorum dicunt, Animam Universi quidem esse*

sempiternam, reliquas autem ita perire, ut cum illa commisceantur. — Porro Animam et nasci et interire ajunt: non autem continuo post discessum ex Corpore perire, sed permanere per se ipsam aliquod tempus: sapientum quidem Animas usque ad illud tempus, quo omnes res igne dissolventur: stultorum vero Animas breviori spatio. Quod autem ajunt, Animas permanere, hoc ejusmodi habet sententiam: nos, quum solae et nudae Animae fuerimus, Corpore discedente et Animae substantiam minuente, permanere: stultorum vero et brutorum Animalium Animas cum ipsis Corporibus mori." Rationem addidit Panaetius, qui, ut refert Cicero Tusc. I. 37, „*ceterum cum Platone consentiens, ejus hanc unam de Immortalitate Animorum sententiam non probabat. Vult enim, quod nemo negat, quidquid natum sit, interire: nasci autem Animos, quod declaret eorum similitudo, qui procreentur: quae etiam in ingeniis, non solum in Corporibus, appareat. Alteram autem adfert rationem: nihil esse, quod doleat, quin id aegrum esse quoque possit; quod autem in morbum cadat, id etiam interiturum; dolere autem Animos, ergo etiam interire.*"

Satis est in his locis documenti, unde intelligatur, hanc fuisse Stoicorum sententiam, „*Animos non semper duraturos, et eos adeo, qui diutissime durarent, tamen fatali illa Mundi combustione exstingui, ita quidem, ut in Divinum ignem et Deum opificem abirent, et suam ipsi conscientiam cogitationemque, in quibus vita Animorum posita est, amitterent.*"

Sequitur, ut videamus, qualem statum hunc Animi a Corpore soluti informaverint. Ac deperditis quidem Antiquiorum Stoicorum scriptis, difficile est de hac quaestione ita pronunciare, ut non recentiores, veluti

Senecam et reliquos, consulamus. Sed tamen conandum est, si quid forte probabile adferre possimus. Lucanus, qui Stoicorum doctrinam secutus est, nobis primum commemoretur. Neque vero quis nos reprehendat, quod auctoritatem sequimur non satis firmam, quippe Poëtae, et, quamvis Stoici, tamen recentioris. Nam videbimus, ejus auctoritatem consensu vetustiorum Stoicorum confirmari. Igitur Lucanus, sub initium libri IX. Pharsalicorum, ita depingit Animum Pompeji ex corpore in coelestes regiones abeuntem:

Prosiluit busto, semustaque membra relinquens,
Degeneremque rogum, sequitur convexa Tonantis.
Qua niger astriferis connectitur axibus aër,
Quodque patet Terras inter Lunaeque meatus
Semidei manes habitant, quos ignea virtus
Innocuos vitae patientes Aetheris imi
Fecit, et aeternos Animam collegit in orbes.
Non illuc auro positi, nec thure sepulti
Perveniunt. Illic postquam se lumine vero
Implevit, stellasque vagas miratur et astra
Fixa polis, vidit, quanta sub nocte jaceret
Nostra dies, risitque sui ludibria trunci.
Hinc super Emathiae campos, et signa cruenti
Caesaris, ac sparsas volitavit in aequore classes;
Et scelerum vindex in sancto pectore Bruti
Sedit, et invicti posuit se mente Catonis.

Non opus habet explicatione hic locus. Observabimus, quo valeat, posteaquam aliorum dicta protulerimus. Prodeat igitur Cicero, cujus gravissima est auctoritas ad cognoscendam Antiquorum Stoicorum doctrinam. Hic igitur non dissimili modo pronunciat de Animis e Corpore discedentibus, Tusc. I. 17, 18: „*perspi-*

cuum debet esse, Animos, cum e Corpore excesserint, sive illi sint animales, id est spirabiles, sive ignei, sublime ferri: si vero aut numerus quidam sit Animus, quod subtiliter magis quam dilucide dicitur, aut quinta illa non nominata magis quam non intellecta natura; multo etiam integriora ac puriora sunt. — Is autem Animus, qui, si est horum quatuor generum ex quibus omnia constare dicuntur, ex inflammata Anima (i. e. πνεῦμα πυροειδὲς) constat, ut potissimum videri video Panaetio, superiora capessat necesse est: nihil enim habent haec genera proni, et supera semper petunt. Ita sive dissipantur, procul a terris id evenit: sive permanent et conservant habitum suum, hoc etiam magis necesse est ferantur ad coelum et ab his perrumpatur et dividatur crassus hic et concretus aër, qui est terrae proximus; calidior est enim vel potius ardentior Animus, quam est hic aër, quem modo dixi crassum atque concretum: quod ex eo sciri potest, quia corpora nostra terreno principiorum genere confecta ardore Animi concalescunt. Accedit, ut eo facilius Animus evadat ex hoc aëre, quem saepe jam appello, eumque perrumpat, quod nihil est Anima velocius, nulla celeritas, quae possit cum Animi celeritate contendere. Qui (Animus) si permanet incorruptus suique similis, necesse est ita feratur, ut penetret et dividat omne coelum hoc, in quo nubes, imbres, ventique coguntur: quod et humidum et caliginosum est propter exhalationes terrae. Quam regionem cum superavit Animus, naturamque sui similem contigit et agnovit, junctis ex Anima tenui (λεπτομερὲς πνεῦμα) et ex ardore Solis temperato ignibus insistit, et finem altius se efferendi facit. Tum enim sui similem et levitatem et calorem adeptus,

tamquam paribus examinatus ponderibus, nullam in partem movetur, eaque ei demum naturalis est sedes, cum ad sui similem penetravit, in quo nulla re egens aletur et sustentabitur iisdem rebus, quibus astra sustentantur et aluntur." Haec igitur tota oratio, forte quoque proxima, quae est de felicitate Animorum ab affectibus liberatorum et in contemplatione coelestis regionis versantium: haec igitur tota oratio, quin Stoica sit, non est quod dubitemus. Quamquam fuit aliquando, cum dubitarem. Nam Iustus quidem Lipsius, Physiolog. Stoic. III. 14, ubi affirmat, illam sententiam a Cicerone ut Stoicam expressam esse, nulla ejus rei satis manifesta protulit indicia. Et recordabar, eundem Lipsium nonnumquam negligentem fuisse in sua cuique sectae sententia tribuenda, ut Stoicis addiceret aliena. Postea tamen cognovi, eum hac quidem in parte non errasse. Nam primum quidem Cicero de Animi natura ita loquitur, ut appareat, eum ex Stoicorum doctrina loqui. Vocat eam *Animam*, id est spiritum, *Animam tenuem, inflammatam, ignem:* quae omnia Stoicorum sunt. Laudat quoque auctoritatem Panaetii, nobilissimi Stoici; quam non solum valere ad naturam Animi in *Anima inflammata* positam, sed ad reliquam totam dictionem, aliunde intellexi. Nam hactenus quidem nondum satis habemus documenti, quare totam dictionem ad Stoicam doctrinam referamus, nec putemus, ei aliquid vel Pythagorici vel Platonici admixtum esse. Ergo, quod dico, ejusmodi est, ut omnem dubitationem tollat. Reperi enim apud Sextum Empiricum, doctissimum eundemque acutissimum Scriptorem, locum Ciceroniano plane similem ex Stoicorum libris depromtum, et quidem ex Antiquiorum; quippe Sextus ubique de principibus ejus sectae agit. Sed hunc locum, ut longiorem, Latine potius quam Graece referam.

Est igitur Adv. Mathem. IX. 71 — 74. „*Neque vero suspicari licet, Animas deorsum ferri. Nam quum sint subtiles, et non minus igneae quam aëreae, sua levitate potius in loca superiora feruntur. Quin etiam solae sine Corpore* (καθ' αὑτάς) *permanent, nec, ut dixit Epicurus, solutae Corporibus disperguntur instar fumi: neque enim ante mortem Corpus eas servabat et continebat, sed ipsae Corpus continebant et servabant, et multo magis semet ipsas. Igitur extra Solem versantes, locum Lunae subjectum habitant, ibique per Aëris puritatem longius vitae tempus accipiunt: nam naturali et quasi domestico utuntur alimento, nimirum exhalationibus terrae, prouti reliqua astra: neque habent in eo loco caussas, quae sibi interitum afferant. Si ergo permanent Animae, fiunt ejusdem naturae, cujus sunt Daemones.*"

Ex horum igitur trium locorum comparatione, quam peculiariter explicare non opus est, apparet, Ciceronem, Lucanum, et Sextum, ex iisdem veterum Stoicorum fontibus hausisse. Permanent ergo Animi mortuorum in puriore aëre sub Lunam: neque tantum permanent, sed curant etiam res humanas: ut non magis poëticae licentiae quam Stoicis decretis obsecutus sit Lucanus, quum Pompeji Animum induxit Catoni et Bruto stimulos adhibentem ad puniendum Caesarem. Nam hanc fuisse Stoicorom sententiam, diserte refert Diogenes Laërtius VII. 151: φασὶ δὲ εἶναι καί τινας δαίμονας ἀνθρώπων συμπάθειαν ἔχοντας, ἐπόπτας τῶν ἀνθρωπείων πραγμάτων, καὶ ἥρωας, τὰς ὑπολελειμμένας τῶν σπουδαίων ψυχάς· i. e. „*Dicunt vero etiam, esse quosdam Genios, qui communionem habeant cum hominibus, inspectores rerum humanarum, et heroës, permanentes post Corporis mortem sapientum Ani-*

mas." Huic adjungendus est Scriptor de Placit. Phil. I. 8, qui tradit, communem hanc cum Thalete, Pythagora, et Platone fuisse Stoicorum sententiam, *δαίμονας ὑπάρχειν οὐσίας ψυχικὰς, εἶναι δὲ καὶ ἥρωας τὰς κεχωρισμένας ψυχὰς τῶν σωμάτων, καὶ ἀγαθοὺς μὲν τὰς ἀγαθὰς, κακοὺς δὲ τὰς φαύλας·* i. e. „*Genios esse substantias animales, heroës etiam esse Animas corporibus solutas, bonos quidem bonorum Animas, pravos pravorum.*" Sed, quod omnino est notandum, quamquam felicitatem sapientum post hanc vitam statuerunt, hanc tamen non in praemii, sed naturalis consectarii, loco ponebant. Ergo nec poenas improborum memoratas reperimus. Nam vulgares quidem de Inferis fabulas repudiabant. Ita Stoicus Balbus apud Ciceronem de Nat. Deor. II. 2. „*Quis enim Hippocentaurum fuisse et Chimaeram putat? quaeve anus tam excors inveniri potest, quae illa, quae quondam credebantur, apud Inferos portenta extimescat? Opinionum enim commenta delet dies, naturae judicia confirmat.*" Et consentiunt recentiores Stoici: Seneca Consol. ad Marciam, Cap. XIX: et Epictetus Diss. XIII. Lib. III. „*Nullus*" inquit „*est Acheron, nullus Cocytus, nullus Pyriphlegethon: sed omnia plena sunt Deorum et Geniorum.*" Neque tamen hoc uno argumento fretus, arbitror nil statuisse Stoicos de poenis post hanc vitam. Nam potest quis, spretis vulgi opinionibus, tamen rem ipsam saniore ratione tenere. Sed, quod dico, nec eas memoratas reperimus in Stoicorum monumentis, nec etiam ex reliqua eorum doctrina consequuntur. Refert quidem Lactantius, Instit. Lib. VII. Cap. VII. § 13. „*Esse Inferos, Zeno Stoicus docuit, et sedes piorum ab impiis esse discretas; et illos quidem quietas ac delectabiles incolere regiones; hos vero luere poenas tenebrosis locis atque in coeni vo-*

raginibus horrendis." Nec multum dissentit Tertullianus, Christianus doctor ex Stoa profectus, de Anima Cap. 54. dicens, „*Stoicorum esse sententiam, impiorum Animas ad Inferos detrudi.*" Sed neutrius auctoritas probari potest in reliquorum silentio. Et Lactantius quidem Zenonem manifesto confudit cum Platone: cujus hanc fuisse opinionem supra vidimus: et qui illud, *in coeni voraginibus versari impios*, diserte pronunciaverat dicto ab Orphicis desumto, in Phaedone p. 380. F. *ὃς δ᾽ ἂν ἀμύητος καὶ ἀτέλεστος εἰς ᾄδου ἀφίκηται, ἐν βορβόρῳ κείσεται.* Conferatur Orphicum fragmentum in editione Gesneri p. 409, et Spanhemius ad Aristophanis Ranas, vs. 145. Tertullianus vero vel suam ipse sententiam Stoicis tribuit, vel Stoicos quosdam ignotos secutus est, qui hac in parte a suae sectae placitis desciverant. Poteramus hoc loco alia monere: veluti opinionem Chrysippi, *Animos post Corporis mortem accipere figuram rotundam*, ut est apud Eustathium ad Homer. Il. Ψ. p. 1288. Sed quae diximus, satis esse putamus ad consilium quaestionis propositae.

Apparet igitur, Stoicos statuisse, Animos non esse sempiternos; nam eos etiam, qui maxime essent longaevi, tamen fatali rerum combustione interire et in principium suum, nimirum Ignem opificem ac summum Deum, qui solus est sempiternus, resolvi, nec iterum vitam accipere nova rerum instauratione a summo Deo facta. Immortalitatem apud eos non locum necessarii fundamenti, ut apud Platonem, sed consectarii, habuisse; ita quidem, ut Animos longius breviusque permanere statuerent, longius bonos, brevius malos, et quidem circa Lunam, utpote locum eorum subtilitati maxime accommodatum. Feliciores ac diuturniores esse bonorum Animos, infeliciores et minoris aevi malorum,

ex ipsa Virtutis et Pravitatis natura volebant consequi; nec tamen hanc diversitatem praemii vel poenae vim habere.

SECT. IX.

De aliis hac aetate Sectis.

Antequam de Cicerone dicamus, monendum est breviter de aliis in hac aetate sectis Philosophorum. Ab EUCLIDE igitur, Socratis discipulo, profecti sunt MEGARICI: horum sententia de natura Boni, quam eandem atque Deum, Mentem, ac Prudentiam esse volebant, memorata est a Cicerone Academ. II. 42. et Diogene Laërt. II. 106. Quae attributa utrum etiam cum Animis hominum communicaverint, difficile est dictu. Ceterum, ut in Dialectica parte, ita in multis Physicae locis secuti sunt Parmenidem, Zenonem, et Eleaticos, cum quibus illud quoque placitum *de Bono* convenit.

A PHAEDONE, Eliensi, Socratis discipulo, orta est secta ELIACA, ex eaque postea per Menedemum secta ERETRIACA. Et de Menedemo, ut nec de aliis, proditum nil reperimus quid de Immortalitate senserit. Ceterum, non abhorret a verisimilitudine, illum eam tenuisse; si quidem verum est, quod ex Heraclide refert Diogenes Laërt. II. 135, illum Platonis placita retinuisse.

Ab ARISTIPPO, Cyrenaeo, item Socratis discipulo, profecta est secta CYRENAICA: cujus quae fuerit de Immortalitate opinio, non memoratum ab Antiquis reperi. Et, quum Aristippus Physicam et Dialecticam Philosophiae partem repudiaverit, intelligitur quidem hinc, cum rationes Immortalitatis, quas Physica pars praebet,

simul repudiasse. Nam, quod est apud Diogenem Laërt. II. 97, hanc sectam statuisse, *satis esse praesidii, ad bene dicendum ac superstitionem metumque mortis fugiendum, in scientia bonorum et malorum, seu in morali parte:* hoc igitur non minus ab eo dici potuit, qui Immortalitatem tuetur, quam ab eo, qui illam negat. Profectus est ex eadem disciplina HEGESIAS, πεισιθάνατος dictus, qui, vitae humanae molestiis et calamitatibus describendis, multos ad voluntariam adegit mortem: vid. Cicero Tusc. I. 34. Nec tamen hoc eo valet, ut putemus, eum in hac disputatione spem melioris futurae vitae adhibuisse. Nam Veteres hanc unam ejus memorant rationem, quae desumta erat ab humanae vitae calamitatibus. Prodiit ex eadem disciplina THEODORUS, cognomine Atheus, a quo multum profecit Epicurus: vid. Diogenes Laërt. II. 97: ut vel hinc intelligi possit, quae fuerit ejus de Immortalitate opinio. Proditum est hoc ejus dictum, ibidem, 98: „*Non esse rationi consentaneum, ut sapiens pro patria mortem obeat: non enim decere suam prudentiam perdere, propter imprudentium utilitatem.*“ Quod Graece acutius est: ἀποβαλεῖν τὴν φρόνησιν ἕνεκα τῆς τῶν ἀφρόνων ὠφελείας. Igitur si quis statuat, morte φρόνησιν exstingui, hic quid de Animorum Immortalitate sentiat, facile est ad existimandum. Hujus fuit discipulus BION, Borysthenites, cujus feruntur acute quidem, sed impie, dicta multa: qui cum totam hanc Philosophiae partem, quae est de Divina natura et Animorum Immortalitate, acerbe exagitasset, ipse tamen morbo correptus ad anilem descendit superstitionem, nec fere ullum intentatum reliquit genus incantationis, qua Deorum iram placaret. Vid. Diogenes Laërt. IV. 36. seq.

Igitur ex ejusmodi doctrinae fontibus fluxit EPICURUS, qui novam ipse condidit sectam, cujus maximam

partem sumsit a Democrito, in Morali vero disciplina retinuit multa ab Aristippo et Theodoro Atheo. Hujus ergo sectae placitis Divina Providentia et Animorum Immortalitas penitus tollebatur atque explodebatur. Quare mihi eo minus dicendum est de Epicureorum Psychologia: cum, quia proposita quaestio refertur ad eos Philosophos, qui remanere aliquid post hanc vitam statuerunt; tum quia peculiaris disputationis argumentum est, rationes Epicureorum commemorare; tum denique, quia eorum placita adeo sunt in vulgus nota, ut nemo facile ab Antiquitatis cognitione ita sit remotus, ut ea ignoret. Ceterum rationes, quibus Immortalitatem convellere studebant, complexus est Lucretius libro tertio.

S E C T. X.

De Cicerone.

Iam de CICERONE videndum est, parente ut Eloquentiae ita Philosophiae Romanorum. De cujus Viri Philosophia, dici vix potest, quam iniqua falsaque sint plerorumque recentiorum judicia, quum dicunt, Ciceronem vel parum Philosophiae scientia valuisse, vel fluctuasse incertis opinionibus sibique ipsum repugnasse, vel ut Academicum nil certi statuisse et contra omnia disputasse. Quae quidem judicia, quod sine cujusquam invidia dictum velim, omnia profecta sunt ex ignoratione Academicae rationis et Ciceroniani instituti. Magnus hic aperitur disputationis campus, in quo nobis quidem nunc exspatiari non licet. Sed tamen, ut et brevitati et quaestioni propositae consulamus, cautiones significemus in primis observatu necessarias ad Ciceronis placita Philosophica recte intelligenda.

I. Primum igitur haec placita non temere aliunde quam ex libris Philosophicis petenda sunt. Nam in Orationibus non suam ipse sententiam prodit, sed oratorie agit et caussae servit. Itaque Immortalitatem Animorum ab eo negatam esse, perperam quis evincere conetur ex Oratione Pro Cluentio, Cap. 61. „*Nam nunc quidem, quid tandem mali illi mors attulit? nisi forte ineptiis et fabulis ducimur, ut existimemus, illum apud inferos impiorum supplicia perferre, ac plures illic invenisse inimicos quam hic reliquisse: a socrus, ab uxorum, a fratris, a liberum poenis actum esse praecipitem in sceleratorum sedem atque regionem. Quae si falsa sunt, id quod omnes intelligunt, quid ei tandem aliud mors eripuit, praeter sensum doloris?*“ Haec igitur ita dicuntur, prouti in Caesaris Oratione apud Sallustium Catil. Cap. LI. § 20, quum contenderet, conjuratos gravioribus poenis esse plectendos, non morte, quippe quae omni sensu careret: „*De poena*“ inquit „*possumus equidem dicere id, quod res habet: in luctu atque miseriis mortem aerumnarum requiem, non cruciatum, esse: eam cuncta mortalium mala dissolvere: ultra neque curae neque gaudio locum esse.*“ Et Cicero quidem in eadem Oratione Cap. 49, eos confutat, qui veram ipsius sententiam ex ipsius Orationibus arripere ac tenere studebant: „*Sed*“ inquit „*errat vehementer, si quis in Orationibus nostris, quas in judiciis habuimus, auctoritates nostras consignatas se habere arbitratur. Omnes enim illae Orationes caussarum et temporum sunt, non hominum ipsorum ac patronorum.*“

II. Deinde nec ex Epistolis promiscue omnibus argumenta placiti Philosophici repetenda sunt. Nam in Epistolis frequenter ita agitur, non ut interior de Philosophiae locis sententia aperiatur, sed ut proferatur

aliquid, quod accommodatum sit ad personam et ingenium ejus, ad quem scribitur. Ergo in consolandis amicis Epicureis, rationibus utitur ex illa schola ductis: veluti ad Torquatum Ad Divers. VI. 3. „*Sed haec consolatio levis est: illa gravior, qua te uti spero, ego certe utor: neo enim, dum ero, angar ulla re, cum omni vacem culpa: et si non ero, sensu omnino carebo.*" Ita ad eundem, Epistola proxima. Similiter ad Titium utitur nota illa disjuncta conclusione, V. 16. — „*saepissime et legi et audivi, nihil mali esse in morte, ex qua si resideat sensus, Immortalitas illa potius quam mors ducenda sit: sin sit amissus, nulla videri miseria debeat, quae non sentiatur.*"

III. Cum igitur Ciceronis sententia Philosophica ex scriptis ejus Philosophicis haurienda sit; ante omnia constare debet, quod consilium, quam sectam, secutus sit. Atqui eum fuisse Academicum, dubitari nequit. Igitur in hoc Academici nomen statim involant, et contendunt, Ciceronem nihil omnino de ulla re statuisse. Enimvero, an hoc est omnium Academicorum commune, de omnibus rebus dubitare? Arcesilas, qui fuit acerrimus dubitator, contra Stoicos quidem ita disputabat, ut nihil percipi posse diceret: solus tamen secum placita tenebat et cum discipulis communicabat: vid. Cicero Acad. II. 18, ibi Davis. et Fragment. apud Augustinum Contra Acad. III. 2: cui adjungatur Sextus Empir. Pyrrhon. Hypotyp. I. 33. Ab ista dubitandi vehementia sequentes Academici paulatim defecerunt: aliquantum Carneades, plus Clitomachus, plus etiam Philo Ciceronis magister, qui propius ad Platonis sententiam rediit. Porro Ciceronis Academica ratio in eo posita erat, ut libenter in utramque partem disputaret, non quod omnia aeque falsa ac vera esse putaret, sed quod ex sententiarum comparatione maxime elici putaret, quod

ad Verum proxime accederet. Itaque nec omnia negabat, quae ab aliis sectis statuebantur, sed, quae ab iis *certa* dicebantur, ille *verisimilia* vocavit: conf. De Offic. II. 2. Ipse Plato veritatem ex rebus corporeis et creatis tollebat, atque eam in solis Ideis ponebat: neque tamen minus egregie de Divina Providentia et Animorum Immortalitate pronunciavit. Itaque Cicero, quum et esset et haberi vellet Academicus, in Physica et Morali Philosophiae parte Platonem maxime secutus est. Hunc Philosophorum Deum appellat; hunc omnibus aliis anteponit; cum hoc errare, quam cum aliis verum dicere, mavult. Pleni sunt Ciceroniani libri similibus Platonis laudibus, quas propter ipsam frequentiam ac multitudinem suo quamque loco notare non est necesse. Satis est, quod videbimus, eum de Immortalitate quoque Platonis potissimum auctoritatem secutum esse.

IV. Neque vero ex ipsis Philosophicis libris promiscue et sine delectu petenda sunt testimonia. Diligenter enim animadvertendum, quid ex sua, quid ex aliena persona pronunciet Cicero. Igitur non tribuenda sunt ipsi, neque in ejus placitis numeranda, quae primo libro de Natura Deorum Vellejus Epicurus, nec quae secundo Balbus Stoicus, nec quae primo de Finibus Torquatus Epicureus, nec quae tertio Cato Stoicus disputant. Neque etiam ea omnia ei tribuenda sunt, quae ab Academicis in colloquium inductis disseruntur: veluti tertio de Natura Deorum a Cotta, sub cujus persona vulgo latere putatur Cicero; praesertim quum ipse sub finem tertii libri dicat, sibi Balbi quam Cottae orationem veri visam esse similiorem. Est omnino in hoc loco accurata crisi opus: de qua ad nostrum quidem institutum satis est, quod monuimus. Nam illa, profecto, placita, omnibus approbantibus, Ciceroni tribuenda sunt, quae ipse ex sua persona pronunciat; ve-

luti in Tusculanis Quaestionibus, libris de Officiis, de Legibus, et aliis: vel in iis scriptis, ubi diserte ipse significat, se sub ejus, qui loquens inducitur, persona suam et propriam sententiam explicare, veluti de Senectute sub Catonis, et in fragmentis librorum de Republica sub Scipionis, et alibi sub aliorum, persona. Quare age, Ciceronis sententiam de Immortalitate ex iis constituamus locis, quorum auctoritas omni exceptione sit major.

Praecipuus in hoc argumento liber est primus Tusculanarum Disputationum, ubi Cicero, et ipse, et graviter ac serio, loquitur. Propositum ei erat, ut efficeret, *Mortem non esse malum:* idque confecit disjuncta argumentatione, seu Dilemmate; ut ostenderet, nil mali esse in Morte, sive per eam omnis Animi sensus exstinguatur, sive remaneat Animi sensus: quod si enim illud sit, nil mali nobis esse, quum ipsi jam nihil simus; quod si vero remaneat sensus, hunc Animi statum non posse infelicem esse. Igitur, recensitis Veterum sententiis, ita concludit, ut Platonis sententiam tamquam verisimillimam sequatur. Ceterum, quum infinitum sit, totam hanc disputationem referre, contenti sumus, connexionem et quasi puncta argumentorum Ciceronianorum notasse. Primum adfert antiquitatem et frequentiam opinionis de Immortalitate Animorum, quae opinio ab omni aevo apud omnes gentes dominata sit; quare eam legis naturalis vim habere, quippe quae omnium gentium consensu stabilita sit: Cap. 12 — 15. Sed, ut in eo consentiunt gentes, *permanere Animos post mortem*, ita dissentiunt *de conditione status futuri:* Cap. 16. Enimvero, cujuscumque substantiae sit Animus, non est terrenae vel humidae, sed potius vel aëreae vel igneae naturae, prouti Stoicis placuit; si quidem ex uno vel pluribus quatuor illorum elementorum constat. Igitur post discessum ex Corpore sursum fer-

tur. Idem valet, si, secundum Aristotelem, ex quinto quodam elemento constet. Nam idem quoque valere, si, ex Platonis sententia, ab omni corporea compositione remotus et simplex sit, per se intelligitur. Ergo sursum elatus pervenit in subtilioris aëris regiones, ibique felicitate fruitur. Quae felicitas duabus fere continetur partibus: altera, quiete ac vacuitate cupiditatum et perturbationum: altera, contemplatione rerum coelestium, quae quasi pabulum Animorum est. Conf. Cap. 17 — 20.

Quamvis igitur sunt Philosophi, qui contendant, Animum Corpore solutum omnino nihil esse ac subsistere non posse: horum sententia repudianda est. Nam si omnia ea, quorum nos rationem perspicere non possumus, neganda sint: negetur quoque, Deum esse, negetur, Corpus ab Animo gubernari, negentur plurima alia, quae sunt tamen, quamvis eorum rationes modumque non intelligamus. Sed Animos esse sempiternos, quia sua nec aliena vi moventur, Plato tam eleganter ac subtiliter explicuit, ut nil supra fieri possit: Conf. Cap. 21 — 23. Hoc est illud argumentum a Platone in Phaedro expositum, de quo in Sectione V. diximus.

Quod si porro consideremus facultates Animi humani, quae versantur in reminiscendo, judicando, inveniendo, artibus ac disciplinis; nullo modo concedi potest, Animum esse corporeum. Sed cujuscumque tandem est naturae, certe est divinus, et idcirco aeternus. Vid. Cap. 24 — 29.

Ergo, quae ex his initiis exstitit, Socratis sententia probabilis haberi debet: eos, qui hac in vita pie casteque degissent, ad Deos redire, eorumque consuetudine beatos fore: qui vero vitiis flagitiisque se inquinavissent, his devium esse iter, seclusum a concilio Deorum. Stoici autem, amici nostri, non sibi constant, nec consequenter agunt, dum concedunt, Animum post Corporis mor-

tem permanere, sed tamen aliquando interire. Nam haec una est difficultas, quomodo Animi sine Corporibus degere ac vivere possint: sed hoc semel concesso, nulla caussa est, quare aliquando intereant. Vid. Cap. 30 — 33.

Ceterum illud firmiter manet, mortem non esse malum. Nam, quod diximus, si per eam Animus exstinguitur, status ille omnino nihil erit: ergo nec bonus, nec malus: si vero Animus sensum ac vitam retinet, felix potius, quam infelix, erit ille status. Hoc Socrates apud Platonem in Apologia (vid. supra Sect. IV.) praedicat. Sed utrum ex duobus futurum sit, simus parati. Cumque mors nobis sit constituta, non eam in malis ducamus; quippe constitutam vel a Diis Immortalibus, vel a Natura parente omnium. — Conf. Cap. 33 — 49. „*Non enim temere nec fortuito sati et creati sumus: sed profecto fuit quaedam vis, quae generi consuleret humano: nec id gigneret aut aleret, quod, cum exantlavisset omnes labores, tum incideret in mortis malum sempiternum*". Ibid. Cap. 49.

Haec est summa disputationis, quatenus pertinet ad sententiam ipsius Ciceronis de Animorum Immortalitate. Ne vero cui scrupulum injiciat, quod Cicero alterum illud dilemmatis disjunctum vehementer urget, et saepius monet, mortem non esse malum, etiam si cum exstinctione omnis sensus conjuncta sit. Neque enim hoc eo valet, ut dubium relinquatur, utrum permaneat nec ne Animus post mortem. Sed nimirum, cum ipse diserte pronunciasset, verisimillimam sibi videri Immortalitatem, debuit se tamen accommodare ad personam ejus, quocum disputabat; ut, si ei de Immortalitate persuaderi non posset, illud tamen, quod propositum erat libri, efficeretur, mortem non esse malum. Quod ut

magis etiam constet, argumenta proferamus ex duobus aliis operibus Ciceronis.

In libro de Senectute, quamquam Cato dicens inducitur, tamen sub ejus persona Cicero suam ipse exponit sententiam, ut ipse testatur in fine capitis primi. Et primum quidem de *Contemtu mortis* disserit eodem dilemmate Cap. 19: „*O miserum senem, qui mortem contemnendam esse in tam longa aetate non viderit! quae aut plane negligenda est, si omnino exstinguit Animum: aut etiam optanda, si aliqua eum deducit, ubi sit futurus aeternus.*" Mox Cap. 21 et 22. diserte pronunciat, Animos mortuorum vivere et esse sempiternos: docet, eorum originem esse divinam: rationes adfert Platonicas, Pythagoricas, et Cyri morientis e Xenophonte orationem. Quae quidem notasse sufficit, describere longum et supervacaneum est. Constat etiam, Ciceronem in libris de Republica, ingenti bonarum literarum damno deperditis, ex Scipionis persona suam ac propriam sententiam declarasse. Hujus quoque Operis ultimam particulam, qua Somnium Scipionis continetur, eadem absumsisset fortunae iniquitas, nisi Macrobius eam Commentario illustrasset, qui ad nostram aetatem servatus est. Mihi quidem, cum in Tusculana prima et de Senectute egregie ac divine hoc argumentum exornasse, tum in Somnio Scipionis se ipse superasse videtur Cicero. Nam quamvis nova Immortalitatis argumenta nulla protulit, tamen Antiquorum inventis ita usus est, ita humanae mentis ortum ac sortem exposuit, ita futuram piorum conditionem descripsit, ut inhumanus et plane ferreus sit, qui libelli lectione non melior fiat, nec, spretis terrenis et fragilibus rebus, coelestia et divina consectetur. Quo difficilius est, rationes illo libro expositas in compendium redigere. Huc accedit, quod plurima interjecta sunt ex Veterum

Astronomia et Physica, quae ad sedes beatorum coelestes accommodantur. Quibus quidem omissis, quippe partim ad ornatum potius quam ex vero assumtis, partim longius a nostro instituto remotis, videamus tantum de iis, quae proxime ad statum Animorum post hanc vitam referuntur.

Hominum Animi ex sideribus, quae divinis animata sunt mentibus, a principe Deo, hujus Mundi gubernatore, in hanc terram collocati sunt. Hujus voluntati si obtemperaverint, abeunt post mortem in locum beatorum, qui est in orbe lacteo. Et illa demum vera est vita; nam ea, quam nunc degimus in corpore, mors est. Nil autem Deo gratius est, quam homines civitatibus ac jure contineri. Quare, qui de statu civili maxime meriti fuerint, his maxime reditus patet ad locos, unde venerunt, ac Deos. Conf. Cap. 3.

Terra infimum eundemque medium Universi locum obtinet, in eamque suo nutu et pondere deferuntur omnia mortalia et caduca; superius, inde a Luna, omnia sunt divina. Et motu corporum coelestium oritur suavissimus concentus, qui ab hominibus exaudiri nequit; quippe quorum aures hoc ipso sonitu obsurduerunt: a beatis vero exauditur. Conf. Cap. 4 et 5.

Quum ergo terrena omnia sint caduca, illi homines, qui in coelestes locos redire student, non se vulgi sermonibus dare debent, nec in praemiis humanis spem rerum suarum ponere; suis eos illecebris oportet ipsa virtus trahat ad verum decus. Conf. Cap. 7.

Animi hominum sunt divini. Nam, ut Deus ipse viget, sentit, meminit, providet, moderatur et movet hoc Mundi Corpus, ita hominis cujusque Animus viget, sentit, meminit, et suum Corpus moderatur ac movet. Hinc etiam consequitur, Animos hominum esse aeternos. Nam, quod se ipsum movet, semper in actione et vita

est. Conf. Cap. 8 et 9. Hoc est argumentum ex Platonis Phaedro, quod in Tusculana prima memoratur.

Igitur Animus jam in hac vita optimis rebus exercendus est. Sunt autem optimae, curae de salute patriae, quibus agitatus et exercitatus Animus velocius in hanc coelestem sedem et domum suam pervolabit: idque ocyus faciet, si, jam in Corpore degens, maxime se ab eo abstrahere et ad contemplationem rerum divinarum convertere studuerit. Eorum vero Animi, qui se Corporis voluptatibus dediderunt, et impulsu libidinum jura Deorum hominumque violaverunt, Corporibus elapsi circum terram ipsam volutantur: nec hunc in locum coelestem, nisi multis exagitati seculis, revertuntur. Conf. Cap. 9.

Haec igitur sunt, quae ex hoc libello ad nostrum institutum pertinere videantur. Ceterum, ne quis forte harum sententiarum auctoritatem hoc nomine repudiet, quod tamquam *Somnio* continentur, animadvertendum est, earum auctoritati nil quidquam derogari nomine et narratione somnii. Nam et ipsa disputatio gravis ac seria est, et ejus partes consentiunt cum reliquis Ciceronis placitis, quae supra exposuimus. Et Cicero secutus est exemplum Platonis, qui decimum de Republica librum simili finivit somnio, in quo sub fabulae involucro plurimae verae rationes sententiaeque proditae sunt, ut suo loco monuimus. Quare non dubito, quin ea, quae ex Somnio Scipionis protulimus, serio et ex Animi sententia a Cicerone pronunciata sint.

Apparet igitur, Ciceronem de Immortalitate sententiam Platonis secutum esse; ita quidem, ut ex illius argumentis maxime uteretur iis, quae ab Animi divina origine, Dei providentia, et Animorum propria vi agendi, ducuntur: adjumenta ab aliis Philosophis, veluti Peripateticis ac Stoicis, sumeret atque in eundem finem

converteret; praemia poenasque probaret, illa in reditu ad Divinum locum poneret, has in absentia illius boni et commoratione circum terram, ita ut improbis tamen poenarum finis ac reditus ad Divinum locum aliquando concessus sit.

S E C T. XI.

De aliis ante Senecam Philosophis.

Quamquam Philosophiae apud Romanos stator fuit Cicero, et ex iis, quorum scripta servata sunt, ei sit proximus aetate et auctoritate Seneca, fuerunt tamen et inter utrumque et ante illum haud pauci Philosophi, qui vel nomine ac secta memorandi sunt; ut intelligatur, quos qualesque patronos haec ipsa, de qua agimus, Immortalitatis sententia habuerit.

Igitur qui primi Romanorum philosophati sunt, fere Stoici fuerunt. Nam nobili illa Atheniensium legatione, Olympiade CLVI. anno 2. s. A. U. C. 598, Romam missa, cujus duces fuerunt tres trium sectarum principes, Diogenes Stoicus, Carneades Academicus, Critolaus Peripateticus: his igitur Legatis Romae Philosophiam docentibus, C. Laelius in primis Diogenem Stoicum audivit, illiusque studium imitatus est amicissimus ejus P. Scipio Africanus; postea ambo familiariter usi sunt Panaetio, clarissimo Stoico. Itaque eandem secuti sunt disciplinam generi Laelii, C. Fannius, et Publ. Mucius Scaevola Augur, princeps Iurisprudentiae Romanae: Q. Tubero, Scipionis ex sorore nepos: P. Rutilius Rufus. Veteri autem Academiae deditus fuit L. Lucullus. Magis etiam Philosophia frequentari coepit aetate Ciceronis: ex cujus vel aequalibus vel amicis,

Stoici fuerunt M. Cato Uticensis, Quintus Cicero, Lucilius Balbus, Ser. Sulpicius. Platonicus, Ciceronis exemplo, fuit M. Brutus. Peripateticus, M. Piso. Plurimi vero Epicurei fuerunt, veluti amicissimus Ciceronis Atticus, Trebatius, Torquatus, Vellejus, L. Calp. Piso, C. Cassius, Lucretius, Amafanius, Catius; Academici, Cotta et Varro: Pythagorici, Appius, Nigidius Figulus, Vatinius.

Augusti aetate plerosque Philosophos Epicureos fuisse, vulgo fertur; non satis vere. Valeat hoc de multis principibus viris et Augusti amicis, qui magis tamen voluptatum studio quam professione fuerunt Epicurei. Nam et aliarum sectarum multi secuti sunt placita: et ex ipsius Augusti in Philosophia magistris Athenodorus fuit Stoicus, Areus Academicus, Nicolaus Damascenus Peripateticus.

Poëtarum princeps memoretur VIRGILIUS, qui de Immortalitate Animorum sexto Aeneidis libro divine cecinit, ita tamen, ut magis Poëtae quam Philosophi officio fungeretur. Nam tractavit hunc locum, partim Homeri exemplo, qui similiter Ulissem ad Inferos deduxerat, partim quia materia erat accommodata Poëtae consilio et opportuna ad fictionis ornatum. Atque, ut hoc in loco in primis Platonem secutus est, ita aliis locis alios: veluti Stoicos de Anima Mundi, Georg. IV. 220: Epicureos in Cosmogonia, Eclog. VI. et Fati Inferorumque contemtu, Georg. II. 490. Ipse quoque fatetur, se Athenis Epicureorum scholas frequentasse, in Ciri. Igitur non puto, hujus esse disputationis, locum illum sexti Aeneidis libri exponere: cum quia fabulosus ac poëticus est, tum quia ejus Platonicae partes supra explicitae sunt, tum quia non ex ipsius Virgilii propria sententia accipiendus est. Neque vero HORATIUS ad certam sectam referri debet, minus etiam ad solam Epi-

cuream: vid. Lib. I. Ep. I. Quin modo hanc, modo illam sequitur sectam. Est adeo, ubi de Animo ex Platonis et Stoicorum doctrina loquitur, eumque *divinae particulam aurae* vocat, Lib. II. Sat. II. vs. 79.

Ovidius item, dum in Opere Metamorphoseon de Mundi hominisque opificio, et de Animorum Immortalitate canit, magis ut Poëta quam ut Philosophus audiendus est. Ejusmodi quid exstat in ipso fine Operis: *„Parte tamen meliore mei super alta perennis Astra ferar“:* quod fere ad solam nominis perennitatem refertur. Ac libro eodem, ubi de Animorum Immortalitate atque migratione dicitur, non ex sua, sed Pythagorae, persona loquitur: cujus tamen sententiam non vere accurateque significavit. Neque enim hoc fuit Pythagorae placitum, nullos esse Inferos, et Animos semper in novis Corporibus oberrare, nec umquam ad divinum fontem redire. Majorem auctoritatem habere videtur, quod ab initio libri primi, creationem Mundi Platonica Stoicaque ratione exponens, Animos humanos divino coelestive semine ortos et ad Deorum similitudinem conformatos esse pronunciat.

In Pythagorica doctrina clari exstiterunt Moderatus Gaditanus, Sotion, Senecae magister, qui eam cum Stoicis placitis conjunxit. Duo in primis ex hac doctrina profecti eam artibus magicis ac praestigiis infamem reddiderunt: Anaxilaus Larissaeus, magiae caussa ab Augusto Italia ejectus, et Apollonius Tyaneus, eodem fere, quo Servator, tempore, vel paulo post, natus. Qui, ut Animorum Immortalitatem tenuerunt, ita auctores fuerunt, ut sequentium aetatum Philosophia magica superstitione repleretur.

Praecipue tamen Stoicae doctrinae studium invaluit, ac per hoc et proximum saeculum dominatum est. Satis habeo nomina celebriorum, qui ante Senecam fue-

runt, memorasse. Fuerunt igitur Iason, Posidonii ex filia nepos: Q. Sextius: Strabo, Geographus: Manilius, Poëta: C. Musonius, cujus egregia quaedam Moralia fragmenta servata sunt apud Stobaeum: Chaeremon, Neronis praeceptor: Canius Iulus, Caligulae jussu interfectus: Thraseas Paetus, singularis sanctitatis vir, a Nerone primum magno in honore habitus, postea occisus.

Peripatetici, praeter supra memoratos, inclaruerunt Boëthus, Sosigenes, Andronicus, Xenarchus, Athenaeus, Adrastus, et Neronis praeceptor Alexander Aegeus: Platonici, in primis, Onosander, et Thrasyllus, a Tiberio interfectus.

Haec igitur praemittenda videbantur, ut ne aetas, quae a Cicerone ad Senecam est, vacua relinqueretur: sed ex notatione sectarum, quarum fuerunt Philosophi, conjectura fieri posset, quae fuerit plerorumque sententia de Animorum futura conditione.

S E C T. XII.

De Seneca.

Ergo sit mihi SENECA is, in quo hanc disputationem finiam. Fuit hic omnium, qui post Ciceronem Latine de Philosophia scripserunt, princeps cum eloquentia, tum doctrinae copia. Constat, eum in primis Stoicos secutum esse; quamquam ipse nulli sectae nomen dedisset, et Platonica quoque placita assumsisset. Sed videamus Viri sententiam ex ipsius verbis.

Et primum quidem de ipsa natura Animi, Quaest. Nat. VII. 24. varias Philosophorum opiniones memorat, easque inter se dissentientes: unde conficit, neminem dubitare, quin Animus sit, sed, qualis sit, id vero igno-

rari. Quod quidem non eo valet, ut ipse de Natura Animi dubitet; sed ut appareat, magis constare de Animi existentia, quam de ejus attributis. Nam Epist. L. breviter naturam Animi significat: „*Quid enim est aliud Animus, quam quodammodo se habens spiritus?*“ Hoc ex Graeca definitione expressum est, πνεῦμα πῶς ἔχον· i. e. aërea substantia certis qualitatibus praedita. Porro affirmat, Animos nostros esse partes et quasi membra Dei, Epist. XCII. „*Quid est autem, cur non existimes, in eo divini aliquid existere, qui Dei pars est? Totum hoc, quo continemur, et unum est et Deus. Capax est noster Animus; perfertur illo, si vitia non deprimant. Socii sumus Dei ac membra.*“ Haec igitur plane Stoica. Partim Stoica, partim Platonica sunt, quae de Corpore tamquam Animi domicilio fragili dicuntur, Ep. CXX. „*Habebat perfectum Animum, ad summam sui adductus, supra quam nihil est nisi mens Dei, ex qua pars et in hoc pectus mortale defluxit: quod numquam magis divinum est, quam ubi mortalitatem suam cogitat, et scit, in hoc natum hominem, ut vita defungeretur: nec domum esse hoc Corpus, sed hospitium, et quidem breve hospitium, quod relinquendum est, ubi te gravem esse hospiti videas.*“

Ex hac Animi natura consequitur, eum non interire Corporis morte. Ergo vani sunt ex Stoicis ii, qui putarunt, Corpore gravi pondere oppresso et exstincto, Animum quoque exstingui; Ep. LVII. Animus enim ipso igne subtilior est; et, si superstes est Corpori nec perit, hoc eam habet vim, ut nulla exceptio locum habeat, qua cum Corpore exstinguatur. Ita locus hic difficilis exponendus videtur. Etiam in consensu gentium est argumentum Immortalitatis: Epist. CXVII. „*Cum de Animarum aeternitate disserimus, non leve*

momentum apud nos habet consensus hominum, aut timentium Inferos, aut colentium." Nam, ut paulo ante dixerat, „*Apud nos veritatis argumentum est, aliquid omnibus videri: tamquam Deos, inter alia sic colligimus, quod omnibus de Diis opinio insita est: nec ulla gens usquam adeo est extra leges projecta, ut non aliquos Deos credat.*" Ceterum ex sola divina Animi origine ejus aeternitas colligitur, in Consolat. ad Helviam, Cap. XI. — „*sincerus Animus, ac naturae suae memor, levis ipse et exsertus et quando emissus fuerit, emicaturus ad summa: interim quantum per moras membrorum et hanc circumfusam gravem sarcinam licet, celeri et volucri cogitatione divina perlustrat. Ideoque nec exulare umquam potest, liber, et diis cognatus, et omni aevo par. Nam cogitatio ejus circa omne coelum et in praeteritum futurumque tempus immittitur. Corpusculum hoc, custodia et vinculum Animi, huc atque illuc jactatur: in hoc supplicia, in hoc latrocinia, in hoc morbi exercentur. Animus quidem ipse sacer et aeternus est, et cui non possunt injici manus.*" Ergo post hanc vitam demum clara luce fruetur, quum in coelum redierit Animus, unde venerat: conf. Epist. LXXIX. Nam Corpore solutus tamen videt res terrenas, et intelligit, quanto nunc ipse sit beatior: conf. Consolat. ad Marciam, Cap. XXVI. ubi Pater defunctus filiam ita alloquens inducitur: „*Coimus in unum omnes, videmusque vos alta nocte circumdari. Nihil apud vos, ut putatis, optabile, nil excelsum, nil splendidum, sed humilia cuncta, et gravia, et anxia; et quotam partem luminis nostri cernentia? Quid dicam! nulla hic arma mutuis furere concursibus, nec classes classibus frangi, nec parricidia aut fingi, aut cogitari, nec fora litibus perstrepere dies perpe-*

tuos; nihil in obscuro, detectas mentes, et aperta praecordia, et in publico medioque vitam, et omnis aevi prospectum eventumque?" Similiter in Consolat. ad Polybium, Cap. XXVIII. *„ne itaque invideris fratri tuo: quiescit, tandem liber, tandem tutus, tandem aeternus est. — Fruitur nunc aperto et libero coelo, ex humili atque depresso in eum emicuit locum, quisquis ille est, qui solutas vinculis animas beato recipit sinu; et nunc libere vagatur, omniaque rerum naturae bona cum summa voluptate perspicit. Erras: non perdidit lucem frater tuus, sed securiorem sortitus est. Omnibus ille nobis commune est iter. Quid fata deflemus? non reliquit ille nos, sed antecessit."*

Orcus vero et Inferi, quales vulgo putantur, nulli sunt: conf. Epist. XXIV. et Consolat. ad Marc. Cap. XIX. *„Cogita, nullis defunctum malis affici, illa, quae nobis inferos faciunt terribiles, fabulam esse: nullas imminere mortuis tenebras, nec carcerem, nec flumina flagrantia igne, nec oblivionis amnem, nec tribunalia et reos, et in illa libertate tam laxa ullos tyrannos. Luserunt ista poëtae et vanis nos agitavere terroribus."* Ita quidem et Stoici et plerique omnes alii statuerunt Philosophi: quae vero subjungit Seneca, plane sunt Epicurea, et cum iis, quae supra ex eodem libro protulimus, repugnantia: *„Mors omnium dolorum solutio est et finis, ultra quam mala nostra non exeunt, quae nos in illam tranquillitatem, in qua, anteaquam nasceremur, jacuimus, reponit. — Mors nec bonum, nec malum est. Id enim potest aut bonum aut malum esse, quod aliquid est: quod autem ipsum nihil est, et omnia in nihilum redigit, nulli nos fortunae tradit. Mala enim bonaque circa aliquam versantur materiam. Non potest id fortuna tenere, quod natura dimisit:*

nec potest miser esse, qui nullus est." Equidem neminem facile putem tam vel obliviosum vel imprudentem esse posse, ut in eodem libro prorsus contraria statuat, et primo dicat, morte exstingui Animos, deinde eosdem affirmet post Corporis mortem vigere et beatos esse cognitione naturae. Ergo animadvertendum est, Senecae consilium non fuisse, ut philosophicam disputationem, sed ut Consolationem, scriberet. Atqui is, qui consolatur alterum, se ad illius personam accommodat, quod supra notavimus exemplo Ciceronis. Itaque Seneca varias rationes Marciae admovet, ut illa, quamcunque tandem rationem sequatur, tamen intelligat, non esse dolendum: atque, exposita Epicureorum ratione, finem Consolationi imponit ratione Stoicorum. Nam, licet ipse Stoicorum more statuerit, tamen illo saepius memorato Dilemmate, *mortem nil esse mali; sive remaneat Animus, sive exstinguatur*, et uti potuit, et frequenter usus est: veluti Epistola XXIV, LXV, LXXI, CII. Consolat. ad Polybium, Cap. XXVII. Quare, si de Immortalitate fluctuavit nec sibi constitit Seneca, hoc non locis modo memoratis conficitur: sed ex aliis suspicio duci possit, de quibus jam videamus. Nam Stoica Platonicis miscet eodem libro Consolat. ad Marciam. Tale est Cap. XXV. „*Integer ille nihilque in terris relinquens fugit, et totus excessit: paullumque supra nos commoratus, dum expurgatur et inhaerentia vitia situmque omnis mortalis aevi excutit, deinde in excelsa sublatus inter felices currit Animas, excipitque coetus sacer, Scipiones Catonesque, utique contemtores vitae, et mortis beneficio liberi. Parensque tuus, Marcia, illic nepotem suum, quamquam illic omnibus omne cognatum est, applicat sibi nova luce gaudentem, et vicinorum siderum meatus docet: nec ex conjecturis sed omnium ex vero peri-*

tus, in arcana naturae lubens ducit: cet." Haec igitur partim Stoica, partim Platonica sunt. Quod vero in fine libri additur, Animum exstingui ἐκπυρώσει, seu fatali conflagratione Mundi, plane Stoicum est. „*Et cum tempus advenerit, quo se mundus renovaturus exstinguat, viribus ista se suis caedent, et sidera sideribus incurrent, et, omni flagrante materia, uno igne, quidquid nunc ex disposito lucet, ardebit. Nos quoque felices Animae et aeterna sortitae, cum Deo visum erit, iterum ista moliri, labentibus cunctis, et ipsae parva ruinae ingentis accessio, in antiqua elementa vertemur. Felicem filium tuum, Marcia, qui ista jam novit!*" Eandem sententiam prodidit Epist. LXXI. *Quid enim mutationis periculo exceptum? Non terra, non coelum, non totus hic rerum omnium contextus, quamvis Deo agente ducatur, non semper tenebit hunc ordinem; sed illum ex hoc cursu aliquis dies dejiciet. Certis eunt cuncta temporibus: nasci debent, crescere, exstingui. Quaecunque vides supra nos currere, et haec, quibus innixi et impositi sumus, veluti solidissimis, carpentur ac desinent. Nulli non senectus sua est. Inaequalibus ista spatiis eodem natura dimittit. Quidquid est, non erit: nec peribit, sed resolvetur. Nobis solvi, perire est.*

Hactenus ergo satis sibi constitit Seneca; neque enim is in placito ipso fluctuat, qui illud diversarum sectarum rationibus accommodare et confirmare studet. Quod autem praecipue a multis objicitur Senecae tamquam desultoriae inconstantiae crimen, silentio praeterire nequeo. Epistola CII. ita de Animorum aeternitate disserit, ut eam pro somnio habuisse videatur. Scribit ad Lucilium: „*Iuvabat de aeternitate Animarum quaerere, imo mehercule credere: credebam enim facile opinionibus magnorum virorum, rem gratissi-*

mam promittentium magis quam probantium. — Cum subito experrectus sum Epistola tua accepta, et tam bellum somnium perdidi: quod repetam, si te dimisero, et redimam." At vero progressu ejusdem Epistolae multa egregie prorsus et graviter de statu post hanc vitam pronunciat: „*Cum venerit ille dies, qui mixtum hoc divini humanique secernat, Corpus hoc, ubi inveni, relinquam, ipse me Diis reddam: nec nunc sine illis sum, sed gravi terrenoque detineor. Per has mortalis aevi moras illi meliori vitae longiorique praeluditur. — Aliquando naturae tibi arcana retegentur: discutietur ista caligo, et lux undique clara percutiet. Imaginare tecum, quantus ille sit fulgor, tot sideribus inter se lumen miscentibus. Nulla serenum umbra turbabit. — Quid tibi videbitur divina lux, cum illam suo loco videris?*" Quis non credat, Senecam omnia illa egregie dicta ipso exordio confutasse? Enimvero ne simus adeo iniqui, ut eum indicta caussa condemnemus. Et primo quidem, ne quem *somnii* nomen moveat, cogitet, quam graviter et serio in ejusdem nominis libello disputaverit Cicero: atque si diligenter totam Epistolae rationem indagemus, reperiemus, Senecam cogitationem Immortalitatis somnium vocare potuisse, etiamsi eam non vanam et inanem reputaverit. Deinde, quum ait, viros magnos rem gratissimam promittere magis quam probare, non Stoicos suos significat, apud quos Immortalitas Animorum non fundamenti sed consectarii locum habebat, quique propterea in ea demonstranda nullam fere operam ponebant: quod contra erat apud Platonicos, quos hoc loco significat Seneca: qui, quamquam sententiam Platonis de Animorum post hanc vitam statu subinde secutus, argumentis tamen ejusdem nusquam usus est. Quod idem etiam hinc intelligitur, quod in exordio Immor-

talitatem vocat non modo Aeternitatem, sed etiam *possessionem totius aevi:* in progressu vero Epistolae tantum *Aeternitatem* vocat, et Stoicorum more disserit. Iam vero Platonicorum Immortalitas est aeternitas, quae nullum finem habeat et in omne aevum duret: Stoicorum vero Immortalitas, quamquam et ipsi eam Aeternitatis nomine appellent, non tamen ultra conflagrationem Mundi extenditur. Denique ipsis illis verbis, „*somnium perdidi, quod redimam, si te dimisero, ac repetam*" diserte significat, se hac ipsa Epistola hoc somnium non narrare. Unde manifesto conficitur, eum *Somnium* appellasse non descriptionem Stoicam status futuri, quae continetur sequente Epistolae parte, sed rationes ac descriptiones aliorum Philosophorum.

Quod si ergo ea, quae ex Seneca protulimus, comparentur cum iis, quae Sect. VIII. exposuimus, apparebit, eum cum Stoicis veteribus consensisse. Nam et naturam Animi Stoice definivit, et eum usque ad conflagrationem Mundi perdurare statuit: porro Animum, post mortem Corporis, sursum ferri in purum lucidumque aetherem, ibique beatum degere aevum usque ad Mundi conflagrationem, cum consuetudine et societate piorum bonorumque, tum cognitione naturae. De malorum poenis nihil dicit. Nam Furiae quidem, Styx, Cerberus, et similia, sunt Poëtarum commenta. Purgationem autem Animi esse, qua post mortem in superioribus aëris regionibus a vitiis et terrenarum rerum reliquis liberatus in sublimem aetherem abeat: hoc igitur a Platonicis assumsit. Sed, ut reliqui Stoici, ita ipse nullas protulit demonstrationes Immortalitatis peculiares; nec rationem attulit, quare Animi, quamquam extra Corpus diu perdurassent, tamen Mundi conflagratione perire et in antiquum suum elementum Ignis Divini resolvi debeant.

CONCLUSIO.

Igitur, Doctissimi Viri, apparuit, verum esse, quod ab initio dixi, Philosophos profecisse in eam quidem partem, ut efficeretur, Animum post Corporis mortem remanere; qualis autem sit status et conditio Animi a Corpore soluti, tentatum ab iis, non item ostensum, esse. Ex omnibus autem patronis Immortalitatis plurima protulit argumenta Plato: a quo secundus haberi debet Cicero, deperditis quidem scriptis Philosophorum reliquorum Veteris Academiae, veluti Xenocratis, Crantoris, et similium, qui Platonis sententiam uberius explicuerunt. Argumenta vero duplicis generis fuerunt: vel a praemiis et poenis post hanc vitam desumta, quae jam ante Thaletem fuerunt quidem, nec tamen perspicue, tractata: vel ex ipsa natura Animi repetita, quae inde demum inventa sunt. Iam, ut de Platonis argumentis satis suo loco dictum est, universe notemus, omnes, qui Animum Corpori superesse statuerent, in his fere rationibus consensisse: eum esse vel participem Divinae naturae vel partem ipsius Dei, propterea quod cogitandi vi praeditus esset, et principium suarum actionum in se ipse haberet; igitur cum Corporis morte non destrui, sed vel semper manere, quod Pythagoricis et Platonicis placebat, vel diu manere et tandem in divinam naturam tanquam suum elementum dissolvi, quod Stoicis videbatur. Animum vero Corpore solutum adhuc certo loco et domicilio uti et res externas percipere, statuebant quidem, sed nullis certis utebantur argumentis, et potius vel vulgaribus opinionibus vel imaginationis luxuriei obsequebantur.

In ipsa disputatione operam dedi, ut me a conjecturae temeritate abstinerem, neque Philosopho cuiquam placitum tribuerem, quod non certa niteretur auctori-

tate Veterum; quorum locos diserte vel notavi vel retuli. Dixi tantum de Graecis, et, qui ab iis profecti sunt, Latinis; cum, quod aliarum nationum, de quibus constat eas Animorum Immortalitatem tenuisse, veluti Aegyptiorum, Getarum, Tuscorum, Celtarum, philosophica monumenta nulla ad nostram aetatem venerunt: tum, quod Vos, Doctissimi Viri, hanc partem ab hujus disputationis spatio exclusistis.

Et, quamquam haec quaestio non pertinet ad nostrum propositum, tamen ex iis, quae exposita sunt, patet, in ipso Seneca nihil esse, quod non ex prioribus Philosophis duci potuerit. Et omnino Christiana doctrina sero demum et diu post haec tempora aliquam vim in Philosophorum disciplinis nacta est. Ceterum, quo magis ego semper delectatus sum hac Philosophica Historia opinionum de statu post hanc vitam, eo majore voluptate audivi, Societatem Eruditissimorum Virorum nuper Harlemi in Batavis constitutam, in hac mecum sententia convenire, et dignam censuisse illam quaestionem, quae ad disceptandum proponeretur. Quare cum libenter de hac quaestione dissererem, delectus Vestri ratio et elegantia effecit, ut libentius etiam ad Vos Judices dissererem. Quibus ego si hanc scriptionem probavero, tum demum operae pretium fecisse mihi videbor.

DAN. WYTTENBACHII
EPISTOLAE XIII.
ad C. G. HEYNIUM scriptae.

Quas antea in appendice vitarum hominum eruditorum Vol. I. edidi Wyttenbachii epistolas duas, ad Heynium scriptas, augere mihi nunc licuit aliis XIII. additis, itidemque mecum communicatis ab *Heerenio*, viro summo, cujus indefessam in ornandis meis rebus voluntatem praedicare satis non possum. Hominum autem magnorum imagines non melius exhibentur, quam epistolis eorum palam propositis, si quidem hoc fit caute ac reverenter: multa enim partim non satis diligenter, partim eo animi impetu scribimus, ut cum familiarissimis occulte colloqui videamur, sine ulla vel editionis vel posteritatis cogitatione. Ex iis autem, quae hic vulgantur, nec qui scripsit, nec qui accepit, infamiae aut incommodi quidquam apud eos, qui nunc sunt, homines habere poterit. Undeviginti epistolas Wyttenbachii ad Jo. Chr. Bangium datas primum nuper edidit C. P. Hessius in Seebodii Horreo (Neues Archiv der Philologie und Pädagogik) a. 1827. Vol. I. P. VII. et VIII. p. 68. sqq. et Vol. II. P. I. p. 90 sqq.

Fr. Tr. Fr.

I.

Heynio suo, V. Cel. S. D. D. Wyttenbach.

Cum domicilium meum Amstelodami collocabam, sperabam fore ut ad reliquas meas fortunas illa etiam accederet ut desiderium illud Tui, quod ex virtutis doctrinaeque Tuae imagine apud me vigebat et etiamnunc viget, literarum Tuarum solatio subinde leniretur. Quae quidem me hactenus spes fefellit. Nam posteaquam sub ipsum conversionis rerum mearum initium ad Te scripsi, Tibique Plutarchi mei orationis-

que exempla misi, non memini, me a Te responsionis aliquid tulisse. Quamquam in hoc me ipse accuso, quod tam diu concessi ut ista literarum Tuarum suavitate carerem; cum ipse interea tacerem, neque Te denuo ad scribendum vel excitarem vel lacesserem: praesertim cum facile factum esse potuerit, ut in tam occupata vita, si non obliviscereris mei, tamen ad scribendum tempus non liberum haberes, vel ut magna epistolarum copia scripta facile Te ille error incedere posset, unam in iis ad me quoque datam fuisse epistolam, vel etiam ut meae ad Te vel ad me Tuae interciderent literae. Sed horum quidquid sit, dispellamus tandem istam silentii noctem, quae diu nimis amicitiae doctrinaeque mihi Tuae lucem intercepit. Etenim incredibile dictu est, quantum scire cupiam, quid agas, quid mediteris, quibus scholae tuae juvenum ingeniis studiisque floreant, quae etiam publica doctrinae munera nobis pares impertireque destinaveris. Virgilium Tuum aliquando absolutum non Tibi solum sed universae eruditorum civitati ex animo gratulor. Ea in Tuis commentationibus interpretationibusque est diligentia, subtilitas, suavitas, elegantia, ut minime dubitandum sit, quin quamdiu in hominibus insit aliquis humanitatis sensus, tamdiu eorum studiis laudibusque Virgilius Tuus celebretur. Pindarus quoque Tuus cum animadversionum brevitate et acumine tum praefationis elegantia mirifice me delectavit. De Rhodio autem Apollonio quid constitueris, scire equidem vehementer cupio. Nam de Horatio quid dicam, quanto nostrorum hominum desideria excitaverim. Wagnerus de quo Tibi olim significavi quodque ipse videre potuisti ex Graecis fontibus certe aliquid utilitatis in hunc poëtam derivavit: estque in illo plus omnino doctrinae et criticae facultatis, quam ex ista tumultuaria scriptiuncula cognosci potest: doleoque vehementer illum eo loco degere ubi si quis antiquae elegantiae studia profiteatur is nil magnopere sapere videatur; nec minus illud quoque doleo, eum cum se ad Klotzium adplicaret infaustis auspiciis nomen suum eruditae civitati dedisse. Nuper admodum ad nos allatus est Oppianus Schneideri: de quo quidem quid ad Te scribam? Est sine dubio in Schneidero et doctrina et ingenium haud abhorrens a critica ratione, neque tamen satis excultum subactumque accurata meditatione di-

ligentique studio, nimisque ad Reiskianam festinationem praecisionemque conformatum; quam quidem ita imbibisse videtur ut ne Tua quidem disciplina ad elegantem critices rationem revocari potuisse videatur. Ad Plutarchum seu libellum qui ejus nomine fertur de educatione puerorum, non pauca commode observavit, quaedam etiam a me observata occupavit. Herelius in quonam terrarum angulo lateat velim mihi significes: semper equidem animi ejus candorem modestiam ingeniique et doctrinae elegantiam mirifice adamavi. Klotzii Reiskiique morte literarum nostrarum in Germania status commutatus esse videtur. Miseret me bonae Reiskiae quae etiam nunc in illo Demosthenico versatur naufragio: ex quo ut Libanii beneficio servetur, vehementer opto. Ceterum in Germania quid fiat, ex Te propediem, ut spero, cognoscam. Ex Anglia nil magnopere novi adfertur. Toupius postquam novissimas in Suidam curas edidit, plenas quidem, ut solet, bonae frugis, sed canino tamen latratu resonantes, in occultum se abdidisse videtur. Musgravii Euripidem quotidie exspectamus. Editionem retardaverat novum consilium adjiciendorum fragmentorum et scholiorum. Ante duos fere menses supremum vitae diem morte confecit Jier. Marklandus, et annis et laudibus accuratissimae doctrinae criticaeque facultatis cumulatissimus. Valkenarius vero noster cum maxime in Xenophontis Hellenicis occupatur, quem librum adjecto spurio illo, qui de Agesilao est, libello edere constituit. Ante tamen reliqua Theocriti cum Bionis Moschique Idylliis prodibunt: quae quidem quominus dudum prodirent in causa fuit Brunkii tarditas, qui Bionem Moschumque locupletatos antiquorum scriptorum codicum collationibus Anthologiae suae Graecae adjecturum se pollicitus est: in quibus si quid erit boni illud ad expoliendos istos Bucolicos Valkenarius adhibebit. Ruhnkenii autem nostri dissertationem de Vita Longini ejusdemque Vellejum, tum Burmanni etiam Propertium a chalcographis describi fortasse aliunde jam intellexeris. Wassenbergius Professor Franequeranus qui scholia omnia Homerica cum edita tum inedita edere constituit, in eo nunc est, ut ea quae ad primam Iliadem collegit, jam majori ex parte typis exprimi curet. Tollius Hardervicensis Professor ut consilium cepit de Nonio Marcello expoliendo, ita Apollonium

nuper a Villoisono editum cum suis saltem observationibus sine latina versione emittet. Villoisonus cum in manibus haberet Eudociam ab ea ad Cornutum traductus est: quem cum jam eo fere perduxisset ut chalcographis exprimendum daret a Bibliopola inductus est, ut relictam ab alio edendi Longi provinciam susciperet. Hujus mihi Viri humanitas jucunda fuit fructuosaque cum superiore anno per sex menses Lutetiae excutiendis scriptis Plutarchi codicibus occupatus essem. Nam Plutarchum ita semel amplexus sum ut cum alia subinde consilia animum meum distraherent, velut libri edendi in scholarum mearum usum de Philosophia prima et Dialectica, de historia philosophica, Platonicorum quorundam Dialogorum, Epistolae Criticae, Aristotelis de Poëtica, Ciceronis de oratore; haec tamen omnia consilia paulatim dilaberentur et in uno Plutarcho studium meum constanter adhaeresceret. Itaque interpretando emendandoque eo jam perveni, ut biennii fere spatio edendi initium fieri possit. Et spes quoque mihi ostensa est fore ut huic operi symbolarum collectione sumtus suppeditentur. Ceterum nunc quidem isto consilio tantum Moralium disputationum corpus complexus sum. Vitae, illo absoluto, demum succedent.

Ego vero, quod ex Ruhnkenio de carissimae uxoris Tuae obitu cognovi, dicere vix possum, quanto me dolore affecerit. Quod quidem commemorare in epistolae fine malui quam in exordio, ne ab initio statim et Tibi legenti et mihi scribenti tristitiae quaedam caligo offunderetur. Quamquam ne nunc quidem obductam huic luctui cicatricem libens refrico. Neque certe meum est ut Te literis sapientiaque munitum et rerum humanarum usu edoctum virum doceam, quomodo hunc casum ferre debeas Nam Te quidem quomodo affectum esse par sit, facile ipse ex meo dolore intelligo, quem et Tui amore et virtutum conjugis Tuae recordatione concepi. Te et doctrina Tua praestans consolabitur, et liberi sustentabunt, quos memoria teneo jam tum cum apud Te essem certam animi pii ingeniique elegantis spem ostendisse. Quam quidem spem nunc perfectam absolutamque esse oportet. Tibi quod accidit commune habes cum multis, ne dicam, cum plurimis. Ruhnkenium nostrum intuere in quem ita saeviit fortuna, ut dubitem an alium quemquam simili clade affece-

rit. Cujus sub idem fere tempus et uxor ingenii formaeque dotibus praestans vocem amisit, et filiola ocellus imagoque patris repente oculis capta est. Atque ita tamen istam fert calamitatem ut omnes intelligant, illum literarum studiis non solum ingenium sibi ad venustatem finxisse, sed animum quoque ad constantiam conformasse. Multum valet doctrina: multum quoque naturae bonitas. Tu, in quo utrumque est; fruere quaeso Tuis bonis. Vale, Vir praestantissime, meque ut facis amare perge. Dab. Amstelodami a. d. XVI. Septbr. 1776.

II.

Praestantissimo Viro ac fautori suo Chr. G. Heynio S. P. D. Dan. Wyttenbachius.

Cum libellus hic recens a chalcographis descriptus sit, nolui committere, ut per alium potius, quam per me, ad Te perveniret. Cujus quidem libelli, si ratio Tibi et consilium probetur, auctores ejus haud exiguum se operae suae fructum percepisse arbitrabuntur, et ego vehementer laetabor, qui hoc unice semper optavi, ut meum judicium Tuo judicio comprobetur. Si vero etiam, quod Te magnopere rogo, libellum in Ephemeridibus Gottingensibus ad hominum notitiam commendaveris, hoc tanti apud me erit, ut in magno beneficio ponatur. De rebus meis et literarum apud nos statu proximo ad Te anno scripsi: quam quidem epistolam spero recte Tibi traditam esse. Ex eo tempore nil novi actum est. Valkenarius noster trium Bucolicorum reliquias propediem edet, ad quas expoliendas hactenus exspectaverat scriptorum librorum lectiones, quas Brunkius nuper in notis ad Analecta prodidit. Notulas saltem breves addet: mutato consilio; nam copiosas observationes diu est quod conscripsit. In Brunckii Analectis quamquam diligentiam magnopere requiram in Epigrammatum sedibus et lectionum fontibus significandis, tamen plus inest ingenii ac doctrinae quam speraveram. Vellejus cum notis Ruhnkenii jam expressus est formis: sed credo librarios ei quasi alteram adjungere velle partem in qua omnes reliquorum interpretum notae contineantur. Lennepii quoque Phalaris ante decem fere menses ad editionem absolutus erat:

quid causae sit quod librarius eum a publica retineat luce nescio. Schraderus Groninganus Professor, primarius in Orientalibus literis vir, ei ultimam adhibuit manum, et indices etiam confecit.

Tu, Vir praestantissime, nisi nimium obrutus sis negotiis, fac ut aliquando ex literis Tuis intelligam, Te mei memoriam nondum ex animo abstersisse: Interea vero commemoratione hujus libelli in vestris ephemeridibus illud efficias, ut cognoscam meas adhuc apud Te preces aliquid valere. Vale, Vir praestantissime, et me ut facis amare perge. Dab. Amstelodami a. d. 29. Jul. 1777.

III.

Heynio, Viro Summo, S. P. D. Dan. Wyttenbach.

Quum nuper a Mutzenbechero nostro cognovissem, Apollodorum Tuum exiisse, nescio quomodo ad Tui recordationem adfectus sum: minime quidem ego, quod nonnisi admonitus de Te cogitem, Viro quem in paucis colo atque in oculis fero: sed quod in memoriam rediens novissimarum Tuarum ad me literarum reperiebam me ad eas nondum respondisse. Ita mihi vehementer negligentiae conscientia perculso, accidebat etiam dubitatio, redditusne Tibi esset libellus Dialecticus superiore anno a me editus: cujus ad Te mittendi negotium librario mandaveram, sed is an peregisset mandatum, mihi non satis constabat. Literae quidem Tuae me absente Amstelodamum erant allatae cum aliquot plagulis Apollodori. Eram illo tempore in Helvetia, quo me domesticae res vocaverant. Ceterum ut aliis nominibus mihi jucundum fuit iter, ita Tuo nomine aliquid acerbitatis habuit. Nam quum Marburgo Cassellam evolassem, temporis angustia exclusus sum, quo minus ad Te venirem, Tuoque adspectu et colloquio fruerer, quamvis et loci propinquitate sollicitatus et suavitatis Tuae recordatione incensus. Sed hoc quidem erat τῶν οὐκ ἐφ' ἡμῖν: igitur causam ejus sustineat tempus. Scribendi tarditatem, quae est τῶν ἐφ' ἡμῖν, cum Tua mihi ignoscet humanitas tum ego diligentia compensabo.

In Apollodoro a me nil fieri potuisse, vehementer doleo: neque enim antea quidquam ad eum annotaveram: neque tunc

operae pretium facere licebat. Adeo parum suppeditabat otii, et si quid erat, id omne negotiis occupabatur. Neque etiam nunc de Plutarcho fidem liberare potui edendo primo volumine: tanta quotidie ingruit rerum notandarum explicandarumque multitudo ac varietas. Et tamen breves notulas cogito: ceterum ejusmodi quarum brevitas non ex penuria sed ex delectu copiae existat. Quo magis Tui miror efficaciam ingenii: qui plurimarum variarumque rerum curis districtus non desistas a scribendo, sed eruditam civitatem novis continuo muneribus augeas. De me quum cogito, poenitet me operae: ac dubito obrepseritne mihi vel naturae vel coeli vitio torpor. Quamquam alacris ipse mihi videor in literis: sed moveo multum, promoveo parum.

Valckenarius noster consilium jam abjecit edendae Diatribae in Callimachi Fragmenta Elegiaca, quum ejus fere dimidiam partem typographi descripsissent: spero eum mox repetiturum et brevi absoluturum Xenophontis Hellenica. Ruhnkenius in recensendis Epistolis Criticis occupatur, quae sub finem hujus anni altero tanto auctiores prodibunt, et Hymno Homerico adjicientur. Hoc absoluto opere, nullam interponet moram, quin continuo ad Scholiastem Platonicum accedat.

Augerus, Gallus, cui Reiskius unum ex Demosthenicis Voluminibus dicaverat, nuper Isocratem Parisiis edidit: quem nondum vidi, sed qualis sit ex Gallorum consuetudine et amicorum literis suspicor: dicuntur tamen variae lectiones ex codicibus Parisiensibus et notulae tironibus utiles adjectae esse.

Lessingii successorem Langerum, qui superiore anno apud nos degit frequenter vidi, eumque cognovi hominem animi morumque probitate praestantem, multis ingenii doctrinaeque dotibus ornatum, et Graece Latineque doctum.

Heusingerus, qui nuper mortuus est, affectam reliquit editionem Officiorum Ciceronis: Carpzovius etiamnunc servat Eunapium. Velim auctoritatem Tuam interponas, ut haec opera in lucem proferantur: illud commendationem Heusingerianae doctrinae, hoc dotem restitutae ex codicibus scripturae habet.

Quid est, quod nemo dum Germanus Ernesti Elogium

conscripsit? quamquam is ad famae diuturnitatem non opus habeat aliorum scriptionibus.

Jam igitur literarum nostrarum per Germaniam tutela ad Te unum rediit: Tu jam solus princeps es et doctrina et auctoritate. Servent Te Dii ut communibus literis ita mihi uni omnium Tui amantissimo. Vale. Scripsi Amstelodami a. d. 12. Jul. 1782.

IV.

Heynio Praestantissimo, Viro S. D. D. Wyttenbach.

De Apollodoro et aliis libellis gratias Tibi ago: illud unum dolui, serius ad me delatos, quominus omnium mentio fieret in Critica nostra Bibliotheca. De Bangio item meo gratissimum fuit quod scripsisti: quidquid in eum contuleris eam vim habebit ut in me ipse collatum putem. Quare fac, quaeso, ne hominis memoriam animo tuo excidere patiare. De Schraderi obitu aut jam allatum est ad Te, aut cognosces ex nostro libello. Ei omnium quidem votis successor destinatur Santenius: modo accedat eorum voluntas in quorum manu res posita est. Himerio Wernsdorfiano bibliopolam quaero, nec de inveniendo spem abjeci. Homerum Villoisonus Venetius edendum reliquit fratribus Coletis librariis; et jam fere tertia pars typis descripta est. Hoc nuper ex illius ad me literis cognovi necopinata voluptate, quippe tota illa spes dudum evanuisse videbatur.

Libri, quos significasti, ut primo quoque tempore coëmerentur, operam dedi. Eorum partim dudum e tabernis distracti sunt, ut ex auctionibus vel a privatis hominibus quaeri debeant. Quam adjecisti plagulam exempla Apollodori, haec non ea est, quam requirebam, charta; ceterum recte ad explendam partem vacantem. Quare ut de reliquis omnibus, ita de hoc gratias Tibi habeo. Quod quaeris de Stolpiana mea Commentatione, eam dudum ad Te pervenisse credibile est, quippe scriptam A. 1779. Illa recentissima apud Teylerianos Harlemi vicit: ejusque exemplum ut ad Te perveniat, efficiam. Censura libri Meinersiani, ut equidem credo, magna cum animi moderatione facta est. Verum sed idem severum judicium censoris, subinde ab Auctore pro-

nunciandi temeritate provocatum, in leniorem partem convertit etiam Tui cogitatio, amicitia forte cum illo conjuncti. Laudandi locus nullus praetermissus, reprehendendi occasiones nullae quaesitae; immo, multae, ultro obviae, neglectae. Dolui, virum ingeniosum, eloquentem, etiam doctum, festinantius quam accuratius scribere, saepius etiam in temeritatis arrogantiaeque speciem pronunciando incurrere. Omnino si ad reliqua ingenii bona meditatio, modestia, et criticus antiquitatis usus accederet, poterat Philosophiae Historiam egregie et augere et ornare. Sed haec inter nos. Tu Gervinum et Fagelios meis verbis saluta, meque Tui amantissimum mutuo, ut facis, ama. Amstelodami, d. 29. Decembr. 1783.

V.

Heynio, Praestantissimo Viro, S. D. D. Wyttenbach.

Literae Tuae exoptatissimae, ante paucos dies cum elegantissimo munusculo dudum a me exspectato, ad me delatae, non me dormientem excitarunt, sed currentem incitarunt, quippe jam scribendae ad Te epistolae manum admoventem. Quod quare tardo fiat, noli quaerere, satis Tu quidem usu ipse Tuo intelligens caussarum negotiorumque quae invitis etiam nobis literarum officium interrumpere solent. In causa fuit etiam intermissio Bibliothecae Criticae, cujus novissima quaeque particula flagitabat a me, ut se quantocyus cum literis ad Te mitterem. Et tamen interea factum est aliquid, quod ad Te mitterem, lucubratiunculae. Quod si nullum fuerat, vel sic ad Te scribere debebam. Igitur magis a Tua benevolentia quam a mea caussa, veniam apud Te quaero. Te omnibus iis frui bonis, quibus et Eruditi hominis, et Doctoris Academici censetur felicitas, existimatione, auctoritate, fortuna, semper ita laetatus sum, ut hanc debitam Tuis virtutibus felicitatem judicarem: jam quum bona corporis valetudine et animi alacritate vigeas, quod narrant, qui Te viderunt, est hic vero felicitatis cumulus,

quem Tibi per omnem reliquam vitam adesse vehementer opto, cum literarum causa, tum meo amore.

Quod de Virgilio scribis, quale sit, non capio. Estne illa nova eaque tertia editio? Sed quidquid ejus sit, hoc omne cupide exspectamus. Quid vero fiet de Apollonio Tuo? Opuscula tandem Academica prodiisse laetor ut ipsius rei caussa, ita ob votorum meorum quae nosti, eventum.

Quod ais de Vestro Bibliothecae Criticae desiderio, facis Tu quidem honorifice erga me et peramanter. Sed velim ejus in Vestris Ephemeridibus Germanicis suo quoque tempore mentio facta fuisset: ita ad aliquam certe Vestrorum hominum notitiam venisset libellus, qui nunc apud Criticos Vestrates eosque adeo haud mediocres in ignoratione jacet. Gallis omnino ignotus est: sed non mirum; quippe haec studia apud eos frigent. Aliquanto melius agitur in Britannia melius etiam, seu minus male apud nostrates. Rediens quotannis labor satietatem adferebat scribenti, in paucitate praesertim legentium: igitur per tres eum annos intermisimus: quem tamen, quamvis ingratum repetere, atque adeo hoc ipso anno novam particulam edere constituimus.

Plutarchi edendi quod nondum initium factum sit, duae sunt caussae: altera, quod librarius, qui sumtus faciat, repertus adhuc nemo est; ut res jam ad anticipanda emtorum nomina, quam subscriptionem vocant, reditura videatur: altera, quod opus institui ad perfectam quandam editionis absolutamque formam, quam mente concepi, re efficere nondum potui. Cui quidem formae efficiendae, congerenda digerendaque materia, vitam quamvis longam et otiosam vix sufficere intelligo. Nunc vitam etiam agimus districtam aliis iisque multis occupationibus. Igitur dabimus quod habemus, et quod materiae doctrinaeque deest, ratione ac diligentia compensabimus: novaeque editionis specimen forte adjungemus proxime exiturae parti Bibliothecae Criticae.

Quod audis me beatum esse; assentior, si beatus est habendus qui sua sorte beatus vivit. In Valkenarii nostri locum quominus succedere vellem cum ratio haud absurda tum tempus etiam valuit. Recens eram suffectus Tollio in professione Literarum Graecarum, Romanarum, Historiae, Antiquitatum, quam ego stationem semper jucundissimam

omnium in hoc genere judicavi, cum propter Urbis frequentiam tum quod necessitatem imponeret diligenter accurateque tractandarum Historiarum et Antiquitatum, quod in primis fit scholis habendis: quibus ego quantum per hos duos annos profeci, me haud quamquam poenitet. Ceterum Leidensis conditio cumulata quidem illa offerebatur auctario, minime vero ad eum modum, ut Amstelodamo abducerer.

De Bangio ut aliquid efficias, ita peto abs Te, ut majorem in modum petere non possim. In Marburgensi Academia vel aucta illa vel augenda doctoribus, vereor ut ei locus futurus sit, nisi Tu eum commendaveris. Tu, in cujus conspectu ille locus est, videbis. Ceterum quidquid in Bangium meum contuleris beneficii, hoc ego in me collatum interpretabor. Vale, Praestantissime Heyni, meque Tui amantissimum, ut facis, ama. Scr. Amstelodami d. 4. Julii 1786.

Ante paucos dies Appuleji Oudendorpiani prius Volumen prodiit cum praefatione Ruhnkenii.

Wassenbergius, Franequeranus Professor, is qui nuper Scholia Gr. in duos priores Iliados libros ediderat, Dissertationem recens edidit qua loca quaedam Graecorum transpositione tentantur.

VI.

Heynio, Virorum Praestantissimo, S. D. D. Wyttenbach.

Πῶς ἂν ἔπειτ' Ὀδυσῆος ἐγὼ θείοιο λαθοίμην. Quamquam oblivionis Tibi suspicionem diuturno rursus movi silentio. Cujus Tu silentii caussam partim temporibus partim religioni cuidam meae tribues. Nam licet literis ad Te scribundis jucundissimum officii sensum ac pietatis veluti fructum percipiam; tamen, ubi manum operi admoveo, timor me quidam retardare solet verentem, ne non satis idoneo argumento Te maximis plurimisque negotiis occupatum interpellem, Tuaque tempora morer. Accedebat exspectatio quotidiana emittendae Bibliothecae Criticae, et propositum dandi cum literis ad Te exempli: qua editione per illos civiles ac bellicos motus retardata, factum est, ut bibliopola, me inscio,

ad Te sine meis literis editi libelli exemplum mitteret. Itaque denuo dilatum scribendi officium vix nunc adeo absolvo. Nam cum antea in illis motibus, vix ad lectionem, nedum ad scriptionem animus suppeditabat: ita ne nunc quidem, nondum quieto ac sedato, nedum nostris studiis accommodato civitatis statu fruimus. Quamquam, ut rebus magis necessariis quam bonis contenti esse nos quidem poteramus, qui neutrarum partium et fuimus et erimus, quique in publica salute privatum otium quaerimus: modo ne haec Syllana fiat victoria, unde serius ocyus Caesarianum bellum nascatur. Equidem, qui hanc mihi stationem non nisi cum vita relicturus videbar, forte eo inducar, ut de alia terra cogitem. Sed haec θεῶν ἐνὶ γούνασι κεῖται. Te vero, Virorum praestantissime, cum multis nominibus beatum praedico, tum felici discipulorum proventu. Quorum, quos vidi, adventus jucundissimus mihi fuit, frequentibus de Te confabulationibus, Tuaeque suavitatis recordatione. In his fuerunt cum cives quidam mei Helvetii, tum Spaldingius Hereniusque, qui suis etiam ipsi egregiis ingenii doctrinaeque dotibus me delectarunt. Aliorum ex editis scriptis veluti Wolfii, Jacobsii, disciplinae Tuae ubertatem efficaciamque agnovi. In eodem genere est Bibliotheca illa Antiquaria, praestantissimae commentationis Tuae accessione cumulata. Omnino palmarium illud est consilium, quo, Te auctore, complures Tui discipuli exteras easque longinquas terras adeunt, ibique abscondita veteris doctrinae monumenta in lucem protrahunt, literasque nostras locupletant. Nam Villoisonus quidem, quamvis magno studio et conatu, operae pretium vix fecit, nec nisi Inscriptiones quasdam novas retulit. Apparatus Gronovianus ad Polybium, de quo mihi scripseras ad Schweighaeuserum transmissus est: qui se multum utilitatis inde ad Polybium derivare fatetur. De Brunckio verissime judicas: maxima sunt ejus de literis merita: et majora etiam futura erant, si aliquanto plus legentibus consuleret interpretatione ac doctrinae explicatione. Nunc quid agat, nescio; quamquam nihil agere non potest. Omnino satisfactum mihi est illa ultima commemoratione libellorum meorum in Gottingensibus Vestris Indicibus: non enim tantum spectandum est, quid dicatur, sed a quo quamque magno viro dicatur; nunc

iniquus sim, si a Meinersio V. Cl. uberius honorificentiusque tractari postulem. De Plutarcho meo facis Tu quidem benevole et peramanter. Certe si quis est in Germania bibliopola, qui iisdem, quibus Schweighaeuserus utitur, conditionibus opus edendum a me recipere velit, facilem me inveniat. Semper speraveram, fore quem nostratum bibliopolarum qui negotium hoc susciperet: erat hoc multis nominibus melius, ut opus sub oculis quasi meis gereretur. Sed cum antea tum magis etiam nunc, post discessum tam multorum locupletium civium, friget omnis in hoc genere libraria mercatura. Quare si Tu, quae Tua est humanitas, Plutarchi mei negotium suscipiendum Germano bibliopolae persuadere velis, per mihi gratum facies. Interea ego non desino, quidquid a necessariis occupationibus vacuum est temporis, Plutarcho tribuere: et, ut dicam quod sentio, nisi mei ipse amore decipior, non me poenitet operae. Igitur, si ita futurum est, ut non ipse vivus editionis voluptate fruar, seram arbores, quae futuro prosint saeclo. Tu vero, praestantissime Virorum, quid jam moliris? utrum Virgilius Tuus jam operas exercet, an moram ei objecit princeps poëtarum Homerus? Nam his ipsis diebus narravit nobis doctus juvenis Paulus Tubingensis, recens in hac urbe advena, Te Homeri editionem cogitare immo jam agitare. Quodsi verus est ille nuncius, gratulor et Homero et omnibus Homeri amantibus. Magna Tibi materia praesto est in exemplis Iliadis Venetae et Scorialensis: magna aliunde. Iam *νοῦς* accedat necesse est; ingenio est opus quod hanc molem animet et agitet. Quotiescunque Homerum tracto, toties me poenitet Editorum, certe recentiorum quorum nemo fuit, qui aut orationem ejus, aut rationem, aut historiam Criticam verae lectionis intelligeret: maxime vero caeci et hebetes ad vetustae orationis vim ac formam percipiendam fuerunt. Discipulorum Tuorum pleraque scripta, quae quidem mihi innotuerunt, proxima Parte Bibl. Cr. commemorabuntur; nam superiore Parte quominus hoc fieret, fecerunt tempora scriptionis et editionis, quae in ipsam hujus urbis obsidionem incidebant. Duo sunt, quorum nomina nescio, argumenta disputationum scio: quare titulum velim mihi eorum, quum scribes, significes, ut ea per bibliopolam arcessam: alterum est: *de digno-*

scendis libris Aristotelis Esotericis et Exotericis, alterum de *fontibus Metamorphoscon Ovidianarum.* Egregia scriptionum argumenta, in quibus Tuam disciplinam et auctoritatem agnosco. Nostri juvenes nostras literas attingunt quidem, nec pertractant. Sunt adhuc de quibus bene sperem. Niewlandus, auctor Dissertationis de Musonio, non quidem Antiquas literas deseruit, sed tamen maxime ad Philosophiam se applicuit: in locum Hennerti Philosophiae Professor Ultrajectum vocatus, mox mutata republica, prioribus actis rescissis, munus obtinere non potuit. Similem sortem alius habuit, item egregie doctus juvenis, sed in munere civili. Tertius, auctor Disputationis Ciceronianae, eadem rerum commutatione altius provectus est, ac praecipuum quendam locum obtinuit. Ruhnkenius noster bene valet: nec nihil agit. Interea, dum curat editionem Operum Mureti, eique *notulas adspergit,* Scholiastes Platonicus typis exprimitur: Animadversiones ad Calcem adjicientur, quum nova eaque locupletior Timaei editio accesserit. Elogium Hemsterhusii typis repetitur, et adjunctam habebit Epistolam Bentleji ad Millium. Santenius Terentianum Maurum urget, cujus major pars jam typis descripta est. Nodelli Avianum cum Observationibus Criticis non dubito, quin videris. Tibi, Optime Virorum, conservet Deus et sanitatem et studii animique vigorem et mei favorem. Vale. Scr. Amstelodami d. 3. Aprilis 1788.

Herenium et Jacobsium meo nomine officiose saluta.

VII.

Heynio, Virorum Praestantissimo, S. D. D. Wyttenbach.

Per mihi gratum fuit epistolium Tuum, cum respondendi celeritate, tum benivolentia, tum argumento. Nam quod scribis de Bipontinis, tam mihi jucundum quam novum accidit. Horum ego artem ac diligentiam in Graecis excudendis e Platonico exemplo cognoveram. Ceterum putabam, eos unice operam et manum repetendis veteribus editionibus adhibere, non item negotium in redimendis novis suscipere. Itaque Fritschios, Reichios similesque cogitabam, quorum antiquius certiusque habetur nomen; praesertim in recipiendo

tam multarum paginarum opere. Sed de hoc Tu judicabis, Praestantissime Heyni, et cum Bipontinis transiges conditionibus iis, quas minime illas, ut puto, duras, in adjecta scidula significavi. Malo enim Te uti conciliatore. De Virgilio Tuo et Opusculorum volumine tertio plane me beasti. Dici vix postest, quanta utriusque libri cognoscendi cupiditate tenear. Nondum, quod sciam, ad nos delati sunt. Vale, Virorum Praestentissime, meque Tui amantissimum porro, quod facis, ama. Scr. Amstelodami d. 1. Julii 1788.

VIII.

Heynio, Praestantissimo Virorum, D. Wyttenbach S. D.

Quum literae mihi Tuae superiori mense Augusto redderentur, afflictus eram gravi morbo, a quo ne nunc quidem omnino convalui. Recreabar quidem humanitatis benivolentiaeque erga me tuae suavitate: sed male me habebat Bipontini animadversio reprehendentis me ut minus honeste in alienam mercaturam irrepere conantem. Ego vero a libraria mercatura alienissimus et sum et semper fui. Centena postulaveram exempla, quot semper data sunt Valckenario et aliis, non ut ea venderem; sed ut mori Batavorum obsequerer, qui auctoribus librorum novorum istam munusculorum necessitatem imponit. Bipontinorum opera et voluntate, siquidem ipsis visum fuerit, alio si forte utemur in negotio: nunc quidem in Plutarcho non utemur. Quae una me illis conciliare poterat auctoritas Tua, eam ne nunc quidem mutato consilio mihi defuturam arbitror. Nam ejusmodi se patrona ultro obtulit Academia Oxoniensis, ut minime dubitem, quin tu eam et accipiendam suasurus fuisses et acceptam probaturus sis. Placuit mihi non solum nomen Academiae, cujus liberalitati nude ac simpliciter totum negotium traderem, sed inprimis ea conditio, quod ita collationes codicum Britannicorum promittebantur. Quibus ego collationibus adhuc difficillimo animo carui, nec aliter potiri poteram nisi tradito ipso Plutarcho in tutelam Britannorum. Hoc ad Moralia pertinet negotium; nam de Vitis postea videbunt. Nec moleste fero, di-

midio oneris me ita liberari, ut res tamen integra maneat. Duas facient editiones: alteram splendidiorem quartae formae: alteram parabiliorem octavae formae: utramque eodem exemplo, non diverso, quo sunt Sophoclis Brunckianae editiones.

Fonteinus, cui ultimam Bibliothecae Criticae Partem inscripsi, diem obiit superiore mense Augusto. Paucis antequam morbo corriperetur diebus tradidit mihi apparatum ejus ad Characteres Theophrasteos. Bonum quidem factum; modo tempus etiam et otium mihi legasset. Nunc nihil accepimus, nisi aerumnam et laborem. Sunt Editiones supra quinquaginta: collationes codicum scriptorum duodetriginta: in quibus sunt etiam duo illi novi Characteres nuper editi Parmae: et praeterea aliorum Characterum supplementa et multa et egregia eaque adhuc ignota. Ipse per quinquaginta annos et ultra libellum tractaverat, ad eumque notaverat, si quid aliorum Auctorum lectione reperiret. Est haec vasta quaedam et indigesta moles fabris indigens compluribus, nec uno contenta eoque occupato Plutarchi editione: haec enim nunc posthabitis omnibus aliis rebus tamquam germana filia ornanda elocandaque est: deinde adoptivae erit suum tempus. Ceterum de nupera censura Bibliothecae criticae amo Te: facile diligentiae Tuae amorisque erga me Tui vestigia agnovi.

Virgilius Tuus nondum ad me delatus est; interea pro elegantissimo munere maximas Tibi, ut par est, gratias ago.

Ecquid Tibi videtur de Homero Villoisoniano? Videtur quidem operae pretium factum esse. Nunc mihi quidem non vacat eum comparatione Eustathii aliorumque Grammaticorum excutere; ut quondam Eudociam excussi in Bibl. Crit. Quare cupio Vestras censuras legere. Ruhnkenius noster sedulam navat operam Scholiastae Platonico ac Timaeo, in quibus describendis opera chalcographicae jam multum processerunt. Santenius in Terentiano Mauro strenue progreditur: ac nuper Catullianum specimen edidit.

Tibi Helveticam profectionem, de qua mihi narravit Mutzenbecherus noster, bene feliciterque evenisse cupio. Vale, Virorum Praestantissime. Scr. d. 10. Martii 1789.

IX.

Heynio, Praestantissimo Viro, D. Wyttenbach S.

Quamquam et animus me meus et officium scribere ad Te dudum jubebant, Virorum Praestantissime, Heyni, tamen scriptionem differendam putavi in illud tempus, quo epistolae meae, adjecta nova Bibliothecae Criticae parte, aliquid commendationis adjungere possem. Lentum, inquis, negotium. Fateor, Praestantissime Heyni. Lentius etiam est negotium Plutarchus, cujus rei caussas partim significatas reperies in B. Critica. Mortuus est praeterea Woidius, cui Musei Britannici codices excerpere mandatum erat. Tu vero, quae Tua est ἐνέργεια, propediem nos beabis Homero: dignum opus ingenio Tuo. Audivi Te Bentlejanas etiam animadversiones nactum esse: item novum Indicem in Homerum confici Tibi a Tuis quibusdam discipulis. Mactos virtute illos juvenes! quales si mihi obtingerent συμφράδμονες Ἀχαιῶν, non quidem δέκα sed unus aut alter, nil requirerem. Matthiae Tui ingenio et moribus valde delector: in primis ubi mihi de Te Tuisque rebus narrat. Gener tuus, Forsterus, intra brevissimum, quo eum vidi, tempus, mirifice mihi probavit animi, doctrinae, morum suavitatem. Sed me quid dicam? Omnes, ut audivi, nostrates sibi conciliavit illa humanitate ac modestia, raris profecto dotibus in ejusmodi per totum terrarum orbem et collecta et celebrata rerum scientia. Igitur omnes Tui amantes et Tibi generum, et filiae maritum gratulamur.

De Virgilio tuo, superiori anno ad me misso, maximas Tibi ago gratias, non ista vulgari formula, sed vero sinceroque animi sensu. Eum in Britannia denuo repeti, jucundissimum mihi fuit cognitu. Sextum quidem Aeneidos librum, quem discipulis interpretatus sum, accurate et interius perlegi. Quid dicam me ingenium, doctrinam in Te summopere miratum esse? Hoc jam obsoletum et vulgare est. Ceterum fuit etiam, ubi a Te dissentirem aut quasdam interpretationis partes explerem. Haec ipsa in primis fuit caussa, ut eum hac quidem B. Criticae parte non recenserem. Neque

enim praecipuum hoc in Literis opus breviter et universe memorandum videbatur. Neque accurata censura fieri poterat praetermissis locis quibus a Te dissentirem. Neque, ut publice a Te dissentirem, animum inducere poteram. Quod quidem in magnis viris facere religioni mihi duco. Major legentium pars est imperitorum, id est, eorum qui accurate judicare aut non possunt per ignorantiam, aut nolunt per festinationem. Igitur non scientiam, sed opinionem sequuntur. Qua opinione jam ante lectionem praejudicata vel Scriptori favent vel Censori. Qui Censori favent, apud eos auctoritas Scriptoris minuitur: quae potius Literarum causa omnibus modis augenda est. Qui Scriptori favent, Censorem modestissime etiam reprehendentem invidiae et maledicentiae reum agunt. Ergo Censor ad infelicem quandam optionem redigitur: ut, aut, reprehendendo auctoritatem Scriptoris minuat, et invidiae notam ipse suscipiat: aut errores tacendo propaget. Jam tua, summi viri, auctoritas tanta est, ut eam dissentiens minuere adeo nemo quisquam possit, ut potius ipse continuo vel invidus vel minutus habeatur. Me vero etiam ab isto negotio prohibet meus erga Te amor, animusque Tibi deditus, Tuaeque erga me benivolentiae debitus. Itaque illorum locorum annotationem neglexi et in secundam lectionem rejeci. Haec hactenus.

Te cum Tuis bene valere cupio. Havniensem provinciam repudiasse gaudeo et probo. Ego bene valeo. Quid vero de meo praesenti statu futurum sit nescio. Nuper Bernam vocatus sum ad Graecam Professionem. Quod si accidisset ante hos tres annos, nulla interposita mora conditionem accepturus eram. Nunc, mutatis Galliae rebus, turbae nostrae ac dissensiones civiles paulatim deferbuerunt, et literis otium praebitura videtur Respublica. Tamen patriae nomen, cognatorum suavitas, commodorum spes, vehementer me movent, ut quid agendum sit constituere nondum potuerim. Reussium tuum, item Buhlium, Aristotelis editorem, meo nomine saluta: meque, ut facis, ama. Scr. Amstelodami, d. 24. Decembr. 1790.

X.

Praestantissimo Virorum, Heynio, D. Wyttenbach. S. D.

Quamquam in paucis jucundissima mihi est literarum ad Te scriptio: tamen, reputans tempus Tuum ejusque rationem ducens, rarius quam animus ipse meus fert ad Te scribo, nec fere nisi accedente graviore quadam caussa. Nunc oblatae ejusmodi caussae an recte obtemperaverim, Tu ea cognita, non dubitabis. Cum Bangio, sacerdote Lutherano pagi Gosfeldensis prope Marburgum, vetus mihi est amicitia, inde fere ab eo tempore, quo Antiquarum Literarum studium ingressus sum. Nam et tunc Marburgi degens socius mihi saepe etiam dux illius fuit studii: et ob eandem causam postea hujus unius ex illa mea Hassiaca ξενιτείᾳ amicitiam colui et retinui. Sed ejus doctrinae ac virtuti debitum testimonium exhibui cum aliquo loco Bibliothecae Criticae, tum literis ad Te scriptis ante hos octo annos quum ageretur de constituendis Theologicis Professoribus in Vestra Academia. Hujus filius natu maximus, adolescens optimae spei ut et a natura praeditus ingenio et eruditus a tali patre, inchoatum discendi opus Te duce et auspice absolvere ac perpolire cupit. Hunc igitur ut in clientelam suscipias, in numerum sodalium Seminarii Philologici recipias, eique stipendium sodalibus constitutum impertias, quo patris angustiis subveniatur: hoc igitur ita abs Te peto ut homo observantissimus a viro benivolentissimo, pro amico dignissimo, de re et mihi jucundissima et Tibi expeditissima. Et quamquam gratia magis apud Te quam caussa valere volo; est certe in hoc negotio ejusmodi causa quae apud Te multum valere debet; quod mihi Bangiisque gratificans vindicabis adolescentem bonis literis, quarum Te vindicem ac statorem cum Te semper ipse gessisti, tum omnes celebrant.

De Auctario Pindarico est sane quod gratias Tibi agam; nam compluribus mihi locis profuisti ad intelligentiam Poëtae. Equidem cum semper antea, tum magis etiam ex Auctario tuo, optavi, novam a Te fieri editionem Pindari ad rationem Virgilianae: poterat et parvula esse in usum scho-

larum brevi cum annotatione, et major cum Scholiasta et uberioribus Tuis animadversionibus, cujusmodi hoc Auctarium habet. — Sed nimirum tot tantaque jam Tua exstant opera, tot tantaque quotidie agis, ut aliud etiam a Te postulare hominis sit iniqui nec suam ἀπραξίαν respicientis. De Homerica Tua opera gratulor nostrae aetati, opto vires Tibi corporis et otium obtingere, cupio propediem ex Te audire.

Plutarchi mei pagellam adjeci, ut Tibi probarem editionis describendae initium factum esse. Quousque jam operae processerint, nescio; neque enim nisi primae specimen plagae ad me miserunt Oxonienses. Annus est quod quartam totius autographi mei partem in manibus habent: alterum tantum descripti apud me est, quod transmittetur, quam primum liberi maris fuerit vectura: interea in reliqua parte conficienda quotidie versor. Contextui subjeci emendationes cum meas tum aliorum, et ex varietate lectionis tantum quantum ad corrigendum et intelligendum contextum valeret. Feci eo consilio ut haec, quippe praestantior operae pars, ne intercideret, si quid forte mihi interea accideret. Nam rerum interpretatio in Animadversionibus ad calcem adjiciendis exprometur.

Habeo item sub manibus editionem Eclogarum ex Historicis Gr. cujusmodi libello amplius carere non poteram sine detrimento scholarum mearum. Continet locos Herodoti, Thucydidis, Xenophontis, Polybii, duas item Vitas Plutarcheas, Demosthenis et Ciceronis. Accedent notulae, paucae tamen ac breves. Major Graeci opusculi pars jam a chalcographis excusa, in scholis a me tractatur.

Libenter soleo confabulari cum Tuis discipulis, nunc hac in urbe degentibus. Dolebam sane, Matthiam conditionem Willinckii, boni viri et mihi amici, sponte sua renunciasse. Difficile erat statim aliam ei reperire stationem: tamen reperta est quamvis non item luculenta ad stipendium, tamen liberior ac solutior ad otium literatum et reditus studiorum: quam spero tenebit, donec melius certiusque quid oblatum fuerit. In ejusmodi paedagogiae domesticae conditionibus opus est stomacho qui aliorum ferre mores et quamvis difficiles concoquere atque adeo ad hilaritatem convertere possit. Ad istam facilitatem stomachum suum informare eo minus

quisque potest, quo plus ipse habet doctrinae, modestiae, et conscientiae virtutum suarum.

Ruhnkenius noster optime valet: eum intra paucos dies, Leydae ut soleo, videbo. Tristissimi adferuntur nunti de desperata salute amicissimi Schultensii, Professoris Or. LL. Leydensis, collegae quondam nostri hac in urbe.

Literae Gr. et Latinae sunt illae quidem satis frequentes in juventutis nostrae studiis; neque tamen ultra certum modum, non quidem eum definitum proverbio illo *paucis philosophandum;* sed tamen ut nondum videamus in iis futuros vindices ac statores LL. Sunt tamen de quibus forte mox illam spem concipere possimus, quique jam id agunt ut doctrinae suae specimina in publicum prodant.

Spem adventus ad nos Tui, ut superiore anno irritam fuisse doluimus, ita hoc vel certe proximo quoque tempore expletum iri cupimus. Nam nuperrimo ac praesentissimo a Francis intentato periculo nunc depulso, bellum quodcunque ejus erit, in finibus agri Batavi geretur. Sed varium semper et mutabile belli fortuna. Quidquid de nobis fiet, spero ejusmodi fore ut commeatus pateat, quo ad nos venire possis. Te, Praestantissime Virorum, quandoquidem ex vero et merito maximi facio, opto tranquilla et jucunda frui senectute: qua in re Tibi efficienda si et meae partes esse possint, nullae sane sint, quas lubentius suscipiam. Vale, meque, ut facis, ama. Scr. Amstelodami d. 2. Aprilis 1793.

XI.

Heynio, Virorum Praestantissimo, D. Wyttenbach S.

Ergo et vivis, et vales, et flores, et omnino antiquum obtines, ut ex multorum sermonibus intelligo: quod quanta me suavitate beet, noli quaerere, *ἀνδρῶν ἄριστε* Heyni, nec dubites quin magnam felicitatis meae partem Tua in felicitate ponam. Libelli, quos ad Te mitto, jam ante longum tempus excudi coepit, demum sub finem superioris anni in publicam lucem prodierunt. Quos quum continuo ad Te mittere constituissem, nec publico vehiculario committere vel-

lem; exspectata nequicquam alicujus ad Vos profecturi opportunitate, tandem ad ordinariam illam rationem recipere me debui.

Qui sit rerum nostrarum status nosti. Memini me, sub tempus conversionis, anno 1787. factae, ad Te scribere, hanc esse Syllanam victoriam, quae aliquando nobis Caesarianum bellum paritura esset. Gallos e regia in popularem imperii formam transituros esse, nemo tunc mortalium praevidebat. At eos prima quaque data occasione victas prostratasque Batavorum partes excitaturos, aditum in hanc regionem omnibus copiis patefacturos vel certe tentaturos; hoc vero quamvis *τυφλῷ δῆλον,* nemo victricium studiosus partium credebat. Adeo secundae res judicii aciem hebetant. Quid vero *οἱ βασιλέων παῖδες* nobis beneficii attulerunt? Nimirum in perniciosum nos bellum induxerunt, de omni rerum fortunarumque nos statu periclitari coëgerunt, in nobis *ὥςπερ ἐν πίθῳ τὴν κεραμείαν* discere voluerunt, tandem re male gesta victori nos reliquerunt. Quoties ego tunc consilium agitavi in Helvetiam migrandi? Nunc nostrae res aliquanto meliores sunt. Galli, ut victores, nobis adhuc clementer utuntur. Futura *ἄδηλα* sunt, et fiant *ὅπῃ τῷ θεῷ φίλον.* Totum hunc locum ne verbo quidem attigissem, nisi ad Te scriberem, virum *πολιτικὸν*, nisi usu, certe ratione; qui doctrina et historiarum cognitione veram civilem prudentiam perceptam comprehensamque teneas.

Diu est quod nullas Bangii literas accepi. Ultimis quidem ante quatuor annos scriptis magnas Tibi gratias agebat de beneficiis in filium collatis. Hoc quem exitum habuerit negotium, nescio. Equidem de patris erga Te fide observantiaque affirmare non dubito: idemque meo Tibi nomine magnas habeo agoque gratias.

Wolfii Homerum nondum vidi. Audio eum Ruhnkenio nostro dedicatum jamque redditum esse. Est sane et ingeniosus et in primis doctus homo Wolfius. Nec tamen ullo modo hanc Tibi editionis laudem praereptam esse et nos judicamus et Tu ipse judicas, quod magna nuper cum voluptate ex Ephemeridibus Gottingensibus cognovi. Legi epitomen scholae Tuae. Dii boni! *τῆς φιλοσοφίας, τοῦ βάθους τῶν φρενῶν.* Alia Tua est ratio, alia Wolfii. Et est in Homero

larga materies quae pluribus etiam interpretum palmis sufficiat. Tu modo Te nobis serva, et hunc extremum laborem, veluti cygneum cantum, absolve.

Stobaei Eclogarum non nisi primum vidi volumen: Florilegii nedum primum quidem. Velim me doceas, quanta utriusque Operis pars edita sit. Tibi, qui Herenio Schowioque hujus consilii auctor fuisti, cum innumerabilibus aliis beneficiis etiam hoc debent beneficium nostrae Literae. Alium aliquando vidi discipulum Tuum, nomine Bock, Danum: cui memini me suadere ut Theodori Metochitae ineditum vulgaret librum: ejus postea specimen ab eo editum esse, audivi nec vidi. Totus liber an prodierit scire cupio.

De Anthologia Gr. Planudea, cum metrica Hugonis Grotii versione, edenda ab amico meo Hieronymo de Bosch, non est quod Tibi narrem quum primum jam volumen videris. Addet quoque inedita Epigrammata ex apographis codicis Palatini. Adhuc auxilium ei praestiti in speciminibus chalcographicis corrigendis.

Plutarchi mei apud Britannos tria jam et excusa et vulgata sunt volumina. Ego adhuc non nisi primum idque sine praefatione, habeo: paullo post illud mihi redditum commeatu intercluso. Graecus contextus cum emendationum notatione et Latina interpretatione, salvus in Oxoniensium manus pervenit: idque erit opus quinque voluminum: reliqua pars quae continetur Animadversionibus meis et Indicibus, finito aliquando bello ad eos mittetur. Schlegelii nobis fuit necopinus abitus. Matthaeus probabiliter res suas agit, suaque sorte contentus vivit.

Venio ad locum, ubi Tua mihi opera fideque opus sit. In auctione Kulencampiana sunt aliquot libri quos quovis pacto emere cupiam; ita quidem si sint integri, nec tineis, vermibus, robigine aliisque insanabilibus vulneribus adfecti. Hoc negotium, hujusmodi quidem recte, committi iis hominibus, qui in Praefatione Catalogi exteris operam suam polliciti sunt, valde dubito, cum alias ob causas, tum quod ipsos mandatorum multitudine obrutos ad minutam hanc inspiciendorum excutiendorumque librorum diligentiam descensuros vix credibile sit. Tu si quem habes cui hoc recte mandatum putes, gratissimum mihi facies si mandaveris. Lubens

honestam operae mercedem addam; quam Tu Tuo judicio statues hominique promittes. Ego post quinque lustra neminem Göttingae memini, vel mihi satis notum vel huic rei idoneum hominem. Nisi forte adhuc vivit et apud Vos degit Polonus ille Ciechansky, familiaris quondam meus et contubernalis. Hoc si probas, scribam ad hunc hominem: sin minus probas, alium Tu videbis. Quomodo cunque sit, obsecro Te ut vel tribus me verbis moneas. Exiguum est, quod peto: magnum quod a Te peto, viro multis gravissimisque laboribus districto. Tu quidquid feceris, gratum gratoque homini feceris. Vale, Virorum Praestantissime, Hereniumque V. Cl. meo nomine saluta, eique altera libellorum exempla trade, Scr. Amstelodami d. 29. Febr. 1796.

P. S. Ruhnkenius recte valet: et vero antiquam, cum corporis robore, animi hilaritatem obtinet. Rector Gymnasii Amstelodamensis, loco nuper mortui Richeji van Ommeren, factus est Henricus Hana, communis discipulus noster, doctus juvenis, cui Ruhnkenius Phrynichum edendum tradidit. Oosterdykii, medici perdocti, nuper in hac urbe mortui bibliotheca Mense Aprile vendenda, habet in medico genere rariores libros et principes editiones. Catalogum huic fasciculo addidissem, nisi Hieronymus de Bosch mihi narrasset, se exemplum Catalogi jam ad Te misisse. Iterum vale: mihique propediem, si fieri poterit scribe: tum vero ego indicem librorum emendorum mittam.

XII.

Heynio, Praestantissimo Virorum, D. Wyttenbach S.

Difficile est dictu quanta quamque varia voluptate me literae affecerint Tuae. Principio ipsa manus Tua continuo agnita percutiebat me admiratione promti erga me studii, et inexspectatae ad celerem responsionem alacritatis. Tum legendo ut progrediebar ita plura majoraque occurrebant indi-

cia cum amoris, tum in sentiendo judicandoque similitudinis et conjunctionis. Denique perlectam epistolam ita e manibus posui, ut intimo perciperem animo verissimum esse quod dicitur, amicitiae conciliatricem esse ipsam virtutem. Ego, praestantissime virorum Heyni, ut amo Te beneficiorum caussa, quae in me et praesentem quondam, et postea absentem contulisti: ut item maximi Te facio propter excellentissimas ingenii doctrinaeque dotes: ita idem ego Te admiror, semperque admiratus sum, propter animi virtutem et magnitudinem, ad quam Te ipse literarum usu conformasti. Quo magis indignor, si quando audio Te ingratos discipulorum animos experiri. Magnum erat et immortale beneficium ingenia illorum erudivisse ac scientiae copia auxisse. Tu plus etiam fecisti. Tuorum enim discipulorum quis est quem non ita e disciplina dimiseris Tua, ut eum vel in honesta statione, vel in via consequendae fortunae poneres? Quis illorum est, quin omnia Tibi debeat? De Wolfio quod scribis, novum mihi et mirum accidit: nec in hoc quidem homine ingratum erga Te animum, potius, si forte, laudis cupiditatem subesse putem. Koppius quanta adversus Te iniquitate ac superbia fuerit, quum aliquis mihi narraret, memini me cum stomacho dicere, Siccine talis homunculus tantum virum. Iste quidem superbiebat Grammaticae et literarum ratione ad Novi T. interpretationem adhibita. In hac si quid erat sani, hoc a Te habebat: si quid vanum, jejunum et temerarium, quod profecto non parum fuit, id a sua ipse ignorantia et a theologico fastu trahebat. Tu vero ista, quaecumque sunt, ut facis, infra Te posita judicabis, et cum Virtutis Te Tuae conscientia, tum vero bonorum recteque sentientium judicio sustentabis, quorum nemo est, quin Te inter aemulos obtrectatoresque Tuos, si qui sunt vel esse possunt, tantum eminere censeat, quantum inter discipulos doctorem, aut quantum lenta solent inter viburna cupressi.

Nuptias filiae cum Herenio Dii Tibi fortunent: eam ejus doctrinam cognovi, eam quoque praesentis suavitatem, comitatem, probitatem, ut hunc Tibi generum obtigisse in magna felicitatis Tuae parte numerem. Sponso sponsaeque gratulans multam adscribo salutem.

Quod opera Tibi mea praefationis Plutarcheae probatur, gaudeo me laudari a laudato viro: mihi quidem illa scriptio aliquanto exiit longior quam destinaveram: quod sero demum cognovi, quum instante Gallorum adventu fasciculus schedarum per festinationem ad Britannos transmittendus esset. Hi vereor ne quaedam suo ipsi arbitrio in mea scriptura mutaverint, ut certe fecerunt in orthographia.

Belli ex innumerabilibus, parvum quidem, tamen incommodum, est, quod apud tabellarios vehiculariosque non ut antea vecturae merces Wilshusam usque repraesentari potest: quod tradito demum illis fasciculo intellexi. Utendum tamen via, quam fortuna relinquit; nisi et nostrum ipsi mutuo commeatum intercludere volumus. Libri quos mihi destinasti, quacumque venient via, grati acceptique venient.

Magnam fecit jacturam Lugduno-Batava Academia obitu immaturo egregiorum Professorum, Schultensii, Scheidii, Dameni, Nieuwlandii, Volteleni Chemici: et abdicationibus Pestelii quidem Icti superiore anno, at his ipsis diebus, Luzacii, illius imperata, hujus voluntaria, sed quibusdam offensionibus provocata.

Librorum e Kulencampiana auctione emendorum indicem proxima habet pagina: pretia ad Vestrae pecuniae modum significavi. Is cui Tu negotium hoc agendum commiseris aliquid extraordinarii praemii habebit, ita quidem ut transmissis inspectisque libris admonitioni et conditionibus satisfactum esse cognovero. Vale, Virorum Praestantissime: in Homero fortiter perge, meque, ut facis, ama. Scr. Amstelodami d. 10. Aprilis 1796.

XIII.

Heynio, Praestantissimo Virorum, D. Wyttenbach S.

Literae mihi Tuae cum semper jucundissimae accidunt, tum ultimis illis etiam veluti cumulum suavitatis addidit et mea exspectatio, et tuus erga me amor, isque de me meisque rebus sollicitudine prorsus amabilis. De libris coëmtis habeo Tibi quas debeo gratias: paucitatem consolatur cogi-

tatio de hominum studiis hac praesertim temporum difficultate: quamquam in ista insania magis librorum cupiditas quam Literarum amor apparet. Idem plane est negotium nostrarum auctionum, et fuit nuper Oosterdykianae, ut facile ad existimandum sit quantis sumtibus constent haec studia in his terris ubi bibliothecae et paucissimae sunt publicae, nec satis ad liberum usum publicatae. Procuratores Vestri, Te monente, libros meos peculiari fasciculo includent, eumque fasciculo Altheerii vel addent vel item includent, ne forte commixtis libris dubitatio de dominio existat. Idem Altheerius meum nomen solvet.

Nunc, mi Heyni, quando res meae Te adeo amanter sollicitant, nolo Te ignorare, quid intra hos paucos menses acciderit. Janum Luzac, scriptorem Ephemeridum Leydensium eumdemque Valckenarii in Professione Literarum Gr. successorem, se ipsum hac Professione abdicasse, nuper Tibi scripsi. Ruhnkenius noster, cujus praecipua est apud Curatores auctoritas, quod post obitum Valckenarii mihi persuadere voluerat, denuo agebat, meque sibi collegam destinabat. Nunc lautum Curatores proponebant stipendium, quod licet aliorum in me Professorum invidiam excitaret, tamen specie quam re majus esset, quandoquidem illa Professio ingratus est ager ad extraordinarium proventum et scholarum δίδακτρα. Paululum sane aberat ut mihi Ruhnkenius persuaderet: in quo ego viro colendo pietatis mihi officium constitui. Tamen conditionem recusavi, cum propter illas quas dixi caussas, tum cogitatione percussus, de non satis firmo horum munerum statu. Ergo bonus Ruhnkenius, quod raro fecit, mihi succenset. Et quando ex nostratibus nemo satis probatur, sive voluntate accipiendi, sive facultate scientiae, sive sensu de rep: quando igitur nostratium nemo est, itur ad Exteros, Wolfium primo loco, tum secundo Spaldingium. Ita quidem audivi, non item quid effectum sit. Tu igitur putes me bene stare, qui et a Leydensibus expetar et apud meos lubens maneam. Hoc ejusmodi est, ut praesentia quamvis mediocria, in dubio rerum statu, non nisi magno proposito fructu cum novis minusque certis commutanda putem. Ego neutrarum sum partium, certe ad neutram partem insignis. Solon nolebat, bonum civem ἐν στάσει μηδετέρᾳ

μερίδι προςτίθεσθαι. Ego vero ipsi patriae προςτίθεμαι, hanc amplector, huic studeo prodesse munere diligenter obeundo, et juvenibus ad ingenii cultum et virtutem erudiendis. Nuper imperabatur omnibus qui muneris publici cujuscumque administratione fungerentur, item Professoribus omnibus et sacerdotibus, profiteri se praesente reip. statu acquiescere nec veteris constitutionis formaeque instaurandae, vel suasores vel adjutores futuros. Quod nemo non facere potest, qui non dicam his partibus favet, sed qui nulla habita partium ratione ipsam patriam amat. Ergo fecimus, exceptis paucissimis, omnes. In hac urbe unus e Collegis meis, Theologiae Professor et decem sacerdotes Reformati recusarunt: igitur muneribus exuti sunt. Quid facerem? Negarem quod me honeste facere posse judicarem? At, dicat quis, partes nunc jacentes aliquando excitabuntur, rerum summam recuperabunt, satis facient exauctoratis illis vicissim vobis exauctorandis. Enimvero quis dicat quid futurum sit? Neque etiam credibile est in illa, si forte, victoria partium nunc jacentium, omnes qui nunc munera gerunt, privatum iis iri nec potest omnino fieri hujusmodi absoluta munerum vacatio. Fac vero etiam ita fore: certum prae incerto optaverimus, et temporis usuram lucrati fuerimus. *Τύχη* non est *ἐφ' ἡμῖν*. Haec tamen adhuc ita mecum egit ut in *ἐκλογῇ* et *ἀξιώσει* officiorum *τὸ καλὸν* mihi subjiceret vel conjunctum cum *ὠφελίμῳ* vel sejunctum a *βλαβερῷ*. Magis nos premit annona, reditus imminuti et quotannis graves *εἰςφοραί*. Interea *αἱ ἐλπίδες βόσκουσιν ἡμᾶς*. Nobiscum praeclare actum putabimus, si in hac Francorum tutela manere nobis licuerit, modo pax intra breve tempus restituatur. A Vobis Francos adhuc avertit Borussi gratia; quae ne nimium etiam Vos amplectatur providendum erit regi Vestro. Nolim Tua senectus in istiusmodi conversionem incidat: quamquam Tuae res tam sunt firmo loco, ut nulla facile publicae rei commutatione privatam jacturam injuriamve suscipiant.

Est denique quod a Te doceri cupiam, nec aliunde rectius discere queam. Post Ernestinam editionem ultimam Operum Ciceronis, duae aliae prodiisse dicuntur instructae variis lectionibus omnium qui adhuc innotuerunt codicum scriptorum: altera Neapolitana, altera Britannica. Harum

titulos, dotem, voluminum numerum modumqne velim mihi significes. Desidero item libellum quo tamquam per indicem enumerentur *Signa Antiqua*, id est *Veteris Artis opera quae hodieque exstant*, veluti *Statuae*, *Tabulae*, *Vasa*, *et similia*: talem si recte memini brevem Indicem ante aliquot annos Oberlinus Argentoratensis edidit. *Archaeologiae* institutione, quae regni Tui eximia est pars, nos et vero literatam civitatem auctum iri, equidem semper optavi, et etiamnum opto. Ernestinum libellum nuper a nescio quo locupletatum prodiisse audivi. An operae pretium fecerit novus editor, non audivi. Tu quem libellum huic percipiendae cognitioni idoneum judices, et commendare soleas, scire velim. De his igitur locis, quod sine Tua molestia fiat, si me docueris, rem mihi valde gratam feceris. Habes epistolam loquacem ab homine nec multarum nec longarum epistolarum. Sed nescio quomodo et Tui amor et confabulandi Tecum dulcedo, longius me produxerint. Si quid mea vota valent, Deus Tibi et animi cum alacritate vigorem, et bonam corporis valetudinem cum secundo rei familiaris domesticaeque statu conservabunt, ut et Homericum nobis munus, et alia deinceps munera absolvas. Vale. Scripsi Amstelodami d. 13. Sept. 1796.

P. G. HEUSDII
NARRATIO
DE
DAN. WYTTENBACHIO.

Init. Philosoph. Platon. Auct. Ph. G. van Heusde. Traj. ad Rhen. 1827. Vol. I. p. 1 — 43.

Excellentis ingenii doctrinaeque viro, Friderico Creuzero, S. P. D. Ph. G. van Heusde.

Cum saepenumero te cogitavi, praestantissime Creuzere, ex quo Heidelbergae a te discessi ante hoc triennium; tum numquam crebrius lubentiusque, quam per omne tempus, quo haec conscripsi *philosophiae Platonicae initia*. Nam Pla-

toni adhibens scripta tua praeclara, cui lucis afferunt quam plurimum, ipsorum sponte auctorem mente mihi et cogitatione repraesentabam. Et instaurabatur mihi simul sermonum recordatio suavissimorum, quos de Platone et antea habueramus et tum renovavimus. Quorum haec fere vis apud me fuit, ut doctrinam suspicerem tuam, infinitam illam et reconditam, colerem autem animum tuum probum, integrum, apertum, tum vero amarem te propter communem nostrum Platonis amorem. Nam si quis alius ex antiquitate scriptor, Plato sane jungit animos, quippe studium excitans virtutis, quo copulamur facillime: imo incendit nos vehementi quodam pulcri bonique amore, ut una cum virtute ipsum diligamus philosophum et quicumque et illum et virtutem diligunt. Quo factum, ut carus nobis in primis esset Wyttenbachius ὁ φιλοπλάτων: quem tu coluisti, ut amicum conjunctissimum, ego vero ut doctorem et alterum quasi parentem et colui et veneratus sum. Nam quidni hoc nomine illum vocem, cui novam veluti vitam debui? Et apud me quidem ejus memoria proxime est cum Platonis amore conjuncta, quippe quem excitavit, certe aluit mirifice et confirmavit. Quamobrem quod de Socrate Phaedo, idem ego de hoc meo Socrate lubens profiteor, de eo vel ipsum loqui, vel alios audire loquentes, longe mihi jucundissimum esse. Nec tibi, spero, injucundum erit, vir amicissime, de communi amico me audire narrantem. Non celebrabo viri doctrinam, quam tu sane unus omnium maxime aestimare potes, nec vitam ejus scribam, quod egit eruditissimus Mahnius, pie, debite, accurate, docte, ut germanum decebat viri discipulum; sed exponam simpliciter, quis meus fuerit sensus, cum eum primum convenirem: qualis esse mihi deinceps visus sit in literis tractandis et instituendis: praesertim quae ejus fuerint in me merita et illis temporibus et deinceps perpetuo, quoad mihi frui ejus consuetudine et suavitate licuit. Quod te non latere oportet ad has judicandas disquisitiones Platonicas, me vero exponere jubet cum pietas, tum grati animi sensus.

Numquam sane ille dies animo excidet meo, quo recens Amstelodamum delatus, ut studiis operam navarem, primum et vidi virum et cognoscere coepi et exarsi simul incredibili

optimarum artium studio. Nam tametsi jurisprudentiae destinatus, legeram tamen unum alterumque Platonis dialogum, excitatus cum dicto Ciceronis: *Quis enim uberior in dicendo Platone? Jovem ajunt philosophi, si Graece loquatur, sic loqui:* tum Nodellii adhortatione, hunc locum mecum legentis et celebrantis, viri in paucis cultissimi, mihique desideratissimi, quo nemo facile animos juvenum poëtarum amore incendit efficacius. Is autem narrare subinde de Wyttenbachio solebat et efferre ejus laudes: hunc principem jam esse literarum: edere Plutarchum, palmarium opus, se ipsum apparatum vidisse aliquando et obstupuisse: haud quidem eum poëtas amare, certe recentiores Latinos; sed antiquos in succum et sanguinem vertisse: Platonem vero admirari, sublimem philosophum, sublimem pariter poëtam, intelligere autem illum neminem mortalium magis. In quibus dictis erant, quae non continuo assequerer: nam equidem devoraveram poëtas; sed quod de Platone acceperam, hoc memori pectore recondebam. Placebat enim hic mihi vehementer, nec quidquam optabam magis, quam ut talis mihi obtingeret divini philosophi interpres, qualis adhuc obtigisset poëtarum veterum et recentiorum. Itaque gratum mihi accidebat dilectissimi patris consilium, ut Amstelodami uterer celebratissima Crassii institutione: quippe conjuncta, uti acceperam, cum Ciceronis et antiquae philosophiae studio: sed idem mihi erat longe gratissimum, ut aditum mihi sponte praebiturum ad principem illum Platonis interpretem, quem jam dies noctesque cogitabam, Wyttenbachium. Hunc igitur ut adii (vespera erat: tempus et locum memini): quaerere ille continuo de studiis meis et progressibus: ego de Nodellio narrare et de scriptoribus a me tractatis, maxime poëtis: ille librum mihi in manus dare qui praesto erat, et locum monstrare quem legerem et interpretarer: erant ipsius Selecta Historicorum modo edita, locus autem Thucydidis de peste Athenarum: ego subtimide legere, nec probe interpretari. Tum nescio qua opportunitate, sed fiebat Platonis mentio. Hic ille, tu, inquit, Platonem legisti? Non legi, inquam, sed percurri Apologiam et Phaedonem: cuperem autem legere et intelligere, et hac spe Amstelodamum veni, ut tuis uterer lectionibus, et, si liceret, monitis item tuis et sermo-

nibus. Placebat responsum viro summo: certe extemplo mutari videbatur totus. Nam explicabatur frons contracta, aberat severitas illa in tironem scilicet suscepta male legentem et male interpretantem: aderat in vultu mira comitas et benivolentiae significatio. Macte, sodes, inquit, virtute tua: nam de eo non desperandum, cui semel Plato placere coepit, ut de Cicerone ait Quintilianus. Nostine hos auctores? Tum ille continuo vinum postulare et pocula: nos autem mensae assidere, et inter Socratica pocula, sic vocabat, confabulari jucundissime.

Quoties ego, dilectissime Creuzere, in vesperae illius memoriam redeo, redeo autem saepissime, toties admiror ingenium viri plane Socraticum. Sermones erant de Quintiliano et Cicerone primum, mox de Platone, apti illi mirifice ad proliciendum, si quid menti meae inesset: quod intellexi postea. Tum enim suspicabar nihil: satis habebam, si satisfacere quaestionibus possem. Nec vero hoc multum habebat difficultatis. Imo mirum in modum (fatebor enim) mihi ipse placebam, qui tanto cum viro colloquerer eadem facilitate, majore etiam, quam cum aequalibus multis. Nam quae animo senseram de Homero, de Xenophonte, in primis de Platone, obscura adhuc et confusa, nunc clara erant et videbantur mihi egregia. Discessi tandem a viro optimo triumphans, et nescio quid magni et excelsi animo volvens et spe praecipiens. Sed domum redux et animo repraesentans, quae videram, quae audiveram, quae dixeram omnia, stupore paulatim defixus sum. Dolor successit exsultanti gaudio. Nam cogitans, qualis quantusque ille esset, quem adspexeram et adspicere etiamnunc mihi videbar, et in me respiciens, qui vix quidquam scirem, in legendo adeo et interpretando haesissem: haec animo volvens, prorsus mihimet ipsi displicebam. Sed dolor ille, quamvis gravis illa nocte et molestus, idem ille deinceps profuit mihi, imo vero salutem attulit. Ab illo inde die coepi me cognoscere, intelligere quid mihi deësset, inquirere quo illud pacto possem assequi. Quid quaeris? Vivere ab hoc inde tempore coepi, si quidem vivere non est spiritum ducere, sed animum explicare ad percipienda praeclara omnia, in iisque felicitatem quaerere.

Hac arte Socratica, ut ipse sum usu expertus, excelluit

Wyttenbachius. Nec mirum iccirco, tantum profuisse ejus disciplinam juventuti, quantum paucissimorum. Media haec erat inter duas rationes extremas, quae aegre evitantur. Haud erat difficilis, dura, aspera, restinguendis ingeniis, quam excitandis, aptior: nec erat tamen tota ad delectandum composita. Ex hac eves, vani, futiles solent procedere, ex illa tristes et morosi homines. Habebat hoc proprium et singulare, ut ad rem tenderet ipsam, non deflecteret in ambages tortuosas et inanes, in quibus frustra fere omnis consumitur diligentia Grammaticam v. c. scriptorum interpretationem nemo illo umquam vel commendavit magis vel propugnavit: nec tamen erat *Grammaticus*, qui vulgo dicitur, i. e. homo, qui in voculis et syllabis haerens, leges semper loqueretur sive *regulas* artis earumque varietates et exceptiones. Adhibebat illa omnia continuo ad ipsa scripta Veterum cum explicanda rite, tum, si opus esset, emendanda. Sic minutissimae animadversiones Grammaticae instar videbantur gravissimarum. Nam pertinebant non ad lites et controversias Grammaticorum de levissimis rebus gravissimas, ut novimus, et pertinacissimas; sed valebant ad Homeri, ad Platonis, ad immortalia excellentissimorum ingeniorum monumenta illustranda atque integritati restituenda, in quibus vel tenuissimam labem quam aegerrime toleramus. Quod cognovi deinceps, quum legeret ille mecum Platonem. Nam afferre ei identidem solebam loca difficiliora, quae non intellexissem: ille autem vespertinis potissimum horis inter Socratica, si non pocula, certe monita et colloquia, quae longe mihi accidebant dulciora, una mecum erat in Bibliotheca et totum se mihi dabat. Legens igitur mecum loca illa, singulis diligentiam adhibebat summam, ut exquireret primum verborum structuram, tum singularum vocum dictionumque usum et significationem, ne minimis etiam particulis omissis. Quibus singulatim patefactis, haud desiderabam ego universae sententiae interpretationem. Nam, eo duce, sponte mihi videbar eam totam esse assecutus. Tum vero, explicito loco, ego fere ad alium progredi et festinare, quem pariter intelligere averem: ille vero non sinere. Lente, o bone, inquit, festinandum est nobis: nondum enim Atticam formam attendimus, nondum Platonicam, nondum exquisitum verborum

usum, exquisitam nondum totius sententiae elegantiam. Fiebat ita non raro, ut una sententia, unum etiam vocabulum per integram nos horam retineret. Cujus tamen me morae neque tum taedebat, neque vero postea poenituit. Nam voculis ille explicandis, explicabat mihi simul et commendabat sponte Graecae linguae dotes admirabiles, Atticae dialecti venustatem, ipsam urbanitatem Atticam: eloquentiae in primis vim nativam, quae non in tropis, figuris, imaginibus ornamentisque oratoriis cernitur, sed proprio exprimitur et exquisito verborum usu: apud Platonem praesertim, cujus verbis et dictionibus tota antiquitas quam plurimum tribuit auctoritatis. Itaque frequentia erant ejus monita: mitterem novitios philosophos, qui de Platone ejusque philosophia scripsissent: mitterem compendia philosophiae Platonicae: ducerem hanc ex ipso Platone: nam fontem esse petendum, non rivulos, fontem autem esse maxime ipsam Platonis linguam, quippe quae mentis philosophiaeque Platonicae quasi expressam contineret imaginem. Haec ille crebro et tum et postea. Quodsi nunc ego hac interpretanda philosophia quodammodo videbor operae pretium fecisse, totum hoc debuero vesperis illis Amstelodamensibus, quas in Bibliotheca transegi Wyttenbachiana. Nam e sermonibus, quos illic mihi habere licuit cum humanissimo viro, fructum cepi sane multiplicem, ut diligentiam adhibere tam minimis rebus, quam maximis, discerem: perspicerem plane, neglectis illis minimis, majores amplioresque cognosci nullo pacto posse: grammaticae interpretationis vim persentirem et necessitatem: cognoscerem Grammaticorum libros eorumque interpretes, et sic mihi ipse quasi instrumentum pararem, quo Platonicos mihi dialogos aperirem: tum vero hunc fructum inde percepi longe uberrimum, ut facillime inducerer, quod sine duce perquam est difficile, in Platonis singularem plane scribendi philosophandique rationem: quae ut tota diversa est a recentiorum consuetudine, ita a paucis omni aevo rite intellecta est. De regulis autem sive Grammatices sive alius cujuslibet artis sic eum postea saepe audivi disserentem. Frigent, inquit, istae sine artium operibus palmariis, e quibus ductae sunt: his vero cognitis, insignem habent ad diligentius eas explorandas utilitatem. Magni equidem facio Grammaticorum libros, nec artis compendia sper-

no, nec vero regulas, quae utrisque continentur; sed hae juvenibus maxime cognoscendae sunt ex ipsorum veterum lectione. Jungere eos oportet Grammatices studium cum studio poëtarum, historicorum, oratorum, ipsarum artium ingenuarum, quas didicisse fideliter

emollit mores nec sinit esse feros.

Et hoc itinere sane quam jucundissimo facile et firme progredientur ad interiorem Grammatices scientiam. Ita enim judico: nullus umquam in hac arte magnus exstitit vir, nisi qui in ipsis scriptis veterum vitae tabernaculum posuit. Haec ille. Scholasticae omnino rationi repugnabat tota viri disciplina: quod e scriptis ejus omnibus patet, maxime e Selectorum praefatione et vita Ruhnkenii. Habebat quidem illa nonnihil severitatis, incipientibus maxime et progredi nolentibus: neque vero ipse vir statim placebat omnibus. Sed ut ipse, ita ejus institutio, quo cognoscebatur interius, eo magis unumquemque capiebat ac tenebat. Nam referebat Horatianum illud idemque Socraticum, scholasticae consuetudini contrarium:

Doctrina sed vim promovet insitam.

Sed facta, Creuzere, Vitae Ruhnkenianae mentione, ultro recordor loci in Vita tua, a temet ipso nuper miro candore descripta, ubi fateris, hoc Wyttenbachii scriptum vim in te habuisse maximam ad studia haec regia via persequenda. Quod ut legi, dici non potest, quantopere delectarer. Nam videbam, Creuzero meo idem illo tempore, quod mihi, accidisse. Quae similia in amicorum rebus maxime valent ad animorum conjunctionem. Et sane mirari sic desii, eamdem te in his literis colendis rationem ingressum esse, quam tenuerunt Wyttenbachius, Ruhnkenius, Valckenarius, Hemsterhusius, eadem te, atque heroas illos, secutum esse et assecutum. Ego vero librum legi cum ipso Wyttenbachio. Nam paucae erant paginae typis expressae, quum Leidae ejus hospitio utebar. Huc enim migraverat pietatis caussa erga Ruhnkenium suum, ad rem provehendam calamitosae domus Ruhnkenianae. Alto igitur mane legebam solus quae jam prelo exierant: tum proxima persequebar cum ipso auctore, qui e scripto suo praelegebat. Jucundiores horas me per totam vitam transigere non memini. Quod enim dicunt fere

qui Vitam illam legerunt, rediisse se plane in illa tempora, quibus vixit Ruhnkenius, hoc mihi jam contingebat omnium maxime. Nam abrumpens ille subinde lectionem, narrabat suavissime de Ruhnkenio, de Valckenario, de sua juventute, quum adiret primum hos literarum principes. De quibus ambulantes identidem et rusticantes perpetuos miscebamus sermones. Imo intrahamus subinde ipsas Ruhnkenii aedes, ubi comiter blandeque nos excipiebat elegans elegantissimi viri filia, lubens de patre narrans et de viris celeberrimis, qui in ipso illo conclavi, ubi aderam, cum Ruhnkenio fuissent. Vivere mihi videbar aureo quodam saeculo. Sed quod mirum videatur, et tamen est verum: memoriam sic recolenti summorum virorum, et recolenti cum Wyttenbachio, eorum successore, vix mihi in mentem veniebat, cum tanto me viro loqui. Absens postea in beatissimi temporis memoriam rediens, cogitavi mecum saepenumero, cum illo me tum de literarum principibus egisse, qui nulli eorum cederet ipse, quem amavisset Valckenarius, dilexisset Ruhnkenius, venerarentur quotquot in Europae regionibus literarum laude florerent. Sed praesens illo tempore, mirabile dictu! quamvis haec quotidie legens in Vita Ruhnkenii, vix animadverteram: colloqui mihi visus fueram non cum aemulo eorum omnium, sed cum discipulo. Est hoc scilicet, Creuzere, magnis ingeniis proprium, quod ne suspicantur quidem homines leves et vani, ut lateant maxime tum, quando hi maxime splendent, id est, quando sermo est de magnis viris. Quod tu autem scripsisti, lecto Wyttenbachii libro, absterritum te magis fuisse continuo, quam allectum, perfecta illa Critici imagine: et hoc pariter, imo multo magis etiam et merito, evenit mihi. Leidam reliqui, ut ante biennium illa vespera domum Wyttenbachii, primum hilaris sensu et recordatione perceptae voluptatis; sed moestus deinde et mihi displicens. Verum enim haud temere et hunc mihi dolorem injecerat Socrates ille meus.

Annum deinceps mansi Amstelodami, quippe jurisprudentiae, ut dixi, a patre destinatus. Et habebam illic amicos conjunctissimos, quibuscum adhuc conjunctissime vixi. Habebam Hieronymum Boschium, elegantissimum virum, quo terra non tulit candidiorem, quique me ut filium diligebat:

et vero claros habebam praeceptores Crassium, Swindenium, Lennepium item, qui modo Wyttenbachio successerat: quamquam hic, pro singulari viri humanitate, amico me malebat, quam discipulo, uti. Verumtamen Wyttenbachium meum semper cogitans et in oculis ferens, impatiens morae, Lugdunum deinde discessi.

Ab hoc autem tempore magis deinceps sive animadvertere sive suspicari coepi, quae tandem esset Wyttenbachii praestantia. Nam antea, ut fert juvenilis aetas, admiratus fueram virum, sed hac item fueram admiratione contentus. Quodsi quaeris, Creuzere, qualis mihi et tum et postea apparuerit vir summus: narravi de adolescentia mea, quo tibi evidentius pateret disciplina ejus admirabilis, simplex illa, sed efficax ad studium antiquitatis in discentium animis excitandum. Congruebat autem haec disciplina cum indole ipsius et naturalibus studiis. Nam, ut paucis complectar, et natus videbatur ad literas tractandas antiquas, et his tractandis quasi antiquus esse factus. Sic iis a puero fuit imbutus, ut quicquid diceret, quicquid scriberet, quicquid adeo cogitaret, antiquum haberet colorem, ex ipsa videretur antiquitate profectum. Latine loquebatur in lectionibus publicis, ut sua quisque lingua loqui solet: imo vero ut pauci loquuntur. Nam oratio fluebat pura, limpida, numerosa, luminibus distincta, nullis inquinata recentioris aevi sordibus: et fluebat quasi sponte sua, ut quid esset dicturus vel qua ratione, haud cogitare videretur. Et tamen nil desiderabatur ad verborum proprietatem, elegantiam, disputationis ordinem. Nec haesitabat umquam, si res declarandae aut significandae essent novae, antiquis ignotae, nec habentes iccirco nomen Latinum. Nil occurrebat, quin significaretur apte et perspicue declararetur, ut veluti oculis pateret. Nam in docendo haec singularis quaedam ejus dos erat, perspicuitas summa, cui tribuebat etiam plurimum. Solebam identidem domi reputare, quae in scholis explicuerat, et recolligere voces et verba, quibus singula illustrasset. Vix quicquam mihi occurrebat nisi barbarum, quo res nostri aevi appellarem. Scilicet non vocem ille usurpaverat propriam quamdam et peculiarem, sed toto orationis habitu, qui antiquus erat, sic rem novam declaraverat, ut ipsi verosimiliter antiqui fecis-

sent, si notionem habuissent, verbo caruissent. Itaque nemo erat audientium, exceptis, quos ipse vocabat, *ἀμούσοις καὶ ἀπειροκάλοις ἀνθρώποις*, quin fructum caperet ex ejus institutione, nemo autem plane, quin audiret eum perlubenter. Lugduni habuit orationem *de adolescentia Ruhnkenii, in exemplum proposita adolescentibus Batavis, bonarum literarum studiosis*, unicam, cui equidem interesse potui. Qua ad finem perducta, domum redibam cum amicis et aliis item juvenibus. Erat autem in iis nescio quis, sed nec doctus nec doctrinae studiosus, quamquam bonus homo, saltem apertus. Hic mirari se dicebat, quod hac ipsa hora ipsi accidisset. Nam forte et casu se in auditorium venisse: haud satis enim Latine scire, ut doctos illos viros intelligeret: mansisse tamen per duas horas continuas immotum fere: intellexisse enim verbotenus omnia, quae orator ille dixisset. *Mirum*, inquit, *negotium. nam omnium iste doctissimus dicebatur, imo monstrum eruditionis*. Quod hominis dictum nos omnes continuo advertebat, mihi autem saepe in mentem redit, quando vel de Wyttenbachio loquor, vel de vera et eruditione et eloquentia.

Sed ut oratio viri referebat plane Latinorum suavitatem scriptorum, ita tamen non tota ex hisce erat ducta et expressa. Id non ferebat studiorum ratio, quam ab initio instituerat. Nam anteaquam ad scriptores hosce accessit, adierat degustaveratque fontes, e quibus hi ipsi ora rigaverant, Atticos maxime et Socraticos, Demosthenem, Xenophontem, Platonem. Sunt qui Latine sic scribant et loquantur, ut occurrant subinde vestigia sive Nepotis, sive Ciceronis, sive Taciti, quorum alii alium maxime secuti sint. Sed ille Graece cogitabat: sponte sic ejus sermo Xenophonteus fiebat, ut fuit Nepotis, et Platonicus, ut nonnumquam fuit Ciceronis. Hinc color ille, ut ita dicam, Graecus, qui ut dominatur in Latinis scriptoribus antiquis, ita placet in Wyttenbachii oratione. Id omnes animadvertere possunt in viri scriptis, ego autem saepe deprehendi, quando in lectionibus exponebat aliquid vel narrabat, confabulans fere nobiscum suavissime. Atticus plane sermo erat, non ductus ex Latino quodam auctore, sed spirans Socraticam suavitatem, leporem, facetias, ut in Xenophontis occurrit Memorabilibus. Graece

scribebat eadem, si non facilitate, certe elegantia et puritate, qua Latine. Quod vidi in epistolis Graecis, quas animi caussa subinde ad amicos scripsit; dolebatque vehementer, a renatis inde literis Latinam linguam, non Graecam, in literata civitate receptam fuisse. Difficillimam enim rem esse, sic scribere Latine, ut tibimetipsi et aliis satisfacias. Haud quidem deësse huic linguae dotes plane singulares, gratiam, concinnitatem, gravitatem. Quid enim Ciceronis epistolis elegantius? Quid ejus orationibus gravius et magnificentius? Epistolis illis nil simile protulerunt umquam Literae Graecae. Sed deësse, in formae commendatione, vim interiorem, copiam, ubertatem. Haud inest linguae, dicebat, philosophia: quod omnes sunt experti, qui Latine studuerunt philosophari, quod reapse probat ipsa lingua, nomen quippe philosophiae aliunde nacta, proprio carens. Eo vero magis id omnibus agendum, qui in literis velint excellere, ut a Graecis ordiantur, in quibus *φιλοσοφία* et nomine et re exstat, et praeparat animos ad Latinarum studium literarum, imo ad nullas non artes et doctrinas et facile percipiendas et strenue provehendas. Haec Wyttenbachius: qui sane quod aliis praecipiebat, ipse et secutus fuerat et sequebatur constanter. Nam captus a puero hac linguae Graecae et Graecarum literarum ubertate et elegantia, diu in hisce versatus est et habitavit plane, anteaquam ad Latinas progrederetur. Tum vero in Nepote, in Cicerone Atticam deprehendens gratiam et vim philosopham, pari utrasque amore amplexus est. Nec quidquam habuit per totam vitam antiquius, quam ut coleret illas, aliosque ad eas colendas excitaret et adduceret. Sed ut ea quae nobis placent, diligentius solemus attendere, et si quid adsit, quod vel displiceat, vel non plane continuo pateat, id patefacere nobis vel tollere studemus, ita ille incredibili ductus antiquitatis admiratione, non satis habebat legere scriptores antiquos et admirari: processit sponte ad expediendum et illustrandum, quod in iis esset impeditum aut obscurum: ad emendandum, si quid corruptelae tractu temporis contraxissent: tum vero ad tollendum et ejiciendum, quidquid in iis deprehenderet alienum et suppositum. Quo ipse se fateri solebat accessisse non laudis studio, sed maxime ipsarum caussa literarum, quas nempe amaret, quibus-

que prodesse studeret. Nec vero exantlare quis possit tot illos et tantos labores, quot quantique suscipiendi sunt Critico, nisi *amore* ducatur literarum, ut prouti amantes pro amatis, sic ipse pro hisce deliciis suis nil non sustineat et perpeti et perficere. Criticorum fere misera fuit vita, si sermones accipimus vulgi et hominum vulgarium. Et sane magnam vitae partem transigunt libris legendis parum venustis Grammaticorum, Rhetorum, Scholiastarum, Lexicographorum: codicibus excutiendis, comparandis, censendis MSS: inquirendo, meditando, et, quod pessimum est, frustra saepenumero molestissimis perferendis laboribus. Haud dulcia haec videntur mulierculis, nec elegantulis etiam hominibus, qui istarum instar, leviora tractant et suaviora. Nec nobis profecto, Creuzere, haec omnia per se videantur magnopere expetenda. Imo mirer equidem, si laudis gloriaeque studium unum sufficeret, ut vitae se quis privaret voluptatibus, aerumnas hasce sponte perduraret. At vero amor, qui vincit omnia, amor literarum et artium, qui molestissima etiam suavia reddit, hic, inquam, et criticos et nullos non magnos viros in omni artium et doctrinarum genere, sic incendit ardore vehemente, ut pro literis, pro artibus, pro doctrinis, tamquam pro amoribus suis et deliciis, nil non susciperent lubenter et facile perficerent, imo ultro exquirerent novas difficultates, quo de iis melius etiam praeclariusque mererentur.

Sed non est quod Tibi haec dicam, Creuzere, quo nemo facile hac nostra aetate et difficiliora suscepit et peragit ea facilius. Mihi de Wyttenbachio narrandum, qualis fuerit, certe mihi sit visus fere, in literis tractandis: necdum hac in re mihi ipse satisfeci. Nam quae adhuc dixi, communia illa magnam partem habuit cum Scaligero, Casaubono, Bentlejo, Hemsterhusio, Ernestio, Heynio. Hi omnes et critici fuerunt primarii et habitarunt in his literis, earumque ducti amore nil non pro iis pertulerunt. Fuisse autem videtur Wyttenbachio proprium quid et singulare, non quo excelleret viris illis omnibus et singulis et universis: sic loquuntur homines Rhetorici et Scholastici, quos nolim imitari; sed quo distingueretur ab illis. Erat hoc, si quid video, studium Socraticae philosophiae et Platonicae, quod dominatur

in omnibus, quae scripsit et commentatus est, ac patet e scriptorum delectu, quos maxime tractandos sibi suscepit, e studio Juliani, Eunapii, Aristaeneti, quos juvenis in epistola critica ex Platonis fonte emendavit et illustravit, ex consilio edendi Plutarchi, edendi ipsius Platonis, quod fecisset, ut ipse scripsit, nisi idem molitus fuisset Ruhnkenius. Natus erat ad literas tractandas antiquas, sed natura item duce accedebat ad philosophos, Socraticos in primis et Platonicos. Perlustrans igitur vastum literarum campum, illud attendebat maxime, quod cum Socrate, cum Platone, cum utriusque elegantia et philosophia maxime esset conjunctum; et vero ad hos interius cognoscendos, accurate diligentissimeque singula antiquitatis monumenta explorabat. Ingressus est ita historiam philosophiae, in qua regnavit plane, ipsam ingressus est philosophiam, sine qua ejus historia explicari nequit: et factum ita est, ut, biennio post editam epistolam criticam, Amstelodami doceret publice una cum historia philosophiae, logicam etiam et metaphysicam.

Quodsi cum Wyttenbachio Ruhnkenium comparamus, haec indoles viri magis etiam patebit nobis. Illius, in magna similtudine, dispar fuit quodammodo ingenium, dispar studiorum via et ratio. E Bergeri Ritterique profectus institutione, ut suo ipse ingenio obsequi coepit, ita continuo in poëtas incidit, Homerum, Hesiodum, Homeridas, Apollonium Rhodium, Callimachum, in quibus interpretandis, emendandis, purgandis Bentlejanam usurpabat rationem et audaciam: prouti ipse Rittero aliquando ingenue animum aperiens, in epistola scripsit: *nisi mihi Hemsterhusius, Valckenarius aliique summi homines verba dent, videor in hoc literarum genere aliquid praestare, quod prope Bentlejanum sit.* Mox ei placuit candor et elegantia Xenophontis, et in Latinis sriptoribus Xenophonteae venustatis aemulus, Cornelius Nepos: quem forte utrumque edidisset, nisi antevertissent ipsum alii. Nam erat in viro acerrimus pulcri venustique sensus: totus erat ad humanitatem et exquisitam quamdam elegantiam compositus: videbatur plane alter Xenophon, certe sic natura amabat Atticam illam Musam, ut ejus suavitatem in omnibus scriptis exprimeret. Itaque in legendis scriptoribu antiquis illud admirabatur maxime, quod natu-

rae incorruptaeque venustatis veluti *τύπον* referret. Quod secutus in primis tractavit poëtas, historicos, Socraticos philosophos, oratores; et sic regnavit in *literarum et eloquentiae*, ut Wyttenbachius in *philosophiae historia*. Accessit deinceps ad Platonem, sed in philosophi scriptis sic est versatus, ut ipsius indoles ferebat: exquirebat voces dictionesque poëticas et elegantiores, quarum tanto studio ductus est, ut lubens etiam legeret sequioris aevi scriptores et patres adeo ecclesiae, quos ipsos non vehementer amabat, sed legeret hos lubenter, quia Platonis venustatem omni opportunitate imitando exprimerent. Edidit ita Timaei commentarium, qui ediscendus est omnibus, qui legere cum ingenii animique fructu Platonem velint. Nam viam hic aperit ad criticum Platonis studium, quo neglecto, nemo putet, se ad interiora Platonicae philosophiae sacra pervenire posse. Sed aditu recludendo contentus fuisse videtur Ruhnkenius. Philosophandum paucis ducebat: nam omnino non placebat. Et quod Nepos ait de Attico, *attigit quoque poëticen, credimus, ne ejus expers esset suavitatis*, idem ille, teste Wyttenbachio, de studio a se philosophiae impertito dicere solebat. Suavitatem enim, elegantiam, venustatem in omni scriptionum genere, philosopho etiam, exquirebat studiosissime et felicissime deprehendebat atque in lucem proferebat. Hoc procedens itinere Ruhnkenius in Criticis excelluit, in iisque adeo principatum obtinuit: nam accedebat his dotibus et studiis immensa doctrina et rara quaedam solertia critica, quam acuebat mirifice acerrimus ille pulcri sensus: et edere Platonem sic potuisset, ut elegantiorem, adde et doctiorem accuratioremque scriptoris interpretationem nulla umquam aetas visura fuisset; sed philosophiam tradere, Logicam conscribere, placita explicare philosophorum abdita etiam et recondita: Wyttenbachii hoc munus fuit: haud fuisse videtur Ruhnkenii.

Wyttenbachius juvenili aetate quid sibi vellet, quid appeteret, cui studiorum generi se addiceret, non reperiebat: sed errantem diu et ex aliis in alia incerto vagantem, ecce! extemplo ipsum capit in Xenophonte legendo nescio quid suavitatis: quod ipse mihi saepe narravit coram, et publice etiam scripsit. Atque idem illud *nescio quid suavitatis*, quod

in Xenophonte eum tenebat, ut antea Ruhnkenium, ita nunc ipsum excitavit, ut legeret deinceps Platonem et omnes, in quibus Xenophontea inesset suavitas. Sed nec orsus est, ut ille, a poëtis, et Xenophonte legendo interius, quam ille, in philosophiam penetravit.

Haud aversatus est poëtas Wyttenbachius, ut fuernnt qui dicerent. Legit antiquos omnes, ut fecerat Ruhnkenius: legit? imo intimo sensu percepit optimos quosque, ut in scriptis, in lectionibus publicis, in familiari vitae consuetudine pulcerrima quaeque et sublimia item loca sponte adduceret. In lectione aliquando, cui intereram, sic recitabat et interpretabatur Horatii illud: *Pindarum quisquis studet aemulari* — ut, qui natus esset poëta, haud sublimius Pindari sublimitatem exprimere potuisset. Et legentibus nobis viri scripta, in primis, quam saepe jam laudavi, Vitam Ruhnkenii, ipse auctor, quamvis prosam scribens, subinde Pindaricam non aemulari, sed ultro sequi sublimitatem videtur. Sed quod juvenis egerat Ruhnkenius, hoc numquam instituit Wyttenbachius, ut *poëtas* sibi potissimum interpretandos sumeret et emendandos, minus etiam ut Bentlejum imitaretur. Nam ad philosophiam eum ducebat natura, non ad poësin. Inerat ei, quam Plato vocat, *φύσις φιλόσοφος*, *indoles ad philosophiam*, cui obtemperans, degustata Xenophontis suavitate, mox Platonem amplexus est et una cum Platone philosophiam omnem: idemque eadem facilitate Logicam scripsit ex antiquis fontibus ductam, qua librum commentabatur Plutarchi *de sera numinis vindicta*. Et vero ut versus contemnebat, saltem non magnopere admirabatur poëtarum, qui praeter sonorum suavitatem nihil haberent, quo se commendarent, ita poëtas omnes, in quibus vera inesset sublimitas et vis omnino philosophiae quaedam, hos sic admirabatur, sic interpretabatur, ut pauci, quamvis ipsi poëtae. Itaque in Odis Horatianis, ut ipse me coram fatebatur ingenue, satisfecerat sibi subinde locis illustrandis ex Graecorum lyricorum carminibus et fragmentis, quorum vis latuisset adhuc interpretes. Quae ut aliquando e viri MSS. in lucem edantur, et poëseos et bonarum literarum caussa vehementer optamus.

Ruhnkenius Xenophontem ingenio referebat; sed Wyt-

tenbachius Platonem. Est scilicet ingeniorum etiam cognatio quaedam, quae sensuum studiorumque similitudine continetur: res sane mirabilis, qua fit saepenumero, ut alii in aliorum vestigia incurrant sponte, quamvis et regionum et temporum intervallo quam longissime sint disjuncti. Sic sponte Xenophontem sequebatur Ruhnkenius et quotquot ingenio cum Xenophonte essent cognati. Philosophabatur item eleganter et tum maxime, quando minime videbatur, in scribendo v. c. Hemsterhusii Elogio, plane ut Xenophon in scribenda Cyropaedia. Sed Wyttenbachii ingenium, in pari vel simili simplicitatis venustatisque studio, contendebat altius. Amabat ille suavitatem Xenophonteam; sed sequebatur Platonem: *μετ᾽ ἴχνια βαῖνε θεοῖο.* Quam nativam viri indolem omnes agnoscunt, qui et scripta ejus legunt et ipsum audiverunt. Spirant illa Platonicum quid, quod non in verbis et dictionibus cernitur, nec in imaginibus, comparationibus, neque etiam in forma dialogi, quam usurpavit aliquoties: haec imitando quis assequitur; sed in toto orationis habitu, qui tum maxime Ciceronem refert, quando maxime Cicero Platonem expressit. Nec vero se data opera conformasse videtur ad Platonis exemplum. Nam quotquot audivi homines de Wyttenbachii scriptis judicantes: et multos audivi, aetate, ingenio, studiis dissimillimos, hac in re maxime consentire universos vidi, Wyttenbachii orationem non esse Ciceronianam, vel si velis Platonicam, sed Wyttenbachianam, i. e. ipsum referre auctorem, ut hunc ex dicendi, sentiendi, judicandi ratione sic agnoscamus, prouti ex vultu et lineamentis amicos. Nempe non alienum erat Platonicum illud, quod studio adscivisset, sed erat ipsi natura proprium. Quod patebat maxime in vitae consuetudine, in amicorum congressibus, in rusticationibus, ambulationibus, in quibus deponere solent homines, si quid habeant alienum, quaesitum, affectatum, et, si quando alias, prodeunt ut sunt, non ut videri volunt. In his eum cognovi hominem jucundum, facetum, acutum, referentem nobis plane Atticam urbanitatem, sed acerrimum in explorando vero et justo, sed plenum sensuum sublimium, et his lubenter sensibus indulgentem et obsequentem, quid quaeris? Platonicum prorsus. Quam insitam indolem mature, a puero inde, legendo Platone elicuit et

excoluit. Legisti, Creuzere, epistolam illam, quam ad me scripsit, qua omnes dicunt nil se vidisse elegantius: ego fateor, nil mihi in vita gratius jucundiusque accidisse. Nam peramanter scripta est, ut doctoris amicique in me animum voluntatemque aperiret plane. In hac igitur juventutem suam descripsit, quum otia captans, per anni tempestatem in sylvas montesque excurreret, *et nunc viridi membra sub arbuto stratus, nunc ad aquae lene caput sacrae*, promeret, non, ut ille, *veteris pocula Massici*, sed librum Platonis, in ejusque se lectionem conjiceret ac penitus demitteret. Ibi tum, inquit, fieri solebat, ut, quemadmodum ipse in alto editoque positus in circumjacentia infra me loca veluti parva et humilia prospiciebam, sic Platonis genio repletus purior leviorque in coelestes regiones sublimis evolare viderer. — Ego una cum ipso saepe deinceps et excurri per montes sylvasque, et recubavi subinde in pratis et amnium ripis: ubi nec Ilissum nec platanum illam desiderabam, quo minus esse mihi viderer Phaedrus aliquis, qui Socratem meum loqui audirem de pulcro et sublimi, de amore, de amoris enthusiasmo, de animorum immortalitate; nec loqui sedate, composite, leniter, ut solebat, sed ἐνθουσιῶντα prorsus, quippe abreptum plane sensuum sublimitate, quam natura excitaverat et alebat memoria Platonis Locos illos, mi Creuzere, repeto subinde, ubi amnis adest etiamnunc et adsunt arbores: canunt etiam cicadae, quae jucundissimis saepenumero sermonibus ansam praebuerunt: desidero vero virum, cujus praesentia et sermo haec omnia mihi laeta, jucunda, imo sancta et veneranda faciebant. Et tamen repetere placet locos illos: nam est profecto, ut ille ait, *dolendi* etiam *voluptas* quaedam.

Cum Ruhnkenio comparare studui desideratissimum virum; potuissem cum Valckenario, cum Heynio, cum aliis. Nam feci non hoc proposito, ut viros illos quasi ponderarem, tamquam in lance positos. Aliorum haec facultas est, non mea, non amici, non discipuli. Sed prouti in familiari sermone, amicorum solemus varietatem exquirere, in aliis alia animadvertere et laudare, aliis alios conferre: sic apponendus videbatur vir magnus nec impar Wyttenbachio, imo similis, quo hujus appareret evidentius virtus propria et quasi

imago. Et respondit huic virtuti, huic indoli et ingenio tota viri vita et studiorum ratio. Platonis admiratus est non tantum orationem divinam, sed ipsam philosophiam: quamque Ruhnkenius tam praeclare significaverat intelligendi interpretandique Platonis rationem, hanc ipse ingressus est. Qua in re difficile est statuere, uter utri praestiterit. Nam dubium videri possit, cui major sit honos habendus, qui invenerit viam, an qui intrare sit ausus et naviter fortiterque sit persecutus. Illud extra omnem dubitationem est positum, Wyttenbachium eo facilius efficaciusque Platonis et scripta et philosophiam tractasse et explicuisse, quo magis esset ipse cum divino philosopho sensibus ingenioque cognatus. Nec mirum iccirco, processisse eum deinceps ad edendum Plutarchum. Etenim non eo spectabat viri consilium, ut auctorem ederet et variae et reconditae doctrinae, qui unus omnium minime explicari posset, nisi quis totam teneret adhiberetque ad interpretationem antiquitatem. Quae ratio fuit Casauboni in edendo Athenaeo. Sed quod Tu, Creuzere, vir *πλατωνικώτατε*, spectasse mihi visus es in suscipienda Plotini editione, idem spectavit, ut ipse publice est fassus, Wyttenbachius, ut auctorem haberet, in quem interpretandum omnem conferret adhiberetque Socraticae philosophiae et Platonicae elegantiam et ubertatem. Dissuaserat hoc ei consilium Valckenarius, ut majus pro vitae humanae brevitate. Quo minus aegre ferendum est, quae nonnullorum est consuetudo, opus non ad finem esse perductum. Grato animo accipiendum, quod dedit, non ingrato vituperandum, plus esse promissum, quam datum. Non cogitant vituperatores isti, quale sit quod suscepit opus, vel, si cogitant, non animadvertunt, quae fuerit Wyttenbachii diligentia et religio in minimis pariter ac maximis explorandis: quippe qui sibi opus proposuerit, quod sic perficeret, ut, quoad ejus in hac hominis imbecillitate fieri liceret, desideraretur nihil:

Nil actum reputans, dum quid superesset agendum.

Quod autem non secutus est prudens sane Valckenarii consilium, erat hic illo tempore senescens, Wyttenbachius vero in ipso juventutis flore et vigore, ut susciperet facile, quod aetas dissuaderet maturior. Ego vero admiror in hoc ipso negotio viri studium et ardorem vehementissimum, qui non,

ut levia ingenia, levia susciperet, sed natum se sentiens ad magna omnia et praeclarissima, difficultatibus non absterreretur, hisce vero magis etiam excitaretur ad insitam vim omnem vasto operi adhibendam. Quodsi legimus in operis praefatione, quot quantosque in his, quae perfecit, exantlaverit labores, miremur sane constantiam viri et pertinaciam, nisi cogitemus simul, amore illum ductum sublevatumque fuisse literarum, imo Platonis amore, qui nil non et profligat et vincit.

Late patebat Wyttenbachii doctrina, haud arctioribus contenta finibus, quam ingens Plutarchi πολυμάθεια, quam ex universa antiquitate illustrandam sumserat. Et prouti Plutarchus, sic ipse eam mirabiliter quasi foecundabat commendabatque judicandi subtilitate, disserendi diligentia, scribendi ordine et elegantia. Criticam autem sic instituit, ut quid magis admiremur dubitemus fere, interiorem Graecae Latinaeque linguae scientiam, an rerum peritiam et eruditionem, an vero judicium vel sensum potius veri acerrimum. Nam sponte proferre et quasi parere solebat emendationes, nec probabiles putabat, quae multis essent rationibus probandae et commendandae. Symbolum usurpabat, ut fecerat item Ruhnkenius:

ἁπλοῦς ὁ μῦθος τῆς ἀληθείας ἔφυ·

nec verum existimabat, nisi quod simplex esset et ipsius veri se commendaret lumine. Sed quae viri fuerint in Plutarchum et totam antiquitatem merita, nec te latet, Creuzere, nec hujus est loci diligentius explicare. Quod vero ab initio dixi, ingenio illum doctrinaque antiquum plane retulisse aevum, paucis etiam persequi juvat. Nam per omne tempus, quo una fuimus et virum ego cognoscere interius studui, haud deprehendisse me memini, quod admirarer magis.

Reperiuntur multi literarum amantes, qui per totam vitam antiquos tractarunt auctores, et vero unum alterumque ediderunt, nec tamen imbuti videntur antiquitatis colore, et sic de ea et sermocinantur et scribunt etiam, ut solent fere de aetate sua: homines haud inutiles quidem his literis, sed iidem nec idonei venustatis interpretes nec critici dicendi: si quidem hoc nomine eos intelligimus, qui tum demum de

rebus judicant et κρίσει utuntur, quando eas penitus et perspexerunt et persenserunt. Non enim sufficit, lectitasse haec omnia et tractasse: accedat oportet, quod haud scio an omnium sit difficillimum, studium antiquitatis interius, ut insinues te prorsus in ipsam antiqui aevi cogitandi, sentiendi, dicendi, philosophandi rationem: quod qui non fecit, explicabit verborum dictionumque usum et significationem, ipsam auctoris sententiam et mentem non explicabit. Wyttenbachius ita se penitus insinuavit in antiquitatem, ut vivere videretur plane in mediis illis Graecis et Romanis. Adolescens jam legendo Demosthene, in hujus et Philippi tempora se totum transtulerat. Quod ipse descripsit in praefatione Selectorum, imo rem proposuit oculis nostris. Video, inquit, Oratorem ardere, dolere, impetu ferri: incendor et ipse, eodemque motu auferor: altior fio, nec sum qui fueram: videor mihi Demosthenes ipse esse, stans in tribunali hanc orationem habere, Atheniensium concionem ad majorum virtutem et gloriam hortari. — Sed in oratoribus legendis pariter versantur alii, quamquam non multi: paucissimi vero reperiuntur, qui sic legant philosophos antiquos. Quae res sane magnas habet difficultates, eoque majores istas, quo magis propensus est natura homo ad sua tempora in pristina veluti transferenda. Sic ipsi Graeci in gentes Orientales suos mores, suas religiones transtulerunt, ut ubivis terrarum jam nobis occurrant eorum Jupiter, Bacchus, Apollo, Minerva, quamvis Orientales Dii perquam fuerint ab hisce diversi. Sic item medio aevo qui canebant poëtae, equestrem sui temporis rationem in antiquos Graecos et Romanos traduxerunt, ut inducerent carminibus Alexandrum Magnum et C. Julium Caesarem, tamquam equites errantes, qui pro Deo et Domina susciperent peragerentque omnia. Qua re profecto nil est perversius, nil ridiculum magis. Minus ridicule, sed non minus perverse nostro aevo haud pauci recentioris philosophiae placita obtruserunt Socrati et Platoni, ut cogerent hosce disceptare de spatio et tempore, de legibus ingenii humani, de ratione theoretica et practica. Quod non ita dico, quasi contemnens haec placita: multa continere videntur, quae antiquos latuerint plane et sint verissima: et esset sane perquam dolendum, si gene-

ris nostri in vero inquirendo nulla appareret progressio. Sed ut placita haecce ex nostra, ita antiqua illa ex antiqua philosophandi ratione unice illustranda sunt. Quod ni faciamus, obscurabimus omnia, non illustrabimus, et apparebunt nobis antiqua illa absurda prorsus. Proavi nostri Homericos heroas in scena solebant spectare, non quales apud Homerum occurrunt, sed quales ipsi erant, indutos similibus vestimentis, simili pileo. Haud dispar negotium spectandum nobis praebent multi libri, qui hodieque feruntur. Cernimus in illis antiquitatem totam, philosophos in primis antiquos, ea specie, ut nobis videantur similes. Veruntamen quod scenici homines dudum mutarunt in arte sua, hoc nos in studiis nostris immutatum relinquemus? Nisi audire in scena, certe adspicere nobis videmur ipsum Achillem, ipsum Hectorem, ipsam Helenam, antiquo habitu: interpretes vero philosophiae sic loquentes pergent inducere Socratem, Platonem, Aristotelem, ut audire videamur non hosce, sed Cartesium, Leibnitium, Baconem? Est vero hoc summa ope nitendum Criticis, ut, repudiato hoc habitu nostro, sua prodeant et simplicitate nativa et vero sublimitate philosophi antiqui: criticis, inquam, hoc agendum, quippe qui praestare caeteris judicio videntur, et omnium maxime verum a falso, rem a specie distinguere debent. Hoc autem ut dudum instituerunt maximi quique in his studiis viri, ita eo contendit per totam vitam Wyttenbachius: idemque has Critices partes in primis censebat graves et necessarias. Refertur illa, aiebat, ad scripta veterum; sed pertinet item ad eorum res et opiniones i. e. mores, leges, instituta, artes, placita, politicam omnem et philosophiam, quae judicari explicarique ex antiquitatis ratione non minus debent, quam ipsa scripta. In utrisque autem illustrandis eadem via progreditur Critica. Ut scripta interpretetur, ex ipsa linguarum indole voces et dictiones earumque varias significationes explicat. Qua in re excelluit Tib. Hemsterhusius et quotquot fuerunt divino viro similes, qui adhibito analogiae lumine, mirabiliter illustrarunt abditos quosque et linguae Graecae et Graecarum literarum recessus. Similiter versatur Critica in rebus veterum et opinionibus interpretandis. Ex ipsa antiquitatis indole et repetit illas et declarat. Quod eloquenter commendavit Ernestius in celebratissima ad Stig-

lizium Epistola, quam Ciceronis operibus praeposuit, digna sane, si quid aliud, tam illustri loco. Nec vero dispar est utriusque muneris cum propositum, tum propositi perficiendi ratio. Nam utrumque valet ad aevum antiquum, obscuratum nobis saeculi medii barbarie, quae nondum plane pulsa est, aperiendum et illustrandum: perficitur autem una eademque mentis facultate, quae in judicando cernitur, unde ipsa Critica nomen habet. Sic Wyttenbachium aliquoties audivi de Critica disserentem, tum maxime postremo vitae tempore, quum praelegerem ei memorabilem Brandis ad Heynium epistolam, quam hujus vitae inseruit Heerenus. Fatetur Brandes, Hemsterhusio se debuisse sensum studiumque Graecae venustatis: in aliis Academiis alios se ante audivisse literarum doctores, in quorum scholis frigeret plane: sed ut Leidam venit et Hemsterhusium cognovit, eumque de Graecis audivit literis et publice disserentem et privatis sermonibus cum ipso agentem: tum igitur incaluisse derepente antiquarum literarum amore, et primum percepisse *os divinum,* quod etiamnunc agnosceret in Homero et Plutarcho, quamvis legens nunc eorum versiones. Quae postquam praelegeram seni, Scilicet, mi Heusdi, inquit, haud erat ille, *οἷοι νῦν βροτοί εἰσι*, neque etiam ut tunc erant multi. Integer ille et sincerus e prisci sanitate aevi prodierat, immunis a sui saeculi contagione: quod rarum semper fuit et singulare naturarum genus. Sic item Ruhnkenius, ut in ejus Vita scripsi. Haud percipiunt *sonum divinum* in Homero, in Platone, in Plutarcho, quibus id maxime placet, quod novum sit et praesentis temporis. Surdis sunt similes, qui judicare de musica audent. Festive hos comparare solebat cum specus Platonici incolis, qui umbras rerum spectarent, res ignorarent, et inquirerent tamen in illas sedulo et diligenter. Et profecto qui praesentis aevi angustiis inclusus, hinc existimare de antiquis sustinet, umbram is cernet antiquitatis, antiquitatem ignorabit. Quamobrem nec critici dicendi sunt, qui, neglectis Veterum scriptis, rivulos adeunt novitiorum, ut hinc cognoscere antiquitatem studeant: nec vero illi etiam, quamvis vulgo hoc nomine dicantur, qui studiose tractant Veterum scripta, nec cessant tamen tempora eorum ad sui saeculi conditionem exigere. Ipse vero vir summus

Criticam sic adhibuit et literis universe et historiae in primis philosophicae, ut non solum ex fontibus hauriret, ipsosque diligenter fontes grammatica ratione exploraret; sed indolem praesertim investigaret et linguarum et gentium antiquarum: hanc vere principium esse ratus, unde judicium omne de scriptis veterum et institutis et opinionibus unice esset instituendum. Sic ad interiorem pervenit antiquitatis scientiam, sic optimus exstitit antiquorum scriptorum interpres, quippe ipse plane antiquus factus: sic omnino, ut ipse pariter Platonice loquar, relictis in speluncae angustiis et tenebris, qui sequi vel nollent vel non possent, ipse escendit et in lucem prodiit antiquitatis.

Video epistolae me fines jam longe superasse; sed age, vir amicissime, semel hos transgresso concedas mihi velim, ut pergam libere. Nam quod tandem argumentum nos magis jucundiusque teneat, quam magni viri et amici memoria, quem ambo coluimus, desideramus ambo?

Homo plane videbatur Wyttenbachius non sui saeculi, sed antiqui: quo fiebat, ut saepe cum eo colloquens de Platone, de Cicerone, de Homero, non esse mihi viderer, quo eram, loco, sed sive Athenis versari, sive in Piraeo, sive in Tusculano, sive in beatis etiam Ioniae tractibus et insulis. Loca haec ejus menti sic erant veluti impressa et praesentia, ut adspiceret plane illa: et referebat ejus sermo temporum illorum urbanitatem, referebat, pellucidi amnis instar, coeli illius nitorem ac puritatem, quoties de pulcro et sublimi, de Homero et Platone loquebatur. Natum eum dixisses illo sub coelo et illic habitare. Sed quamvis hoc admirarentur priscae venustatis amantes, hac ipsa virtute accidit, ut in plurimorum reprehensionem incurreret, nec injustam illam prorsus. Nam nolunt homines, aequales suos alieno vivere tempore: dicunt, suo quemque aevo vivere oportere: hoc fecisse antiquos, Socratem, Periclem, Caesarem, Ciceronem: quorum nobis, et literatis maxime viris, exemplum sit imitandum. Nec nego, Wyttenbachium hoc studio antiquitatis ductum, crebrius fere ac diutius in museum se suum et antiquum orbem recepisse, quam acceptum esset omnibus, qui ejus frui consuetudine et sermonibus cuperent. Fateor item, factum sic videri, ut hodiernos et mores et homines cum an-

tiquis fere comparans, aegre illos subinde tulerit et severius nonnumquam judicaverit. Homo erat, quem amicum coluimus, Creuzere, non perfecta natura. Quod autem antiquos loquuntur, quos imitari debuisset Wyttenbachius, imitatus est Ciceronem suum, qui nulla non opportunitate in Graeciam excurrebat et vivere sibi maxime tum videbatur, quando maxime se transtulisset in Socratis et Platonis tempora. Sed quamvis Wyttenbachius non is esset sive natura sive vitae consuetudine, ut lubens in circulis et conviviis horas suas transigeret, sed mallet vel domi vel ruri degustare antiqui suavitatem aevi; haud tamen sibi vivebat soli. Hospites, confiteor, non omnes ei grati erant et accepti: vanos homines et ventosos, quique hac una de caussa venirent, ut ipsi demonstrarent, quanti scilicet essent viri, hos ita non poterat ferre, ut eos, si licuisset, aedibus suis exclusisset in perpetuum. Sed quotquot cum judicio et rerum scientia modestiam afferrent et humanitatem, hos ipse et perhumaniter excipiebat et juvare omni officiorum genere studebat. Amicos habuit paucos: nisi quis hoc nomine dicat fautores, admiratores, cultores, vel etiam quibus ipse bene vellet et prodesse studeret: hos habebat per totam Europam numero ferme infinitos: sed quos *amicos* vocabat suos, praesertim quibuscum juvenilis aetas, una illa maxime ad contrahendam amicitiam apta, ipsum conjunxerat, horum amicitiam et sancte coluit et constanter ad extremum vitae finem. In quibus censebat et alios et Boschium suum et Parisienses amicos Villoisonum, Sanctocrucium, Larcherum: qui quanti eum facerent, quam eum vicissim diligerent, ipse sum expertus, quum juvenis venirem Lutetiam eosque salutarem. Amplectebantur me continuo, quamvis ignotum ipsis, et *suum* vocabant sponte, ut discipulum me esse cognoverant Wyttenbachii sui. Sed tibi quid narro, Creuzere, quo ille fuerit in amicos animo, quem in paucis, quos diligebat, amicis insigni habuit loco? Mihi autem cum alias patuit haec ejus caritas in te et amicitia, tum illo praesertim tempore, quum tu ipsi collega datus dicam? an ostensus? mox valetudinis coactus necessitate, reditum parares Heidelbergam. Sed nolim renovare dolorem acerbum, quem optimis quibusque maxime attulit discessus ille tuus. Ille quidem

ἑκὼν ἀέκοντί γε θυμῷ te dimisit, quippe id optans maxime, quod tibi esset salutare: et nos omnes dolentes, sed simul εὐφημοῦντες, tibique bene cupientes, revertentem prosecuti sumus: nec vero me decet aegre ferre, quod tibi et literis profuisse, ipse modo Heidelbergae cognovi. Nam sic te florere vidi favore omnium et fama, ut, quamvis mei patriaeque caussa dolerem, tibi hanc ex animo gratularer singularem vitae felicitatem. Sed pergo narrare de Wyttenbachio nostro, qualis in alios fuerit, inprimis in discipulos suos. Tantum ille aberat, ut sibi viveret soli, ut magis etiam et his et amicis vivere videretur. Cujus rei et ego sum testis et omnes sunt, qui mecum ex optimi viri prodierunt disciplina: testis discipulorum veterrimus, Weselius Scholtenus, Jureconsultorum literatissimus, qui adolescens cum eo in Helvetiam iter fecit et etiam nunc narrare orsus de viri in ipsum meritis cum in itinere illo, tum in lectionibus omnibus literariis et philosophicis, nec ipse reperit narrandi finem et nos tenet perpetuo quodam suavissimae orationis flumine.

Rusticari apud illum identidem solebat unus alterve discipulorum, quem magni faceret; nam rus amabat, ut Xenophon, ut Cicero, ut Horatius, ut multi antiquorum. Crebro hujus usurpabat illud et in se villamque suam accommodabat:

Hoc erat in votis: modus agri non ita magnus,
Hortus ubi, et tecto vicinus jugis aquae fons,
Et paullum sylvae super his foret —

quod jucundis sermonibus subinde ansam praebebat. Ruri, inquit, legere oportet Horatium, non solum in urbis et bibliothecae angustiis et tenebris: maxime autem oportet in ipsa Italia et in ipsius villa. Et hoc fuit in votis, nec tamen expletum, et alia fuerunt. Villoisonum meum beatum praedicare solebam, qui in Attica legisset Demosthenem et Platonem; sed illi hoc contigit, non mihi: et me nunc beatum praedico, cui feriae contingant et otia gratissima, quibus huc me recipiam, in hunc agri modum, non ita magnum, non Tusculanum aliquod aut Cumanum, sed tamen ὀλιγόν τε φιλόν τε,

auctius atque
Di melius fecere: bene est: nil amplius oro,

ubi naturae fruar integritate et serenitate. Quis enim antiquos illos cum voluptate legat, qui semper continetur urbis et auditorii claustris? Quis intus animo naturae percipiat descriptiones, quales apud Horatium, Virgilium, apud Homerum occurrunt, nisi prodeat subinde et excurrat in mediam rerum naturam? Orientis solis descriptionem Homericam quis potest intelligere, qui intra moenia perpetuo et parietes latuit, et expers est magnificentissimi spectaculi?

Ἠὼς δ' ἐκ λεχέων παρ' ἀγαυοῦ Τιθωνοῖο
Ὤρνυθ', ἵν' ἀθανάτοισι φόως φέροι ἠδὲ βροτοῖσιν·

et alia similia inter ambulandum recitabat, voce quidem non canora, sed illo et sensu et affectu, ut penitus moveret audientes atque in admirationem raperet Homeri, Horatii, antiquorum. Sic rusticabatur nobiscum. Nam prodesse discipulis in scholis non tantum studebat, sed in familiari etiam vitae consuetudine, ut quavis opportunitate animos eorum imbueret sensibus sublimibus: quod iis vehementer placebat. Itaque erant, postrema quidem viri aetate, qui in ejus vicinia sive villulam seu aliud quodlibet receptaculum quaererent, ubi ferias transigerent, ut nempe, quoad possent ac liceret, a senis latere non discederent. Etenim diligebat discipulos suos, et sic ab iis diligebatur vicissim. Nam verissime antiqui: *si vis amari, ama.*

Ergo recesserit fere Wyttenbachius ab hominum usu et transtulerit se in tempora vetusta, praesentibus tamen temporibus consulebat: hac item in re Ciceronem imitatus. Haud frustra ille Athenis morabatur et repetebat Academiam, *ubi hortuli illi vicini ipsum videbantur Platonem in ejus conspectu ponere.* Id effecerunt excursus illi in Graeciam et in Academiae *non sine caussa nobilitata spatia,* ut unus omnium Romanorum maxime populum erudiret Romanum, imbueretque generosissimos quosque juvenes Graecis literis, philosophia, studio Platonis. Haud quidem primus fuit Wyttenbachius, qui id institueret in regionibus hisce. Nam, ut ante Scaliger, ita postea Hemsterhusius, quique horum erant simillimi, Graecis literis excolere Batavos studuerunt. Sed horum nemo fuisse videtur, qui id studeret perficeretque efficacius.

Lucebant praeclare excellentia haec ingenia, sed ita fere, ut eorum lumen adverteret paucos, caeteri pergerent in tenebris suis et barbarie versari. Exortum vero est Wyttenbachii aetate novum quoddam Jureconsultorum et vero Theologorum genus, humanum, cultum, literis perpolitum, quibuscum lubentius quis hodie de Cicerone, de Virgilio, de Horatio, de Xenophonte et Platone colloquatur, quam illis temporibus cum doctis literatis plerisque. Nolim hoc item tribuere soli Wyttenbachio. Fuerunt alii, quorum institutio eo valeret quam plurimum: et ipsa profecto commutata sunt tempora: quaeque in Batavia cernitur humanitatis progressio, eandem et alibi et in tua, Creuzere, quam illustras, Germania animadvertimus. Sed hanc apud nos progressionem unus omnium maxime provexit acceleravitque Wyttenbachius. Quum ego ante hos duodetriginta annos Amstelodamum venirem, mirabatur vir summus, adire ipsum adolescentem Platonis legendi cupidum. Nunc in Academiis nostris et Athenaeis non tantum lectiones habentur Platonicae, frequentes discentium numero, sed jungunt etiam sua sponte juvenes sodalitia, in quibus Platonem legant secum invicem et interpretentur. Eduntur identidem specimina literaria, cum alia de antiquis scriptoribus et historiae philosophicae argumentis, tum Platonica, quae, conscripta a tironibus, veteranis haud videantur indigna. Auctores autem habent discipulos fere eorum, qui ipsi fuerunt Wyttenbachii discipuli, ut quae novissime prodiit eximia illa Groenii Prosopographia Platonica. Fuerunt omnino ante Wyttenbachium et orti sunt ejus aetate, qui humanitati in hisce terris eximie prodessent; sed studium philosophiae Socraticae, studium Platonis et Ciceronis, studium in primis historiae philosophicae, qui hoc excitaret, unus repertus est Wyttenbachius. Idem autem illud quantum valeat ad nulla non doctorum hominum genera erudienda et excolenda, cum philosophiae ubertas docet, tum comprobat exemplum Ciceronis.

Haec habui, praestantissime Creuzere, quae de Wyttenbachio meo, imo nostro, ad te perscriberem. In quibus desiderabis cum alia multa, tum illam orationis vim et copiam, quae tanto celebrando viro par sit et accommodata. Ego autem non elogium scribere Wyttenbachii aggressus

sum; sed narravi simpliciter, quae te putabam de communi amico nostro, meo autem doctore et duce in his literis, lubenter esse accepturum. Neque suscepi etiam in me, ut, quibus moribus fuerit vir eximius, quibus animi sensibus excelsis de rebus divinis et humanis, adumbrare tentarem. Una id potuit peragere et peregit praeclare Wyttenbachia, aetatis illa nostrae Diotime, juncta olim viro arctissima necessitudine, et digna quae coleretur ab aetatis suae Socrate. Mihi unice explendum erat pietatis officium, quo nullum habeo sanctius, ut recolerem cum viro amicissimo desideratissimi praeceptoris memoriam, tum vero grati sensum animi cum scribendo effunderem, tum palam declararem. Quamobrem da mihi hanc veniam, Creuzere, ut epistolam hanc et edam publice et initiis hisce philosophiae Platonicae, dedicationis loco, praemittam. Etenim ut voluntatem erga me tuam declarasti, inscribenda meo item nomini Procli tua editione, ita cupio vehementer, ut meae pariter et observantiae in Te et amicitiae monumentum exstet. Tu vero, vir praestantissime mihique carissime, sic perge et literis operam navare et me amare, ut adhuc fecisti, tibique de me persuadeas, in omnibus, qui tecum junguntur communi Platonis amore, neminem esse, qui te et Platonem amet magis et admiretur. Vale. Scripsi Trajecti Batavorum m. Jan. a. 1825.

